

571 552

321 354

DEN MIDDELALDERLIGE LANDSBYKIRKE
arkitektur, perspektiver og transformation

Maj Bjerre Dalsgaard
Ph.d. afhandling, 2021

ARKITEKTSKOLEN AARHUS

Tårn

DEN MIDDELALDERLIGE LANDSBYKIRKE
arkitektur, perspektiver og transformation

Ph.d.-afhandling © Maj Bjerre Dalsgaard, Arkitektskolen Aarhus, 2021

Hovedvejleder: Mogens Andreassen Morgen, professor, Arkitektskolen Aarhus

Projektvejleder: Thomas Bo Jensen, professor, Arkitektskolen Aarhus

Bivejleder: Birgitte Graakjær Hjort, center- og afdelingsleder ved Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter

Trykt på: Fællestrykkeriet, AUtryk, Aarhus Universitet

Alle billeder og illustrationer tilhører forfatteren, medmindre andet er angivet.

*To the incumbent the church is a workshop; to the antiquary
it is a relic. To the parish it is a utility; to the outsider a luxury.
How to unite these incompatibles?*

Thomas Hardy, *Memories of Church Restoration* , 1906

INDHOLD

Resumé	12
Abstract	14
Læsevejledning	17
Forord	19

DEL 0

PROBLEMSTILLING OG METODE en introduktion

Kirkebygningen i samtidens og fremtidens Danmark	25
Projektets baggrund og problemstilling	25
Udviklingen i debatten om kirkebygningerne	28
Aktører i feltet	30
Afhandlingens formål og afgrænsning	35
Formål og forskningsspørgsmål	35
Afgrænsning	36
Forskningsmetodisk tilgang	41
Metodologisk base	41
Mellem faglig purisme og interdisciplinaritet	42
Fra Mode I til Mode II	44
Teori	47
Projektets stedsteoretiske position	47
Den affektive stedsteori	48
Foucaults heterotopibegreb	49
Metode	51
Begrebsværkets metodiske anvendelse	51
Visuelle metoder	55
Indledende begrebsafklaring	59
Kirke	59
Transformation	59
Reversibilitet	60
Narrativitet	61
Værdisætning	61

DEL I	
ARKITEKTUR	
en arkitekturhistorisk og typologisk analyse	
Den danske kirkes transformationshistorie	65
Indledning	65
800-950: Ansgar bringer kristendommen til Danmark	68
950-1100: Harald Blåtand kristner Danmark	70
1100-1250: Byggeboom i Danmark de romanske stenkirker	75
1250-1400: Gotikken vinder indpas i Danmark	78
1400-1500: Senmiddelalderens ombygninger	80
1500-1600: Reformationsårhundredet den lutherske tid	82
1600-1848: Tilpasninger og restaureringer	87
1849: Den danske folkekirke	89
Vores tid	90
Delkonklusion	94
Kirkens bygningstypologi	97
Kirkens komposition og bygningens enkeltdede	97
Bygningens eksteriør	98
Bygningens interiør	102
Våbenhus	104
Skib	104
Kor	104
Tårn	106
Materialer	108
Kirkens atmosfære	110
Delkonklusion	112

DEL II	
PERSPEKTIVER	
på den middelalderlige landsbykirke i dag	
Kirkens karakter og betydning i dag	117
Indledning	117
Teoretisk afsæt	119
Kirkens særlige karakter	120
Affektiv tilknytning og multiple perspektiver	121
Kvantitative undersøgelser 2000-2020	125
Befolkningens holdning til lukning og salg af kirker	127

Fremtidig brug af kirken	130
Kirkens betydning for folket	132
Forskellene på land vs by og på kirker generelt vs egen kirke	133
Delkonklusion	135
Kirken som heterotopia	137
Heterotopibegrebet	137
Analyse	139
Kirkens heterotopiske karakter	139
Delkonklusion	148
Den multiple kirke	151
Indledning	151
Analyse	157
Perspektiver på kirken i dag	157
Kirken som public symbol	157
Kirken som place of care/care for place	158
Kirken som helligt rum	160
Kirken som praksisrum	161
Kirken som musealt objekt	162
Delkonklusion	164

DEL III
TRANSFORMATION
casestudier

Danske Cases	169
Studieforløb	171
Casestudier som generator for viden	173
Metode	176
Udvælgelse af cases	177
Kriterier	178
Engbjerg	183
Beskrivelse af Engbjerg Sogn og kirke	183
Engbjerg - Malernes Kirke	192
Engbjerg Formidlingskirke	193
Engbjerg Pilgrimskirke	194
Engbjerg Natur og Kulturkirke	195
Engbjerg Projekter Komparativ	196

Det fysiske	196
Det dynamiske	197
Det heterotopiske	198
Kasted	201
Beskrivelse af Kasted Sogn og Kirke	201
Kasted Kirke Folkets hus	210
Kasted Kirke Fristed for PTSD-ramte soldater	211
Kasted Kirke Kasteds kulturelle mødested	212
Kasted Kirke Naturbørnehave	213
Kasted projekter komparativ	214
Det fysiske	214
Det dynamiske	215
Det heterotopiske	215
Gosmer	217
Beskrivelse af Gosmer Sogn og Kirke	217
Gosmer Kulturhus og Kirke	226
Gosmer Kirke Centrum for kultur og oplevelse	227
Gosmer Folkets og Guds hus	228
Gosmer Hospicekirke	229
Gosmerhjemmet	230
Gosmer projekter komparativ	231
Det fysiske	231
Det dynamiske	233
Det heterotopiske	233
Transformationsstrategiske tilgange	235
Værdisætningen som strategisk værktøj	235
Multiaksialitet som organisatorisk strategi	236
Arkitektonisk kontrastering	237
Det fleksible kirkerum	238
Det fortættede kirkerum	238
Knopskydningsprincippet	239
Kirkebygningens iboende egenskaber som driver	239
Kontraheterotopiske funktioner	240
Fuld funktionstransformation	241
Udvidet brug	241
De funktionelt ekstroverte transformationer	242
De funktionelt introverte transformationer	242
Delkonklusion	243

De udenlandske transformationer	249
St. Marys Edlesborough, England	252
St Saviours, England	254
St. James Sanctuary, England	256
Oude Sint-Quintinuskerk, Belgien	258
Kerk Heerle, Holland	260
Kapel De Waterhond, Holland	262
Hvad kan vi lære af udlandet?	265
Tidsperspektivet	265
Organisationsmodeller	265
Ovrgangsfunktioner	267
Transformationernes påvirkning af heterotopisk karakter	267
Delkonklusion	270

DEL IV

DISKUSSION

tværgående diskussion af afhandlingens fund

Afhandlingens spørgsmål og fund	276
Del 1 Arkitektur	276
Fund	276
Refleksion over kapitlets metode	276
Del 2 Perspektiver	277
Fund	277
Refleksion over kapitlets metode	278
Del 3 Transformation	280
Fund	280
Refleksion over kapitlets metode	280
Metadiskussion af afhandlingens fund	283
En ny fase i kirkebygningernes transformationshistorie	283
Kirkernes fremtid et demokratisk eller ekspertanliggende?	284
Definition af kirken som en dissonant kulturarv	286
Hvad er kulturarv?	286
Definitionernes dissonans	288
Demokratisk tilgang til kulturarvsforvaltningen	289
Hvorfor en demokratisering af processen?	290
Hvordan kan demokratisering foregå?	291
Indsigelser mod en demokratisk tilgang	294

Transformation	295
Vurdering af transformation	298
Arkitekten som mediator	301
Hvor langt rækker begrebet kirke ?	303
Heterotopibegrebet i et transformationsperspektiv	305

DEL V

KONKLUSION

mulighedsfelt og konkluderende procesmodeller

Konklusion	311
Ramme for definition af mulighedsfelt	314
Konkluderende procesmodeller	316
Anbefalinger	318

EFTERSKRIFT

retrospektive forskningsrefleksioner

Retrospektive forskningsrefleksioner	325
Projektets formål	326
Borger- og brugerinddragelse	326
Teori og metode	327
Visuelle metoder	328

Fotohenvisninger	331
------------------	-----

Undersøgelser, rapporter og artikler anvendt til analyse i Del 2	332
--	-----

Relaterede konferencer, workshops m.m.:	334
---	-----

Ph.d. kurser	336
--------------	-----

Studerende på Studio 1b, Arkitektskolen Aarhus, Forår 2019:	337
---	-----

BIBLIOGRAFI

Bibliografi	340
-------------	-----

BILAG 1

Opgaveformulering semesteropgave	349
----------------------------------	-----

RESUMÉ

Den danske kirkes status og brug har over de seneste årtier ændret sig markant. Særligt i de tyndt befolkede områder, som trues af fraflytning og lukning af offentlige og andre funktioner, er spørgsmålet om kirkernes fremtid i de seneste år blevet rejst.

Afhandlingen adresserer fremtiden for de middelalderlige kirker, som grundet deres store arkitektoniske, kulturelle og historiske værdier er helt enestående. Hidtil har de strategier, der er blevet foreslået, koncentreret sig om en passiv fremtid for bygningerne, for eksempel i form af bevaring som monumenter. Afhandlingens mål er at finde potentialer for, strategier til og definere et mulighedsfelt for aktiv bevaring af kirkerne i landsamfundene, så de fortsat kan indgå i samfundet som levende bygningsværker.

Afhandlingen undersøger den middelalderlige danske landsbykirkes udvikling, betydning og fremadrettede potentiale gennem hovedspørgsmålet: Hvordan kan mulighedsfeltet for fremtidig transformation af landsbykirker defineres? Og gennem følgende tre underspørgsmål:

- 1) Hvad er kirkebygningens arkitektoniske karakter i dag, og hvordan har den ikoniske type udviklet sig over tid?
- 2) Hvad er kirkebygningens særlige karakter, og hvilke forståelser er der af kirkebygningen i dag?
- 3) Hvordan kan kirkebygninger transformeres i fremtiden?

I afhandlingen, som tager et konstruktivistisk afsæt, gør jeg særligt brug af visuelle og kvalitative metoder, og med udgangspunkt i et tredelt stedsbegreb undersøger jeg kirkens udvikling, arkitektur, karakter og perspektiverne på kirkerne i dag og identificerer igennem casestudier fremtidige transformationsstrategier og et mulighedsfelt for fremtidens transformationer. Afhandlingen falder i fire tematiske dele: (1) arkitektur, (2) perspektiver, (3) transformation og (4) diskussion.

I afhandlingens første del undersøges kirkebygningens transformationshistorie og kirkebygningens fysiske karakter gennem litteraturstudier og formalanalyse. Derigennem skaber jeg en vidensbase for kirkebygningernes transformationshistorie, som har pågået fra deres opførelse i romansk tid og til i dag samt en viden om kirkens generiske arkitektur. Denne del af afhandlingen anskueliggør, hvordan kirkerne gennem alle tider har

været levende bygninger, som er blevet tilpasset og transformeret til det omkringliggende samfunds behov og formåen.

I afhandlingens anden del argumenteres for en kompleks forståelse af kirken som sted, og der bygges bro mellem en essentialistisk stedsteoretisk position, som søger at finde ind til kirkens særlige karakter og en subjektiv, relationel stedsopfattelse, som anerkender kirken som en foranderlig størrelse, der konstant produceres og reproduceres gennem subjektive oplevelser, aktiviteter og relationer.

Jeg identificerer gennem kvalitative analyser af et varieret materiale fem forskellige perspektiver på kirken: *kirken som public symbol*, *kirken som place of care/care for place*, *kirken som helligt sted*, *kirken som praksisrum* og *kirken som musealt objekt*, som åbner for en forståelse af de mange subjektive perspektiver, der eksisterer af kirken som sted og bygning. Uden at forklejne kompleksiteten eller tilsidesætte nuancerne indfanger heterotopibegrebet kirkens særlige karakter som et særligt og flertydigt sted. Forståelsen af kirken som heterotopisk rum kan dermed danne baggrund for en forståelse af, at netop den kompleksitet og de mange forståelser, som kirken rummer, er en del af det, der gør bygningerne særlige.

I afhandlingens tredje del danner casestudier af studerendes designforslag samt udførte udenlandske kirketransformationer ny viden på et niveau, som ligger mellem et generelt makroniveau og et specifikt mikroniveau. Derved skabes et nyt udgangspunkt for fremtidige kirketransformationer. Gennem analyse af 13 designforslag samt seks udenlandske cases identificeres således en række strategier, som fremadrettet kan anvendes ved transformation af kirker. Disse etablerer et nyt, informeret udgangspunkt for fremtidige kirketransformationer.

Afslutningsvis diskuteres de mest fremtrædende temaer fra de tre første dele tværgående, hvorved forskningens vidensbidrag syntetiseres.

Det konkluderes, at det uanset graden og typen af transformation er vigtigt, at man arbejder stedsspecifikt med kirkerne i deres sogne. Det betyder også, at man ikke kan definere ét klart afgrænset mulighedsfelt for fremtidens anvendelse og transformation af de landbeliggende middelalderkirker, men at man hver gang, det er aktuelt, må afsøge det unikke mulighedsfelt for den enkelte kirke.

ABSTRACT

The status and use of the Danish church have changed remarkably in recent decades, particularly in the sparsely populated areas, which are threatened by the eviction and closure of both public and other functions. Subsequently, in recent years, this has raised the question of the future of these churches. Thus, this dissertation addresses the future of rural Danish medieval churches, which, due to their great architectural, cultural and historical values are entirely unique. So far, the strategies that have been proposed have concentrated on a passive future for the buildings, for example, in the form of preservation as monuments. In contrast, this research study aims to find potentials, strategies and define a field of opportunity for the active preservation of these churches in rural communities, in the hope that they can continue to be part of society as living buildings. Thus, this dissertation examines the development, significance and future potential of the medieval Danish village church through the overarching question: How can a field of opportunity for transforming rural medieval churches be defined? And following three subquestions:

- 1) What is the architectural character of the church building, and how has this iconic type developed through time?
- 2) What is the special character of the church, and which subjective conceptions of the church exists in society today?
- 3) How can churches be transformed in the future?

This research study is based on a constructivist approach, making special use of multiple visual and qualitative methods, as well as employing a three-part concept of place. The research utilizes primary and secondary information to examine the church's development, architecture and character, as well as an understanding of churches today. Through case studies, future transformation strategies are identified along with a field of opportunity for future transformations.

This dissertation is broken into four parts: (1) the architecture, (2) the conceptions, (3) the transformation (4) the discussion.

Part one forms the foundation of the research, examining the history of the transformation and the physical character of the church building through literature studies and formal analysis. In this way, a knowledge base is created, firstly, establishing the church building's transformation history, which has been on-going from their construction in Romanesque times to the present day, and secondly, unfolding the church's generic

architecture. This part of the dissertation illustrates how the churches are dynamic and throughout the ages have been living buildings, adapting and transforming to the needs and abilities of the surrounding community.

Part two argues for a complex understanding of the church as a place. Bridging between an essentialist place-theory position which seeks to find the special character of the church; and a subjective, relational conception of place which recognizes that the church is a constantly changing production and reproduction through subjective experiences, activities and relationships. Through qualitative analyzes of a varied material, five different perspectives of the church are identified: *the church as a public symbol*, *the church as a place of care/care for place*, *the church as a sacred place*, *the church as a place for religious practice*, *the church as a museal object*, unfolding an understanding of the many subjective perspectives of the church as place and building. Further, without belittling the complexity or ignoring the nuances, the concept of heterotopia captures the unique character of the church as a special and ambiguous place. Thus, interpreting the church as a heterotopic space can form the basis for what makes the buildings special through embracing the complexity and multiple understandings that the church contains.

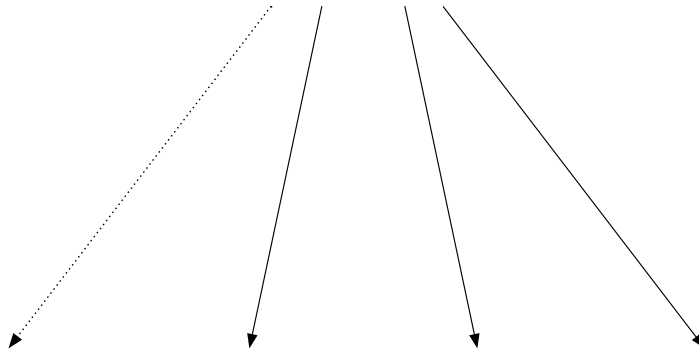
Part three of the dissertation contains 13 students design proposal case studies as well as investigations of six foreign church transformations, forming new knowledge which lies between a general macro and a specific micro-level. Thus, these studies identify several strategies as well as creating a new basis and informed starting point for the discussion of future church transformations.

Following, the most prominent themes from the three parts are discussed and compared, synthesizing a concise body of research and multiple contributions to knowledge. Ultimately, the research understands that regardless of the degree and type of transformation, it is crucial to work site-specifically with the churches in their parishes. This also means that it is not possible to define a generic field of opportunity for the future use and transformation of all rural medieval churches, but recognizes that when relevant, one must explore the unique field of opportunity for the individual church to ensure they continue their historical development as living buildings within society.

**Konstruktivistisk,
kvalitativt afsæt**

Stedsteoretisk base

Teoretikere
Edward Relph
Yi-Fu Tuan
Braae og Diedrich

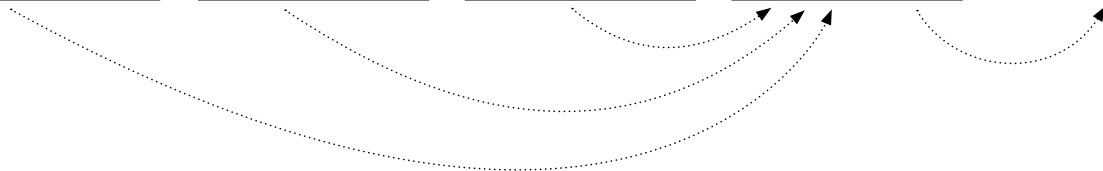
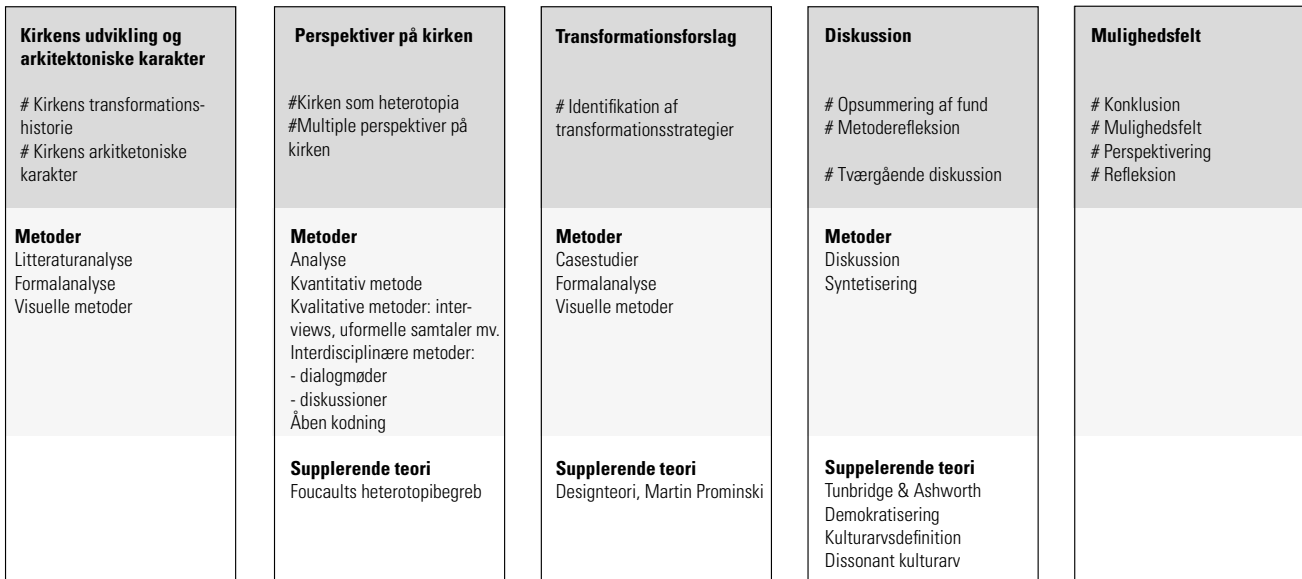
DEL I
ARKITEKTUR

DEL II
PERSPEKTIVER

DEL III
TRANSFORMATION

DEL IV
DISKUSSION

DEL V
KONKLUSION

LÆSEVEJLEDNING

Afhandlingen er struktureret i fem indholdsmæssige dele: arkitektur, forståelser, transformation, diskussion og konklusion. De tre første dele kan karakteriseres som vidensindsamling og analyse, og de besvarer de tre forskningsspørgsmål. Den fjerde del rummer en diskussion af de fund, som er gjort i de tre første dele, og del fem er konklusionen, hvori afhandlingens hovedspørgsmål besvares. Afhandlingens fem dele indledes af en introduktion. De tre første indholdsdele kan læses uafhængigt af hinanden, men det er i sammenhængen, man forstår det komplekse felt, som kirkebygningernes fortid, nutid og fremtid udgør.

Del 0: Introduktion

I introduktionen redegøres for projektets problemstilling, forskningstilgang, overordnet metodologi samt overordnet metodisk og teoretisk ramme.

Del I: Arkitektur

Analyse af den danske kirkes transformationshistorie fra førkristen tid til i dag.

Analyse af kirkens generiske bygningstypologi, kompositoriske sammenhæng, rumlighed og materialer.

Del II: Perspektiver

En status på danskernes opfattelse af kirkespørgsmålet i dag, baseret på analyse af kvantitative undersøgelser fra de seneste to årtier.

En analyse af kirkens særlige karakter ud fra Foucaults heterotopibegreb.

En redegørelse for forskellige perspektiver på kirken i dag med udgangspunkt i stedteoretiske begreber.

Del III: Transformation

Identifikation af transformationsstrategier og tilgange gennem analyse af 13 transformationsforslag samt seks udførte, udenlandske transformationer.

Del IV: Diskussion

Tværgående diskussion af de fund, som er gjort i afhandlingens første tre dele.

Del V: Konklusion, perspektivering og forskningsrefleksioner

Definition af metode til kortlægning af det fremtidige mulighedsfelt.

FORORD

Lige siden jeg var barn, er jeg kommet i kirken. Kirken som institution og kirken som rum. Med en morfar som var præst, var kirkegang en naturlig del af hverdagen, også mellem påske og jul og ud over bryllupper og begravelser.

Rummet vakte allerede dengang min nysgerrighed. Kirkerummet er anderledes end alle andre rum, vi bevæger os igennem, eller opholder os i, i dagligdagen. Det rummer historie, og det rummer historier, det rummer lys og mørke, lethed, massivitet og en overvældende akustik, som gør rummet til et helt særligt sted.

Jeg husker, jeg i mine tidlige teenageår var alene på campingferie med en veninde. Søndag formiddag cyklede vi til gudstjeneste i Ebeltoft Kirke. Jeg fandt rummet og det rituelle i gudstjenesten spændende. Jeg fandt rummets lighed med min egen lokale kirke tryk og variationerne fra den interessante.

Nogle år senere valgte jeg at starte på arkitektstudiet. Jeg vidste allerede fra starten af studietiden, at kulturarvens bygninger med deres særlige narrativitet og historietyngde havde min interesse. Jeg specialiserede mig inden for restaurering, by- og bygningspleje på Arkitektskolen i Aarhus og fandt stor glæde ved at lære om teori og praksis for de historiske huse. Efter studiet fik jeg ansættelse på Exners Tegnesteue, hvor min interesse for kirkearkitekturen blev øget ved bekendtskabet med Inger og Johannes Exners moderne kirkebygninger og tankerne bag dem.

Igennem årene som praktiserende arkitekt har jeg i højere og højere grad specialiseret mig i kirkebygningerne gennem ansættelser på tegnestuer, hvor jeg primært arbejdede med kirkerestaurering.

Gennem årrækken som praktiserende arkitekt, og gennem mit sideløbende virke som særlig bygningskyndig konsulent for Aarhus Domprovsti, har jeg kunnet følge udviklingen på kirkeområdet i tæt kontakt med menighedsråd, brugere, Nationalmuseet og andre rådgivende eksperter inden for feltet.

Jeg har oplevet, hvordan efterspørgslen efter nye løsninger er vokset, og hvordan svarene har manglet. Derfor satte jeg mig for at finde dem! Min egen tilknytning til kirken, interesse for kulturarvens narrativitet og baggrund som restaureringsarkitekt giver mig et særligt udgangspunkt i forhold til besvarelsen af de spørgsmål, som stilles i projektet. Jeg er ikke objektiv eller upartisk. Jeg kender og oplever kirkens rum både med mine erfaringer og min tillærte professionelle viden, hvilket er afgørende for, hvad jeg ser og forstår, når jeg er i dialog med empirien. Min optik er præget af min fænomenologiske oplevelse af kirkens rumlige og funktionelle potentialer. På samme måde ville enhver anden med sine erfaringer og baggrund have sine egne forståelser af kirken. Jeg forsøger i afhandlingen at være mig min egen position bevidst og at skabe forståelse og sprog for, at vi alle har forskellige optikker, vi oplever kirken igennem.

Afhandlingen giver derfor ikke ét konkret svar på, hvad vi skal gøre med kirkerne i fremtiden, men danner en vidensbase og definerer et mulighedsfelt for kirkerne fremtid. Og jeg håber, at dette arbejde vil øge de landbeliggende, middelalderlige kirkers potentiale som aktiver i lokalområderne fremover.

Afhandlingen her er mit ydmyge forsøg på at træde en sti, som vi sammen kan følge mod en fremtidig anvendelse af de bygninger, som er de mest kulturelt definerende og historisk narrative i vores land: kirkerne.

Tak

Stor tak til mine vejledere gennem forløbet, til Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter (herefter FUV) og Arkitektskolen i Aarhus for at gøre ph.d.-projektet muligt. Tusind tak til de studerende på Aarhus Arkitektskole Studio 1B, foråret 2019, som har arbejdet engageret med opgaven og stillet deres semesterarbejde til rådighed for mig.

Tak til alle jer: venner, veninder og bofæller, som har lyttet tålmodigt, diskuteret engageret og haft min ryg, når der var brug for det.

Tak til Liz for utrættelig sparring og kærlig opmuntring, og tak til verdens bedste ph.d.-soldaterkammerater!

Og en særlig tak selvfølgelig til hele min dejlige familie - jeg kunne ikke have gjort det uden jer ♥.

Mig foran Hinge Kirke, hvor min morfar var præst, 1983.

DEL 0

PROBLEMSTILLING OG METODE
en introduktion

KIRKEBYGNINGEN I SAMTIDENS OG FREMTIDENS DANMARK

Projektets baggrund og problemstilling

De danske middelalderkirker er en unik bygningskulturarv, som gennem århundreder har dannet ramme om danskernes tro på og fungeret som sociale og visuelle ankerpunkter i mange danskeres liv.

Fraflytning fra landområderne, faldende medlemstal og ændrede måder at praktisere tro rejser i nutiden spørgsmålet om, hvordan fremtiden ser ud for vores mange middelalderlige landsbykirker.

Vores landsbykirker er bygget i en tid, hvor langt størstedelen af befolkningen boede på landet, og mobiliteten var lav. Dette gjorde det vigtigt, at den lokale kirke var inden for en nær geografisk rækkevidde. I dag er mobiliteten høj, og den procentvise fordeling af befolkningen i land og by er mere eller mindre blevet vendt på hovedet. Samtidig har der igennem det seneste århundrede været en udvikling i danskernes tro, som naturligvis også influerer på graden af aktivitet i de knap 2400 kirker landet over. I 1990 var 89,3% af danskerne medlem af folkekirken. Pr. 1. januar 2020 var antallet af medlemmer faldet til 74,3% på landsplan ("Folkekirkens medlemstal 2020). Tallet er altså faldet langsomt men sikkert med cirka et halvt procentpoint om året de seneste tredive år, og intet tyder på, at den udvikling vil vende. Årsagen til faldet skal primært findes i, at cirka 90% af dem, som dør, er medlemmer af folkekirken, mens det på nuværende tidspunkt kun er omkring 60% af de nyfødte som døbes, hvorved

de indtræder som medlemmer af folkekirken (“Dåbstal” 2020). Ud over dette er der hvert år nogle tusinde, som aktivt melder sig ud af folkekirken.

Samtidig har Danmark gennem årtier gennemgået en urbanisering, der har efterladt mange landsbyer med en affolkningsproblematik.

Affolkningen har resulteret i, at mange offentlige, private og kommercielle funktioner er lukket i disse områder, hvilket har ledt til yderligere affolkning, da det efterlader landsbyerne med få faciliteter til at tiltrække nye tilflyttere (Havelund m.fl. 2012).

Det er ikke kun indbyggerne, der i nogen grad har svigtet de små sogne. En tiltagende præstemangel er en udfordring på landsplan og naturligt nok mærkes dette mest i de små samfund (“Rapport: Behovet for årligt optag på pastoralseminariene 2015).

Sidst men ikke mindst er der en udfordring med ressourcerne til at holde de mange kirker i gang. Dette gælder både de personalemæssige ressourcer i de enkelte sogne men naturligvis også de overordnede økonomiske ressourcer i folkekirkens økonomi. Med en støt faldende medlemsprocent følger også en støt faldende indtægt for kirken, og på sigt kan det være en umulighed at holde alle kirker i brug på den måde, vi kender det i dag. Gennem tiden er det kommet til udtryk i medierne, at nogle ønsker at omfordele de økonomiske ressourcer (F.eks. Birch 1999; “Sareen vil have retningslinjer for kirkelukninger” 2013; “Biskopper vil bruge færre penge på at holde landkirker ved lige - Kristeligt Dagblad 2020). Ikke med ønsket om at lukke kirker. Men med ønsket om at anvende ressourcerne der hvor menigheden er.

At en del af kirkerne i fremtiden ikke længere vil blive anvendt i det omfang, de tidligere gjorde, er en udfordring, som kan ende som endnu et tab for de pågældende landsbyer. Men måske er det muligt i stedet at se situationen som et potentiale for de landsbysamfund, hvor ikke kun kirken lider under faldende indbyggertal, men hvor også mange andre essentielle funktioner og samlingspunkter er forsvundet.

Kan kirkebygningen aktiveres som en ressource i de mindre samfund?
Og hvordan kan dette ske?

Provst åbner for svær diskussion: Er vi nødt til at lukke kirker?

Er der plads til 48 fungerende kirker i Skive og Salling? Provsten mener, at man er nødt til at tage debatten.

Få artiklen læst op

Provst i Skive Provsti, Betty Grønne Ahrenfeldt.
Foto: Mogens Lyngsø, TV MIDTVEST

TV MIDTVEST 6. oktober 2019:
Provst i Salling Provsti, Betty Ahrenfeldt, udtaler til TV MIDTVEST, at det er på tide at tage debatten om hvor mange fungerende kirker det er muligt at bevare i et område udfordret af negativ befolkningsvækst.

Kilde: *Provst åbner for svær diskussion: Er vi nødt til at lukke kirker?* 2019

Kirken på landet

Biskopper vil bruge færre penge på at holde landkirker ved lige

Ved biskoppernes seneste fælles møde besluttede man at nedsætte et arbejdsudvalg og igangsætte fire pilotprojekter, som skal arbejde på, hvordan man kan skrue ned for niveauet for vedligeholdelse ved de kirker, der er mindst i brug. Arkivfoto. Foto: Henning Bagger/Ritzau Scanpix

Kristeligt Dagblad 21. januar 2020:
Biskop for Lolland-Falsters Provsti, Marianne Gaarden, udtaler til Kristeligt Dagblad, at man bør se på muligheden for differentieret vedligehold af landkirkerne.

Kilde: *Biskopper vil bruge færre penge på at holde landkirker ved lige - Kristeligt Dagblad* 2020

Menighedsråd vil lægge nogle kirker i dvale

Der er mange følelser på spil, men det er for dyrt at vedligeholde tomme kirker.

De gamle kirker pynter i landskabet, men de er dyre at vedligeholde (arkivfoto).
(Foto: Henning Bagger © Scanpix)

DR Nyheder 19. januar 2020:
Hans-Henrik Nielsen, Danske Menighedsråd, udtaler, at et overskud af kirker og underskud af penge gør det nødvendigt at overveje anvendelsen af nogle af de landbeliggende kirker.

Kilde: *Menighedsråd vil lægge nogle kirker i dvale* 2020

Udviklingen i debatten om kirkebygningerne

Gennem de seneste 120 år er kun få danske kirker taget ud af brug. Mårup Kirke blev i perioden 2008-2015 nedtaget på grund af nedstyrtningsfare og er dermed den eneste landsbymiddelalderkirke, der er blevet lukket i mere end hundrede år. 2008 var også året, hvor Vesterø Havnekirke på Læsø blev taget ud af brug, delvist nedtaget og omdannet til kurbad med udgangspunkt i den lokale ressource havsaltet som Læsø er så kendt for. Dog var Vesterø Havnekirke en nyere kirke og dermed ikke omfattet af de fredningshensyn, som en middelalderkirke ville have været.

Ud over disse ganske få eksempler har tilgangen til kirkebygningerne de seneste godt og vel hundrede år været præget af tilbageholdenhed. Den bevægelse og debat, som dette forskningsprojekt indskriver sig i, er dog i stærk udvikling. Modningstiden har været lang, og vi er stadig kun ved at finde sprog for udfordringer og løsninger samt finde veje at gå.

Debatten om kirkelukninger går årtier tilbage.

I 1999 nedsatte daværende biskop, Erik Normann Svendsen¹, en tænketank, som skulle komme med bud på ændringer og fornyelse af kirke- og sognestrukturen i Københavns Stift. Herunder overvejelse om kirkelukninger (Birch 1999).

På dette tidspunkt vakte de nye strømninger stærk debat såvel internt i folkekirken som i medierne og befolkningen, og der gik en årrække, før der for alvor blev taget hul på debatten igen. Men i 2007 sendte Københavns Stiftsråd et forslag om at sælge ti københavnske kirker i høring hos sognene (Clausen 2007).

Med baggrund i forslaget udskrev Center for Idræt og Arkitektur i 2008, i samarbejde med Vesterbro Provstiudvalg og flere andre parter², arkitektkonkurrencen *Nyt Liv i Bykirken*, der med udgangspunkt i Gethsemane Kirke skulle komme med bud på alternativ anvendelse af de kirker, som potentielt skulle frasælges (Kural og Bølling 2008).

Over de seneste godt 20 år har der været forskellige tiltag, som sigter mod

¹ Biskop over Københavns Stift 1992-2009.

² Kunstakademiets Arkitektskole, Lokale- og Anlægsfonden, Kirkefondet, Dreyers Fond, Bygningskultur Danmark, Vesterbro Provstiudvalg, Det kirkelige budgetudvalg i Københavns Kommune, Den Folkekirkelige Udviklingsfond.

en ændring af tilgangen til de kirker, som er mindst i brug. I den første lange periode var tiltagene og debatten fokuseret på bykirkerne, særligt igangsat af udviklingen i Københavns Stift.

Men omkring 2010 blev også landsbykirkerne en del af diskussionen, da daværende kultur- og kirkeminister, Per Stig Møller, i 2011 nedsatte arbejdsgruppen Arbejdsgruppe om Folkekirkens Kirker, der helt eller delvist tages ud af brug. Her var det intentionen at frembringe viden og retningslinjer for kirker både i byen og på landet.

Arbejdet resulterede i en rapport af samme navn, som udkom i april 2013 med en række anbefalinger for området (Nepper-Christensen, Ministeriet for Ligestilling og Kirke, og Arbejdsgruppen om folkekirkens kirker 2013). Med baggrund i denne blev der i marts 2014 vedtaget en ændring af loven om kirkernes brug, som gjorde det muligt at afholde ikkekirkelige arrangementer i kirkebygninger. Dette dog under forudsætning af, at den lokale biskop kan godkende formålet, og at det ikke strider imod kirkerummets særlige karakter (*Bekendtgørelse af lov om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker m.m.* 2014).

Dette har åbnet en mulighed, som mange menighedsråd både på landet og i byerne har ønsket sig for at anvende kirkerne til bredere formål i dage, ugerne eller månederne mellem gudstjenesterne.

I 2012 sendtes Københavns Stiftråds forslag om at nedlægge 14 københavnske kirker til Kirkeministeriet, og i kølvandet på debatten udtalte daværende kirkeminister Manu Sareen, at han mente det relevant at se på nedlæggelse eller lukning af op imod 200 folkekirker (Sareen 2012). Med dette satte han særligt fokus på kirkerne i de sogne, der havde færrest indbyggere hvilket i sagens natur primært vil sige kirker i landdistrikterne. En uformel arbejdsgruppe blev nedsat fra 2012-2015 og siden formaliseret gennem projektet ”Kirken På Landet”, som over en fireårig periode fra 2016 til 2020 har virket under FUV. Projektet har med syv indsatsområder haft til formål at sikre dialog om og udvikling af det kirkelige arbejde i landområderne.

Hovedmålet med projektet er, at der ved projektets afslutning er etableret et folkekirkeligt beredskab til håndtering af en konstruktiv omstillingsproces for kirken på landet. Herunder en nytænkning af kirkens rolle i lokal- og civilsamfund. (Alstrup 2020, 8)

Projektet *Kirken På Landet* er netop afsluttet i starten af 2020 med udpegningen af et landsnetværk (beredskab) for kirkerne på landet bestående af en provst, en præst og et lægt medlem fra hver af de danske stifter. Netværkets rolle bliver at *Sikre, at kirken på landet er beredt i forhold til de opgaver, den står overfor. Sådan forstået er det en forberedelse til at imødekomme og svare på de vilkår, kirken er underlagt på landet og på den baggrund sikre en konstruktiv omstillingsproces* (Alstrup 2020, 69). Dette leder os altså gennem en debat, som har bølget frem og tilbage gennem de seneste fire årtier, og som på nuværende tidspunkt synes at være nået til et sted, hvor flere og flere aktører melder sig på banen med relevant viden og villighed til at diskutere fremtidsmulighederne. Mens debatten har pågået i det danske, har vi kunnet følge udviklingen i andre europæiske lande, hvor de langt tidligere har været nødsaget til at finde løsninger for de kirker, der ikke var i brug. Dette gælder blandt andet Holland, Belgien og Storbritannien, som alle er karakteriserede ved andre formelle konstruktioner omkring kirkernes ejerskab og økonomi. I disse lande har man for årtier tilbage været drevet til at afhænde kirker på forskellig vis, da økonomien omkring kirkerne ikke har været bæredygtig.

Aktører i feltet

Som beskrevet i det forudgående afsnit er der flere aktører og fagfelter, der på nuværende tidspunkt berører spørgsmålet om kirkernes fremtid. Aktørerne indskriver sig i forskellige faglige diskurser. De mest fremtrædende diskurser omhandler det internt kirkelige, kulturarven, stedets betydning og landdistriktsudfordringen. Inden for disse diskurser findes forskellige aktører og projekter, som på hver deres måde berører kirkefeltet. Projekterne og aktørerne arbejder med tematikker, der ligger i periferien af forskningsfeltet for denne afhandling, men som dog er nok så relevante.

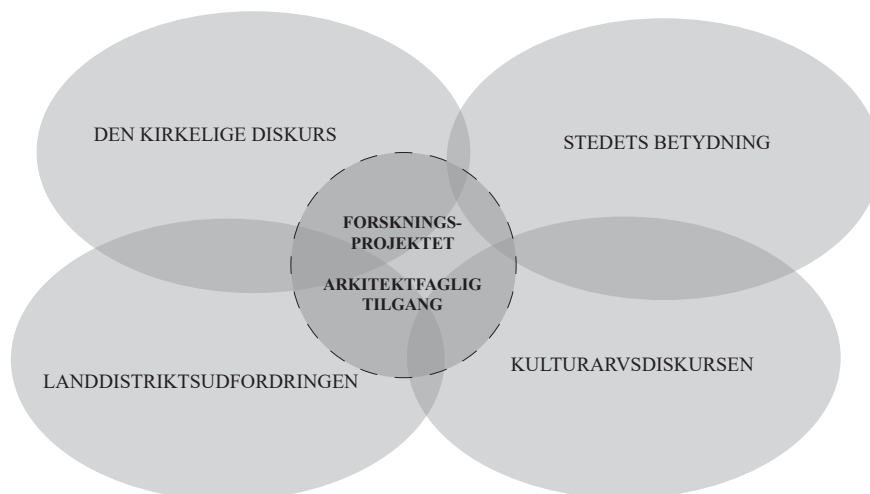
Inden for de forskellige områder findes flere aktører. Jeg vil her kort beskrive dem, der har været mest fremtrædende i processen med denne afhandling.

Som nævnt ovenfor har folkekirkens eget projekt, *Kirken på Landet*, igennem de seneste fire år arbejdet konkret med landkirkens kirkefaglige udfordringer. Gennem forskningsforløbet har *Kirken På Landet* fungeret som en internt kirkelig sparringspartner og kilde til viden.

Landdistrikternes Fællesråd har løbende fokus på styrkelse af landdistrikterne gennem både forskning og udviklingsprojekter. Landdistrikternes Fællesråd betragter kirkerne som oplagte aktiver i arbejdet med at øge og fastholde faciliteter og aktiviteter i landsbyerne. De anser kirkerne som stærke ressourcer og omdrejningspunkter for aktiviteter, faciliteter, kulturarv og lokalhistorie.³

Realdania gør sig i flere sammenhænge gældende som en interessant aktør på feltet. Blandt andet gennem udgivelsen af rapporten *Ny brug af danske kirkebygninger* samt det tilhørende idékatalog, som blev udgivet i 2012. Temaet for udgivelsen var nye funktionelle anvendelser af danske kirker med særligt fokus på de københavnske kirker, som stod overfor at blive taget ud af brug.

Ydermere har Realdania siden 2011 haft et stort satsningsområde ved navn *Stedet Tæller*. Kampagnen støtter projekter i Danmarks yderområder, som sætter fokus på stedbundne potentialer. *Stedet Tæller* tager fat i det relevante begreb *stedets potentialer*, som også er afgørende for, hvordan vi kan anvende vores landsbykirker fremover.

³ Udtalt af Steffen Damsgaard, formand for Landdistrikternes Fællesråd på afslutningsevent for *Kirken på Landet*, Vemb, 31.1.2020.

Hvad er stedbundne potentialer?

Stedbundne potentialer kan være mange ting, og det kan ikke afgøres på forhånd, hvad der rummer potentiale på et bestemt sted: Kulturarv i bygninger og landskaber, nærhed til storslåede naturområder eller en levende lokal håndværkstradition.

Stedbundne potentialer kan også være lokal kultur, lokale værdier og selvforståelse, lokal viden og sociale netværk, der er opstået over tid på et sted. Men potentialerne kan ikke stå alene; de skal bæres frem af den innovative idé og et engageret lokalsamfund eller en driftig ildsjæl.

Strategier, aktiviteter og fysiske projekter, som udvikler de stedbundne potentialer, kan bidrage til en positiv og bæredygtig udvikling i yderområderne, der ikke nødvendigvis bygger på økonomisk eller befolkningssmæssig vækst.

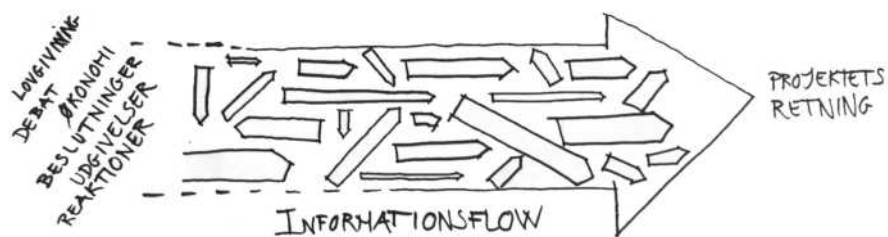
Kilde: Realdania, *Stedet Tæller*

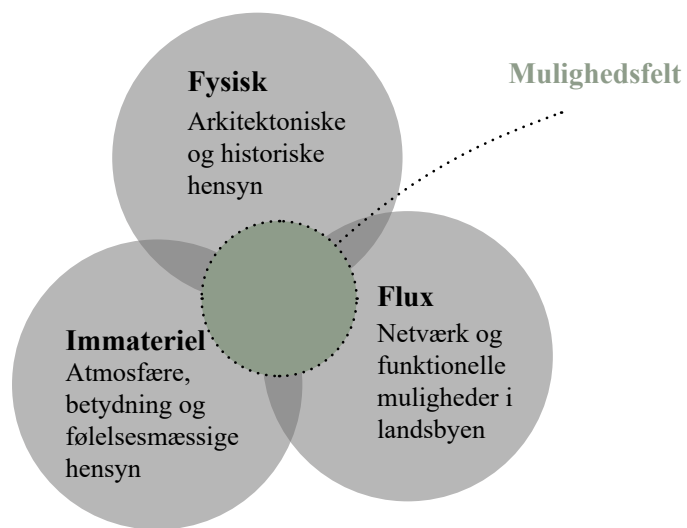
Diagrammet anskueliggør, at afhandlingen har en arkitekt-faglig tilgang, men at det felt, det indplacerer sig i, berører mange andre fagfelter, interesser og aktører.

Nærværende projekt forsøger med udgangspunkt i bygningen anskuet fra en arkitektfaglig vinkel at bygge bro mellem de eksisterende diskurser. Udfordringerne består af et komplekst felt, som det kræver en tværfaglig tilgang at flytte videre. At arbejde isoleret med bygningen vil ikke give anvendelige resultater, hvis man ikke samtidig forholder sig til de kirkelige udfordringer, affolkningsproblematikken, kulturarvshensyn eller de stedbundne potentialer, som findes i de enkelte sogne.

Dog har projektet selvsagt også den implicite svaghed, at det er et enmandsprojekt, og at jeg dermed kun et stykke af vejen har kunnet imødekomme behovet for at inddrage andre fagligheder og aktører i projektets design. Projektet er derfor informeret af mange forskellige forhold, som ikke nødvendigvis alle peger præcis samme vej, men som i deres sammenhæng danner retning for projektet.

Pilen illustrerer, hvordan forskellige forhold, beslutninger, initiativer og holdninger til ny brug af kirkebygninger ikke nødvendigvis er koordineret og peger helt samme vej, men hvordan de alligevel i sammenhæng informerer projektet og danner retning for projektets strategi.

AFHANDLINGENS FORMÅL OG AFGRÆNSNING

Formål og forskningsspørgsmål

Formålet med afhandlingen er at skabe viden om, frembringe strategier til og definere et mulighedsfelt for transformation af kirker, der kan bidrage til en fremtidig udvikling af landbeliggende middelalderkirker, som sikrer, at bygningerne, trods inklusion af eller transformation til andre funktioner end kirkelige, vil genvinde, opretholde eller øge deres status som fællesskabsskabende bygninger i de lokale samfund, samtidig med at man sikrer deres arkitektoniske og kulturhistoriske værdier.

Afhandlingens hovedspørgsmål har dermed været at undersøge, hvordan et fremtidigt mulighedsfelt for de middelalderlige landsbykirker kan defineres samt at skabe et vokabularium for den fremtidige dialog. For at kunne besvare afhandlingens hovedspørgsmål har et delmål med afhandlingen været at skabe et vidensgrundlag for kirkebygningernes arkitektur, udvikling og betydning. Dette grundlag skabes gennem en undersøgelse af, hvad kirkebygningernes særlige arkitektur og karakter er, hvad deres betydning er i befolkningen i dag, og ved at skabe sprog og strategier som kan bidrage til forståelsen af, dialogen om, og kvalificeringen af fremtidige transformationer af middelalderlige landsbykirker.

Afhandlingens hovedspørgsmål lyder dermed: *Hvordan kan mulighedsfeltet for fremtidig transformation af landsbykirker defineres?*

Grundlaget for en besvarelse af dette spørgsmål findes gennem besvarelsen af følgende tre forskningsspørgsmål:

Arkitektur: Hvad er kirkebygningens arkitektoniske karakter i dag, og hvordan har den ikoniske type udviklet sig over tid?

Perspektiver: Hvad er kirkebygningens særlige karakter, og hvilke forståelser er der af kirkebygningen i befolkningen i dag?

Transformation: Hvilke strategier kan anvendes ved transformation af kirkebygninger i fremtiden?

Afhandlingens hovedspørgsmål besvares i den afsluttende hovedkonklusionen efter en tværgående diskussion af de fund, som er gjort via de tre delspørgsmål.

Afgrænsning

Forskningsprojektet sætter altså skarpt fokus på de middelalderlige kirker i landområderne. Problemstillingerne her er særlige og adskiller sig på flere punkter fra de udfordringer, som mødes i byerne og omkring kirker af nyere dato. Dette angår både alder, lovgivning, geografi, demografi og følelsesmæssige aspekter.

Projektet placerer sig i den eksisterende debat og aktuelle problemstilling med et hovedfokus på kirkebygningerne som arkitektur og kulturarv. Det indskriver sig samtidig i landområdesudfordringen med intentionen om at bane vej for en udvikling, der vil styrke landområderne frem for at fjerne endnu flere ressourcer og aktiver fra dem, end der allerede er blevet.

Alder og lovgivning

Middelalderkirkerne udgør en særlig kulturarv og rummer særlige historiske værdier. Dette giver naturligvis særlige begrænsninger for den fremtidige brug. Til forskel fra de nyere kirker falder de middelalderlige kirker automatisk under fredningsloven, såfremt de tages ud af brug, da de er opført før 1536 (*Bekendtgørelse af lov om bygningsfredning og bevaring af bygninger og bymiljøer* 2014). Dette resulterer i den paradoksale situation, at man principielt er friere stillet til at lave bygningsmæssige ændringer, hvis kirkerne er i brug under folkekirkens lovgivning, end hvis de sælges.

Demografi

De demografiske forhold er anderledes i landsbyerne end på landet. Mange landsbyer lider under en affolkningsproblematik, som bevirker, at der ikke er et stort publikum til at anvende bygningerne. Dermed begrænses anvendelsesmulighederne i forhold til i byerne, hvor der er en større befolkning at henvende sig til.

Geografi

Den geografiske placering betyder, at det ofte er besværligt at nå frem til kirkerne. Dette betyder, at man som besøgende ofte skal træffe et aktivt tilvalg for at besøge landsbykirkerne, hvor bykirkerne i højere grad kan forlade sig på, at folk kommer naturligt forbi eller har kort til kirken.

Bygningernes beliggenhed og status

Ydermere er der det særlige ved landsbykirken, at den lokale kirke er *kirken*. Der er ofte en særlig tilknytning til og stolthed over den lokale sognekirke. Til forskel fra i byen er sognekirken på landet byens eneste kirke, og borgerne i landsbyen har i mange tilfælde en særlig tilknytning til kirken gennem livsbegivenheder, som har fundet sted i kirken: dåb, konfirmation, bryllup eller begravelser. Kirken er i de mindre landsbyer som oftest en fremtrædende arkitektonisk bygning i bebyggelsen. Ikke sjældent er kirken den bygning, som er både ældst og af absolut højest bygningsmæssig og historisk kvalitet. Bykirkerne ligger langt oftere som en del af tættere bebyggelse, hvor de ikke har samme hierarkisk fremtrædende position som landsbykirkerne.

Også disse faktorer gør spørgsmålet om lukning eller ændring af landsbykirken til et langt mere følsomt spørgsmål, end hvad angår bykirkerne, som ligger geografisk tættere, og hvor befolkningen oftere bor i kortere perioder end i landsbyerne. Dette betyder, at de ikke i samme omfang har en personlig tilknytning til kirken.

Endelig er der det særligt følsomme aspekt, kirkegården, som adskiller landsbykirken fra bykirken, og som kan skabe en svær barriere for at se udviklingsmuligheder for bygningen og dens nærmeste omgivelser.

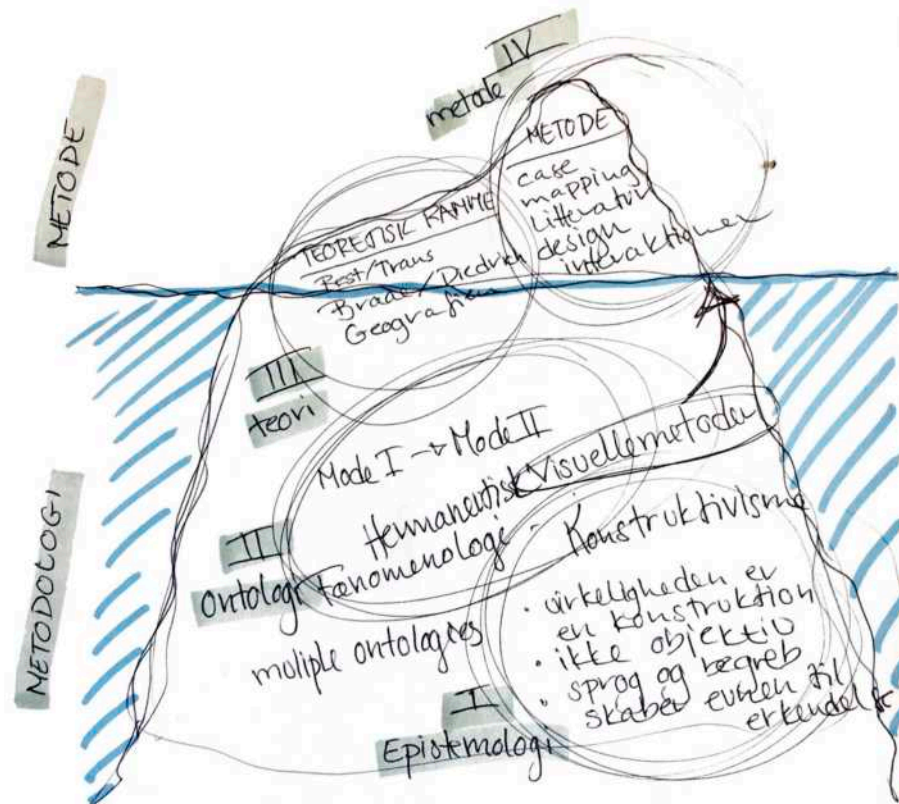
Da så mange faktorer er særlige for de middelalderlige landsbykirker sammenlignet med bybeliggende eller nyere kirker, er projektet derfor afgrænset til kun at omfatte de kirker, som er bygget før 1536 og beliggende på landet. De middelalderlige landsbykirker befinder sig qua disse faktorer i den allermost følsomme situation, en kirke kan være i.

Med stor sandsynlighed vil sogne i mere bymæssig sammenhæng eller med nyere kirker dog kunne genkende sig i nogle af de problemstillinger, der beskrives, og dermed også kunne drage nytte af den viden og de strategier, som afhandlingen præsenterer.

Afhandlingen kommer med bud på, hvordan et fremtidigt mulighedsfelt for kirkerne kan formes. Dette gøres under hensyntagen til arkitektoniske og historiske værdier, med baggrund i kirkens hidtidige transformationshistorie og med bevidsthed om forskellige forståelser af kirken.

Projektet underordner sig ikke den nuværende lovgivning og besvarer ikke spørgsmålet om hvilke og hvor mange kirker, der kan eller skal transformeres i fremtiden.

I projektet foreslås forskellige konstellationer for samarbejdspartnere omkring kirkerne, men der er ikke taget konkret stilling til økonomi og finansiering.

Metodologidiagrammet illustrerer projektets sammenhæng mellem epistemologi, ontologi, teori og metode.

Analogien til isbjerget anskueliggør, hvordan den epistemologiske og ontologiske position danner base for hele projektets tilgang, teori og metodevalg. Det er dog det teoretiske rammeværk og den konkrete metode, der er operationaliseret og dermed eksplicit konkretiseres og synligt formidles igennem forskningsarbejdet.

FORSKNINGSMETODISK TILGANG

Metodologisk base

Afhandlingen tager et grundlæggende konstruktivistisk afsæt. Konstruktivismen anerkender, at vi som individer skaber en forståelse af verden i en vedvarende interaktion mellem mennesket og dets omgivelser. Vores forståelse af verden baserer sig altså dels på den kultur, vi er rundet af, og dels på de erfaringer, vi hver især bringer med os. Det betyder, at vi hver især trods vores fælles kulturelle baggrund - qua vores forskellige opvækst, uddannelse, erfaringer og relationer danner vores egen subjektive opfattelse af verden. Vores verdensopfattelse dannes i høj grad gennem sproget og evnen til at formulere og formidle det, vi oplever.

Projektet tager dermed afsæt i en epistemologisk forståelse af kirken som en bygning, der ikke kan karakteriseres som et neutralt, fysisk objekt alene, men som i tillæg tegnes gennem multiple, subjektive og relationelle forståelser.

Målet har dermed ikke været at skabe en eksakt, objektivt generaliserbar viden om kirkens karakter. Men derimod at tegne et nuanceret billede af hvad kirkebygningen er, hvordan den opfattes, og hvad den kan blive. Jeg anvender derfor en eksplorativ tilgang og et bredt spektrum af metoder i de forskellige dele af projektet. Metoderne beskrives overordnet her i afhandlingens introduktion og derefter mere detaljeret under de enkelte kapitler.

Mit ønske om at beskrive kirkebygningen som en palimpsestisk helhed dannet af utallige betydningslag og ikke blot som de sten, den udgøres af – har fra projektets start haft stor indflydelse på projektets design og metodevalg, hvorfor der fra starten har været indarbejdet kvalitative elementer (Brinkmann, Tanggaard, og Havemann 2010).

Den konstruktivistiske forståelse af bygningen er blevet yderligere styrket gennem projektarbejdet, hvor jeg gennem hele forløbet har oplevet, hvordan forskellige perspektiver på og diskurser om kirken kommer til udtryk gennem såvel litteratur, offentlig debat samt gennem de interaktioner, jeg selv har haft med både menige borgere, fagfolk og myndigheder gennem hele projektføreløbet.

Her har jeg i praksis oplevet, hvor væsentligt det er, at der findes ord og begreber for kirkebygningens betydning og den potentielle udvikling, vi står overfor. Ofte har jeg oplevet, hvordan eksempelvis udtrykkene kirkelukninger eller salg af kirker diskuteres mellem aktører på feltet for så efterfølgende at kunne konstatere, at der blandt de diskuterende parter er en fuldstændig forskellig opfattelse af, hvad disse begreber indebærer. En del af projektets intention er derfor at skabe et overblik over mulighedsfeltet og et vokabularium, som kan understøtte den nødvendige diskussion og udvikling.

At kunne diskutere denne udvikling konstruktivt kræver helt grundlæggende en erkendelse - og en anerkendelse - af, at kirken ikke nødvendigvis er det samme for dig og mig. Denne erkendelse er grundlæggende for forskningsarbejdet.

Mellem faglig purisme og interdisciplinaritet

Forskningstilgangen er eksplorativ og sigter mod at kortlægge feltet, karakterisere kirken, identificere perspektiver, udfordringer og potentialer samt at skabe sprog for disse.

Den eksplorative forskningsproces har vist, at så mange fagligheder, juridiske spørgsmål, holdninger og værdier er på spil i dette felt, at det ikke er muligt endsige hensigtsmæssigt at isolere forskningen til kun at se på det fysisk arkitektoniske.

At arbejde med problemstillingen fordrer derfor en bred forståelse af arkitekturen og arkitektens rolle. En forståelse af arkitekten som ikke blot som én, der producerer en nagelfast forslagsstilling til en funktionel

og arkitektonisk transformation, men også som en aktør der frembringer viden og faciliterer en forandringsproces.

I projektforsløbet har jeg oplevet, at den konkrete forslagsstillelse ikke nødvendigvis giver løsninger, som er umiddelbart anvendelige på nuværende tidspunkt, men at den dog er et effektivt og værdifuldt redskab til at skabe dialog med og mellem aktørerne, udlede strategier og skabe et nyt udgangspunkt for forståelsen samt løsningen af den givne udfordring. Det har særligt vist sig i kontrasten mellem mine indledende samtaler og interviews, som foregik med udgangspunkt i kirkebygningen og abstrakte forestillinger om, hvad kirkens fremtid kunne være, og til projektets senere faser, hvor jeg på dialogmøder og konferencer har præsenteret og diskuteret udenlandske casestudier samt de hypotetiske transformationsforslag, som mine kandidatstuderende udarbejdede i forløbet.

I de tidlige møder, hvor jeg ikke havde et visuelt materiale at tale ud fra, var der større modstand mod tanken om transformation og ny brug. Ved de senere interaktioner, hvor jeg har kunnet medbringe et visuelt materiale, har jeg oplevet stor nysgerrighed, diskussionsvillighed og genklang over for de forslag, jeg har præsenteret.

Her har jeg også tydeligt mærket, hvordan forskningsarbejdet har påvirket feltet og aktørerne i løbet af processen. Diskussionsvilligheden er blevet større, og specifikke aktører har med afsæt i forskningsprojektet flyttet diskussionen i de casesogne, projektet har behandlet.

Oplæg og diskussion ved Kirken på Landets landsnetværkursus, september 2020.

Oplæg og diskussion ved åben samtalesalon i Viborg Stift, oktober 2019.
Foto: Thomas Felter.

Projektet har i løbet af forskningsprocessen rykket ved opfattelsen af mulighederne for kirkernes fremtidige brug.

Ole Rasmussen, provst i Lemvig Stift hvor casesognet Engbjerg ligger, har efter inspiration fra processen med afhandlingen taget initiativ til at starte debatten om kirkerne og kirkenes brug i sit provsti.

Projektet lægger sig dermed som et projekt, der igennem en hermeneutisk tilgang veksler mellem akademisk og praktiserende forskning. Vekselvirkningen mellem det videnskabelige, teoretiske og det virkelighedsnære, praksisorienterede har gensidigt informeret forskningen og drevet projektet fremad.

Fra Mode I til Mode II

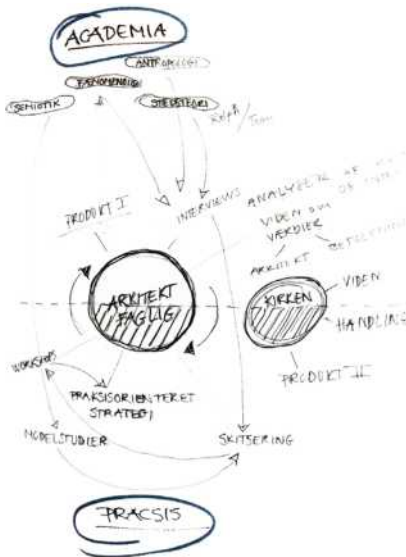
Forskningsprocessen har dermed udviklet sig fra en vidensproduktion, som i udgangspunktet var puristisk arkitektfagligt orienteret, til en vidensproduktion, der i højere grad trækker i en interdisciplinær retning.

I 1994 udkom bogen *The new production of knowledge: the dynamics of science and research in contemporary societies* (Gibbons 1994). Her redegør og argumenterer Michael Gibbons, Camille Limoges, Helga Nowotny med flere for en vidensproduktion, som de navngiver Mode 2. I samme ombæring navngiver de den klassiske vidensproduktion Mode 1. Bogen kommer på baggrund af en strømning, som de tre forfattere har aflæst inden for forskningen gennem en længere periode. De ser en stærk bevægelse mod en vidensproduktion, der bryder med den klassiske fagdisciplinære tilgang til forskningen og i stedet virker i et tværfagligt og praksisnært felt.

Den klassiske videnskabelige vidensproduktion er karakteriseret ved at være defineret og løst inden for en akademisk styret kontekst. Her ses en fagligt puristisk og homogen tilgang, og kvalitetssikringen sker entydigt gennem fagets teorier og metoder.

Mode 2-forskningen gentænker tilgangen til vidensproduktion. Hvor Mode 1 som før nævnt er fagligt homogen, er tilgangen i Mode 2 typisk heterogen og transdisciplinær. Hvor forskningsspørgsmålene i Mode 1 er formuleret og løst i en akademisk styret kontekst, udspringer forskningen i Mode 2 i høj grad af praksis. Og hvor kvaliteten i Mode 1 alene vurderes ud fra fagets teori og metode, er der i Mode 2 fokus på anvendeligheden i praksis.

Vidensproduktion i Mode 2-forskning erkender at være kontekstafhængig og dermed ikke nødvendigvis direkte overførbart fra én situation til en anden.

Skitsediagrammet viser, hvordan mit projekt indplacerer sig imellem praksisforskning og akademisk forskning. Den viden, jeg har frembragt gennem henholdsvis praksis og akademisk arbejde, har løbende informeret hinanden gensidigt i en hermeneutisk proces.

Diagram udarbejdet under ph.d.-kurset Doctoratens med Halina Dunin-Woyseth på Arkitektskolen i Aarhus, marts 2017

Resultatet af mine løbende forskningsmæssige erkendelser er, at problemfeltet i høj grad fordrer en tilgang, som er praksisnær, anvendelsesorienteret og krydser fagfelter. Erkendelsen er særligt kommet i projektets sene faser. I disse faser, som i højere grad skulle undersøge, hvilken betydning kirken har i dag, skitsere muligheder og generere fremadrettede strategier, har det været uvurderligt at inddrage andre fagligheder og aktører, som kan bidrage til at styrke den reelle anvendelighed af forskningens resultater. Dermed gør projektet brug af både Mode 1- og Mode 2-situeret forskning.

Skematisk opstilling af forskelle mellem Mode 1- og Mode 2-vidensproduktion.

Kilde: John K. Christiansen, Morten Wellendorf og Hanne Vesth, 2004, 94

Tabel 1. To typer af vidensproduktion.

	Mode 1 vidensproduktion	Mode 2 vidensproduktion
"Problemer"	Defineres, vælges og løses i en primært akademisk styret kontekst.	Udspringer ofte af "praksis" og vurderes i relation til applikations-områder.
Angrebsmåde	Styret af discipliner (fagområder).	Transdisciplinær (omfatter også andre videnscentre).
Færdigheder fokuserer på	Homogenitet (faglig fokus).	Heterogene (kunne tænke på tværs og i samarbejder).
Organisering	Etablerede institutioner som tænker i hierarkiske strukturer (kontrol).	Ad-hoc projekter, med forskellige former for samarbejde, fx. mellem virksomheder, konsulenter og læreanstalter.
Videnskabelse	Foregår primært i etablerede institutioner.	Mange steder, i temporære grupper, netværk, og med forskellige aktører.
Kvalitetskontrol	Baseret på et fags teorier og metode.	Socialt orienteret og omfatter vurderinger fra interessenterne.

TEORI

Projektets stedsteoretiske position

Professorer i nordisk litteratur Dan Ringgaard og Anne-Marie Mai pointerer i bogen *Sted*, at stedsteorien ikke er en skarpt defineret term men et område, som med diffuse grænser breder sig over mange videnskaber. Stedsteorien rækker ud over arkitekturen og trækker på flere fagligheder spændende fra geografin over antropologien til filosofien og med mange andre perspektiver iblandt. Derved kan den på en nuanceret måde åbne forståelsen både for stedet i sig selv og for forskellige perspektiver på det (Ringgaard og Mai 2010, 7). Der findes i stedsteorien mange positioner på forståelsen af sted. To hovedretninger i forståelsen er:

- 1) den essentialistisk orienterede position, som søger at finde ind til stedets ånd *genius loci* og
- 2) den relationelle stedsopfattelse, som forstår stedet som en foranderlig størrelse, der konstant produceres og reproduceres gennem subjektive oplevelser, aktiviteter og relationer.

Jeg forsøger i afhandlingen at bygge bro mellem de to positioner med en forståelse af, at stedet kan have et *genius loci* og på samme tid opleves, dannes og gendannes subjektivt og relationelt. En i bund og grund pragmatisk kombination, som oftere og oftere ses repræsenteret i stedsdiskussionen i dag, blandt andet her udtrykt af Ellen Braae i Realdanias udgivelse, *Steder i Landskabet*, 2012:

Måske agerer vi i dag ud fra en mere pragmatisk position, som netop forsøger at forene anerkendelsen af, at der er noget absolut derude i McHarg'sk forstand med en fænomenologisk dimension, som ikke er identisk med Norberg Schulz' essentialisme, men hviler på en tilgang, hvor vores individuelle, kropslige erfaringer er med til at tillægge det enkelte sted betydning.”(Rohde m.fl. 2012, 11)

Hvor *kirkens særlige karakter* undersøges med Foucaults heterotopibegreb, undersøges de forskellige perspektiver på kirken blandt andet ved hjælp af begreber fra humangeografien, hvorfor jeg her kort vil redegøre for udviklingen af disse.

Den affektive stedsteori

Fra en teoretisk tradition hvor stedsbegrebet blandt geografer gennem årtusinder primært blev forstået som det fysiske sted defineret af koordinater, afgrænsninger og fysiske strukturer, blev der fra 1960'erne og 1970'erne formuleret en ny stedsteoretisk forståelse – humangeografien – som var langt mere nuanceret og subjektivt orienteret.

Humangeograferne Edward Relph og Yi-Fu Tuan var blandt de første til at fremhæve betydningen af rum og sted (*space and place*) og til at undersøge, hvordan individer relaterer til steder og rum på individuelle og affektive måder.

I bogen *Place and Placelessness*, som første gang udkom i 1976, introducerede Relph som en af de første muligheden for at undersøge og udforske steder gennem en tredelt stedsforståelse: de fysiske omgivelser, aktiviteter og betydning (*physical surroundings, activities, significance*), hvor de tre dimensioner naturligvis er tæt forbundne og af individet opfattes som et sammensmeltet hele.

Relph beskæftiger sig gennem begreberne *aktiviteter* og *betydning* med vigtigheden af den subjektive relation til stedet som en konstituerende faktor for stedsopfattelsen. Han definerer et spænd af graden af tilknytning til steder, som går fra den eksistentielt udenforstående til den eksistentielle insider. Fra den, der i sin livsanskuelse aktivt ikke associerer sig med et sted hverken historisk, kulturelt eller religiøst, til den, hvor stedet spiller en bærende eksistentiel rolle, og hvordan graden og arten af menneskets tilknytning til stedet influerer på vedkommendes forståelse af det.

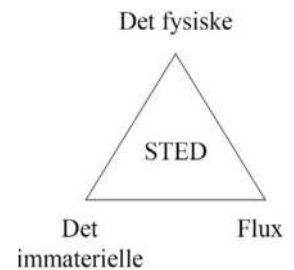

Relphs definition af den tredelte stedsforståelse.

I artiklen "Site specificity in contemporary large-scale harbour transformation projects", 2012, giver professorerne i landskabsarkitektur Ellen Braae og Lisa Diedrich deres bud på en meningsfuld tredeling af stedsbegrebet, som søger at slå bro over kløften mellem en objektorienteret tilgang, med fokus på de fysiske rammer og en fænomenologisk tilgang, med fokus på den kropslige oplevelse samt erindrings- og erfaringsmæssige aspekter af stedsforståelsen (Braae og Diedrich 2012, 25). Dermed søger de at udvikle det stedsteoretiske begrebsapparat til både at favne de statiske og de dynamiske karaktertræk ved et givet sted. Braae og Diedrich introducerer altså en stedsforståelse, hvor de udvider blikket på stedet fra at rumme:

- de faktuelle materielle egenskaber: fysiske strukturer, materialer og det håndgribeligt eksisterende, og
- de mere subjektive, immaterielle egenskaber: atmosfære og erindringer, til også at rumme
- dimensionen 'flux', som omfatter måden stedet bruges på, og de netværk og dynamiske processer, stedet indgår i.

Hvor Relphs tredeling altså indeholdt det fysiske, betydning og stedets aktiviteter, udvider Braae og Diedrich det tredje ben i stedsforståelsen til ikke kun at omfatte de aktiviteter, som foregår i eller på stedet, men til også at række ud over stedets ramme og undersøge alle de dynamiske processer og netværk, som stedet indgår eller kan indgå i.

Braae og Diedrichs definition af den tredelte stedsforståelse.

Foucaults heterotopibegreb

For at bygge bro mellem den essentialistiske og den pluralistiske stedsforståelse anvender jeg begrebet *heterotopi*, som den franske filosof Michel Foucault beskrev i artiklen "Of other spaces", 1967.

Heterotopi betyder direkte oversat 'andre steder', og Foucault introducerer begrebet som et modbegreb og supplement til begrebet utopi. Hvor utopien er et uopnåeligt ideal, som ikke kan gøres virkeligt, er heterotopierne reelt eksisterende steder, hvor hverdagsvirkeligheden opløses, og andre muligheder opstår. Det er de små huller i samfundet, som på en gang er fysisk eksisterende og mulige at opholde sig i, og som samtidig er helt anderledes end samfundet rundt om dem, da de transcenderer det almindelige tidsbegreb og sætter hverdagens alment gældende regler og

normer ud af spil. Et sted, der ligger uden for alle steder, men som faktisk kan lokaliseres i vores fysiske virkelighed.

Foucault beskriver begrebet *heterotopi* gennem seks principper (Foucault 1967, 4-6). Jeg betragter og beskriver kirkens egenskaber og karakter gennem de seks principper for at skabe en grundlæggende forståelsesramme for kirken som sted.

Et gennemgående begreb, der benyttes i forhold til anvendelse af kirkerummet til andre formål, er *kirkerummets særlige karakter*. Anvendelsen af heterotopibegrebet skal hjælpe til en forståelse af kirkerummets karakter og dermed potentialerne for dets fremtid.

Dissonant kulturarv og demokratisering

Et implicit dilemma i afhandlingens problemfelt er spørgsmålet om kulturarvsskabelse, værditilskrivning og den fremtidige forvaltning af kulturarven.

I afhandlingens afsluttende diskussion udforsker jeg disse spørgsmål dels med inspiration fra begrebet *dissonant kulturarv*, som defineret af John Tunbridge og G.J. Ashworth i *Dissonant Heritage - The Management of the Past as a Resource in Conflict*, 2005. Og dels med Anne Tietjen og Svava Riestos *Doing Heritage Together: New Heritage Frontiers in Collaborative Planning*, 2016, i hvilken Tietjen og Riestro foreslår en demokratisk, samskabende proces om fremtidens kulturarv.

Udforskningen af kulturarvsbegrebet fører til diskussionen om, hvordan kulturarven - her kirkerne - kan forvaltes fremadrettet. Her anvendes såvel Tunbridge og Ashworth som Tietjen og Riesto som supplement til den anvendte, stedsteoretiske base anlagt af Braae og Diedrich.

METODE

Begrebsværkets metodiske anvendelse

Gennem hele afhandlingen anvendes den tredelte stedsforståelse enten som en baggrundsforståelse eller som et konkret objekt for analyserne. Jeg har valgt at tilpasse begreberne til afhandlingens kontekst.

Braae og Didrich påpeger selv, at det immaterielle er et svært aspekt at operationalisere (Braae og Diedrich 2012, 31). Derfor vælger jeg at udskifte dette med det heterotopiske, som med sin essentialistiske karakter omfatter de immaterielle aspekter, men som dog ikke omfatter subjektive erindringer og forståelser.

Jeg vælger at oversætte den engelske term 'flux' til 'det dynamiske'. Definitionen er den samme og omfatter altså alle de dynamikker, som kirken indgår eller potentielt kan indgå i: aktiviteter, brugergrupper, netværk, landskabelige og kulturhistoriske potentialer i konteksten mv.

I afhandlingens Del 1, den historiske analyse, anvendes litteraturanalyse og formalanalyse. Begge dele fokuserer særligt på den materielle udvikling af bygningen gennem tiden. Men der redegøres også i det omfang det er muligt for udviklingen i kirkens immaterielle karakter, samt for de dynamikker kirken har indgået i på forskellige tidspunkter.

Til forskel fra afhandlingens øvrige dele er den historiske analyse præget af generalisering. Dette skyldes, at jeg her beskæftiger mig med hovedtrækkene i udviklingen af den danske kirke.

Min definition af den tredelte stedsforståelse i arbejdet med kirkebygninger og sogne.

Alle kirkebygningers udviklingshistorie er unikke og har været præget af individuelle faktorer, men disse er så omfattende, at det ikke er muligt at redegøre for i denne afhandling. Dertil kommer, at det for afhandlingens brug ikke er væsentligt at pege på detaljerne og nuancerne i transformationen men i højere grad at danne et overblik over transformationshistorien, som de enkelte casekirker kan indskrives i.

Afhandlingens Del 2 indledes med en status for danskernes holdning til spørgsmål om betydningen og anvendelsen af kirker i dag. Denne status er tilvejebragt gennem analyse af kvantitative undersøgelser fra de seneste to årtier.

Efterfølgende introduceres heterotopibegrebet som forståelsesramme for kirkens særlige karakter.

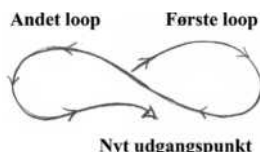
Endeligt anvendes den tredelte stedsforståelse også som baggrundsforståelse og overordnet matrice for en delvist åben kodning af interviews, noter og øvrig empiri i kombination med de nævnte begreber, som Relph og Tuan bringer frem i beskrivelsen af den affektive stedsforståelse (Brinkmann, Tanggaard, og Havemann 2010, 212–2017).

I afhandlingens Del 3 anvendes begrebsrammen ligeledes i caseanalysen af de tre udvalgte sogne og de studerendes transformationsforslag. Analyserne baserer sig primært på visuelle metoder: mapping, registrering, formalanalyse og analytisk tegning, som læses gennem den tredelte stedsforståelse.

Ved brug af professor i urban landskabsplanlægning Martin Prominskis ottetalsmodel (beskrevet i artiklen ”Design Knowledge”, 2008) identificeres transformationsstrategier, som kan danne baggrund for fremtidige transformationer.

Her bringes også heterotopibegrebet i anvendelse i analysen af såvel designforslag som udenlandske transformationscases.

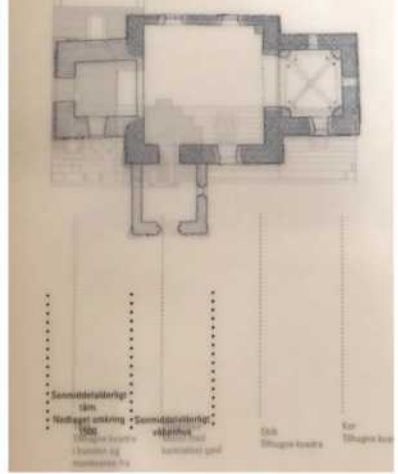
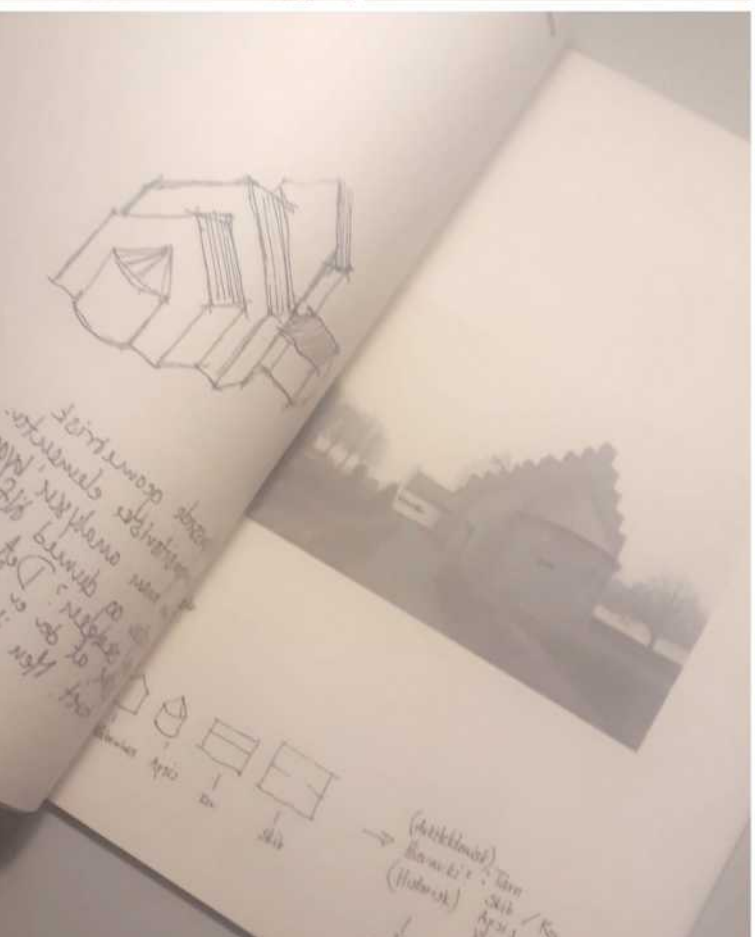
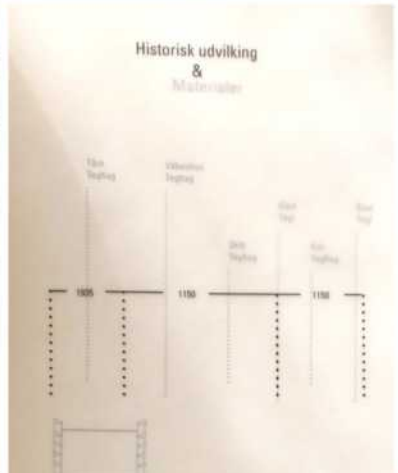
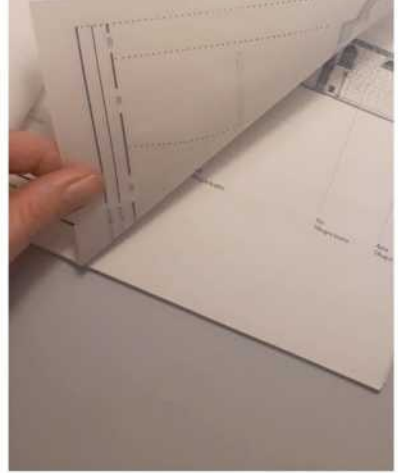
I afhandlingens Del 4 diskuteres afhandlingens hovedtemaer på tværs af de tre indledende dele. Diskussionen adresserer med input fra John Tunbridge og G.J. Ashworths arbejde i *Dissonant Heritage The Management of the Past as a Resource in Conflict, 2005*, spørgsmålene om hvad kulturarv er og hvordan den forvaltes. I diskussionen sætter jeg således

Diagrammatisk visualisering af Prominskis ottetalsmodel.

fokus på Tunbridge & Ashworths begreb *dissonant kulturarv*, og spørgsmålet om forvaltning og udvikling af kulturarv bør være et ekspertdrevet eller demokratisk anliggende.

Diskussionen adresserer ydermere det heterotopiske som bevaringsparameter og kompleksiteten i, hvor langt begrebet kirke rækker i en transformationssammenhæng.

VISUELLE METODER

Gennem alle dele af projektet har jeg anvendt arkitektoniske og visuelle metoder i analysearbejdet. Det gælder lige fra litteraturstudierne af udviklingshistorien, hvor jeg gennem udfærdigelsen af en visualiseret tidslinje har fundet nye sammenhænge, over visuel kodning af interviews og samtaler til analyse af casestudier og generering af strategier gennem skitse-ring. Også kortlægning og foto har været vigtige medier i processen.

I forbindelse med udvælgelse og indledende analyse af casesognene udarbejdede jeg, inspireret af den visuelle antropologis metoder, sognemapper for hver case.

Den visuelle antropologi arbejder med indsamling og sammenstillinger af et mangfoldigt materiale bestående af fotos, kortlægning, faktuelle oplysninger og fænomenologiske oplevelser (Pink 2013).

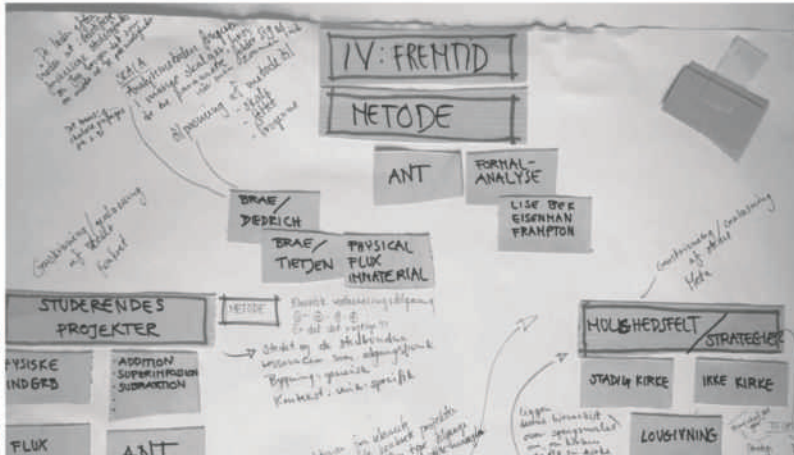
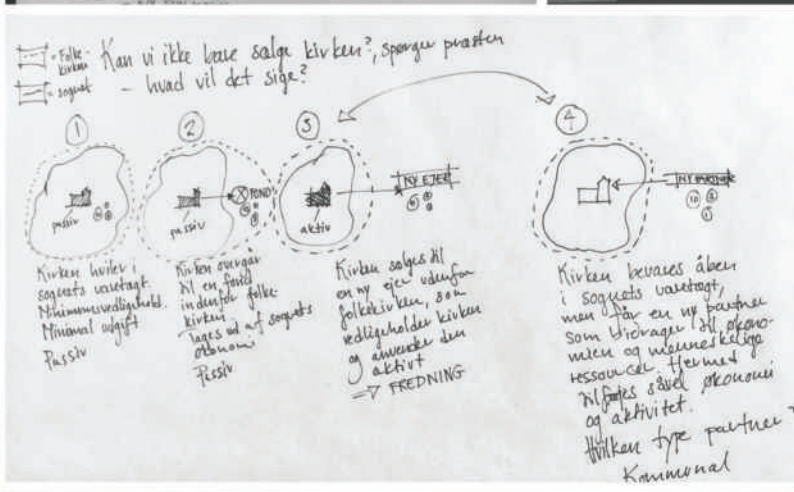
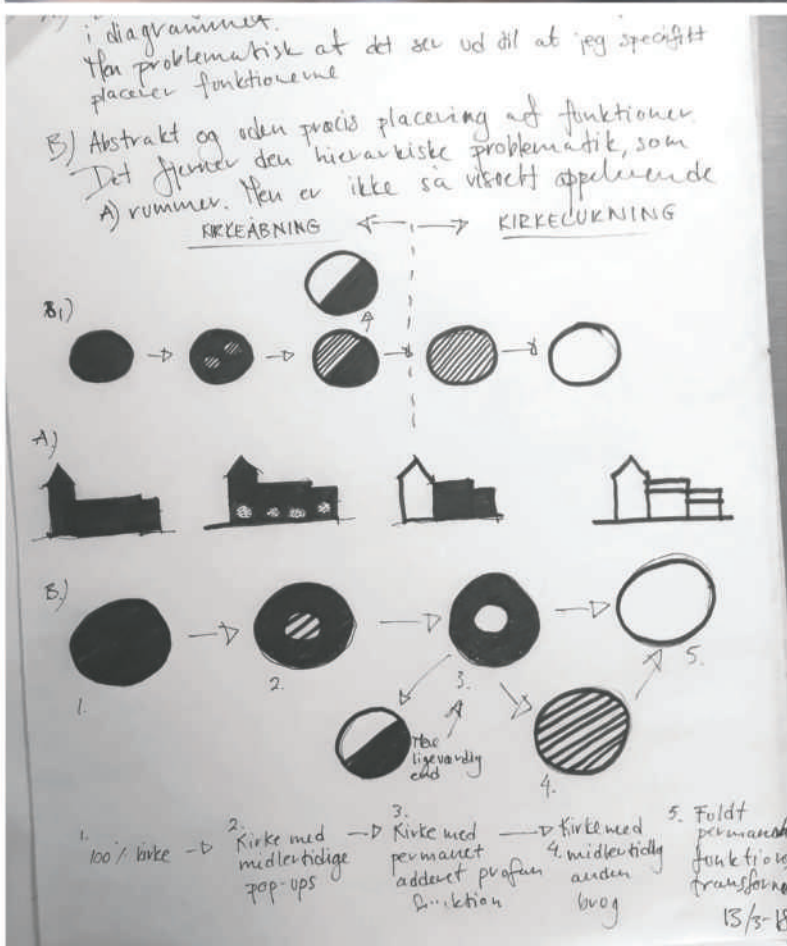
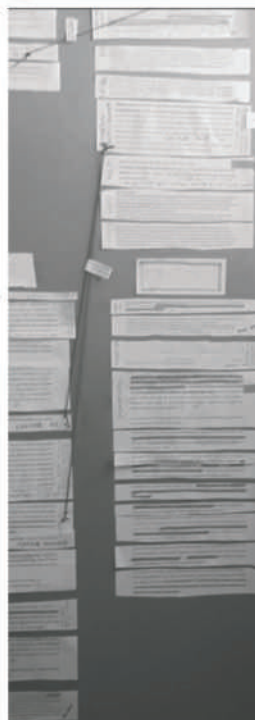
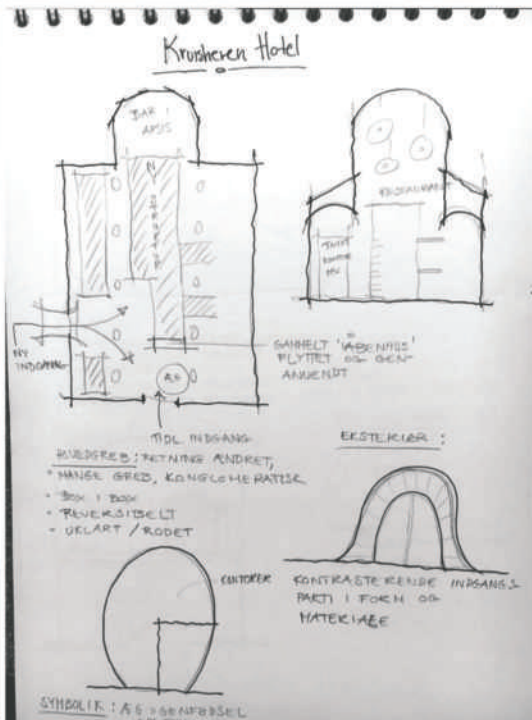
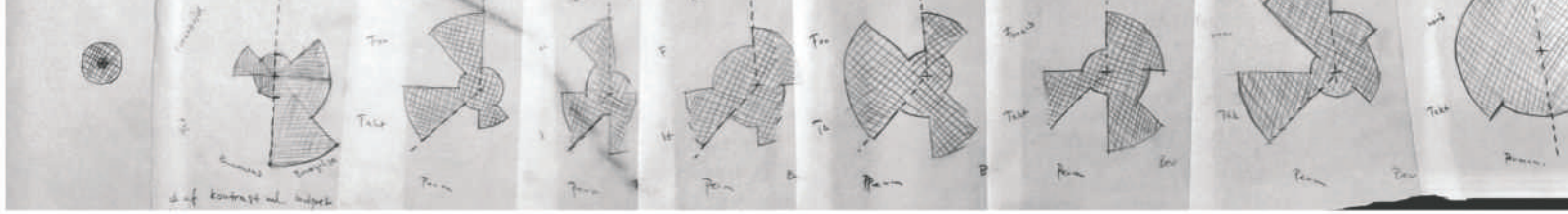
Sognemapperne har fungeret som analytiske værktøjer i processen, hvor jeg løbende har kunnet indsamle materiale og udbygge forståelsen af sognene med faktuelle oplysninger, kortlægninger, fotos, udsagn fra samtaler, egne fænomenologiske registreringer, skitser af kirke og sogn mv.

Modsatte side:

Eksempler fra de analytiske sognemapper.

Næste side:

Eksempler på visuelle metoder anvendt i forskningen.

INDLEDENDE BEGREBSAFKLARING

Kirke

Ordet kirke kommer af det græske ord kyriakós, som betyder det som hører Herren til . Oprindeligt henviste ordet til forsamlingen af kristne mennesker: de som var døbt.

I dag dækker ordet både over en samfundsinstitution og en bygningstype. Når jeg i afhandlingen omtaler kirken , er det ikke kirken som institution, jeg adresserer, men kirken som bygning.

Dette sammenfald af ord og betydning giver ofte anledning til forvirring og uklarhed, når man taler og skriver. Man kan rejse spørgsmålet: er kirkebygningen egentlig stadig en kirke , hvis den ikke længere funktionelt anvendes som sådan? Eller hvordan skal vi i den situation, hvor kirken ikke længere fungerer som kirke i funktion, omtale kirken som bygning? Jeg vælger dog her, uanset om der er tale om en hel eller en delvis funktionstransformation, at omtale bygningen kirkebygningen eller slet og ret kirken . Dog er det underforstået, at det er kirken som bygning, jeg adresserer, og ikke kirken som institution, med mindre dette klart fremgår.

Transformation

Ordet 'transformere' kommer af de latinske ord trans (hen over) og formare (forme, skabe), altså at genskabe, omdanne eller ændre noget. Implicit i ordet ligger der en bevægelse en udvikling fra ét til noget andet.

Når jeg i det følgende anvender begrebet transformation, indebærer det dermed en udvikling fra én tilstand til noget andet. En dynamisk bevægelse fra det, en kirke er i dag, til potentielt noget andet i fremtiden. Transformationen kan indebære såvel en fysisk, bygningsmæssig omdannelse som en funktionel, brugsmæssig omdannelse af kirken.

Som restaureringsarkitekt Lars Nicolai Boch udtrykker det i artiklen Transformation, 2011:

Ordet transformation kan passende være en betegnelse for den forandringsproces, som kulturskabte objekter mere eller mindre naturligt eller hjulpet af mennesker undergår, inden de forgår. (Bock 2011, 4)

Som Bock beskriver, undergår ethvert kulturskabt objekt løbende en transformation, fra det skabes, til det forgår. Derfor omtaler jeg også kirkebygningens udviklingshistorie som en transformationshistorie, der beskriver den transformative udvikling, de har gennemgået fra deres udgangspunkt i romansk tid til i dag.

Reversibilitet

Begrebet reversibilitet er ofte brugt i den arkitektoniske transformationspraksis og er blandt andet beskrevet og anvendt af Johannes Exner.

At en transformation er reversibel betyder, at den principielt kan fjernes fuldstændig igen uden at have sat aftryk på den oprindelige bygning.

En reversibel transformation kan dermed ikke omfatte subtraktion af det oprindelige bygningsmateriale originalsubstansen. Der laves dermed ikke gennembrydninger af den oprindelige bygning, og der rives ikke oprindelige dele af bygningsstrukturen ned.

Ofte ser man også, at reversible projekter holder en klar fysisk afstand mellem det nye og det gamle. Dette bevirker, at man ved den reversible tilgang ofte sikrer en aflæselighed af det oprindelige rums udstrækning og overflader (Exner 2007, 65).

Dog vil en transformation i praksis, uanset hvor følsomt det udføres, altid sætte aftryk på den oprindelige bygning. Der vil altid være behov for at møde den nye bygning ét eller flere steder.

Derfor bliver reversibiliteten ofte mere en teoretisk tilgang til transformationen, som sikrer en bygningshistorisk narrativitet, end det i praksis sikrer en reel reversibilitet.

Narrativitet

Kaldes også fortælleverdi. Ved begrebet narrativitet forstås, at bygningshistorien er mulig at aflæse direkte i bygningens materiale. Det vil sige, at spor af tidligere historiske perioder af bygningens eksistens bevares, og at nye tilføjelser eller ændringer adskiller sig fra det eksisterende i form af materialer, udformning eller detaljering, hvorved man igennem bygningen selv kan aflæse bygningens udviklingsforløb (Exner 2007, 64).

Værdisætning

Værdisætning er til enhver tid vigtig, når man arbejder med kulturarven. I nærværende projekt har de studerende udført værdisætning med udgangspunkt i en kombination af metoderne SAVE og SAK, hvilket sikrer en vurdering af såvel de fysiske, de immaterielle og de dynamiske parametre.

SAVE er en systematik, der er udarbejdet til at registrere og vurdere byggede strukturer og enkeltbygninger (Stenak 2011, 13).

SAK er et redskab til at vurdere kulturmiljøer ud fra tydelige parametre, så kulturarvens værdier, egenskaber og udviklingspotentialer bliver synlige og kan skabe nye muligheder og indsatser for bevaring gennem udvikling (Ostenfeld og Morgen 2018, 5).

DEL I

ARKITEKTUR

en arkitekturhistorisk og typologisk analyse

DEN DANSKE KIRKES TRANSFORMATIONSHISTORIE

Indledning

Af de omkring 2400 kirker, der findes i Danmark i dag, er de cirka 1630 landsognekirker fra før reformationen (Mackeprang 1944, 9). En stor del af disse kirker er opført som romanske bygninger i tiden fra 1000 til 1250 og er herefter løbende blevet udviklet og transformeret i takt med samtidens behov.

Der er gennem tiden gjort mange forsøg på at klarlægge de danske kirkers oprindelse og udvikling. Udredningerne er lavet af arkitekter, historikere, arkæologer, kunsthistorikere og andre fagfolk med deres specifikke faglige udgangspunkter og fokus.

Min gennemgang af den historiske udvikling af kirkebygningen og dens brug baserer sig på litteraturstudier af værker udfærdiget af arkitekter, historikere og arkæologer gennem tiden. Jeg har dermed ikke udført studier af primærkilderne kirker og eventuelle skrifter da analysen af de relevante primærkilder ville være alt for omfattende og uden for min faglige ekspertise. Derfor har jeg fundet det mere formålstjenstligt at gøre brug af allerede udførte studier, som jeg i denne del af afhandlingen samlæser og sætter i ny kontekst ud fra et arkitektonisk udviklingsperspektiv.

Ud over dette har jeg udført tegningsanalyser og gennem visuelle metoder skabt ny sammenhæng i materialet, blandt andet ved at krydslæse arkitektoniske og samfundsmæssige forhold i en illustreret tidslinje. Dermed er følgende gennemgang af kirkebygningens transformationshistorie, min samlæsning og tolkning af de tilgængelige kilder.

Formålet med at skitsere en transformationshistorie i denne afhandling er altså at krydslæse den historiske, samfundsmæssige og arkæologiske viden i et arkitektonisk perspektiv, som redegør for de funktionelle og arkitektoniske transformationer, kirkebygningerne har gennemgået fra de blev grundlagt og frem til i dag. Dette anskueliggør, hvordan kirkerne gennem alle tider har været levende bygninger, som er blevet transformeret i takt med samfundets og tidernes teologiske udvikling. Kirkerne står derfor i dag som bygningsmæssige palimpsester bestående af århundreders konkrete og immaterielle lag af ændringer og tilføjelser.

Denne viden danner baggrund for at kontekstualisere den situation, kirkebygningerne befinder sig i i dag og i fremtiden.

Kapitlet vil beskrive kirkernes udvikling i generelle hovedtræk. Det er vigtigt at forstå, at udviklingen er sket med betydelige lokale forskydninger og nuancer. Ikke to steder har udviklingshistorien været den samme, hverken politisk eller bygningsfysisk. Nogle steder står kirkerne stadig som enkle, romanske, kullede kirker med få rundbuede vinduer. Andre steder har kirkerne gennemgået mange faser af transformationer. Og imellem disse yderpunkter findes et utal af variationer. Der er dog stadig – trods de store variationer – klare, overordnede fællestræk for udviklingen. I gennemgangen kommer jeg både ind på den bygningsfysiske, den funktionelle og den immaterielle udvikling af kirken som bygning og brugsrum.

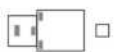
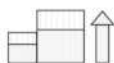
Elev Kirke ved Aarhus står stadig med det romanske skib og kor og kun få, rundbuede vinduer.

Gosmer Kirke er blevet udbygget og ombygget af flere omgange og har blandt andet fået tårn, våbenhus, kamtakke-gavle og større vinduer end oprindeligt.

I vikingetiden havde man ikke særlige bygninger dedikeret til udøvelsen af asatroen men afholdte de kultiske fejringer i de private gårdes haller og gildesale.

I midten af 800-tallet byggede man de første kristne kirker. Kirkerne var enkle bygningsværker udført i træ, og gulvet var af lerstampet jord. Allerede i denne tidlige tid var kirkerne opført med kor og skib, som de senere stenkirker.

Den rekonstruerede trækirke ved Moesgaard Museum. Kirken består af kor, skib og klokkestabel. Det vides dog ikke med sikkerhed, hvordan trækirkerne har set ud.

Foto: "Moegaard Museum - Stavkirken 2020"

800-950: Ansgar bringer kristendommen – og kirken – til Danmark

Omkring år 830 kommer munken Ansgar¹ til Danmark, og det lykkes for ham at skabe begyndende fodfæste for kristendommen – katolicismen. Hans succes med at introducere den nye tro var formodentlig båret af, at en stor del af Europa – og dermed en stor del af de danske vikingers handelspartnere – nu var kristne, og at en vis imødekommenhed over for handelspartnernes tro var givtig for samhandlen (Kjær, Grønder-Hansen, og Frimand 1988a, 11–12).

Da Ansgar døde i 865, havde han stået for opførelsen af mindst to kirker i det nuværende Danmark. Én i Ribe og én i Hedeby. Kirkerne blev i begyndelsen primært opført til brug for handelsrejsende fra de egne af Europa, hvor kristendommen allerede var etableret (Tage Christiansen 1965, 122).

Kirkerne i Ribe og Hedeby var begge trækirker bestående af kor og skib. Der har formodentlig tilhørt et klokkehus eller en klokkestabel nær kirken, hvorfra der kunne ringes med kirkeklokkerne. Klokkernes lyd var ny og uvant i det danske landskab men var helt fra start vigtig og karakteristisk for kristendommen.

Fra dette tidspunkt og frem formoder man, at der lokalt er blevet bygget trækirker til brug for den nye religion. Der er ikke megen underbygget viden om disse første kirkebygninger. Men det vides dog, at de var opført i egetræ, og at de formentlig havde saddeltag af træspån, planker eller strå. Lofterne har enten været flade bjælkelofter eller haft åben tagstol (Johannsen og Smidt 1981, 10–13; Tage Christiansen 1965, 122–23). Der var fra kirkens side ikke nogen krav til en særlig udformning af kirkebygningen (Engberg 2018, 25). Nogle steder har kirkerne, som Ansgars kirker, bestået af skib og kor. Men andre steder har kirkerne formentlig været endnu mere enkle træbygninger i ét rum uden deling af skib og kor, hvorfor de for eftertiden er svære med sikkerhed at identificere som kirker (Kjær, Grønder-Hansen, og Frimand 1988, 12–13). Selvom der var lokale variationer over udformningen, var det gennemgående, at kirkerne var opført i træ, som var tidens forhåndenværende byggemateriale.

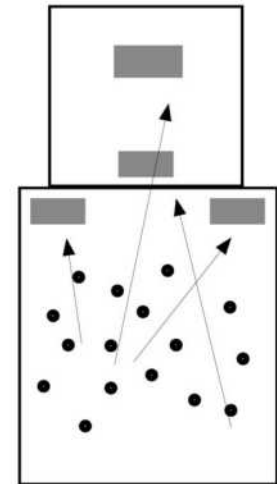
¹ Ansgar var ærkebiskop i Hamborg fra 831 og havde Norden som særligt missionsområde. Han fik senere tilnavnet "Nordens Apostel".

Som kristendommen efterhånden vandt frem i Danmark, formodes det, at den nye gud til en vis udstrækning optrådte side om side med de af folket kendte vikingeguder, og at de nye ritualer mange steder i overgangsperioden mellem asatro og kristendom stadig blev fejret i de lokaler, hvor man hidtil havde udøvet kulttroen: altså i de private gårdes haller og sale og eventuelt også i mere ydmyge private bygninger eller beboelsesrum (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 10–11).

Kirkernes indretning var ikke som i dag. Der var ikke møbleret med bænke, og der var ikke som i dag ét enkelt hovedalter, man orienterede sig imod men derimod flere altre. Under messen, som foregik på latin, enten stod man op, sad på gulvet eller på en medbragt skammel (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 16–17). Dermed var rummet ikke lige så klart retningsbestemt, som vi kender det fra kirkerne i dag. Selvom bygningerne i deres indretning ikke var så stærkt retningsbestemte som i dag, var det dog allerede på dette tidspunkt klart, at koret havde en særlig status i bygningen. Det var det sted, præsten rådede over. Det helligste sted.

I denne helt tidlige periode af kristendommens indtog i Danmark var det som nævnt primært de handelsrejsende, som gjorde brug af kirkerne. Lidt efter lidt så vikingerne også fordelene i at bekende sig til den nye tro. I praksis var det dog ikke så krævende, da det ikke ansås som væsentligt, at menigheden deltog i de mange ugentlige messer. Det vigtigste var i denne periode, at præsten var til stede i kirken (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 17).

Selvom de tidlige tiders kirker er svære at identificere for eftertiden, blandt andet fordi de ikke nødvendigvis var bygget som senere med kor og skib, har man i de seneste årtier fundet ganske mange eksempler på rester af træbygninger ved udgravninger i eksisterende stenkirker. Der er blandt andet fundet spor af tidlige trækirker i Jelling, Sct. Ibs Kirke, Hørning Kirke og Vorgod, og siden er langt flere kommet til (Engberg 2018; Tage Christiansen 1965, 123). Disse rester formodes at være rester af tidligere kirker, der har været beliggende på samme sted som de senere stenkirker. Fundene af kirkerne bevidner, at man allerede tidligt med stor omhu valgte placeringen af kirkerne. Ofte på det højeste sted i landsbyen, ved gården eller i den nære kontekst (Tage Christiansen 1965, 129).

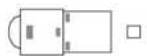
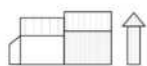

I den tidlige, romerskkatolske kirke var der flere altre og ingen bænke. Menigheden stod, sad på gulvet eller på medbragte skamler.

950-1100: Harald Blåtand kristner Danmark

Omkring midten af 900-tallet var kristendommen efterhånden ved at have fået tag i landet, og Jellingestenene bevidner, at Harald Blåtand officielt kristnede Danmark. På denne tid var det stadig de enkle trækirker, der tjente som gudstjenestehuse (Tage Christiansen 1965, 123–29).

Det tyder på, at overgangen fra asatroen til den kristne tro udvikledes gennem en lang overgangsfase. Det formodes, at den nye tro en tid endnu også dyrkedes andre steder end i kirkerne, og at Jesus i den første lange periode blev indført som en blandt mange helgener i vikingernes polyteistiske, hedenske tro. Langsomt blev Jesus dog den dominerende af de tilbedte helgenskikkelser. Men selv efter man var begyndt at bygge kirker, formodes det, at man stadig i en længere periode tilbad flere af de nordiske guder i den kristne kirke. Dette tyder fund af både afbildninger og inventarstykker fra denne periode på (Tage Christiansen 1965, 123).

Da stenbyggeriet blev indført, valgte man i nogle tilfælde at bygge et kor i sten til det eksisterende trækirkeskib. Når der siden blev midler til det i sognet, kunne så også skibet udskiftes med et skib af sten.

De steder, hvor der i denne tidlige tid opførtes nye bygninger særligt til den nye religion, har det i mange tilfælde været private kirker og kapeller opført af stormændene.

Tilskyndelsen til at bygge gik fra sogn til sogn, og det samme gjorde mange af de håndværkere, som byggede kirkerne. Dette bevirkede, at kirkerne, som alle har et overordnet dansk fællespræg, derudover har et egnspræg, da de inden for geografiske områder ofte byggedes af de samme mænd.

Også de lokale forhold i kraft af såvel økonomiske som materialeresourcer påvirkede kirkernes fremtoning og medførte særlige lokale præg (Tage Christiansen 1965, 123–29).

Det antages, at det var kirkens mænd, der indførte stenbyggeriet i Danmark, og kirkerne var dermed de første stenbygninger i Danmark. Den første danske stenkirke, vi stadig kender i dag, blev opført ca. 1030, samme sted som Roskilde Domkirke nu står.

Udviklingen i byggeskik og byggeteknik var båret af ønsket om at bygge kristendommens huse i et holdbart materiale, hvilket havde både praktiske og ideologiske årsager.

Stenkirkerne udmærkede sig ved at udstråle magt og autoritet, hvorved det skabte en værdig ramme for troen. Stenbyggeriet havde også praktiske fordele. Sten var et langt mere holdbart materiale. Man undgik stolper, som ofte rådne i jorden og skulle udskiftes hyppigt, og man eliminerede den store brandfare, som både levende lys og menighedens medbragte bålfade hidtil havde udgjort i trækirkerne (Tage Christiansen 1965, 125-26).

I Europa, hvor kristendommen længe havde trivedes, var der allerede udformet forskellige kirketyper. De spændte lige fra små etskibede kirker over større treskibede og til monumentale katedraler. Der fandtes altså både enkle, ydmyge kirkebygninger og stærkt udbyggede eksempler med tårne, sideskibe og kapeller.

Det var derfor ikke en entydigt ensrettet kirkearkitektur, der kom til Danmark. Indflydelsen kom fra flere kanter, og der var mange muligheder for variation over temaet.

Det var primært det tyske og det engelske kirkebyggeri, der dannede inspiration, da disse lande udgjorde vore nærmeste handelspartnere. Men fra dette udgangspunkt blev der udviklet en national dansk kirketype, som udsprang af de danske materialer og traditioner (Tage Christiansen 1965, 126-27).

Trods variationerne var det overalt i Europa den romanske byggestil med rundbuer, der var dominerende, og det var også denne byggestil, der kom til at dominere den danske fortolkning af Guds hus. Rundbuen var i det romanske byggeri både en konstruktiv betingelse og et dekorativt element.

Den romanske stilperiode fik navn fra den romerske byggeskik og kendetegnes ved store ubrudte murflader med så få gennembrydninger som muligt af hensyn til de svære kasse-mures stabilitet. Stilen kaldes også rundbuestil, fordi vinduer og døre var afsluttede med rundbuede overliggere. De få og små, rundbuede vinduer sad højt i de tykke kvadernure, og selvom der ofte var store lysninger omkring for at optimere lyset, trængte kun sparsomt lys ind i kirkerummet. I kirkeskibet var der typisk ét til tre vinduer mod syd. Ofte var der ingen mod nord (Tage Christiansen 1965, 126).

Stilen blev tilpasset danske forhold. Der byggedes stort set kun i lokale stenmaterialer, for eksempel frådsten, kamp, granit eller kalksten. Og man blandede gerne de forhåndenværende materialer, hvilket medførte et særligt egnspræg for bygningerne. Den håndværksmæssige tilgang bar lokalt præg. På Sjælland huggede man for eksempel sjældent kampestenene til, men overkalkede kirkerne udvendigt for at skabe et ensartet facadeudtryk. I Jylland huggede man oftest kampestenene til kvadre, som stabledes i skifter og efterfølgende stod i blank mur (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 35).

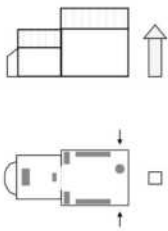
I de fleste tilfælde blev trækirkerne formodentlig nedlagt i takt med udviklingen i byggeteknik og materialer, og fra 1000-1100-tallet blev de løbende erstattet af stenkirker. I nogle tilfælde gik trækirkerne ganske enkelt til eller blevet revet ned, hvis befolkningen flyttede til en anden egn. Andre steder overgik bygningen til anden brug, for eksempel som bolig, værksted eller lager, når en ny, mere moderne kirke blev bygget (Engberg 2018, 14).

Men der var også tilfælde, hvor stenkirken blev bygget samme sted som trækirken. Og gerne i flere tempi. Da startede man med at tilføje et stenkors til træskibet. Koret var kirkens vigtigste del og derfor den højest prioriterede del af kirken. Når der senere blev råd i sognet, fjernede man så træskibet og byggede i stedet et stenskab til, så kirken nu i sit hele fremstod opført som en stenkirke bestående af kor, skib og eventuelt apsis (Johannsen og Smidt 1981, 12).

I kraft af korets store betydning som den helligste del af kirken er det ofte her, man finder de mest håndværksmæssigt forarbejdede elementer. Selvom teknikkerne var grove, og granitten ikke var nem at forarbejde, finder man smukke eksempler på ornamenteringer, sokkelprofileringer og gesimsbånd. Dette gælder også for apsiderne, som var ganske udbredte, men som dog mange steder er forsvundet ved senere ombygninger. Ofte var de dekorative udhugninger og ornamenteringer malet i kraftige farver, hvilket også gælder granitdøbefontene i kirkerummet (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 59).

Modsatte side:
Gosmer Kirkes apsis er opført i slutningen af 1100-tallet med rig dekoration i de huggede granitkvadre.

Der var fortsat flere ældre i kirkerne. Og nogle steder blev der muret enkle træbænke langs murene som supplement til de medbragte skamler. Mænd havde indgang fra syd, mens kvinder gik ind i kirken gennem den nordvendte kvindedør.

Nederst: Hemmed Kirke står som et fint eksempel på den romanske tids store ubrudte murflader og få vinduer. Våbenhuset og de kamtakkede gavle er kommet til omkring 1500.

Fra slutningen af 1000-tallet blev nogle kirker opført med vesttårn. Tårnene formodes dog i højere grad at have være status- og magtsymboler end funktionstårne, og kirkeklokkerne hang stadig i træstabler eller træhuse uden for kirken. Nogle steder var der indrettet siddepladser til stormændene i tårnrummet, andre steder brugte man tårnrummet til opbevaring (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 38–39).

Den kirkelige praksis adskilte sig stadig på mange måder fra den, vi kender i dag. Der var daglige messer, som foregik på latin. Og præsten, som blev betragtet som stående i nær forbindelse med Gud, var fortsat den vigtigste deltager. I vid udstrækning var det derfor uvæsentlig, at menigheden deltog, hvilket betød, at de primært kom til højmesseren på søndage og helligdage.

1100-1250: Byggeboom i Danmark – de romanske stenkirker

I 1104 fik Danmark bispesæde i Lund, hvilket markerede, at Danmark nu for alvor var kristent. Dette medførte et byggeboom i det middelalderlige Danmark, som varede frem til cirka 1250.

Overalt i byerne og på landet skød de romanske stenkirker op. De blev stadig bygget af de lokale forhåndenværende stenmaterialer, gulvene var lerstampede eller pigstensbelagte, væggene hvidkalkede, og nogle steder var der kalkmalerier i kor og skib. Fra 1160'erne vandt teglstensbrænderi frem i Danmark, og fra denne tid ses dele af kirkerne også opført i munkesten (Kjær, Grønder-Hansen, og Frimand 1988, 35–42).

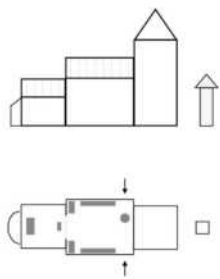
Driften til at bygge kirker skyldtes måske ikke så meget befolkningens fromhed og ønske om at ære Gud men var nok oftere båret af ønsket om at demonstrere magt og ikke mindst af angst for at havne i skærsilden. Kirken var en samfundsmagt. Inde i kirken var der frelse. Uden for kirken var fortabelsen (Tage Christiansen 1965, 126).

Lille, højt placeret, romansk vindue i Klovborg Kirkes kirkeskib. Vinduet er senere blevet blændet.

Nederst: Lyset falder ind i kirkerummet gennem de få vinduer i Hemmed Kirkes fladloftede kirkeskib. De dybe vindueslysninger i de tykke kvademure forstærker lysindfaldets styrke og dramatik.

I slutningen af 1100-tallet og starten af 1200-tallet blev det mere almindeligt, at kirkerne blev opført med et romansk vesttårn, eller at et sådant blev føjet til en tidligere kullet kirke.

Tårnene blev dog ikke opført som klokketårne men i højere grad som statussymboler, som skulle udstråle magt og rigdom i sognet.

Byggeaktiviteten skyldtes dog også et ønske om, at befolkningen ikke skulle have for langt i kirke. Kirkerne byggedes stadig for en stor del af private bygherrer, og omkring 1100 indføres tiende², som i århundreder fremover blev en vigtig del af kirkens økonomiske fundament (Langberg og Egevang 1979, 42).

Den danske kirkebygning begyndte at tage klar form. Koret var oftest kvadratisk i sin grundplan og orienteret mod øst - mod solopgangen og i retningen, hvor Jesus skulle genkomme. I koret var der ofte et vindue både mod nord og syd og dertil et østvendt vindue eller en østvendt apsis, som bød solopgangslýset ind ved de tidlige morgenmesser. Derved var koret kirkens lyseste rum. Med tidens ombygninger er mange af de romanske apsider forvundet, og østvinduet er ofte blevet tilmuret måske for at tilgodese de større altertavler, som senere kom til (Kjær, Grin-der-Hansen, og Frimand 1989, 16; Tage Christiansen 1965, 131).

Sidst i 1100-tallet og i begyndelsen 1200-tallet gik man væk fra de lerstampede gulve.

Man lagde plankegulve, og i takt med at stenbrændingsteknikken blev mere udbredt, så man også gulve belagt med brændte tegl (Tage Christiansen 1965, 132-33).

I den katolske kirke fandtes der typisk tre-fire altere eller flere. Det vigtigste var hovedalteret i koret. I skibet var der ofte et alter i begge sider mod triumfmuren, som var tilegnet helgener. Nogle steder var der yderligere et alter i triumfbuen mellem skib og kor, hvorover der kunne hænges et stort krucifiks (Kjær, Grin-der-Hansen, og Frimand 1988, 17, 68, 99).

Døbefonten kunne have flere placeringer, oftest længere mod vest end det er praksis i dag. Det kunne være ved skibets indgang eller i skibets midte, så barnet (eller den voksne) kunne døbes ved indgangen til kirken og dermed blive en del af kirkens menighed, før man trådte videre ind og tog plads i kirken (Kjær, Grin-der-Hansen, og Frimand 1988, 58).

Kvinder havde indgang til kirken fra kvindedøren mod nord og mændene fra syd. Denne opdeling fortsatte inde i kirken, hvor kvinder opholdt

² Tiende kan betragtes som en form for skat eller afgift, som bestod af en tiendedel af bøndernes afgrøde, som skulle afleveres til kirken.

sig mod nord og mænd mod syd. Nogle steder havde stormanden en fast plads i kirken, men i reglen var der ikke faste siddepladser i form af stole eller bænke. Folk sad stadig på gulvet eller på medbragte skamler.

Der var dog et klart hierarki i, hvor man kunne finde plads alt efter køn og samfundsmæssig status. Pladserne længst mod øst og dermed tættest på præsten og Gud var forbeholdt sognets mest prestigefulde personer. Jo lavere status man havde, desto længere fra koret måtte man finde sin plads (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 67).

Præsten talte til Gud og menighed fra sin plads i koret. Der kunne eventuelt være placeret en talerstol på gulvet i triumfbuen, hvorfra præsten kunne tale.

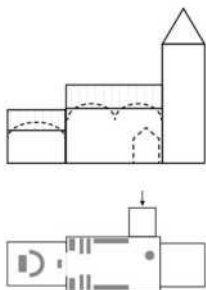
Med alter, krucifiks og præst placeret mellem kor og skib var udsynet til koret og hovedalteret efterhånden noget begrænset for menigheden. Men det vakte ikke bekymring. I nogle tilfælde formodes det, at der ligefrem har været et forhæng mellem koret og skibet, så menigheden knapt har kunnet se, hvad der foregik i koret.

Kirken udfyldte flere roller i samfundet end blot rollen som bindeled mellem Gud og folket.

Kirken var også stedet, hvor fælles meddelelser om lokalsamfundet kunne overbringes.

Ofte brugtes kirkens rum til opbevaring. For eksempel af tiendekorn, som blev opbevaret, hvor der var plads. Det kunne være på kirkens loft eller i tårnummet, hvis kirken havde et tårn. Det blev mere og mere almindeligt at kirkerne fik romanske vesttårne, og da de på denne tid mest blev opført som magtsymboler, og klokkerne stadig havde plads i de udvendige klokketårne, efterlod det god plads til anden brug af tårnenes stokværk (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 94).

Klokkerne var stadig af stor betydning. Ure var ikke hvermandseje, og kirkens klokker var derfor definerende for lokalsamfundets liv og rytme. Klokkerne markerede dagens start og slutning, og de brugtes som signal, hvis der var brand, fare, eller hvis der var sket dødsfald i sognet. Dermed var lyden af kirken en vigtig del af hverdagen, selvom menigheden ikke nødvendigvis overrendte kirken til messerne (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 129).

I den gotiske periode blev mange kirker udvidet. Man kunne enten udvide koret, skibet eller begge dele. Nogle steder blev kirketårnet tilføjet eller forhøjet, vinduer blev forhøjet, og mange kor og kirkeskibe blev overhvalvede i bestræbelsen på at skabe et lyst og himmelstræbende rum.

I Kasted Kirke blev triumfbuen i gotisk tid ændret til en spidsbue, og på samme tid blev det lille kor overhvalvet.

Modsatte side:
Klovborg Kirke blev opført omkring 1200, men omkring 1500 blev både kirkeskib og kor overhvalvet. Siden er det romanske kor blevet udskiftet med et kor i samme bredde som skibet.

1250-1400: Gotikken vinder indpas i Danmark

Omkring år 1140 opstod gotikken i Frankrig, og det første, kendte, gotiske bygningsværk er et nyt kor bygget til klosterkirken Saint-Denis ved Paris. Her så man for første gang de himmelstræbende ribbehvalv og de spidsbuede vinduer, som skulle blive så karakteristiske for den gotiske stilperiode (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 91).

Først omkring 1250 kommer den nye stil til Danmark. Den heftige byggeaktivitet, der i tiden fra 1100-tallet og frem havde medført mange hundrede romanske kirker landet over, betød, at der ikke var det store behov for flere kirker på landet. For landsbykirkerne gælder det derfor, at der kun findes få eksempler på kirker bygget fra bunden i gotisk stil (Grinder-Hansen 1999, 51).

I langt højere grad kom gotikkens indflydelse til udtryk gennem om- og tilbygninger af de allerede etablerede romanske landsbykirker. De romanske kirker bestod typisk af skib, kor og apsis, men i gotikken tilføjedes ofte et gotisk vesttårn, våbenhus og eventuelt et eller flere kapeller eller sakristier, der kunne tjene som opbevaringssteder for kirkens skatte (Grinder-Hansen 1999, 51). Tilføjelserne kom ofte i flere tempi alt efter sognets behov og ressourcer. Nogle kirker havde allerede fået et lavt vesttårn i romansk tid, men ofte blev disse forhøjet i gotikken. Dette kan typisk ses ved, at tårnet er sat i romanske kvadrate i den nederste del og siden forhøjet i munkesten i den gotiske periode (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 91-96).

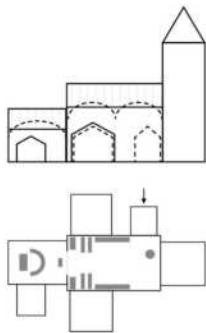
I det indre medførte gotikkens idealer mange steder farverige kalkmalerier, ikke mindst i forbindelse med overhvalvinger af koret (Grinder-Hansen 1999, 51).

Gotikken kendetegnedes ved nye konstruktionsformer og dermed også nye muligheder. Det nye ideal var himmelstræbende rum oplyst af guddommeligt lys, og hvælvinger samt mange, høje, spidsbuede vinduer var vejen til at opnå dette. I Aarhus Domkirke findes fra perioden inskriptionen på østmuren i det gotiske kalkor: *(Lu)cis sedes est hec sacre (lu)cis edes*. På dansk: Lysets sæde er denne hellige bygning. Dette stod i modsætning til de romanske kirkers få vinduer og mørke, omsluttende rum, og mange steder blev vinduerne derfor udvidet, eller flere vinduer blev tilføjet – særligt i kirkeskibet (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 92).

Senmiddelalderlige bemalinger på korhvælvets ribber i Kasted Kirke.

I senmiddelalderen skete der yderlige ændringer og tilbygninger til mange kirker.

Forskellige knopskydninger kom til, for eksempel sideskibe, sakristier, kapeller og våbenhuse.

Sideskibe og kapeller kunne placeres, så kirkens plan fremstod som et kors.

Det blev efterhånden almindeligt, at der blev etableret et par enkelte bænke længst mod øst i kirkeskibet til de mest fremtrædende borgere.

I de bedst stillede lokalsamfund betød befolkningstilvæksten, at kirkerne manglede plads. Hvor der var råd, blev mange kirker udvidet. Dette kunne ske på flere måder: Man kunne enten forlænge skibet mod vest, eller man kunne forlænge både skib og kor i hver sin retning. Hvor koret blev forlænget, har en del romanske apsider sandsynligvis måttet lade livet for korets udvidelse (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 91–96).

Den nye byggetekniske kunnen gjorde det muligt at overhvalve kirkerummene. Mange steder har koret endnu engang, som det vigtigste og helligste rum, stået først for, mens skibene fortsat blev bevaret med de romanske bjælkelofter. Andre steder har der været ressourcer til overhvalvning af såvel kor som skib.

Hvælvene var dels et udtryk for den nye stils idealer. I tillæg til det nye rumlige udtryk var der en praktisk gevinst forbundet med ændringerne. Hvælvingerne var langt mere brandsikre end bræddelofterne, hvilket var en væsentlig forbedring i en tid, hvor folk medbragte bålfade med levende ild at varme sig ved under gudstjenesten. Hvor kirkerne fik hvælv, gav de hvidkalkede hvælvede lofter øget rumhøjde og fik kirkerne til at fremstå langt lysere og mere rummelige end de fladloftede, romanske kirkerum.

Overhvalvingerne medførte dog også, at man mange steder måtte hæve murkronen for at få plads til den nye loftkonstruktion. Det kunne også være nødvendigt at tilføje støttepiller udvendigt på kirken for at undgå at murene skred ud under presset fra de nye hvælv (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 91–96).

Praksis i kirkerne lignede stadig den, man havde haft i kristendommens tidlige tid. Men flere steder blev det dog almindeligt at supplere de indmurede bænke med et par faste bænkerækker længst mod øst til de mest fremtrædende borgere.

1400-1500: Senmiddelalderens ombygninger

Gennem hele den sene middelalder var det gotikken, der prægede arkitekturen i Danmark.

Der byggedes stadig ikke mange nye kirker i landområderne, da der fra

den romanske tid var bygget så rigeligt med kirker til at mætte menighedernes behov. Men man fortsatte med løbende at ombygge de romanske kirker og tilpasse dem til de lokale behov.

Ændringer i kirkens praksis betød dog i denne tid, at en større del af menigheden kom til messerne, og da menighederne i tillæg blev større, blev der mange steder igen behov for at udvide kirkebygningens kapacitet.

Som før nævnt blev en del skibe forlænget. Men det blev også udbredt at bygge to sideskibe eller kapeller til det eksisterende hovedskib, så grundplanen kom til at ligne et kors (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 95).

I nogle tilfælde var sideskibene, som beskrevet, tiltænkt menigheden. I andre opførtes de som kapeller til sidealtre. Sideskibene og kapellerne opførtes ofte i tegl, som nu var det mest anvendte byggemateriale. Men der ses typisk enkelte kvadre af kirkens oprindelige byggemateriale i tilbyg-

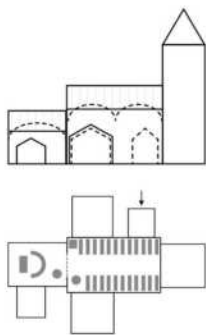
Kasted Kirkes våbenhus fra 1500-tallet er bygget i munkesten men med genbrug af den romanske kirkes kvadre.

Hemmed Kirkes romanske kor og skib blev ombygget med kamtakker omkring 1500-tallet.

Modsatte side:

Det efterreformatoriske kirkerum, som vi kender det i dag med faste bænkerækker i hver side af kirkerummet og en stærk retningsorientering mod det solitære hovedalter i koret. Døbefonten er det romanske granitkar, som er flyttet til en placering under triumfbuen, og prædikestolen er højt placeret mod syd ved et vindue, så præsten har lys.

Reformationen medførte mange ændringer i kirkens indretning og brug, men kun få i det ydre.

Det solitære alter blev centrum for opmærksomheden. Døbefonten blev flyttet op i eller nær koret. Der blev indført faste bænkerækker, og prædikestolen fik sin plads højt mod syd.

ningerne. Dette er et udtryk for rationel genbrug af byggematerialerne. Man har simpelthen genanvendt de materialer, som blev nedtaget, hvor den nye bygning førtes sammen med kirken, i den nye bygning (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 96).

Der blev fortsat opført mange våbenhuse i 1400-1500-tallet, og i samme periode blev kvindedøren mange steder blændet af, og kvinder og mænd kunne nu alle gå ind i kirken ad samme dør. Våbenhusene fungerede i højere grad som praktisk vindfang end som decideret våbenhus og blev opfattet som mindre hellige end resten af kirken. Sakristier tilføjes mod nord og blev i begyndelsen anvendt til opbevaring af kirkesølv og relikvier. Men senere kom de også i brug som præsteværelser.

Fra omkring år 1400 blev også kamtakkerne karakteristiske for perioden. Mange steder blev våbenhuse derfor opført med kamtakke gavle. Andre steder føjedes kamtakker til skibets, korets og tårnets gavle (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 95).

Kysterne mod Østersøen var udsatte, og på denne strækning brugte man efter lokale behov kirkerne som forsvars- og tilflugtskirker, hvilket også var kendt praksis i andre lande (Tage Christiansen 1965, 135). Om kirkerne decideret blev bygget som forsvars- og tilflugtssteder, er der usikkerhed omkring. Men de anvendtes i hvert fald i perioder til disse formål (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1988, 47).

1500-1600: Reformationsårhundredet – den lutherske tid

Gennem 1400-tallet voksede utilfredsheden med kirkens position og ageren i samfundet. Urolighederne og utilfredsheden tiltog i løbet af 1500-tallet og førte i sidste ende til reformationen, som foregik i årtierne før og efter 1536. 1536 var det skelsættende år, hvor Christian den 3. erobrede tronen og officielt indførte en ny tro i landet: Den lutherske protestantisme.

Det varede det ikke længe, før han gennemførte reformationen i hele riget. Det betød ikke kun en ny trosretning men medførte også mange samfundsmæssige forandringer for befolkningen. Ikke mindst blev kongens magt øget gevaldigt. Inden reformationen havde kirken haft enorme jordbesiddelser, men disse overgik nu til kongen.

På denne måde fik kongen fjernet kirken som politisk og økonomisk magtfaktor og konkurrent. Fremover fungerede kirken som den åndelige øvrighed, mens kongen var den verdslige øvrighed, som styrede landets økonomi og politik. Kongen var også kirkens øverste overhoved. Kirken i Danmark var nu en kongekirke (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 10-13).

De fleste i befolkningen sluttede sig villigt til den nye kirke i oprør mod den gamle kirkes griskhed og magtbegær.

For Luther var kirken som institution ikke det vigtigste. Det vigtigste var Guds ord. Katolicismens vægt på de gejstlige mellemmand – paven og præsterne – blev forkastet. Enhver, der læste biblen, var nu i princippet lige for Gud. Men at have en fast udpeget person – altså en præst – til at stå for gudstjenesten var praktisk. Præsten blev dog i den lutherske tro ikke af den grund hellig eller nærmere Gud (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 10-13).

Hvor man i katolicismen havde betragtet kirkerne som hellige bygninger, og derfor var tilskyndet til at opføre dem til ære for Gud og i håb om egen frelse, så man nu kirkerne som praktiske steder for ordets forkyndelse (Johannsen og Smidt 1981, 112). Det betød også, at kirkerne, hvis ikke der var menigheder til dem, blot udgjorde en uoverskuelig vedligeholdelsesopgave. Mange kirker blev derfor revet ned i tiden efter reformationen (Mackeprang 1944, 150). De, der stod for arbejdet, kaldtes kirkebrækkere, og nedrivningerne gik som en bølge hen over landet fra 1537 (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 37).

Fordi der var så mange kirker, var opgaven efter reformationen ikke at bygge bygninger til den nye religion men endnu engang at tilpasse de eksisterende til den nye tro og praksis. Reformationen medførte derfor mange ændringer i kirkens brug og indretning. Dog kun få i den ydre form. Alt i alt tog man katolicismens bygninger til sig, som de var. Protestantismen søgte at finde tilbage til det enkle og uspolerede, og derfor fandt man ikke grund til at ændre ret meget ved de ydmyge romanske og gotiske bygninger, man overtog (Johannsen og Smidt 1981, 112–15). Ændringerne fra katolicismen til den lutherske protestantisme skete formentlig over en længere periode, ligesom overgangen fra asatro til katolicismen havde gjort. En af de mest dominerende ændringer var den

øgede fokus på præstens prædiken til menigheden. Hvor menighedens tilstedeværelse i vid udstrækning havde været underordnet i den katolske kirkes praksis, var messen efter reformationen rettet mod menighedens oplysning. Derfor var det nu vigtigt, at menigheden kom i kirken, og at folket forstod, hvad der blev sagt. Fra nu foregik hele gudstjenesten derfor på dansk, og for at sikre at alle fremmødte kunne se og høre præstens prædiken, indførte man prædikestolen som et møbel.

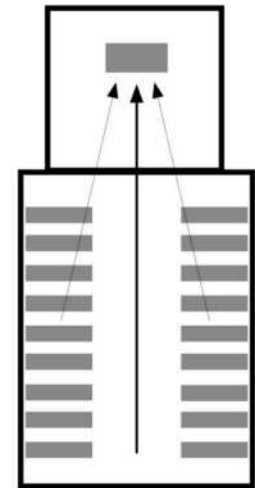
Ifølge biskop Palladius³ skulle prædikestolen placeres i skibet, hæves over menighedens stole og helst placeres mod syd ved et vindue, så præsten havde lys. Ofte var her rester af et muret bord til et tidligere sidealter, som man kunne genbruge som sokkel for prædikestolen (Kjær, Grin-der-Hansen, og Frimand 1989, 53-60).

Med prædikens nye betydning deltes kirken nu klart i to dele. En prædikensal: skibet, som blev indrettet med prædikestol og efterhånden også bænkerækker til menigheden. Og et højtideligt nadverrum: koret. Flere steder indførte man ligefrem et gitter som adskillelse imellem kor og skib (Johannsen og Smidt 1981, 114).

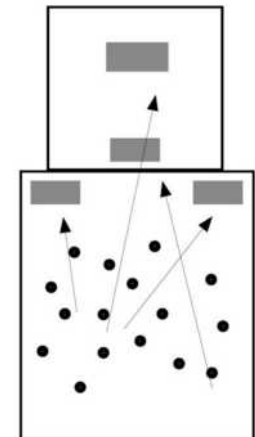
Den nye gudstjeneste var længere, og mod slutningen af 1500-tallet var det efterhånden blevet almindeligt, at der var faste bænke i kirken (Kjær, Grin-der-Hansen, og Frimand 1989, 67; L.P. Fabricius 1965, 97). Bænkenes placering i kirkeskibet øgede retningsbestemtheden i rummet og understregede, at der nu kun var ét alter, som opmærksomheden skulle rettes imod i modsætning til katolicismens praksis med flere helgenaltre i såvel kor som skib. Altret var fra nu midtpunktet, der samler alle linjer og ses fra hver en plads i kirken.

Salmesangen indførtes efter Luthers ønske om, at menigheden skulle være en deltagende del af gudstjenesten, og i 1569 kom den første autoriserede danske salmebog. Fra 1500-tallet kom de første orgler i landets største og rigeste kirker, men i flere århundreder herefter var det almindeligt i landkirkerne, at man kun havde degnens sang til at akkompagnere menigheden (L.P. Fabricius 1965, 98).

I slutningen af 1500-tallet blev mange døbefonte flyttet fra den hidtidige placering mod vest. Fontene fandt deres plads enten i koret eller i skibet

Det solitære alter og de faste bænkerækker understreger retningen, symmetrien og hierarkiet i kirkerummet.

Indretningen i den romersk-katolske kirke.

³ Niels Palladius (1510-1560), dansk biskop.

nær koret. Sådan passede dåbens placering godt ind i den nye lutheranske liturgi. I dag findes langt de fleste fonte i eller nær koret. Men selvom de blev flyttet, blev de oftest bevaret, og selv i dag er cirka 80% af døbefontene stadig de oprindelige, middelalderlige granitkar (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 61–64).

Efter reformationen fastholdt man tiendebetalingen, men med tiden ændrede man ordningen ad flere omgange. Man kunne betale såvel i korn som i kvæg men indførte, at afgiften også kunne betales i rede penge. Dette var en praktisk ændring for kirken, da det lettede opbevaringen af midlerne. Indtil da havde det været almindeligt at opbevare tiendekornet i kirkens tilgængelige rum: kirkeloftet eller tårnrummet, og der var ligefrem eksempler på, at kornet lå i sække eller i bunker i selve kirkeskibet (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 19–20).

I det hele taget var det almindelig praksis, at kirkebygningen blev taget i brug som en praktisk ressource for sognet. Hvor kirken ikke længere selv havde behov for opbevaringsplads til tiendekornet, kunne pladsen nu lejes ud til bønder til opmagasinering af deres afgrøder.

Også brandvæsnet brugte mange steder kirkerne. De brugte tårnet som udkigstårn og ringede med klokkerne som alarmsignal, hvis der udbrød brand. Brandslukningsudstyret kunne så passende opbevares i våbenhuset, så man havde det lige ved hånden.

Ved kysterne var det udbredt, at kirkerne blev brugt til opmagasinering for fiskernes sejl og net. Der var eksempler på kirketårne, som blev anvendt som opbevaringsplads for både hør, korn, øl, halm og andre afgrøder, brædder i tårnrummet og endda ophængning af røgede sild på kirkeloftet.

Kirkernes område blev også i hvert fald i byerne taget i brug som centrum for handlende, som kunne leje en studeplads i eller ved kirken. Kilder vidner om, at der var både buntmagere, boghandlere, og endda vinudsalg i nogle kirker (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 32–35.; 1988, 143–50).

Ved kysterne havde kirkerne også funktion som sømærker for sejlende. Køge Kirkes tårn havde ligefrem en karnap, hvor der blev tændt blus for at vejlede de søfarende (“Skt. Nikolaj Kirke, Køge” 1944, 195).

1600-1848: Tilpasninger og restaureringer

I slutningen af 1500-tallet og starten af 1600-tallet fik en del kirker mindre om- og tilbygninger for eksempel kapeller med svungne gavle i renæssancens stil. Men generelt var kirkebyggeriet småt og fattigt i perioden, og det var fortsat mindre interiørtilpasninger, der udgjorde de fleste opgaver i landsbykirkerne. De mange eksisterende kirkers indretning tilpassedes og ændredes fortsat i takt med nye idealer, muligheder og ønsker om komfort (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 36–40).

Et stykke inde i 1600-tallet blev altersranken og knæfaldet således indført for menighedens komfort. Og omkring 1700 kom der nogle steder lysekroner i kirkeskibet, så menigheden bedre kunne se i salmebogen. Man begyndte i højere grad at udnytte rumhøjden i kirken ved at indbygge forskellige former for pulpiturer. Der var lektoriepulpiturer, der blev bygget hen under korbuen, og som blev brugt af præst og sanger. Og der var herskabspulpiturer til stormænd, hvilket var balkoner med egne pladser, ofte med egen indgang. Mange af disse er dog med tiden forsvundet igen. Kun orgelpulpiturerne er de fleste steder stadig bevaret og i brug (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 69).

Kirkerne blev fortsat opfattet og anvendt som sognets og rigets ressourcer, og i 1600-1700-tallet brugte militæret flere steder kirker og kirkegårde til øvelser.

Kirkernes samling af kunstværker gjorde dem efterhånden til seværdigheder. Kirkerne var stedet, hvor kunsten udviklede sig og levede. Her var der ressourcer og kræfter til at frembringe og udstille datidens værker. Således var kirkerne lokale samlingssteder og brændpunkter.

I 1700- og 1800-tallet stod det skidt til med vedligeholdelsen, og mange kirkebygninger led herunder. Det var til dels et resultat af, at kirkerne var privatejede, og at ejerne sparede på pengene. Der var blevet indført obligatorisk, årligt kirkesyn i 1643. Men synsmændene var oftest lægmænd fra sognet og havde sjældent forstand på bygningerne. Derfor havde synet ikke den ønskede virkning. Det efterlod mange kirker i ringe stand med utætte tage, ødelagte ruder, revner og generelt forfald. I 1802 kom derfor en ny lov, som foreskrev, at synsudvalget nu skulle indeholde sagkyndige. Formålet var at holde kirkerne anvendelige som brugsbygninger. De historiske hensyn var man på denne tid endnu ikke opmærksom på.

Når skader og mangler skulle udbedres, skete det derfor stadig i tidens stil og med tidens metoder uden hensyn til, at bygningerne oprindeligt var skabt med andre teknikker og materialer og ikke mindst i en anden stilperiode og arkitektur (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 140–43). I løbet af 1800-tallet begyndte en spirende interesse for middelalderens arkitektur og idealer at brede sig. Det var særligt gotikken, man anså som middelalderens stil. De romanske stiltræk var man ikke opmærksom på, og det medførte en lang række ombygninger af kirker i nygotisk stil. I 1830'erne og 40'erne tiltog interessen, og man begyndte ligefrem at istandsætte og restaurere med gendigtninger af det, man betragtede som middelalderarkitektur. Dog stadig uden at have indgående forståelse for stilarterne (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 144).

I 1861 blev der vedtaget en ny lov om kirkesyn, som forpligtede ejerne af kirken til at bekoste istandsættelser. Herefter skulle et sagkyndigt udvalg spørges til råds om større ændringer. Ifølge loven skulle man tilstræbe tilbageføringer, hvor det var muligt. Et særligt sagkyndigt udvalg bestående af tre arkæologer eller arkitekter skulle tages i ed, hvor det gjaldt de fineste monumenter. Det danske nederlag i krigen i 1864 øgede den historiske bevidsthed og gjorde tilskyndelsen til at bevare de historiske danske monumenter endnu større end før (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 140–41).

Frem til slutningen af 1800-tallet medførte lovens forskrift om tilbageføringer, at mange kirker blev kraftigt ombygget, nogle ligefrem nedrevet og gendigtet til det udtryk, man formodede havde været det oprindelige. Men uden tanke på de historiske vidnesbyrd, som man mistede i processen. Der formede sig i slutningen af 1800- og starten af 1900-tallet to skoler: én, som mente, at ændringer foretaget igennem bygningens levetid virkede forstyrrende og burde fjernes, så bygningen fremstod ren og uforstyrret. Og én, som hyldede narrativiteten i bygningsændringerne og aflæseligheden af bygningens livsforløb (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 140–41).

Historicismens fascination af de historiske stilarter trivedes, og dette prægede både nybyggeri og ombygninger i tiden. Nogle steder byggedes i denne tid nye kirker, hvor man tilstræbte en blanding af de historiske stilarter, i håb om at de helt nye kirker ville opnå det udtryk som landsbykirkerne, der med deres mange knopskydninger nu var en fasttømret

arkitektonisk type. Dette understregede den historiske fascination, som dyrkedes blandt dem, der var fortalere for den kulturhistoriske tilgang (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 144).

1849: Den danske folkekirke

I 1849 blev Danmarks Grundlov, og dermed også en ny lov for kirken, underskrevet.

Grundloven introducerede betegnelsen den danske folkekirke, men det var (og er) dog stadig staten, der stod for kirkens forhold. Til trods for at der indførtes trosfrihed, overførte man automatisk alle medlemmer af den tidligere statskirke som medlemmer af den nye folkekirke (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 167).

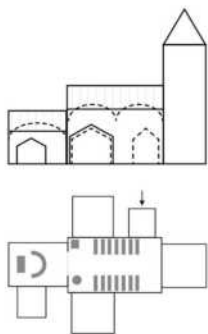
Kirken blev fra dette tidspunkt officielt en folkekirke, men forholdene omkring opgavefordelingen mellem kirke, stat og regent var stadig tæt forbundne.

I 1903 fik kirkerne mulighed for at købe kirkeejeren ud og blive selvejende, hvilket de fleste kirker gjorde. Hermed afskaffedes også tiendebetalingen, men i praksis var det først i 1918 – kort før indførelsen af kirkeskatten i 1920 – at de sidste betalinger reelt ophørte.

Fra Grundlovens indførelse i 1849 blev det muligt at oprette menighedsråd for kirkerne. I begyndelsen havde menighedsrådene ikke stor indflydelse, men fra 1912 overgik forvaltningen af kirkebygningerne og deres økonomi til menighedsrådene, som stadig i dag er forvaltere af kirkebygningerne (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 24).

Kirken var stadig en autoritet i samfundet. Frem til 1937 var det for eksempel stadig kirken, der førte tilsyn med skolevæsenet. Den bestemmelse var blevet indført under statskirken i 1814. Også senere skolelove fastslog, at folkeskolen byggede på kirkens grundlag, og først i 1975 ændredes dette til, at folkeskolen bygger på åndsfrihed og demokrati (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 168).

Beskyttelsen af kirkens brugs- og kulturhistoriske værdi er med tiden blevet sikret gennem skiftende lovgivninger. I 1922 blev der endnu engang vedtaget en ny kirkelov, og kravet om tilbageføringer blev fjernet. Nu indførtes systemet med fem kongelige danske bygningsinspektører – som rådgiver menighedsrådene om arkitekturen, og Nationalmuseet som rådgiver om projekternes kulturhistoriske aspekter. Dette system er stadig gældende i dag (Kjær, Grinder-Hansen, og Frimand 1989, 144).

Der er det seneste århundrede sket få ændringer i kirkernes interiør og eksteriør. Der efterspørges ændringer, som øger fleksibiliteten af rummet.

Vores tid

Bygningsmæssigt er der det seneste århundrede set relativt få større ændringer i såvel eksteriør som interiør. Loven af 1922 har sikret et løbende vedligehold af kirkerne, som bevirker, at de snart tusind år gamle bygninger generelt stadig er i god bygningsmæssig stand. Mange af de arbejder, der er blevet udført gennem de seneste hundrede år, har været nødvendige vedligeholdelsesopgaver.

Selvom kirken i høj grad er adskilt fra vores verdslige liv, har kirken stadig en vigtig samfundsmæssig rolle og en særlig betydning ved vores livsovergange: fødsel, ægteskab og død.

I de seneste årtier er der dog i tiltagende grad opstået ønsker om at tilpasse kirkerummene til en tid, hvor vores tro og religiøse praksis har taget et stort spring, og hvor dagliglivet i landområderne har ændret sig.

Det skaber mange steder et ønske om igen at kunne aktivere kirkerne som et fællesrum i sognet, hvilket medfører ønsket om en øget fleksibilitet i brugen og indretningen af kirkerummene. Nogle steder materialiserer dette sig i et ønske om at få fjernet de faste bænkerækker længst mod koret, så der bliver plads til skiftende brug af området tættest på koret. Eller tilsvarende at få fjernet bænkerækkerne længst mod vest for at frigive plads til for eksempel kirkekaffe, børneområde eller lignende. Der er også steder, hvor man ønsker at udtage alle bænkerækker for i stedet at indføre løse stole. En indretning, som til dels vil kunne betragtes som en tilbageføring til indretningen før reformationen, hvor man ikke havde faste bænkerækker (Kjær 2014).

Der er i tiden også et generelt fokus på arbejdsforhold, hvilket kommer til udtryk i ønsker om at opgradere kirkens praktiske faciliteter til mere moderne forhold. For eksempel præsteværelsets indretning, toiletforhold, lysforhold og indeklime. Ydermere medfører tidens fokus på en energimæssig omstilling til mere bæredygtig drift behov for ændringer særligt af opvarmningsforhold.

I 2014 blev loven om brug af kirkebygninger ændret, så det nu er tilladt at bruge kirken til ikke-kirkelige arrangementer, så længe de respekterer kirkerummets særlige karakter og er godkendt af biskoppen⁴.

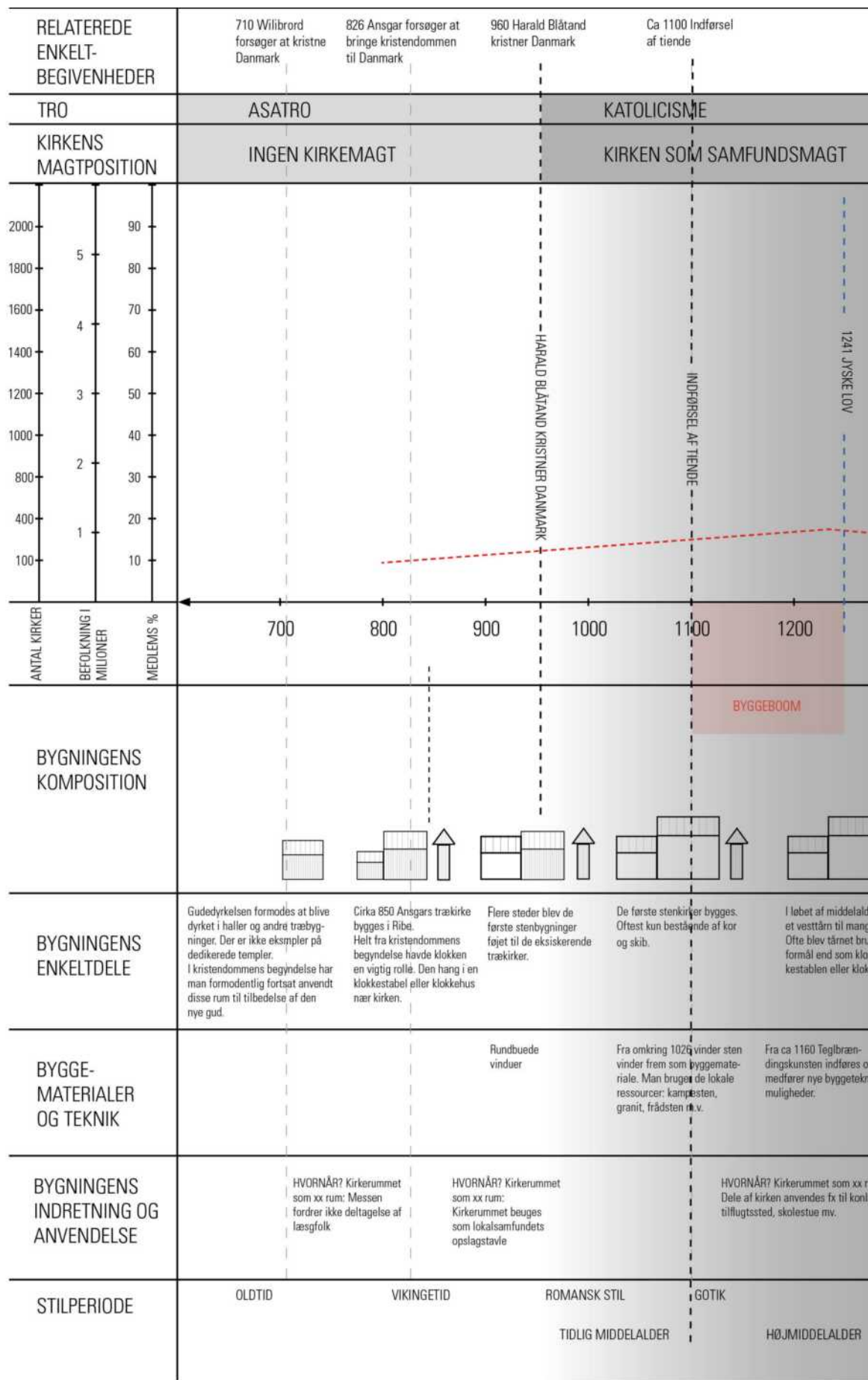
Modsatte side:

Architema Architects har gentænkt indretningen af Sdr. Asmindrup Kirke, som genåbnede i slutningen af 2019 med et helt nyt og fleksibelt indrettet kirkerum.

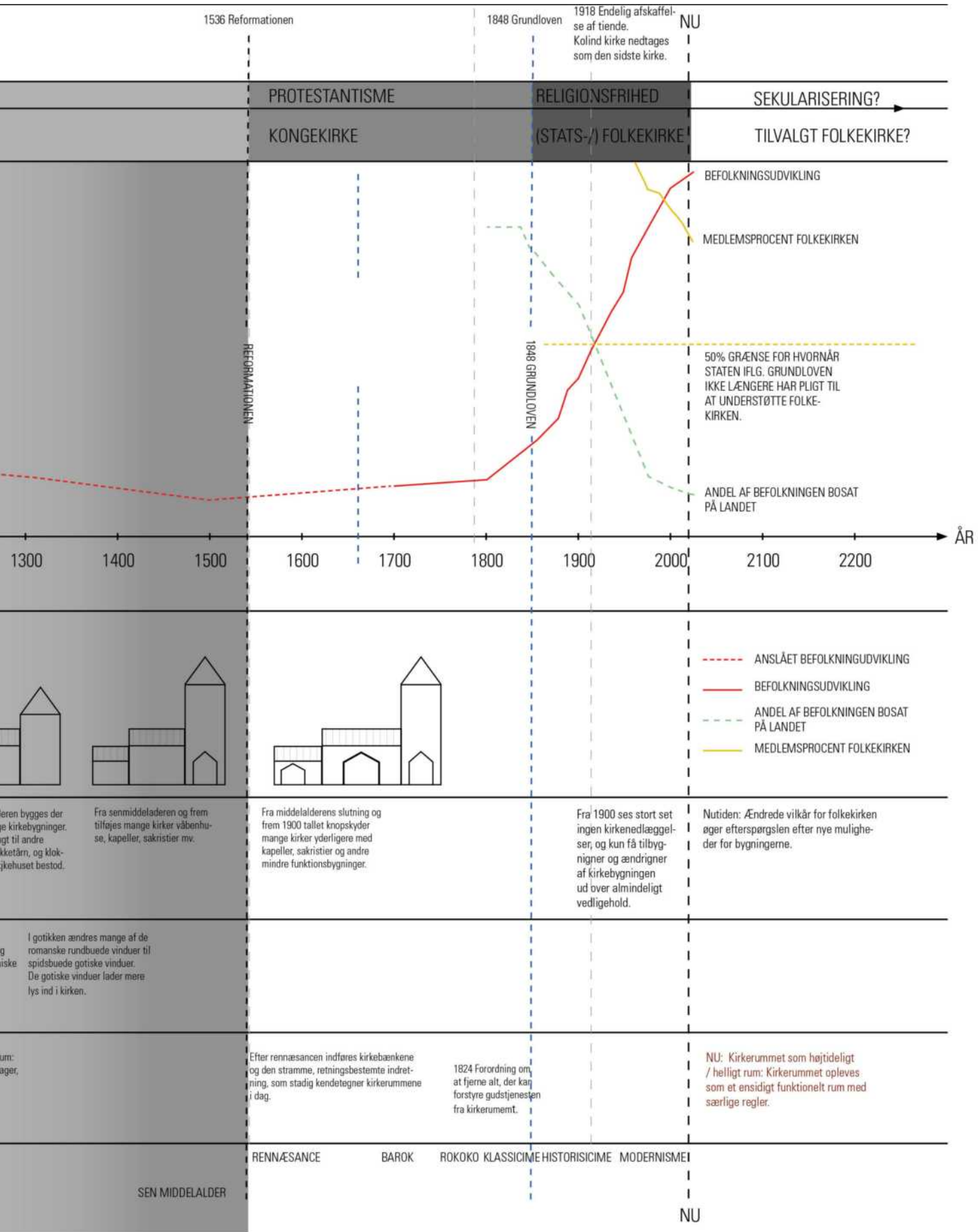
Foto: Jens Lindhe/Architema Architects

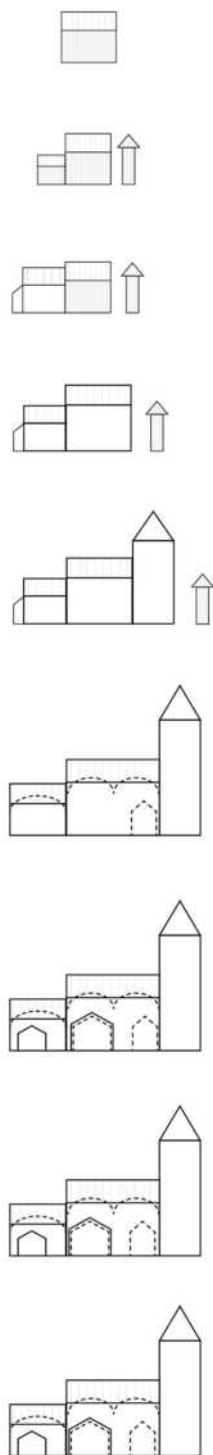
⁴ Bekendtgørelse af lov om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker m.m. (lbk. nr. 330 af 29/3 2014).

Arbejdsdiagram: Tidslinjen har været et arbejdsredskab til at finde sammenhænge mellem samfundsbegivenheder, samfundsudvikling og kirkebygningernes udvikling og brug.

Samlet diagrammatisk transformationsoversigt.

DELKONKLUSION

Kirkerne i Danmark har gennem de seneste tusind år formået løbende at tilpasse sig samfundets ændrede trosforhold, æstetiske idealer, ønsker og behov.

Karakteristisk for de ændringer, der er sket, er at de har været årtier til tider århundreder undervejs. Således var overgangen fra asatro til katolicisme lang, og det samme gælder overgangen mellem katolicismen og den lutherske protestantisme. Dette gælder såvel de trosmæssige ændringer som brugen af bygningen og de bygningsfysiske rammer.

I kirkebygningens første århundreder skete der store udviklinger i byggeteknik, idealer og økonomisk formåen, og i kombination med at man ikke havde ret stor historisk bevidsthed, gav det sig udtryk i mange om- og tilbygninger. Med den romanske kirke som udgangspunkt har man således både bygget til i længde, bredde og højde, og knopskydning efter knopskydning er kommet til i form af tårn, våbenhuse, kapeller, sideskibe og sakristier.

I det indre fandt den katolske kirke tidligt sin form med få faste siddepladser og mange altre. Reformationen medførte mange af de ændringer, der kendetegner kirkerummet, som vi kender det i dag med det solitære alter i koret, alterskranke, knæfald og ikke mindst de karakteristiske faste bænke, som tegner rummets retning, brug og hierarki.

Efter en lang periode, hvor kirkebygningerne havde lidt under dårligt vedligehold, gennemgik mange kirker i 1700- og 1800-tallet kraftige ombygninger. Ombygningerne skete i den første periode uden skelen til kirkernes oprindelige arkitektur. Men langsomt vakttes en historisk bevidsthed, der i den første tid medførte en praksis, hvor man tilbageførte kirker i mange tilfælde til en skikkelse, de faktisk aldrig havde haft. Oplysningstiden medførte også i stigende grad en historisk bevidsthed, som resulterede i en ny tilgang til kirkebygningerne. Det betød, at vi begyndte at betragte kirkerne som en arv fra tidligere tider, og ikke i samme grad som tidligere som en samtidsbygning under vores domæne. Tilgangen til at nedtage og modificere kirker ændrede sig dermed og blev mere forsigtig ud af respekt for den historiske bygning. Den kulturhistoriske tilgang, som er den dominerende i dag, vandt frem.

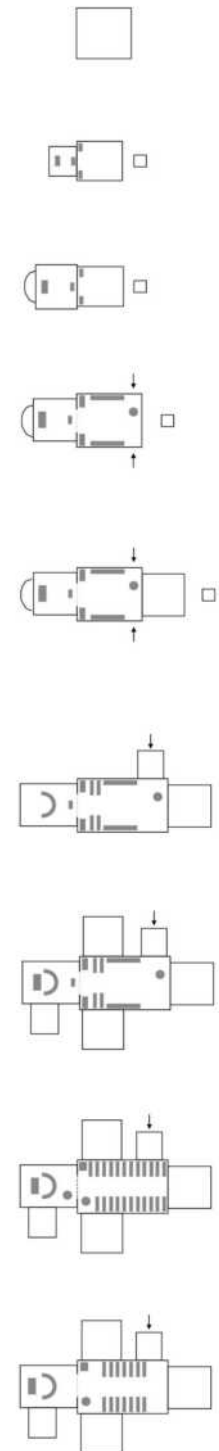
Bygningens narrativitet og aflæseligheden af bygningens liv og historie sættes i dag højt, og kirkerne har siden 1922 været beskyttet af en stram lovgivning. Dette har i det seneste århundrede betydet, at der er sket historisk få ændringer i bygninger og interiør.

De seneste årtier er der dog igen begyndt at tegne sig nye ønsker og behov for tilpasninger til vores tid. Det gælder særligt i interiør, hvor mange menighedsråd ønsker at øge komforten og fleksibiliteten. For eksempel ved at fjerne enkelte bænkerækker eller udskifte de faste bænke til løse stole. Også ønsket om en større brugsmæssig fleksibilitet er blevet vakt, hvilket i 2014 medførte en lempelse i loven om brug af kirkebygninger.

Trods ændringer i brugen af bygningen gennem tiden er selve hovedfunktionen af kirken altid blevet bevaret. Dette gjaldt dog ikke i middelalderen, hvor nedlagte kirker kunne overgå til andre formål som lagre, smedjer eller lignende. Men disse er med tiden forsvundet, og de kirker, som står tilbage, har aldrig ændret primærfunktion, hvilket er helt unikt for så gamle bygningsværker.

Kirkerne har gennem tiden haft forskellig brug. Side om side med den religiøse brug har kirkebygningen varet praktiske og hverdagslige funktioner i lokalsamfundene fra tilflugtssteder, over skoler og til handelscentre ved markedsdage. Først relativt sent i tiden er denne flerfunktionelle brug ophørt, og kirken har fået den status, den har haft det seneste århundrede som et entydigt religiøst sted. I dag ses dog, blandt andet gennem lovgivningen og den reelle brug, at kirken igen begynder at indtage rollen som en ressource i lokalsamfundet på flere planer end blot det religiøse.

Ikke to steder har udviklingen været den samme, og landet over står der kirker, som hver især har haft unikke udviklingsforløb. Men bygningstypen er stærk og robust, og trods de forskelligartede historiske transformationer består den danske middelalderkirke i dag som en helstøbt og klar, typologisk bygning.

Samlet diagrammatisk transformationsoversigt.

[]det er først og fremmest ensartetheden i fremtoningen, det stilfærdige og yndefulde, de fælles træk i opbygning og materiale og i placeringen som noget hjemmehørende i det danske landskab, som rent umiddelbart tilkendegiver den danske egenart.

Tage Christensen, 1965

KIRKENS BYGNINGSTYPOLOGI

Kirkens komposition og bygningens enkeltdele

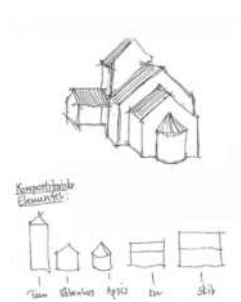
Formålet med dette afsnit er at analysere og beskrive kirken som arkitektonisk type såvel i sin interne sammenhæng som bygningens enkeltdele for sig.

Afsnittets metode er baseret på formalanalyse gennem analyse af tegningsmateriale, fotos og analytisk tegning. Formalanalysens fokus på objektive, fysiske former, sammenhænge og visuel fremtoning suppleres af den fænomenologiske oplevelse af rummet ved casebesøg. Analysen inddrager også symbolske og hierarkiske aspekter, som er væsentlige i opbygningen og oplevelsen af kirkebygningen.

Kirkerne er unikke i deres typologiske styrke, idet de kendes som kirker, uanset om de står i deres romanske grundform eller som stærkt ombyggede og udbyggede repræsentanter for typen. Variationerne er mange, men qua deres generiske typologi er genkendeligheden ekstraordinær. Dette gælder både for kirkens ydre form og for rummenes interne orden samt atmosfære.

Den danske landsbykirke udgør derfor stadig i dag en stærk og genkendelig arkitektonisk type trods århundreders transformationer.

Bygningen kan anskues som en generisk arkitekturtype bestående af komponenter, proportionering og træk, som kan sammensættes med utallige variationer, men som i helheden klart aflæses som en kirke.

Skitsebogsanalyse.
Kirkens kompositoriske
elementer.

Kirkernes ens, men samtidig unikke, udvikling har efterladt en bygnings-
typologi, som inden for de cirka 1700 kirker med rødder i romansk tid
stadig fremstår med et klart dansk præg. Tage Christiansen beskriver i
artiklen *De gamle danske kirkers egenart*, hvordan de danske kirker
besidder et grundlæggende fællespræg, et landsdelspræg, eventuelt et
gruppepræg og ikke mindst en egen individualitet (Tage Christiansen
1965, 121). Det grundlæggende fællespræg er så stærkt for de danske
kirker, at kirkerne, trods lokalt præg og individuelle træk, i deres helhed
udgør en klart genkendelig type.

Det grundlæggende fællespræg kommer særligt til udtryk i kirkernes
placering, komposition, proportionering og overordnede materialevalg.
Det specifikke materialevalg har dog haft et tydeligt landsdelspræg og har
været betinget af egnspecifikke ressourcer.

Gruppepræget ses særligt i udformningen af enkeltdele, for eksempel
vesttårnene. Og den egen individualitet aflæses i detaljer, størrelse og den
enkelte kirkes egen udviklingshistorie.

Bygningens eksteriør

Allerede når man bevæger sig rundt i det danske landskab, får man et
indtryk af de danske kirkers typologiske fremtræden. Hvem har ikke
hæftet sig ved tårnene, som så hyppigt rager op i horisonten? Kirkernes
karakteristiske placering højt i landskabet gør dem til let genkendelige
pejlemærker i landområderne.

Ved ankomsten til kirken gør bygningens placering indenfor diget det
klart for enhver, hvilken af landsbyens bygninger der er kirken. Kirkegår-
den skaber et areal omkring kirken, der bevirker, at landsbykirken altid til
en vis grad fremtræder solitær og markant i landsbykabet.

I eksteriør karakteriseres kirkerne ved deres orientering og indbyrdes
forhold mellem bygningskomponenternes højder, placering og proporti-
onering. De kompositoriske elementer, som bortset fra tårn og apsis alle
har sadeltag, har forskellig størrelse men en indbyrdes fast relation.

I reglen er kirkeskibet bygningens største volumen og også det arealmæs-
sigt største rum. Det er stort set altid både længere og bredere end koret.
Men derfra varierer størrelsen meget fra landsbykirke til landsbykirke,
alt efter hvor stor menighed og hvor mange ressourcer sognet har haft
gennem tiden. Skibet er også højere end de andre bygningskomponenter
bortset fra tårnet, hvis kirken har et.

Ordensbestemmelser fra
kirkegård.

Kasted Kirke set fra engarealet og bebyggelsen.

Engbjerg Kirke set fra ankomstvejen mod syd.

Klovborg Kirke set fra vest.

Hemmed Kirke set fra diget mod nord.

Hjortdal Kirke set fra parkeringspladsen.

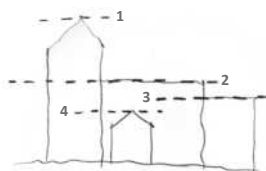
Kasted Kirke set over markerne fra ankomstvejen mod syd.

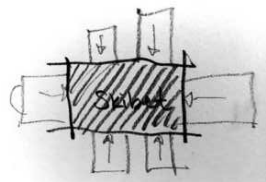
Engbjerg Kirke set fra den nordlige ankomstvej.

Klovborg Kirke set fra parkeringspladsen.

Skitsebogsanalyse.
Højderelation mellem
kirkens kompositoriske
elementer.

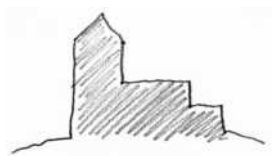
Skitsebogsanalyse.
Skibet som centrum.

Som den lille, kullede Elev Kirke ligger i vejkrydset i dag, adskiller kirken sig på afstand ikke stort fra et almindeligt parcelhus.

Engbjerg Kirkes tårn blev genopført i 1934 under stor protest.

Skitsebogsanalyse.
Kirkens karakteristiske
silhuet.

Skibet danner udgangspunkt for de fleste af bygningens øvrige knopskydninger bortset fra sakristiet, som lægger sig til koret, oftest på den nordvendte side.

Koret lægger sig til skibet i den østre ende og er lavere og smallere end skibet. Ofte har det en kvadratisk grundplan. Både kor og skib har saddeltag og er ofte tækket i samme materiale. I nutiden oftest tegl eller bly.

I den vestre ende af skibet lægger et tårn sig ofte til. Tårnet er ligesom koret oftest smallere end skibet. Det kan være kvadratisk i grundplan, men er det ikke nødvendigvis.

Højden af tårnene varierer meget, fra lave, bastante tårne til høje slanke tårne. Tårnenes tage varierer fra saddeltage over pyramideformede tage og til kupler eller andre kreative udformninger. Her har der været mulighed for at lege mere frit med arkitekturen end noget andet sted i bygningen.

Kirketårnene er ofte stærke eksponenter for det særlige lokale præg.

Det gælder både proportionering, materiale og tagenes udformning.

For eksempel er tårnenes saddeltage ofte nord/sydvendte ved den jyske vestkyst på grund af vindforholdene, hvor de i resten af landet ofte er øst/vestvendte.

Selvom mange kirker er opført uden tårn i romansk tid, er tårnet i dag stærkt karakteristisk for kirkebygningstypen. Tårnet er vartegnet, som vi navigerer efter i landskabet og er i dag dét, der særligt adskiller bygningstypen fra andre bygninger. Da kirkerne blev opført, skilte de sig ud ved at være større end landsbyens øvrige huse, ved at være bygget i sten og ved at være af en helt anden håndværksmæssig kvalitet end det øvrige byggeri. Men i dag, hvor gårde og private huse ofte er større end tidligere og også opført i bestandige materialer, er det særligt tårnet, der tegner kirkens genkendelige silhuet.

Våbenhus, sakristi, kapeller og øvrige småbygninger underordner sig i reglen skibets og korets taghøjder og er også i udførelse og udsmykning som regel underordnet kirkens hovedkomponenter.

Den ydre materialitet domineres af lokale materialer, som har været tilgængelige, da kirkerne blev opført. Materialerne varierer derfor fra egn til egn, men typisk står kor og skib opført i de på egnen forekommende natursten. Det være sig granit, frådsten, tuf eller andre stentyper. Tårnet er ofte opført i tegl eller en kombination af natursten og tegl.

Elev Kirke

Heldum Kirke

Hemmed Kirke

Klovborg Kirke

Engbjerg Kirke

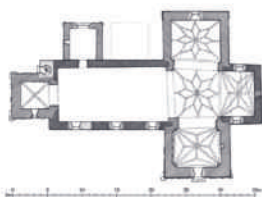
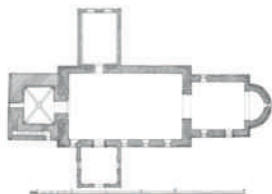
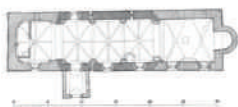
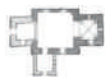
Kasted Kirke

Gosmer Kirke

Trige Kirke

Plantegninger af seks kirker, som alle er grundlagt 1100-1250.

Trods stor variation i størrelse og graden af udvikling og knopskydninger, ser man tydeligt det romanske udgangspunkt. Kilde: Danmarks Kirker

Den udvendige overfladebehandling af kirkerne har også varieret over tid. Blandt andet er der steder, hvor kirkerne er blevet kalket for at fremstå mere ensartede og ikke som collager af tidens forskellige muligheder og materialepræferencer. Nogle steder står hele kirken i dag i blank mur.

Andre steder hvidkalket. Og andre steder igen i en kombination af blank og kalket mur. Det tegner et genkendeligt billede af kirkens materialitet som broget gråbrun, teglrød og hvidkalket.

Få steder ses andre materialer og overflader. For eksempel findes der kirker, der er båndmurede, så de fremstår med horisontale bånd. Der er også kirker, som er kalket i andre farver end hvid. For eksempel på Sjælland hvor der findes et større antal rødkalkede kirker.

Trods tidernes ombygninger med flere og større vinduer fremstår stenbygningerne tunge og massive med de op til en meter tykke kassemure, som prægede den romanske byggeperiode. Murfladerne er store, vinduesåbningerne små og få, og lysningerne dybe sammenlignet med vor tids byggeri. Alt dette giver et tungt, massivt og autentisk udtryk.

Tagmaterialet er for en stor del af kirkerne blevet udskiftet siden opførelsen. Mange kirker opførtes med bly- eller stråtag eller tækket med træspån eller brædder. Men i dag står de fleste kirker med tegl- eller blytag. Der er ikke nødvendigvis brugt samme materiale til alle bygningens komponenter, men oftest bærer kor og skib dog samme tagmateriale, hvilket underbygger den visuelle sammenhæng mellem disse dele.

Bygningens interiør

Den stærkt skematiske komposition fortsætter ind i bygningens indre organisering.

Fra indgangen, som sker enten gennem våbenhuset, tårnets nederste stokværk eller direkte gennem døren til skibet, tegnes der i nutidens landsbykirke en klar retning og orientering mod koret og alteret. Her samles al opmærksomhed. Som beskrevet i transformationshistorien blev denne stærke aksialitet og retningsbestemthed introduceret med reformationen og er siden blevet styrket gennem indretningen af kor og skib. Før reformationen var koret allerede det vigtigste rum, men aksialiteten og orienteringen af kirkerummene var langt løsere.

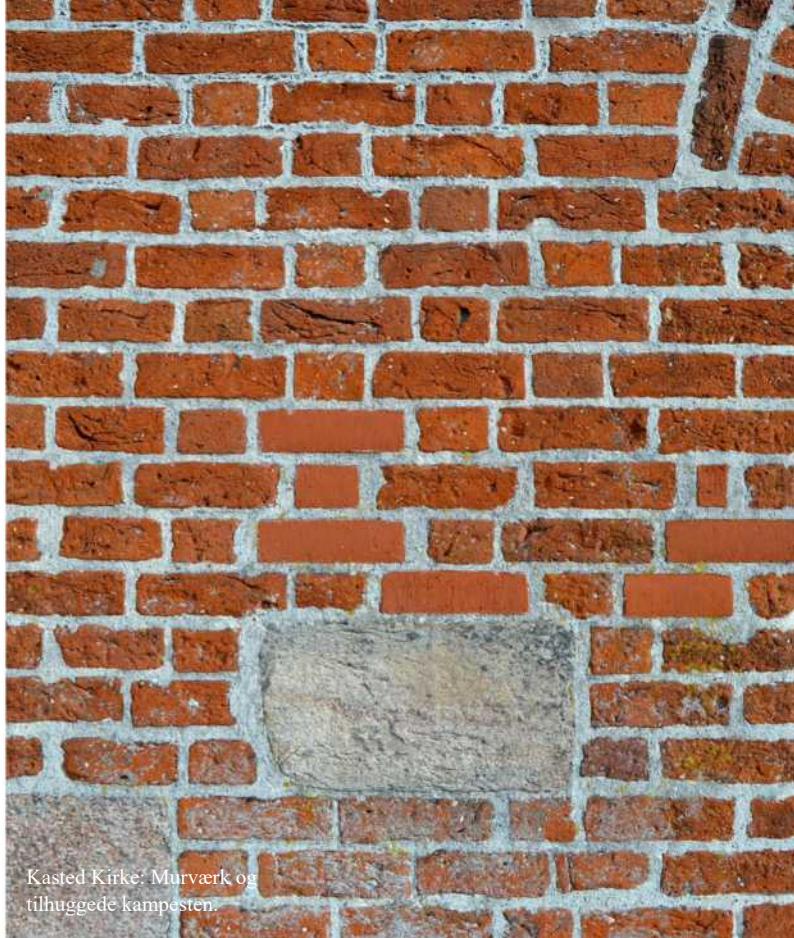
Engbjerg Kirke: Tilhugget kampesten i murede skifter.

Hellevad Kirke: Hvidkalket kirketårn i kampesten og tegl.

Kasted Kirke: Tilhuggede kampesten i skifter og tegl.

Kasted Kirke: Murværk og tilhuggede kampesten.

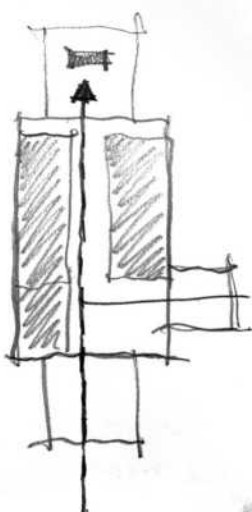

Mødet mellem kampesten og kalket tegl.

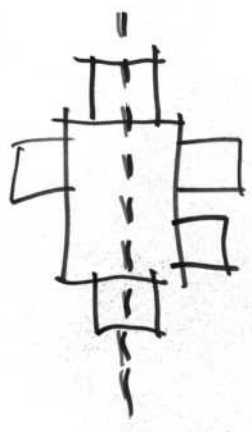
Våbenhus

Våbenhuset fungerer som en overgangszone mellem verden udenfor og det særlige indre, som kirkens rum udgør. Denne overgang starter dog allerede, når man træder gennem lågen til kirkegården, hvor man tydeligt mærker og bemærker, at ens ageren er anderledes end i vores almindelige dagligdagsomgivelser.

Våbenhuset er så at sige kirkens entré og på sin vis et bindeled mellem den verdslige verden udenfor og det hellige kirkerum. Rummet er ofte præget af en praktisk indretning med opbevaring, knager, en bæk, salmebogsreol og andre praktiske elementer.

Skitsebogsanalyse.
Stærkt styret retning både i bevægelse og blik.

Skitsebogsanalyse.
Symmetrilinje i kirken.

Skib

Det er uklart, hvor betegnelsen skib kommer fra. Betegnelsen skyldes måske en forveksling af de græske ord "naós" (tempel) og "naûs" (skib). Selvom navnet måske bunder i en misfortolkning af ordet, er billedet ofte gennem tiden blevet brugt som en metafor for kirkerummets rolle som et fartøj for menighedens vej til paradiset.

Kirkeskibet er i dag symmetrisk og klart retningsbestemt fra indgangen i vest til koret i øst. Symmetrien dannes i en øst-vestlig retning af midtergangen mellem de stringent placerede bænkerækker.

Hvor kirken har fået sideskibe eller kapeller og danner en korskirke, er symmetrien af og til ligefrem over to akser, øst-vestgående og nord-sydgående.

Vinduerne er fra romansk tid forsat ofte få, små og højt placerede, og hvor der også er bevaret et plankeloft, bevirker dette et rum, som trods det større areal end koret virker kompakt og omsluttende.

Anderledes lyst kan kirkeskibet fremstå, hvor kirken i gotisk tid har fået flere, større vinduer og eventuelt er blevet overhvælvet.

Kor

Kor og skib mødes mod øst ved triumfvæggen, og adgangen til koret sker gennem triumfbuen, der ofte fra romansk tid stadig står rundbuet, og som i andre tilfælde er ombygget med en spidsbue i gotisk tid. Overgangen mellem skibet og koret markeres yderligere ved et niveauspring, så man fra skibet træder ét eller flere trin op, før man befinder sig i kirkens vigtigste rum. Betegnelsen kor kommer af latin, chorus, som betyder en

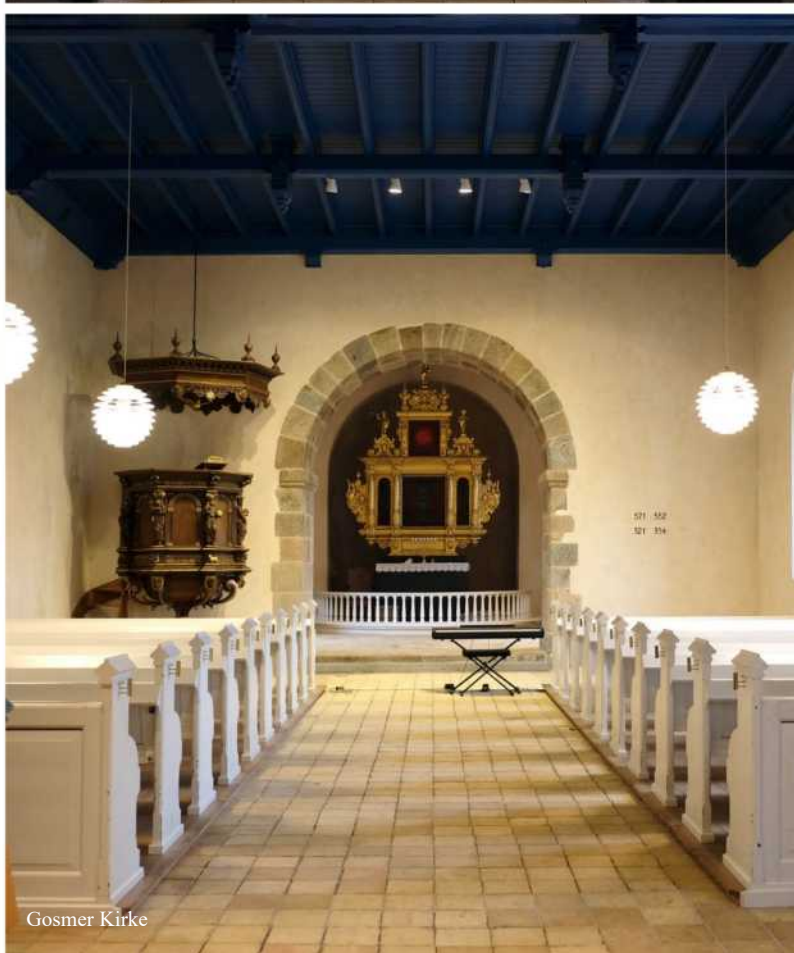
Kasted Kirke

Klovborg Kirke

Engbjerg Kirke

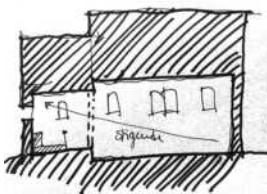
Gosmer Kirke

Nordvendt vindue i Gosmer Kirkes kor.

Skitsebogsanalyse.
Korets hierarki.

Skitsebogsanalyse.
Højderelation mellem skib og kor.

gruppe af mennesker, der synger sammen. Dette kommer muligvis af ordet corona (cirkel eller krone), som refererer til kirkesangernes oprindelige placering i en kreds omkring alteret.

Koret er ofte i sin oprindelige form kvadratisk og har ofte været opført med en halvrund apsis. Størrelsesforholdet til skibet har i almindelighed været 1:2, men der har ikke været faste regler, og forholdet kan nærme sig 1:3. Apsis har sit latinske navn efter det græske *hapsis*, som simpelthen betyder *runding*.

Hvor der er en apsis, anvendes denne del af kirkerummet oftest af de gejstlige eller kirkebetjeningen til praktiske funktioner som omklædning, opbevaring af inventar, nadverelementer og lignende.

Man kan blandt andet se korets og apsidens høje status ved, at det ofte er disse bygningsdele, der i det ydre er dekoreret for eksempel i kraft af en hugget sokkel, friser eller andre ornamenteringer. Indvendigt fremgår rummets status blandt andet ved niveauspringet mellem skibet og koret, og ved at koret er den del af kirken, som er lysest i kraft af de relativt flere vinduer end i skibet.

I selve koret er der også et internt hierarki, som i dag markeres af alterskranken, knæfaldet og selve alteret. Området inden for alterskranken tæt på alteret er forbeholdt præsten, mens menigheden inviteres op i koret under nadveren. Korets særlige status fremhæves desuden gennem altertavler og den koncentration af kunst, der samler sig i denne del af kirkebygningen, ligesom dens særstatus fremhæves ved brug af særlige klæder (messetøj), som kun anvendes af præsten i denne del af kirkebygningen.

Tårn

Tårnene er oftest opført med en kvadratisk grundplan og er så godt som altid smallere end kirkeskibet.

Indvendigt har de flere stokværk. De kan typisk være opført i tegl, hvis de er kommet til i gotikken. Men der er også mange eksempler på lave, romanske kvadertårne, som siden er forhøjet i tegl i gotisk tid. I det indre ser man ofte en lavere grad af finesse i tårnenes overflader, da rummene ikke som kor, skib og våbenhus har været målrettet ophold og jævnlig brug. Der hersker her en mere rå og ubearbejdet atmosfære.

Kirketårnene er som nævnt både i dag og gennem tiden en stærk karakteristisk markør for kirkebygningen og har gennem alle tider fungeret som vartegn i landskabet.

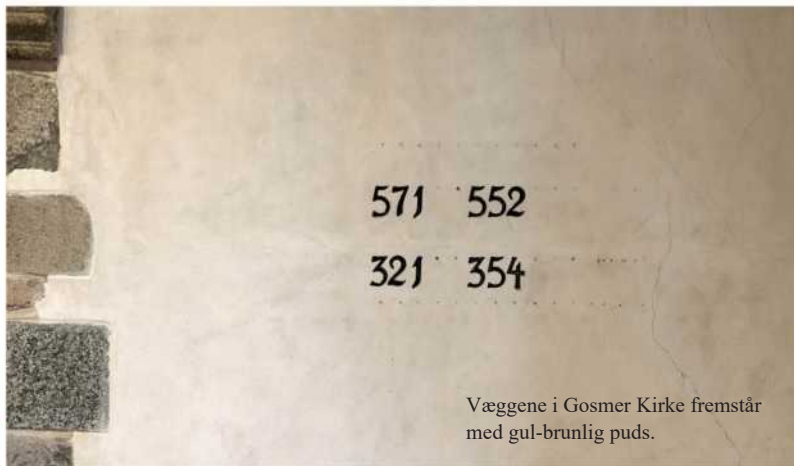
Sort-hvidt kirkegulv, Grundfør Kirke.

Møde mellem materialer,
Gosmer Kirke.

Det blå loft i Gosmer Kirkes
kirkeskib.

Væggene i Gosmer Kirke fremstår
med gul-brunlig puds.

Indvendige syldsten i koret i
Kasted Kirke.

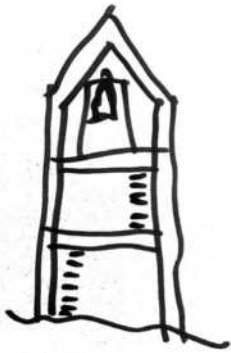
Rødmalet loft i Kasted Kirke.

Granitsten markerer overgangen
mellem kor og skib i Kasted Kirke.

Kløvborg Kirkes hvælvede loft.

Skitsebogsanalyse.
Tårnene har flere stokværk.

Højden er også en egenskab, som er væsentlig i det indre. Mange steder hænger klokken højt i tårnet, så lyden kan sprede sig over landskabet. Og gennem tiden er tårnene blevet brugt som sømærker, udsigtspunkter og udkigsposter både i krigs- og i fredstid.

Materialer

Som i det ydre er kirkerne også i deres indre kendetegnet ved en særlig materialitet. Alle overflader fremstår i gedigne materialer, primært natursten, brændte tegl, træ og kalkede overflader. Bindbjælkerne under bjælkelofterne tegner en rumlig rytme gennem kirkeskibet, og på samme vis gør gjordbuer, konsoller eller hvælpillerne det, i de tilfælde skibet er blevet overhvælvet.

Gulvene kan være belagt natursten, brændte sten eller træ, og det er meget almindeligt, at kirken har forskellige gulvbelægnings i de forskellige rum. Ofte er gulvet under stoleværket i skibet bygget som podier i træ, hvilket understreger kirkens retning og zoner.

I kirkens indre står murene oftest hvidkalkede. Igennem hele den katolske tid, brugte man kalkmalerier i kirkerummet. I forbindelse med reformationen blev disse mange steder kalket over med hvid kalk. Ikke mindst de motiver, som skildrede katolske helgener. Dog er der også eksempler på, at der blev malet kalkmalerier efter reformationen. Og i dag er det ikke uset, at de middelalderlige kalkmalerier blotlægges igen.

Lysen filtrerer gennem de højtstående vinduer og ind over de kalkede flader, så den mat stofflige overflade afslører ujævnhederne i håndværket, som er udført af håndværkeres hænder gennem århundreder. Der hersker en upræcision, som man ikke ville acceptere i et byggeri i dag, men som samtidig bibringer rummet en særlig dynamik og liv.

Kirkens inventardele udgøres særligt af alterbord og tavle, prædikestol, stoleværk, døbefont og orgel. Disse inventarstykker er ofte fra forskellige tidsperioder, men som kirkens overflader også udført i gedigne, naturlige materialer. Stoleværk, altertavle, prædikestol og orgel er typisk udført i malet træ. Og for næsten firs procent af kirkerne er døbefonten det middelalderlige granitkar.

Den romanske granitdøbefont
i Kasted Kirke.

Hvælv og lysekrone i Borbjerg
Kirke.

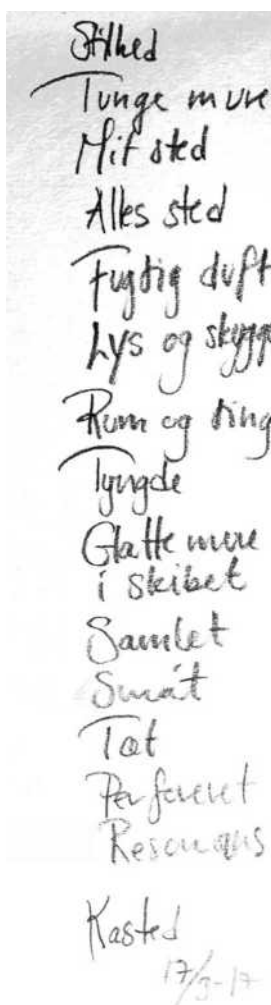
Orgelpiber.

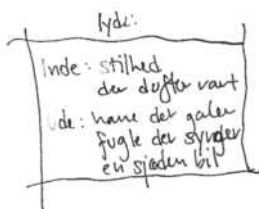
Smedejernsbeslag, Kasted Kirke.

Gavl på kirkebænk i Kasted
Kirke.

Skitsebogsanalyse.
Fænomenologiske registreringer, Kasted Kirke.

Skitsebogsanalyse.
Fænomenologiske registreringer, Gosmer Kirke.

Kirkens atmosfære

I katolsk tid betragtede man kirkerne som hellige steder. I den lutherske kirke betragter man derimod ikke kirkebygningen som hellig. Det er Guds ord, der er det bærende. Bygningerne er blot praktiske foranstaltninger til at fremme Guds ord.

Dog er kirken omend ikke hellig så dog stadig et sted, der er forbundet med en højtidelighed og en andægtighed, som kun få andre rum er det. Andægtighed kommer af det tyske ord Andacht, som ordret kan oversættes til eftertanke, og som indebærer en opmærksomhed på en from og respektfuld måde.

Dette er meget rammende for den atmosfære, der fylder kirkerummet. Enhver, som træder derind, bliver ramt af en respektfuld opmærksomhed, som understreges af rummets rene linjer, de taktile, hvidkalkede vægge, lysets indfald og stilhedens særlige akustik.

I kirkerummet oplever vi som få andre steder et rum, som virker upåvirket af det tempo, som ofte kendetegner livet uden for kirkens mure og det dagligdags liv, som vi der er en del af. Vi indtræder i et rum, så enkelt og dog så raffineret, hvor vi kan aflæse århundreders gang, som var murenes kvadre sat i går.

Vi er vant til boliger og arbejdspladser, hvor store vinduer med udsyn og lysindfald dyrkes, og vi på panoramisk vis bliver overvældede af indtryk, som ligger uden for det rum, vi befinder os i.

I kirken sidder vinduerne oftest så højt placeret, at vi tvinges til at forholde os til den ramme, vi er i, upåvirket af omgivelserne udenfor. Dette understreges af lysets indtrængen gennem de tykke kasse-mures dybe lysninger. Hvor lyset trænger ind, opleves det ekstra stærkt i kontrasten til det omgivende mørke.

De mange hårde overflader skaber en akustik, der er særlig og overvældende. Selv små lyde bliver store og gør os stille. Samtidig filtrerer murene lydene udenfor fra, så der i kirken kan opleves en nærmest øredøvende stilhed.

Kirkerummets karakter maner til eftertanke og indskriver os hver gang som individer i et større hele, som transcenderer tid og sted.

Engbjerg Kirke: Lysindfald
over klokkerebet og tårnrum-
mets rå murflader.

*Disse beskedne kirkehuse
er ikke alene plastisk klare
af ydre form, men tillige
rumlig af en rent ud klas-
sisk renhed og kraft.*

Tage Christensen, De
Gamle Danske Kirkers
Egenart, p. 136

DELKONKLUSION

Den danske landsbykirkens generiske typologi besidder et grundlæggende fællespræg, et landsdelspræg, eventuelt et gruppepræg og en egen individualitet. Det grundlæggende fællespræg, som blandt andet udgøres af kirkernes placering, komposition, proportionering og overordnede materialevalg, er så stærkt for de danske kirker, at kirkerne, trods lokalt præg og individuelle træk, i deres helhed udgør en klart genkendelig type.

Kirkebygningerne består i udgangspunktet altid af de romanske hovedkomponenter: skib og kor og sammenhængen herimellem.

Hertil kommer eventuelt apsis, vesttårn, våbenhus, sideskibe, sakristi og kapeller og ud over disse ses af og til også yderligere mindre knopskydninger.

Komponenterne er organiseret efter en særlig orden og indbyrdes proportionering, hvor det øst-vest-vendte skib som oftest er centrum for de øvrige komponents placering. Koret findes som oftest mod øst, og de tilfælde, hvor kirken har et tårn, ligger dette oftest mod vest i den modsatte ende af koret. Således er mange kirker dobbeltsymmetriske i deres grundplan.

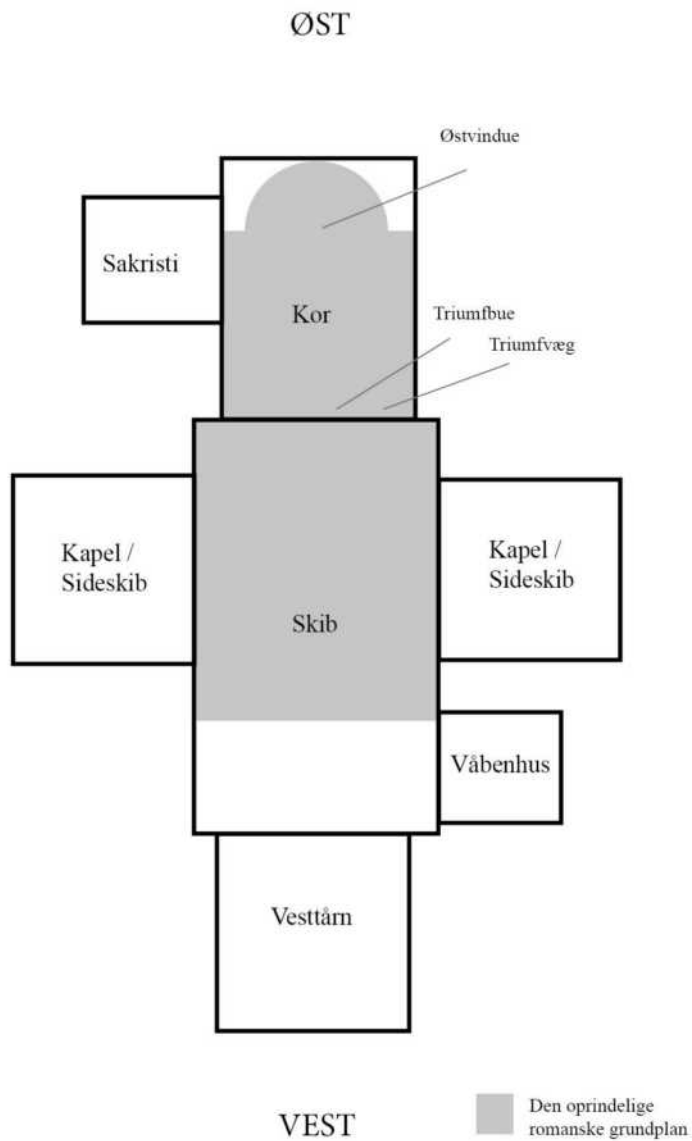
Skibet, som er bygningens største rumlighed, danner udgangspunktet for de øvrige bygningskomponenter, og bortset fra tårnet underordner bygningskomponenterne sig skibet i størrelse.

I romansk tid opførtes kirkerne oftest som kullede kirker uden tårne. Men til trods for at tårnene først kom til senere, er de med deres højde og synlighed blevet ikoniske for kirkernes fremtræden.

I det indre er kirken i dag præget af en gennemtrængende orden, symmetri og aksialitet, som ikke var kendetegnende i det førreformatoriske kirkerum, men som blev indført med reformationens fokus på hovedalteret og indførelse af bænkerækker.

Gennem tiden har koret altid været kirkens vigtigste rum. Såvel i den katolske tid, hvor rummet blev betragtet som helligt, som i dag, hvor koret i udstrakt grad stadig er præstens domæne. Den særlige position ses blandt andet ved, at korets gulv er hævet over skibets, gennem lysindfaldet og gennem den koncentration af kunst, som befinder sig her sammenlignet med i resten af kirkens rum.

Trods de ofte mange transformationer, og eventuelle forstørrelser af vindueshuller, fremstår kirken stadig som en tung, massiv og omsluttende bygning, som adskiller sig fra verden udenfor gennem sine særlige rumligheder, lys, akustik og atmosfære.

Principskitse over middelalderkirkens transformationshistorie i plan.

DEL II

PERSPEKTIVER

på den middelalderlige landsbykirke i dag

KIRKENS KARAKTER OG BETYDNING I DAG

Indledning

Der er mangfoldige perspektiver på kirken og dens betydning i vores samfund i dag. Nogle af disse er naturligvis tæt forbundet med kristendom og tro. Men derudover er der mange andre betydningslag, der spiller ind på, hvad kirken er, og hvordan vi opfatter den.

For arkitekter ses kirken i udstrakt grad som en rumlig konstruktion og ressource, for historikere som et stykke kulturarv og for den praktiserende troende som et brugsrum.

For at kunne udvikle meningsfulde transformationsstrategier for kirkebygningernes fremtid vel at mærke ikke alene for arkitekter eller historikere men også for de borgere og brugere, som interagerer med kirken og kirkebygningen i deres hverdag er det derfor nødvendigt at skabe en forståelsesramme for kirken som sted og de forskellige perspektiver, vi har på den.

Kirkebygningerne i særdeleshed middelalderkirkerne betragtes som en umistelig del af kulturarven. (Nepper-Christensen, Ministeriet for Ligestilling og Kirke, og Arbejdsgruppen om folkekirkens kirker 2013, 6)

Sådan står der i Rapport om brug af folkekirkens bygninger, der helt eller delvis tages ud af brug , 2013, og synspunktet præsenteres i stort set alt materiale, der vedrører kirkerne. At middelalderkirkernes bygninger er enestående, umistelig kulturarv, er givet. Men hvordan det påvirker den fremtidige forvaltning af den, er der flere bud på. I *Ny brug af danske kirkebygninger*, formuleres det således:

At genanvende landsbykirker til nye formål er en udfordring både på grund af kirkerne store bevaringsværdier og deres beliggenhed i forholdsvis tyndt befolkede egne. Det bør overvejes, hvordan landsbykirkerne kan bevares som kulturhistoriske monumenter uden nødvendigvis at finde en ny funktion til dem – f.eks. i form af en fondskonstruktion, der kan sikre monumenterne for eftertiden.” (Ny brug af danske kirkebygninger 2014, 14)

Her laves altså den slutning, at kirkebygningernes store bevaringsværdi er en udfordring eller måske ligefrem en hindring for at bruge bygningerne i fremtiden, hvilket peger på en passiv monumentbevaring.

Hans Fink, dr. phil. i filosofi, beskriver i artiklen ”Når værdidommen falder”, hvordan spørgsmålet om værdi er både subjektivt og intersubjektivt, og hvordan forsøget på at objektivisere værdi altid er et spørgsmål om magt.

En størrelse har den værdi, den tillægges, indtil den tillægges en anden værdi. Værdien er i radikal forstand relativ til person, kultur, tid og sted. Værdien er altid ego- eller etnocentrisk og er aldrig med sikkerhed konstant over tid. En forestilling om objektive eller absolutte værdier vil altid være et ideologisk forsøg fra visse grupper på at tiltage sig magten til på alles vegne at fastlægge, hvad der er værdifuldt, respektrævendt og bevaringsværdigt. Spørgsmål om værdi er altid spørgsmål om magt.

(Fink 1991, 68)

En transformation kan set fra ét perspektiv være positiv og underbygge de værdier, man sætter højt. Men fra et andet perspektiv sætte væsentlige værdier over styr.

Formålet med denne del af afhandlingen er at tegne et øjebliksbillede af danskernes syn på kirken og at skabe en bevidsthed om kirkebygningens mangfoldige betydninger og værdier, som vil mindske risikoen for forsøg på at objektivisere bygningens værdi og i stedet medvirke til en fælles forståelse og et fælles sprog, som vil nuancere og kvalificere diskussionen og beslutningerne om kirkebygningens fremtidspotentiale.

Status for danskernes syn på kirken og kirkebygningen tegnes gennem min analyse af 13 rapporter/udgivelser samt 13 artikler baseret på kvantitative undersøgelser fra perioden 2000-2020. Disse skaber grundlag for viden om danskernes syn på kirken, deres holdning til ny anvendelse af kirkebygninger og forskellen på situationen i byen og på landet.

Derefter udforsker jeg termen *kirkens særlige karakter*, som i dag er styrende for lovgivningen om brugen af bygningerne. Samme term anvendes udbredt i udgivelser, der behandler fremtidsmulighederne for kirkerne.

Termen udfoldes dog ingen steder, og det er på nuværende tidspunkt op til den enkelte at udfylde den meningsfuldt.

Dette kapitel har til formål at skabe en forståelsesramme for kirken i dag. Hermed også at undersøge hvad *kirkens særlige karakter* er og udgøres af, da dette er væsentligt at kunne sætte ord på og diskutere i en fremadrettet proces.

Jeg undersøger denne særlige karakter med brug af Foucaults heterotopi-begreb. Analysen af kirkens særlige karakter ud fra Foucaults heterotopi-begreb leder videre til en beskrivelse af de mest fremtrædende perspektiver, jeg har identificeret gennem afhandlingens forløb.

Beskrivelsen af perspektiverne har dels til formål at nuancere forståelsen af kirken som sted. Og dels til formål at skabe bevidsthed om, at vi diskuterer kirken ud fra forskellige perspektiver og positioner og dermed ikke altid ser og oplever kirkens værdier og potentialer fra samme perspektiv.

Det kan forekomme skismatisk, at jeg i denne del af afhandlingen forsøger at redegøre for kirkerummets særlige karakter ud fra en essentialistisk stedsteoretisk position og på samme tid argumenterer for en forståelse af kirken som en mangfoldig og mere flydende subjektiv konstruktion sammensat af mange betydningslag og eksisterende i forskellige konstitueringsformer. Men at kirken kan have en særlig karakter, og at den samtidig kan eksistere i forskellige konstitutioner og ses fra forskellige perspektiver, er ikke modsætninger. Her kan netop heterotopibegrebet skabe en base for at forklare, hvordan det blandt andet er eksistensen af mangfoldige betydningslag og evnen til forskellige konstitueringer, der udgør kirkens særlige karakter.

Teoretisk afsæt

Denne del af afhandlingen anvender stedteorien som base for forståelsen af kirken som sted og de forskellige perspektiver, der findes på kirken i dag.

Som beskrevet i afhandlingens introduktion er to hovedretninger i stedteorien:

- 1) den essentialistisk orienterede position, som søger at finde ind til stedets ånd *genius loci* og
- 2) den relationelle stedsopfattelse, som forstår stedet som en foranderlig størrelse, der konstant produceres og reproduceres gennem subjektive oplevelser, aktiviteter og relationer.

Jeg forsøger i denne del af afhandlingen at bygge bro mellem de to positioner med en forståelse af, at stedet kan have et *genius loci* og på samme tid opleves, dannes og gendannes subjektivt og relationelt. En i bund og grund pragmatisk kombination, som oftere og oftere ses repræsenteret i stedsdiskussionen i dag, blandt andet her udtrykt af Ellen Braae i RealDanias udgivelse, *Steder i Landskabet*, 2012:

Måske agerer vi i dag ud fra en mere pragmatisk position, som netop forsøger at forene anerkendelsen af, at der er noget absolut derude i McHarg'sk forstand med en fænomenologisk dimension, som ikke er identisk med Norberg Schulz' essentialisme, men hviler på en tilgang, hvor vores individuelle, kropslige erfaringer er med til at tillægge det enkelte sted betydning. (Rohde m.fl. 2012, 11)

Kirkens særlige karakter

Der henvises flere steder, hvor der skrives og tales om kirken og eventuel ny brug af den, til *kirkens særlige karakter*. Termen anvendes i lovgivningen om kirkebygninger i brug rammesættende for, hvad man må, kan eller bør bruge kirkerummet til.

”§ 5. Stk. 2. Menighedsrådet kan med biskoppens tilladelse stille kirken til rådighed til brug for ikkekirkelige formål. Det er herved en betingelse for biskoppens tilladelse, at det påtænkte formål ikke strider mod kirkerummets karakter.

[...] § 18. I kirken skal almindelig sømmelighed iagttages, og der må intet foretages, som strider mod rummets særlige karakter. (Bekendtgørelse af lov om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker m.m. 2014)

Der henvises ligeledes til kirkens karakter i flere af de udgivelser, som hidtil har behandlet spørgsmålet om kirkernes fremtidige brugspotentiale. Blandt andet i *Betænkning om Folkekirkens lokale økonomi*, 2007, hvor for eksempel mulighederne for frasalgs og ny brug af kirker behandles.

Når det gælder middelalderkirkerne i meget tyndt befolkede områder, er der kun i meget sjældne tilfælde muligheder for at anvende bygningerne til andre formål end de nuværende. Dels på grund af bygningernes karakter, dels på grund af det manglende befolkningsunderlag også for andre formål. (Folkekirkens lokale økonomi: betænkning 2007, 182-88).

Begrebet *kirkens særlige karakter* udfoldes dog ingen steder. Jeg vil her udforske begrebet og forsøge at definere det, da en fælles forståelse af, hvad kirkens særlige karakter er, vil kunne danne konstruktivt afsæt for fremadrettede diskussioner.

Jeg forstår begrebet *kirkens særlige karakter* som kirkens *genius loci* altså en forståelse af kirkens særlige ånd, og jeg vælger at undersøge det ud fra Foucaults begreb *heterotopi*.

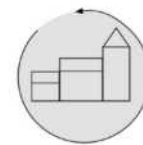
Parallelt med, at jeg ved brug af heterotopibegrebet forsøger at indkredse denne *genius loci*, ønsker jeg at åbne for forståelsen af forskellige perspektiver på kirken. Det kan som nævnt virke som en modsætning at se stedet både som et sted med en særlig iboende karakter og samtidig som et mangfoldigt rum, der kontinuerligt produceres og reproduceres gennem forskellige relationer og møder. Men ved at anvende Foucaults begreb *heterotopi* finder jeg mulighed for at bygge bro mellem disse to stedsopfattelser og beskrive den særlige karakter uden dermed at underkende stedet som et mangfoldigt og dynamisk sted.

Affektiv tilknytning og multiple perspektiver

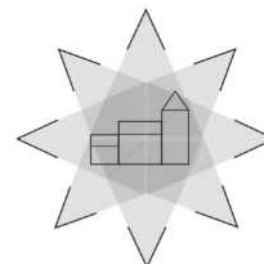
Hvor *kirkens særlige karakter* altså undersøges med Foucaults heterotopibegreb, undersøges de forskellige perspektiver på kirken blandt andet ved hjælp af begreber fra humangeografien.

Fra en teoretisk tradition hvor stedsbegrebet blandt geografer gennem årtusinder primært blev forstået som det fysiske sted defineret af koordinater, afgrænsninger og fysiske strukturer, blev der fra 1960'erne og 1970'erne formuleret en ny stedsteoretisk forståelse – humangeografien – som var langt mere nuanceret og subjektivt orienteret.

Humangeograferne Edward Relph og Yi-Fu Tuan var blandt de første til at fremhæve betydningen af rum og sted (*space and place*) og til at undersøge, hvordan individer relaterer til steder og rum på individuelle og affektive måder.

Essentialistisk

Mangfoldige, subjektive perspektiver

Principdiagrammer:
Essentialistisk versus pluralistisk opfattelse af kirken.

I bogen *Place and Placelessness*, som første gang udkom i 1976, introducerede Relph som en af de første muligheden for at undersøge og udforske steder gennem en tredelt stedsforståelse: de fysiske omgivelser, aktiviteter og betydning (*physical surroundings, activities, significance*), hvor de tre dimensioner naturligvis er tæt forbundne og af individet opfattes som et sammensmeltet hele.

Relph beskæftiger sig med begreberne *aktiviteter* og *betydning* med vigtigheden af den subjektive relation til stedet som en konstituerende faktor for stedsopfattelsen. Han definerer et spænd af graden af tilknytning til steder, som går fra den eksistentielt udenforstående til den eksistentielle insider. Fra den, der i sin livsanskuelse aktivt ikke associerer sig med et sted hverken historisk, kulturelt eller religiøst, til den, hvor stedet spiller en bærende eksistentiel rolle, og hvordan graden og arten af menneskets tilknytning til stedet influerer på vedkommendes forståelse af det.

Relph skriver, at det at være del af et sted er at tilhøre stedet og identificere sig med det, og at jo dybere, du er inde i stedet, desto stærkere er din identitet med stedet. Dermed adresserer han vigtigheden af menneskets personlige relation til steder og rumligheder og ikke mindst af forståelsen af steder som identitetsskabende.

Place of Care og Public Symbols

Tuan, der ligesom Relph anerkender den affektive stedsforståelse, introducerer en distinktion mellem begreberne *public symbols* og *places of care*: *Places that yield their meaning to the eye, and places that are known only after prolonged experience.* (Tuan 1977, 412)

Tuan beskriver, at *public symbols* karakteriseres ved at kunne opleves og genkendes som betydningsfulde steder eller bygninger alene baseret på et eksteriørt, visuelt kendskab, uden der dog nødvendigvis opleves en særlig følelsesmæssig tilknytning til det specifikke sted (Tuan 1977, 416). Hvorimod *places of care* refererer til specifikke steder, som subjektet over tid har dannet en følelsesmæssig tilknytning til på baggrund af længerevarende, fænomenologisk oplevelse af, eller oplevelser på, stedet (Tuan 1977, 421).

Hvor *public symbols* altså konstitueres gennem eksteriøre, visuelle møder, er det subjektets meningsskabende relationer til specifikke steder, der af Tuan refereres til som *places of care*.

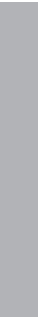
Det er ifølge Tuan en fænomenologisk oplevelse af stedet gennem den kropslige sansning, der skaber disse subjektivt, meningsfulde tilknytninger til steder. Det kræver derfor længerevarende, gerne gentagende interaktion med stedet at opbygge den bekendthed med stedet, som vil konstituere det som et *place of care*. *To sense it, is to know it* (Tuan 1977, 411).

Edward Relph adresserer ligeledes den subjektive relation til det fænomenologisk erfarede rum med begrebet *care for place*. Han understreger det vigtige for mennesker i behovet for at have steder, man kan føle sig funderet i og knyttet til. Identitetsskabende steder, som giver en følelse af meningsfulde tilhørsforhold.

Relph citerer Robert Coles¹ for at udtale at: *“It is utterly part of our nature to want roots, to struggle for roots, for a sense of belonging, for some place that is recognized as mine, as yours, as ours.* (Relph 1976, 38)

Hvor Tuan altså anvender udtrykket *place of care*, bruger Relph udtrykket *care for place*, som signalerer, at det ikke blot er subjektets egen omsorg, der repræsenteres i stedet, men også en respekt og omsorg for stedet selv. Relph og Tuans affektive stedsteori og begreberne *insider/outsider*, *place of care* og *public symbols* åbner altså for en nuancering af tilknytningsforholdet og dets indflydelse på menneskers opfattelse af, og betydningstilskrivelse til, steder.

¹ Robert Coles, 1912-, amerikansk psykolog og forfatter.

KVANTITATIVE UNDERSØGELSER 2000-2020

Med det formål at danne et billede af danskernes relation og holdning til kirkebygningerne har jeg afsøgt og analyseret de relevante, kvantitative undersøgelser, som gennem de seneste to årtier berører disse spørgsmål. Der findes ikke et centralt arkiv for undersøgelser af befolkningens holdninger til forandringer på kirkeområdet. De eksisterende undersøgelser er sporadiske, og kun få beskæftiger sig med afhandlingens kerneområde: de middelalderlige landsbykirkebygninger og brugen af disse. Undersøgelserne adresserer altså ikke spørgsmålet om de middelalderlige landsbykirker specifikt, men kan i sammenhæng tegne et empirisk baseret billede af danskernes nuværende relation og holdning til folkekirken og kirkebygninger generelt.

Jeg har analyseret 13 rapporter/udgivelser og 13 artikler fra perioden 2000-2020 med henblik på at beskrive de fund, der afspejler, hvad befolkningen på det givne tidspunkt og ud fra de stillede spørgsmål har tilkendegivet af holdninger til folkekirken og dens kirkebygninger generelt. Flere undersøgelser rummer både det kvantitative element og et kvalitativt spor bestående af en interviewdel. Det kan skyldes det forhold, jeg også fremhæver i denne afhandling: at kirketemaet er subjektivt, personligt og komplekst, og at det derfor er svært at indfange nuancerne gennem en positivistisk tilgang alene.

Der findes som nævnt kun ganske få undersøgelser, som specifikt omhandler kirkens bygninger. De større undersøgelser og rapporter er altovervejende foretaget af eller for folkekirken/Center for Kirkeforskning el. lign. aktører. Dermed er undersøgelserne lavet ud fra et internt kirkeligt perspektiv. Et internt perspektiv, hvor målet i en eller anden grad er at undersøge, hvordan folkekirken kan agere eller tilpasse sig for at komme sine brugere og potentielle brugere i møde. Dette gælder for eksempel for undersøgelserne/rapporterne: Forskellige vilkår for folkekirken på landet (Landsforeningen af Menighedsråd, FUV, 2015), Døb eller ej (Det Teologiske Fakultet Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet, 2015), Hvad forventer folket af kirken (Center for Kirkeforskning, KU, 2015) m.fl.

Mindre spørgeskemaundersøgelser er foretaget af aktører uden for kirken. Det gælder f.eks. for mediernes undersøgelser, som primært består af rundspørger med få spørgsmål. Slagsiden ved disse kan være, at de ofte udspringer af en konkret samfundssituation, for eksempel debatten om salg et antal københavnske kirker, som pågik fra 2007. Dette må forventes i nogen grad at have afsmitning på befolkningens svar på eksempelvis spørgsmålet om, om kirker, der ikke er i brug, kan, skal eller bør sælges. Desuden kan medierne være drevet af et ønske om at fremstille en sag på en måde, som lægger op til debat gennem stærke holdningstilkendegivelser frem for at præsentere resultater af undersøgelser, der lever op til de metodekrav, der anvendes i forskningssammenhæng. Med disse forbehold in mente har jeg valgt at inddrage mediernes præsentationer med det formål at afdække feltet så bredt som muligt. Endelig har jeg i mit valg af mediedækkede undersøgelser fokuseret på artikler, som er baseret på bagvedliggende analyseinstitutters surveys og ikke på enkeltstående journalisters research.

Af de internt kirkelige undersøgelser fremgår det i flere tilfælde, at selve kirkebygningen har stor betydning for befolkningen (bl.a. Felter m.fl. 2015; Marqvard Rasmussen, Hedegaard Thomsen, og Landsforeningen af Menighedsråd 2015). Jeg har derfor yderligere valgt at medtage undersøgelser udført af Bygningskultur Danmark, RealDania og Kulturarvsstyrelsen om befolkningens, erhvervslivets og kommunernes holdninger til den byggede kulturarv generelt, da dette kan sige noget om kirkernes

betydning i samfundet ud fra en social og kulturel position.

Jeg har gennem analysen af den samlede mængde artikler og rapporter identificeret følgende gennemgående temaer:

Lukning/salg

Kirkens betydning for befolkningen

Funktioner

Der påpeges i forbindelse med flere af undersøgelserne visse variabler for undersøgelsesbesvarelsener. Disse er blandt andre:

Forskelle i besvarelsener alt efter om besvareren er bosat på landet eller i byen.

Forskelle i besvarelsener alt efter om der spørges til folks egen lokale kirke eller til kirker generelt.

Forskelle i besvarelsener alt efter om de adspurgte er hyppige brugere af kirken eller ej.

Dette vil eksempelvis sige, at en gennemsnitsprocent på landsplan i forhold til villigheden til at lukke kirker kan dække over en større villighed i byområder end i landområder. Tilsvarende kan en høj positivprocent skyldes, at der spørges til kirker generelt. Der er indikationer af, at folk vil svare mindre positivt, hvis der blev spurgt til folks egen lokale sognekirke.

Befolkningens holdning til lukning og salg af kirker

I 2000 spurgte Gallup på vegne af Kristeligt Dagblad 1011 danskere til deres holdning til lukning af kirker med ringe tilslutning til gudstjenester. Det mundede ud i artiklen "Danskerne er delt i holdningen til lukning af kirker", (Clausen 2000), som viderebragte tal for befolkningens holdning til lukning af kirker. Besvarelsener viste, at 42% af befolkningen var positivt indstillet til lukning af kirker, mens 48% forholdt sig negativt til spørgsmålet.

Tallene viste også, at der var betragtelig forskel i tallene, alt efter om de adspurgte var jævnlige kirkegængere (mindst én gang om måneden) eller ej. For de jævnlige kirkegængere var hele 62% imod lukning af kirker, hvilket altså var en betragteligt større del (20 procentpoint flere) end de generelt adspurgte.

Til gengæld viste tallene også, at hele 39% af dem, der aldrig går i kirke, var imod lukning af kirker, der ikke bliver brugt, hvilket må siges at være en stor andel. Dette kan pege på, at kirkebygningerne for befolkningen bærer andre værdier end værdien som religiøst praksissted alene.

Kristeligt Dagblads rundspørge udsprang af den debat, der allerede dengang udspillede sig om de københavnske kirker. Man må formode, at folk på landsplan i nogen grad har været påvirkede af debatten, og at de derfor i nogen grad har besvaret spørgsmålene på klangbund af denne debat. Havde spørgsmålet været stillet om lukning af folks egen sognekirke, havde svaret muligvis set anderledes ud. Denne tendens viste høringsvar fra den københavnske debat, hvor flere var fortalere for lukninger – bare ikke hvis det gjaldt deres egen lokale sognekirke.

I 2007 spurgte analyseinstituttet Zapera for Kristeligt Dagblad igen befolkningen til lukning af de kirker *hvor kirkebænkene står tomme om søndagen*² (Berlingske 2007; Kristeligt Dagblad 2007). Spørgsmålet blev også denne gang stillet i kontekst af debatten om lukning og salg af de københavnske bykirker. Denne gang svarede 54% af danskerne nu ja til spørgsmålet. Altså 12 procentpoint flere end ved undersøgelsen syv år tidligere. Denne forskel kan skyldes en udvikling i befolkningens holdning, men kan mindst lige så vel tilskrives den forskel i måden, der er blevet spurgt på i de to undersøgelser.

I undersøgelsen blev der også spurgt til, hvad folk mente, hvis det var deres egen sognekirke, der stod over for lukning. Adspurgt om dette faldt antallet af positive svar til 39% og bestyrkede dermed tesen om, at folk er mindre tilbøjelige til at acceptere lukning af deres egen lokale sognekirke end til at lukke kirker generelt.

I 2013 spørger Rambøll/Analyse Danmark endnu engang til danskernes holdning til de såkaldt *overflødige kirker*³. Denne gang spørges der til om det er *”i orden at sælge de overflødige kirker til andre formål end kirkegang*⁴, og hele 60% tilkendegiver, at de finder det acceptabelt at sælge overflødige kirker til andre formål end kirkelige. Der er store udfordringer forbundet med at sammenligne resultaterne af de gennemførte undersøgelser, da spørgsmålet til kirkelukning er formuleret så forskelligt. Der kan derfor dårligt udledes af data, om der kan spores en egentlig udvikling af befolkningens holdning til fænomenet. Tilbage står dog, at

² Mediernes formulering, ordlyden af det stillede spørgsmål fremgår ikke.

³ Rambøll/Analyse Danmarks formulering.

⁴ Mediets formulering, ordlyden af det stillede spørgsmål fremgår ikke.

mellem 40 og 60% af befolkningen inden for de seneste 20 år i forbindelse med mindre undersøgelser har tilkendegivet, at de er positivt stemt over for kirkelukning, og at procenten ligger lavere, når det gælder egen sognekirke.

I 2017 indleverede Jes Heise Rasmussen sin ph.d.-afhandling om kirkelukninger og markedsføring, som blandt andet bygger på YouGov-undersøgelser af danskernes holdninger til kirkelukninger. På spørgsmålet

Er det nødvendigt at reducere antallet af kirker i Danmark svarer:

28% at de er enige eller meget enige i udsagnet

31% er uenige eller meget uenige

35% er hverken enige eller uenige

- Og 6% ved ikke. (Heise Rasmussen 2017, 169–70)

Da Jes Heise Rasmussens spørgsmål er formuleret anderledes, er det ikke mulig at sammenligne direkte med tallene fra 2000, 2007 og 2013. Hvor de tidligere spørgsmål går på, om det er acceptabelt at sælge kirkerne, formulerer Heise Rasmussen spørgsmålet, om det er nødvendigt at reducere antallet. Det giver god mening, at færre danskere finder det decideret nødvendigt at reducere antallet af kirker end den gruppe, som vil kunne acceptere en lukning eller et salg. Forskellen i spørgsmålet er altså dels, om det er nødvendigt eller acceptabelt, men måske lige så vigtigt formuleringen at reducere antallet af kirker frem for at lukke kirker. For hvad ligger der i en reduktion af antallet? Vil det sige, at kirkerne lukkes, eller at de fjernes? Rives ned måske endda? Denne usikkerhed kan inducere en utryghed, som gør, at folk er mindre tilbøjelige til at være enige, da det ikke alene rører ved bekymringen for kirken som et praksissted men også ved kirkebygningen som kulturarv. Set i dette perspektiv er det derfor alligevel påfaldende, at næsten lige så mange (28%) er enige i, at antallet af kirker bør reduceres, som folk der er uenige (31%). Størst er gruppen, der enten ikke ved, hvordan de forholder sig til spørgsmålet, eller som hverken er enige eller uenige. Her placerer hele 41% sig.

I undersøgelsen *Danskernes tro i 2019* stiller YouGov på vegne af Kristeligt Dagblad 22 spørgsmål om danskernes tro. Undersøgelsen er en opfølgning til undersøgelsen *Danskernes tro anno 2013*, som i 2013 gennemførtes af YouGov på vegne af Center for Kirkeforskning.

I undersøgelseerne spørges der til danskernes tro og deres relation til kirken, men kun i 2019 spørges der direkte til danskernes holdning til kirkebygningerne. Der stilles spørgsmålet: *Mener du, at det fortsat skal være statens opgave at bevare historiske kirkebygninger som kulturarv for eftertiden?* (Kristeligt Dagblad 2019).

Der spørges altså ikke til lukning, reduktion eller anden brug af kirker men alene til bevaringsspørgsmålet, og trods en medlemsprocent til folkekirken på cirka 74% i 2019 svarer hele 82%, at de mener, at det fremadrettet stadig skal være statens opgave at bevare kirkebygningerne som kulturarv. Dette understøtter billedet af, at kirkebygningerne for danskere er langt mere end religiøse praksishuse.

Undersøgelseerne kan ikke med sikkerhed påvise en udvikling i danskeres holdninger til kirkespørgsmålet, da de er udført i forskellig kontekst og med forskellige spørgemetoder. Men undersøgelseerne viser dog en vis åbenhed over for anden brug af kirker, ligesom de både i tal og gennem høringssvar viser, at befolkningen er mere åben over for salg/lukning af kirker generelt end over for lukning af deres egen, lokale sognekirke.

Fremtidig brug af kirken

Gennem de seneste tyve år er der ikke kun blevet spurgt til danskernes holdning til lukning af kirker men også om holdningen til, hvad kirkerne fremover kan anvendes til. Da de forskellige undersøgelser ikke spørger på samme måde og til samme funktioner, kan man heller ikke her sammenligne svarene direkte eller se en klar udvikling over tid i holdningen til, hvilke funktioner befolkningen mener, kirkerne fremover kan rumme. Det er tænkeligt, at præferencerne for funktionstyper ikke har ændret sig markant gennem perioden. Undersøgelseerne tegner nemlig samlet set et klart billede af, at nogle funktionstyper findes mere acceptable eller attraktive end andre for danskerne. Dette gælder særligt de offentlige eller kulturelle funktioner, hvor private eller kommercielle funktioner findes mindre oplagte eller acceptable.

Som baggrund for artiklen *Danskernes holdning til lukning af kirker* (2000) spurgte Gallup på vegne af Kristeligt Dagblad ikke kun til lukninger men også til hvilke funktioner, danskerne finder det acceptabelt at bruge kirkerne til. Det var muligt at afkrydse flere svar, og udfaldet var, at 81% af danskerne fandt det acceptabelt, at kirker blev brugt af kirkelige organisationer som Kirkens Korshær og Folkekirkens Nødhjælp, 52% syntes det var ok at overdrage kirkerne til andre kristne trossamfund, mens kun 20% kunne bakke op om at overdrage kirkerne til muslimske trossamfund.

Både i 2006 og 2008 blev befolkningen af Rambøll stillet spørgsmålet om, hvordan de forholdt sig til, at kirker blev brugt til andre funktioner end kirkelige⁵. Begge gange svarede omkring 80% af de adspurgte, at de så positivt på, at nedlagte kirker overgik til offentlige funktioner. Undersøgelsen fra 2006 viser også, at 33% er positive over for *at åbne kirkens døre for andre trossamfund*⁶, men at kun 25% stiller sig positivt over for brug til private formål (Berlingske 2006; 2008).

I 2008 spørger Rambøll for Bygningskultur Danmark om *en kirke i deres eget lokalområde kan bruges til helt andre formål end det kirkelige*⁷, og overraskende 70% svarer positivt på dette spørgsmål (Berlingske 2008). Det vidner om en åbenhed omkring anvendelsen af kirkebygningerne også folks egen sognekirke. Det betyder dog nok næppe, at 70% af befolkningen på dette eller nuværende tidspunkt er klar til at nedlægge kirkerne. Det vidner nok i højere grad om en tiltagende åbenhed for, at kirken kan mere end bare at være kirke og gudstjenestehus. På det tidspunkt hvor spørgsmålet blev stillet, var flere kirker allerede på banen med initiativer som babysalmesang, Gud og spaghetti, koncerter og andre lignende initiativer, som åbner bevidstheden omkring kirkens kvaliteter som rum for andre formål end den klassiske gudstjeneste. Det er dog først i 2013, at loven, der muliggør brug af kirken til ikke-kirkelige formål, vedtages.

5 Spørgsmålenes konkrete ordlyd fremgår ikke af artiklerne.

6 Mediernes formulering - ordlyden af det stillede spørgsmål fremgår ikke.

7 Mediets formulering - ordlyden af det stillede spørgsmål fremgår ikke.

Kirkens betydning for folket

Nuancer i målingerne over de seneste 20 år, indikerer en gradvis åbning over for differentieret brug, og muligvis også over for lukning, men tidsspændet er så kort, og spørgemetoderne så forskellige, at resultaterne samlet set i højere grad må ses som en status på danskernes holdning til kirken idag. Bevægelserne i danskernes holdning til og brug af kirken går langt længere tilbage end disse tyve år. Fra i historisk tid at være en autoritet og samfundsmagt er kirken i dag i højere grad et individuelt tilvalg for befolkningen.

I ph.d.-afhandlingen *Churching alone: a study of the Danish folk church at organisational, individual, and societal levels* beskriver teolog og ph.d. Karen Marie Sø Leth-Nissen en bevægelse i befolkningen fra forpligtelse til forbrug af kirken (Leth-Nissen 2018). Ifølge cand.mag. og ph.d. i religionssociologi Astrid Krabbe Trolle bunder disse tendenser såvel i en generel sekularisering i befolkningen som i en øget individualisering (Trolle 2015).

Rapporten *Hvad forventer folket af kirken* peger på tendenser til en vis forbrugerindstilling til kirken. Henholdsvis 62% og 43% giver udtryk for, at faktorer som tidspunkter og en smuk kirkebygning er vigtigere parametre for at vælge at deltage i en gudstjeneste, end for eksempel at det er en familietradition, eller at man er enig med den præst, der prædiker (Felter m.fl. 2015). I samme rapport svarer 55%, at det er vigtigt for deres deltagelse i øvrige kirkelige aktiviteter, at *det lyder nyt og spændende* (Felter m.fl. 2015, tabel 11). Vi ser således i denne undersøgelse indikationer af, at den enkeltes eget tilvalg er vigtigere end traditionen.

Kirken lader altså i faldende grad til at være vigtig for befolkningen som et religiøst hus, men dermed ikke sagt at kirken ikke er vigtig for folket. For vigtigheden af kirken som kulturarv er stadig stor i befolkningens øjne. Som nævnt svarede 82% i *Danskernes tro 2019*, at de fremover stadig mente, at staten skal varetage vedligeholdelsen af kirkebygningerne (Kristeligt Dagblad 2019). Uanset om de er i brug eller ej. Så uagtet at flere og flere stiller sig åbne over for spørgsmålet om kirkelukning, salg eller anden brug af kirkerne, mener langt størstedelen af befolkningen altså, at kirkebygningerne som kulturarv er af så stor national vigtighed,

at det fortsat er et fælles ansvar at vedligeholde og bevare dem. Det kan altså med stor sikkerhed fastslås, at kirkerne for en stor af befolkningen udgør en yderst vigtig kulturarv.

Dette kan blandt andet forklares med den store betydning og værdi, kirkebygningerne repræsenterer som kulturarv. Ikke mindst i landområderne. Kulturarvsundersøgelser udført af flere aktører de seneste 15 år viser, at den byggede kulturarv ligger en stor del af befolkningen på sinde og repræsenterer en variation af umiddelbare og afledte værdier i samfundet – ikke mindst i landsamfundene. De umiddelbare værdier beskrives blandt andet som arkitektonisk værdi, kulturhistorisk værdi, identitet og stolthed. Og de afledte blandt andet som tryghed og social sammenhængskraft (Incentive og Realdania 2015, 14–17).

Kulturarvsundersøgelserne viser, at tilstedeværelsen og brugen af kulturarv har stor værdi for befolkningen. Kulturarven virker identitetsskabende, øger sammenhængskraften og styrker tilknytningen til lokalsamfundet. Ydermere viser undersøgelserne, at kulturarven udgør et vigtigt element for turismen og rummer en herlighedsværdi, som både private og virksomheder er villige til både at flytte sig efter og betale for (Fonden Realdania, Danmark, og Kulturarvsstyrelsen 2005). Kirkerne udgør altså en potentielt stærk ressource som identitetsskabende og udviklende faktor for lokalsamfundene.

Forskellene på land vs by og på kirker generelt vs egen kirke

Flere af de eksisterende undersøgelser er lavet i konteksten af salget af københavnske bykirker, hvilket kan præge de svar, befolkningen giver. Høringssvar i forbindelse med de københavnske kirkelukninger viste dog tydeligt, at villigheden til at lukke eller sælge kirker er mindre, når det handler om egen kirke (Clausen 2000).

Rapporten *Hvad forventer folket af kirken*, 2015 viste, at 70% af danskerne det foregående år havde haft en eller flere kontakter til folkekirken, men en væsentlig del af disse kontakter foregik i en anden kirke end deres egen lokale sognekirke.

Dette underbygger argumentationen om, at den større mobilitet og måden, hvorpå folkekirken anvendes i dag, gør det mindre følsomt at lukke de lokale kirker. For der er ikke langt til den næste. Hovedårsagen til, at folk senest havde besøgt en anden kirke end deres egen, findes dog ikke i, at danskerne aktivt vælger at søge til andre kirker end deres lokale, men i det faktum, at begravelse, bryllup, konfirmation, koncert og dåb var de hyppigste årsager til, at folk havde besøgt en kirke, og at disse aktiviteter ikke nødvendigvis knytter sig til ens egen lokale kirke. Under 10% havde indenfor det seneste år deltaget i almindelig højmesse (Felter m.fl. 2015). Dette leder til overvejelser om, hvad kirken er for danskerne i dag. Er kirken et religiøst hus, kulturarv eller et traditionshus? Brugen af kirken peger i retning af, at det i høj grad er drevet af kultur, tradition og sociale hensyn, når befolkningen kommer i kirken. Det kobler sig til fejringen eller mindet om familie eller nær omgangskreds ved de store livsovergange og i mindre grad til selve den religiøse forkyndelse ved gudstjenesten.

DELKONKLUSION

Analysen af de seneste tyve års kvantitative undersøgelser giver indblik i befolkningens holdning til og forståelse af kirke og kirkebygninger.

Analysen viser, at kirkerne er vigtige bygninger for befolkningen uanset trosforholdet og -praksis, og at kirkerne har en stor værdi og udgør et stort potentiale til at styrke identitet, stolthed og sammenhold i landområderne.

Analysen viser, at der i befolkningen er en vis åbenhed over for at anvende kirkerne til ikke-kirkelige formål. Der er størst tilslutning til at anvende kirker til offentlige, kulturelle og sociale formål og ringere tilslutning til at anvende dem til private eller kommercielle formål.

Der er en stærk indikation af, at folk både i byen og på landet føler stærkere for deres egen lokale kirke end for kirkespørgsmålet generelt. Der er ligeledes en stærk indikation af, at kirken på landet har en anden og langt mere identitetsbærende betydning for lokalbefolkningen end kirken i byen.

KIRKEN SOM HETEROTOPIA

Heterotopibegrebet

Begrebet *heterotopi* blev først introduceret af Michel Foucault i en radioforelæsning i 1966 og året efter uddybet i forelæsningen *Of Other Spaces*. Forelæsningen dannede efterfølgende baggrund for teksten *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias*” (Foucault 1967).

Begrebet er med udgangspunkt heri siden blevet diskuteret, kritiseret, udviklet og anvendt i en tværfaglig og arkitektonisk tværskalær sammenhæng.

Heterotopi betyder direkte oversat *andre steder*, og Foucault introducerer begrebet som et modbegreb og supplement til begrebet *utopi*. Hvor *utopien* er et uopnåeligt ideal, som ikke kan gøres virkeligt, er *heterotopierne* reelt eksisterende steder, hvor hverdagsvirkeligheden opløses, og andre muligheder opstår. Det er de små huller i samfundet, som på én gang er fysisk eksisterende og mulige at opholde sig i, og som samtidig er helt anderledes end samfundet rundt om dem. De transcenderer det almindelige tidsbegreb og sætter hverdagens alment gældende regler og normer ud af spil. De er en slags steder, der ligger uden for alle steder, men som faktisk kan lokaliseres i vores fysiske virkelighed.

Foucault beskriver begrebet *heterotopi* gennem følgende seks principper (Foucault 1967, 4–8):

Der konstitueres *heterotopier* i alle kulturer.

Et *heterotopia* har en præcis og veldefineret funktion i samfundet men kan også i overensstemmelse med det samfund, der omgiver det, have forskellige funktioner og ændre sig over tid.

Et *heterotopia* har evnen til på ét fysisk sted at rumme flere forskellige modsatrettede rumligheder.

Heterotopier fungerer som små tidslommer og opstår, hvor mennesker bryder med den traditionelle hverdagstid. *Heterotopier* kan akkumulere evigheden eller stå uden for tiden.

Heterotopiske steder forudsætter et system af åben-/lukket, som på samme tid isolerer dem og gør dem tilgængelige. Det kan være i kraft af en adgangsbillet, et særligt ritual eller tilhørsforhold som race, køn, alder, religion og lignende.

Heterotopien skaber på den ene side et illusionsrum, der understreger vores virkeligheds illusoriske karakter. Samtidig skaber det et kompensatorisk rum, som er så fuldkomment, omhyggeligt og velordnet, som vores hverdagsrum er det modsatte.

Heterotopibegrebet er gennem tiden blevet kritiseret af flere, blandt andet af urbanisten Edward Soja⁸ for at være *frustrerende ufuldstændigt, inkonsekvent og usammenhængende* (Soja 1996, 162), og af andre for at være så bredt defineret, at det kan rumme snart sagt alle steder. Men samtidig har begrebet vist sig bæredygtigt og har siden dets introduktion til stadighed været genstand for udforskning og anvendelse.

Foucault bringer i *Of Other Spaces* mangeartede eksempler på *heterotopier* fra kirkegårdens rum, over fængslet, til skibet på havet blandt mange flere. Trods kritikken af at begrebet er så åbent, at mange steder kan defineres som et *heterotopia*, giver det en kærkommen forståelsesramme og dermed diskussionsmulighed for en type steder med særlige egenskaber, som kan være svære at indfange med andre eksisterende begreber. I afhandlingen anvendes heterotopibegrebet som en grundlæggende forståelsesramme for *kirkens særlige karakter*. Anvendelsen af heterotopibegrebet skal hjælpe til en forståelse af kirkens karakter og ydermere til at danne en forståelse og afgrænsning af det fremtidige mulighedsfelt for funktionel og fysisk transformation.

⁸ Edward Soja (1940-2015), urbanist og politisk geograf.

ANALYSE

Kirkens heterotopiske karakter

Til at undersøge termen *kirkens særlige karakter* gør jeg brug af Foucaults heterotopibegreb, som – uden at tale ud fra et specifikt fagligt perspektiv – gennem seks kriterier kan skabe en ramme for forståelsen af, hvad det egentlig er, der gør kirkerummet til et særligt sted.

Som beskrevet under den teoretiske introduktion blev Foucaults heterotopibegreb introduceret i 1966 som et supplement til utopibegrebet. Hvor utopien er et sted, der ikke findes, rummer heterotopibegrebet den særlige type steder, som er faktisk eksisterende og lokaliserbare i vores samfund, men som repræsenterer en helt anden karakter, tidslighed, normer og regler, end vi oplever og lever i vores hverdag.

Jeg vil i den følgende analyse holde kirken som sted op mod de seks kriterier, som Foucault opstiller som definerende for *heterotopien*:

Der konstitueres heterotopier i alle kulturer.

Dette første princip er mere en konstatering fra Foucault, end det er et princip, som kan efterprøves på kirken.

Et heterotopia har en præcis og veldefineret funktion i samfundet, men kan også i overensstemmelse med det samfund, der omgiver det, have forskellige funktioner og ændre sig over tid.

Kirken har som sted og bygning en præcis og veldefineret rolle i vores samfund som det sted, hvor vores kristne tro praktiseres, og hvor livsovergange markeres fra fødsel til død.

Som beskrevet i den historiske udvikling af kirken har denne rolle løbende ændret sig i overensstemmelse med, at det omgivende samfund har ændret sig. Fra at være en autoritær, katolsk kongekirke, hvor man opfattede kirken som Guds hus og præsten som stående direkte i forbindelse med Gud, har kirken gennem tusind år løbende defineret og redefineret sig selv og tilpasset sig de ændringer, der er sket både i vores tros- og samfundsbase.

Gennem århundreder var kirken en stærk autoritet og samfundsmagt, og det var givet, at man som indbygger i Danmark var underlagt kirken. Kirken var definerende for årets og dagens gang: kirkeklokkerne markerede solopgang og solnedgang. Kirken var stedet, hvor man blev informeret om både lokale og nationale nyheder og begivenheder. Og kirken var i vid udstrækning ansvarlig for uddannelse og skole.

I dag er kirken i Danmark ikke længere en autoritet, men et tilvalg. I en tid med mange medier og konstant adgang til information og nyheder har kirken ikke længere rollen som oplysende om aktualitetsstof, og med skoleloven af 1975 blev kirken skrevet ud af loven som grundlag for folkeskolen.

Kirken i dag er i særlig grad ændret til at være et fordybelsens og et fællesskabets rum. Et sted hvor man forsamles som kristen menighed, og hvor præsten har rollen som en praktisk forvalter af gudstjenesten. Kirkegangen er et tilvalg, som gøres af den enkelte, og der er stor forskel på, hvor meget og hvordan det enkelte menneske bruger kirken.

Kirken er dog stadig for størstedelen af os stedet, hvor livsovergange markeres. I det meste af landet er det stadig kirken, der formelt set registrerer fødsel og død⁹, og for en stor del af danskerne markeres livets start og livets slutning stadig med dåb og begravelse i kirken. For mange er konfirmation og ægteskab også stadig et kirkeligt anliggende.

Modsatte side:
Kasted Kirke set fra kirkestien
mod vesttårnet.

⁹ Bortset fra Sønderjylland, hvor man siden Slesvig og Holsten i 1864 kom under tysk herredømme har haft borgerlig personregistrering. Dette fortsatte efter genforeningen i 1920.

I vores samtid ser vi igen en tilpasning til ændringerne i vores liv og trospraksis, som betyder, at kirken i højere grad tages i anvendelse til andre typer aktiviteter end den klassiske gudstjeneste, ligesom der også i tiltagende grad gøres brug af kirken til ikke-kirkelige aktiviteter. Dette afspejles (som beskrevet i afhandlingens Del 2) blandt andet i den offentlige debat og i lovændringen af 2014.

Et heterotopia har evnen til på ét fysisk sted at rumme flere forskellige modsatrettede rumligheder.

Kirken er et sted, som danner rum og ramme om særlige ritualer og følelser af meget forskellig karakter. Således kan kirken både fungere som et sorgens rum, et glædens rum, et rum for individuel fordybelse og et rum for fællesskabets møde. Dermed opfylder kirken også Foucaults tredje princip: at det på ét og samme sted kan danne ramme om flere forskellige modsatrettede rumligheder.

Kirken evner på samme tid at skabe rum, som opfattes og bruges forskelligt fra menneske til menneske men også rum, som er forskellige for det samme menneske afhængigt af den anledning, man møder kirken i.

Mange danskere møder første gang kirken ved deres dåb. En højtidelig og glædesfyldt dag, hvor familie og venner samles om at fejre et nyt liv. Kirken danner ramme om ceremonien, og rummet skabes i os som et glædens, håbets og forventningens rum. Ceremonien samler os om døbefonten, og barnet er i centrum for den glædelige begivenhed. Når vi fylder rummet med sang, er det salmer om håbet, troen og den glædelige forventning til det liv, som ligger forude.

Når livet slutter, og vi tager afsked med det, danner det samme rum ramme om sorgen. Opmærksomheden samles om kisten, som står i centrum i skibets østlige ende. Blomster fylder rummet som en afskedshilsen til mennesket, som har forladt os, og de salmer, vi synger, fylder rummet med afsked og trøst. Sorgen er ensom, men kirkerummet skaber en fælles ramme, hvor vi kan være i sorgen sammen, og hvor håbet og følelsen af, at nogen hjælper os med at bære den, mærkes.

I disse situationer bliver kirken som beskrevet til et rum, hvor vi mødes og fejrer eller sørger sammen i fællesskabet med vores pårørende eller med menigheden.

I disse situationer kan kirken udviske de skel, som ellers kan opleves mellem mennesker og åbne et rum, hvor følelser er accepterede og kan deles med hinanden.

Men ligesom kirken kan bringe os sammen i et fællesskabets rum, kan kirken også komme i spil som et rum til individuel fordybelse. Et sted, hvor man kan trække sig ud af hverdagens larm og finde rum til ro, stilhed og eftertanke.

Heterotopier fungerer som små tidslommer og opstår, hvor mennesker bryder med den traditionelle hverdagstid.

Heterotopier kan akkumulere evigheden eller stå uden for tiden.

Kirkens rum er løsrevet fra hverdagens tidslighed. Her opløses tiden, og man indtræder i et rum, som eksisterer lige her og nu, og som på én gang opløser hverdagens tid og gang og rummer tusind års historie. Et sted, hvor sindelaget, regler og normer for ens ageren adskiller sig fra dagliglivets.

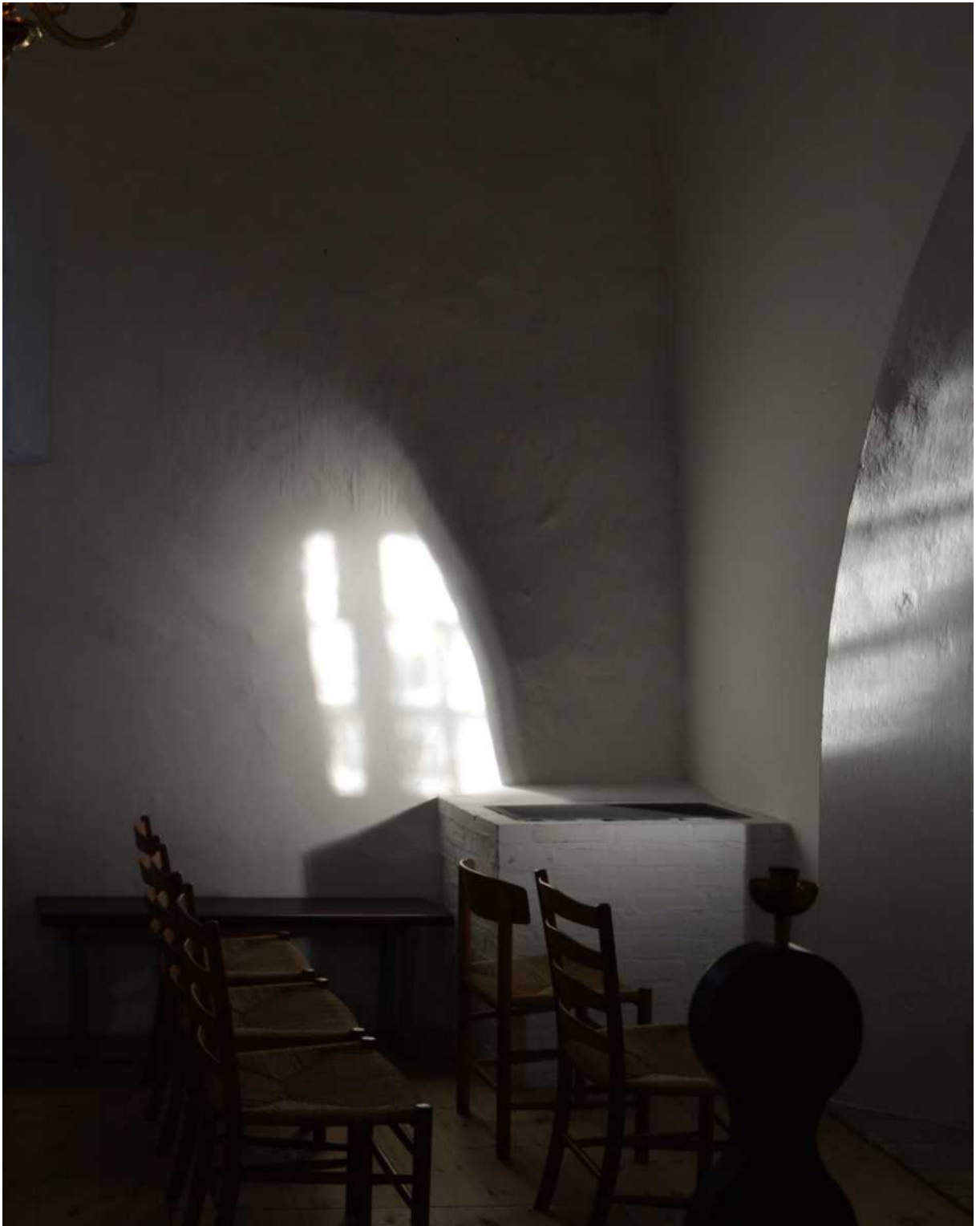
I middelalderkirkens rum mærker vi tilstedeværelsen af tusind års historie. De ujævne, kalkede murfladers taktile overflader vidner om, hvordan stenene er lagt af menneskehænder. Sliddet af gulvet i skibets midtergang og fordybningen i stoleværkets frontpanel, hvor stokken har hængt søndag efter søndag, bevidner generationers bevægelser i og brug af rummet i århundreder, før man selv kom herind.

Lysindfaldet gennem tykke mures dybe lysninger er tidløst, og de højt-siddende vinduer isolerer en fra tempoet i den virkelighed, som ligger udenfor.

Her står tiden stille. Ingen udefrakommende indtryk kalder. Man kan være til stede i det nu, der er. Samtidig med at man helt nærværende i bygningens materialitet mærker århundreders begivenheder og levet liv akkumuleret i rummet.

Når man træder ind i kirken, indtræder man i en tidløs ramme, som på én gang helt fysisk gennem materialernes bearbejdning og alder anskueliggør næsten 1000 års levet liv, og samtidig emmer af en immateriel mætning af levet liv og skæbner. Hermed skaber rummet en perspektivering af individets rolle i et større puslespil.

Modsatte side:
Lysindfald over kalkede mure
i Hemmed Kirke.

Normerne for ens ageren er anderledes end i den dagligdag, der ligger udenfor. Her løber man ikke, her råber man ikke. Her opfører man sig med en andægtighed over for stedet og de generationer, som er kommet her før og vil komme her efter.

For nogle føles denne anderledeshed som en frihed: Man skal ikke skynde sig. Man skal ikke stille sig an. Og man skal ikke præstere. Her skal man blot være til.

For andre opleves denne anderledeshed trykkende. Det er en måde at være til, som føles fremmed for mange, og man kan være nervøs for, om man efterlever reglerne, som man bør.

Heterotopiske steder forudsætter et system af åben-/lukkethed, som på samme tid isolerer dem og gør dem tilgængelige.

Det kan være i kraft af en adgangsbillet, et særligt ritual eller tilhørsforhold som race, køn, alder, religion eller lignende.

Som det femte princip for heterotopiske steder beskriver Foucault, at disse steder eksisterer med et system af en åben-/ og lukkethed, som på samme tid isolerer dem og gør dem tilgængelige. Dette er på mange måder sigende for kirkerne. Om end mange kirker er åbne for offentligheden en stor del af tiden, er der stadig en høj grad af systemer, som gør, at de i forskellige situationer åbner og lukker sig for forskellige personer eller grupper.

Kirkerne er uomtvisteligt den lokale, lutherske menigheds hus, og denne status giver særlig adgang til bygningen.

Sideordnet hermed kan der opstå forskellige tilhørsforhold, som for eksempel relationen til en afdød ved en begravelse eller til et brudepar ved et bryllup, som i en bestemt periode åbner kirken for en bestemt gruppe af mennesker.

Der kan også være begivenheder eller tidspunkter, som fordrer en formel adgangsbillet til kirken. Det kan for eksempel være billet til en koncert eller andre typer arrangementer, som finder sted i kirken uden om det kristne fællesskab. På denne måde åbner og lukker kirken sig på tværs af geografiske og trosmæssige skel for forskellige mennesker og grupperinger af mennesker på forskellige tidspunkter.

Heterotopien skaber på den ene side et illusionsrum, der understreger vores virkeligheds illusoriske karakter. Samtidig skaber det et kompensatorisk rum, som er så fuldkomment, omhyggeligt og velordnet, som vores hverdagsrum er det modsatte.

Sidst men ikke mindst er det sjette princip, Foucault opstiller, at kirken skaber et virkeligt modrum, som er så fuldkomment, omhyggeligt og velordnet, at det kompenserer for virkelighedens kaotiske hverdagsrum. Dette må i høj grad siges at være gældende for vores kirker med deres stramme, skematisk arkitektoniske opbygning og indretning.

I kirkerummet er vi på én gang frigjort af hverdagens regler og kaos og samtidig indskrevet i en særlig forudsigelighed og regelmæssighed.

DELKONKLUSION

Begrebet *kirkens særlige karakter* anvendes ofte både som beskrivende for kirken og som et styrende begreb for, hvilke muligheder der er for kirkerne nu og i fremtiden. Begrebet beskrives ingen steder nærmere, men som det fremgår af denne analyse, kan Foucaults begreb *heterotopi* anvendes til at opstille en forståelsesramme for den særlige karakter, kirker har.

Gennem *heterotopiens* principper beskrives det, hvordan kirken:

- som sted og bygning har en præcis og veldefineret rolle i vores samfund som det sted, hvor vores kristne tro praktiseres, og hvor livsovergangen markeres fra fødsel til død – men samtidig over tid har ændret sig i overensstemmelse med ændringer i det omgivende samfund. Således har kirken gennem tiden ændret status i samfundet ligesom brugen af den også har ændret sig.

- er et sted, som kan danne ramme om flere forskellige modsatrettede rumligheder. Kirken danner rum og ramme om særlige ritualer og følelser af meget forskellig karakter. Således kan kirken både fungere som et sorgens rum, et glædens rum, et rum for individuel fordybelse og et rum for fællesskabets møde.

- er løsrevet fra hverdagens tidslighed. Her opløses tiden, og man indtræder i et rum, som eksisterer lige her og nu, og som på én gang opløser hverdagens tid og gang samt rummer tusind års historie. Et sted, hvor sindelaget, regler og normer for ens ageren adskiller sig fra dagliglivets.

- har et system af åben-/lukkethed, som på samme tid isolerer den og gør den tilgængelig. Kirkerne er på samme tid den lokale menigheds hus, hvilket giver menigheden en særlig adgang til bygningen på særlige tidspunkter. Samtidig kan der opstå forskellige tilhørsforhold, for eksempel relationen til en afdød ved en begravelse eller til et brudepar ved et bryllup, som i en bestemt periode åbner kirken for en bestemt gruppe af mennesker.

- danner modrum til dagliglivet. Det befinder sig uden for hverdagens tid og sted og stiller andre muligheder til rådighed end hverdagens øvrige rum og steder.

Uden at forklejne kompleksiteten eller tilsidesætte nuancer indfanger heterotopibegrebet kirkens karakter som et særligt og flertydigt sted. En forståelse af kirken som et heterotopisk rum kan dermed danne baggrund for en forståelse af, at netop den kompleksitet, som kirken rummer, er en del af det, der gør stedet særligt. Det er væsentligt for stedets karakter, at det kan danne ramme om modsatrettede rumligheder og antage forskellige konstitutionsformer både for den enkelte og på tværs af forståelser.

Heterotopibegrebet kan altså skabe forståelse for den tidslige, rumlige og relationelle kompleksitet, som udgør kirkens særlige karakter. Denne forståelse kan være retningsgivende i forhold til fremtidig anvendelse, da en bevidsthed og værnen om kirkens særlige karakter kan være meddefinerende for det mulighedsfelt, man kan arbejde inden for i fremtiden.

DEN MULTIPLE KIRKE

Indledning

Vores danske middelalderkirker blev opført som særlige bygninger med et særligt kristent formål. Selvom de først gennem århundreder har antaget den form, vi oplever dem i i dag med tårn og våbenhus, og indrettet med faste bænkerækker, er det stadig utvetydigt, hvilken oprindelse kirkerne har. Denne oprindelse vil for langt størstedelen af befolkningen danne baggrund for forståelsen af kirkebygningerne uanset hvordan de skal anvendes i fremtiden.

Arkitekter er fagligt trænedede i at anskue bygninger og rum ud fra et arkitektonisk, kompositorisk, æstetisk og programmatisk perspektiv. Denne faglige træning i rumperception influerer naturligt nok på den måde, vi forstår og oplever rum, når vi med vores personlige erfaringer og tilknytning oplever kirken i vores møde med den, såvel fagligt som privat. For den ikke-arkitektonisk trænedede opleves rummet på en klangbund af anden viden og andre erfaringer, og for at vi som arkitekter kan indgå meningsfuldt i dialogen med brugere og andre fagfolk om kirkebygningens fremtid, må vi have et indblik i de mangeartede perspektiver, der er på kirken i dag.

En spørgeskemaundersøgelse udført af Heise og Warburg i 2015 viser, at der over tid har været en forandring i danskernes forhold mellem religion

og kultur, som går i retning af en mere kulturel og mindre religiøs forståelse af kirkebygningen (Heise Rasmussen 2017). Dette underbygges i Heise og Warburgs artikel *Kirkelukninger og Kulturarv* af den franske statskundskaaber Oliver Roys studier af sekulariseringens påvirkning i Danmark og i en række andre europæiske lande:

“[It] can become a cultural marker devoid of all religious significance (in the above example, now that Denmark is one of the most ‘secularized’ societies in Europe, to define the Danes as Lutherans no longer makes sense from a religious perspective). The ethnic and cultural identity is more deep-rooted than the religious identity. (Warburg og Rasmussen 2016, 43)

Sekulariseringen har altså indvirket på kirkens status og signalværdi i vores samfund. Formålet med følgende er ikke at redegøre for udviklingen af kirkens betydning for befolkningen men nærmere gennem en collage af perceptioner at skabe et indblik i de mangfoldige former, kirken kan opleves både subjektivt og intersubjektivt i dag.

Kirken er ikke blot en bygning. Ikke blot et sted defineret af koordinater, byggede sten og en sognegrænse. Kirken er langt mere end det. Kirken rummer som beskrevet gennem heteropibegrebet en collage af betydninger og betydningslag. Dens signifikans er mangearartet og subjektivt baseret på det enkelte individs erfaringer, tilknytning og livsanskuelse. Men der er også intersubjektive forståelser af stedet og rummet, som opleves for eksempel i dialog og diskussion med og mellem menige sognebørn, historikere, i internt kirkelige kredse eller blandt arkitekter.

Yderligere er den enkeltes forståelse af kirken på ingen måde statisk.

Teolog Jørgen I. Jensen bringer i sin bog *Den fjerne kirke* opmærksomheden hen til den yderligere udvidelse af forståelsen af kirkebygningen, at den ikke alene er forskellig fra det ene menneske til det næste, men at den også for det enkelte menneske kan forstås forskelligt alt efter den situation, man møder kirken i:

Den bygning, mennesker går ind i juleaften, er jo den samme bygning, som de ellers holder sig på afstand af, præsten er også den samme – alligevel er alt ændret, den fjerne kirke er for en kort tid blevet ét med den jordiske kirke. (Jensen 1995, 11)

Dette understøttes af den forudgående analyse af kirken som et *heterotopia*, som inden for samme fysiske ramme kan danne rum om helt forskellige oplevelser.

For at kunne diskutere fremtiden for kirken i et meningsfuldt perspektiv er det altså nødvendigt at forstå, at der er disse forskelligartede forståelser af og perspektiver på kirken. Som Fink udtrykker det: *Værdidommen er ikke en beskrivelse, men en tilskrivelse. Den har ingen sandhedsværdi, men er udtryk for en præference, en anbefaling eller en henstilling.* (Fink 1991, 66).

Dette er vigtigt at være bevidst om for at sikre, at vi som fagfolk med arkitektonisk baggrund også har øje for de mangfoldige forståelser, der er af kirken blandt brugere og befolkning, og hvilke implikationer dette kan have i en fremadrettet transformationsproces.

I det følgende vil jeg derfor, med udgangspunkt i humangeografien og stedsteorien, fremlægge nogle af de mest fremtrædende perspektiver, jeg har identificeret i forskningsprocessen. De danner en collage af perspektiver på kirken i dag. Beskrivelsen skal ikke forstås som en udtømmende liste af eksisterende perspektiver men som et nedslag i de mange perspektiver på kirken, som eksisterer, hvorved beskrivelsen åbner op for forståelsen af, at kirkebygningen kan ses og forstås på uendeligt mange måder. Her beskrives de fem mest fremtrædende perspektiver. Der er overlap mellem perspektiverne og yderligere endeløse forgreninger af subjektive optikker på kirken herunder.

Jeg har igennem delvis åben kodning af interviews, uformelle samtaler, møder og skriftlige kilder identificeret en række måder at forstå kirken som sted, rum og praksis, som jeg i det følgende vil beskrive og underbygge med udsagn og citater fra de indsamlede data.

Som beskrevet med Foucaults heterotopibegreb er kirken ikke alene ontologisk forskellig fra det ene menneske til det næste men kan også for det enkelte menneske fremstå som forskellig alt efter den situation, man møder kirken i. Derfor vil man ikke nødvendigvis – og måske endda nødvendigvis ikke – kunne identificere sig med ét enkelt af de beskrevne perspektiver men vil kunne genkende sin egen forståelse af kirken i flere af beskrivelserne.

Metode og empiri

Empirien for dette afsnit udgøres af noter fra semistrukturerede interviews og uformelle samtaler med borgere med forskellig relation til kirken (liste forefindes bagerst i afhandlingen).

Jeg har kodet de samlede data med baggrund i den tredelte stedsforståelse bestående af: det fysiske, det dynamiske og det heterotopiske.

Bortset fra afsættet i en matrice udgjort af disse kategorier har jeg hver gang kodet materialet åbent og fundet de ord eller sætninger, som har stået frem i citater, noter, udtalelser eller besvarelser (Brinkmann, Tanggaard, og Havemann 2010, 212-17).

Gennem kodningen tegnede der sig forskellige retninger og perspektiver i materialet, som igennem processen er blevet kondenseret til de fem forståelser, jeg her har valgt at beskrive. Der var utallige andre perspektiver repræsenteret, og en fuld kortlægning af perspektiver på kirken vil være umulig, da det vil fordre samtaler med samtlige landets borgere.

Jeg har derfor begrænset mig til at beskrive fem overordnede perspektiver, som også yderligere ville kunne uddybes og underinddeles. For eksempel identificerede jeg, at der er forskel mellem det at opleve kirken som et *place of care* og det at opleve *care for place*. Hvor *place of care* definerer et sted, som man er stærkt affektivt knyttet til, opleves *care for place* også som et sted, man føler sig personligt forpligtet til at beskytte og drage omsorg for. Dog er begreberne nært beslægtede, hvorfor jeg vælger at beskrive dem under samme perspektiv.

Jeg har valgt at beskrive følgende fem perspektiver, som er identificeret gennem kodning af det analyserede materiale:

- Kirken som public symbol
- Kirken som place of care / care for place
- Kirken som helligt rum
- Kirken som praksisrum
- Kirken som musealt objekt

De forskellige perspektiver er suppleret af citater fra informanter. Disse er gengivet uden navn, køn og alder af hensyn til anonymitet.

ANALYSE

Perspektiver på kirken i dag

Kirken som public symbol

"Helt ude i horisonten, i forsvindingspunktet, anes konturerne af en kirkebygning. I skumringen ses den som den sidste synlige genstand som om kirken konkurrerer med solen om at gå sidst ind i mørket.

Den, der får øje på kirken, tænker ikke på at komme ind i den; den befinder sig på umådelig lang afstand og er på vej bort. Landskabet åbenbarer heller ikke nogen vej hen til den; den er afsondret, hører til uden for den almindelige daglige verden, mennesker helst vil færdes i for at mærke de lever.

Men kirken er ikke noget drømmebillede – den findes, på grænsen mellem det store landskab og den usynlige uendelighed, på grænsen mellem lys og mørke.

Alligevel ser det ud til at mennesker gerne vil fastholde dette billede af kirken på én gang som noget særligt og som noget utilgængeligt, en arkitektonisk genstand, der udgør sin egen verden, men med en dunkel forbindelse til fortiden." (Jensen 1995, 11)

Jørgen I. Jensen beskriver i *Den Fjerne Kirke*, 1995, hvordan kirken kan opleves som et fjernt monument i landskabet. En skulptur, som opleves udefra, som har en særlig plads i landskabet, og som fungerer som et vartegn, vi pejler efter, når vi færdes geografisk, og som står som repræsentant for vores historie.

Denne måde at opfatte kirkebygningerne som en del af en offentlig identitetsskabende skulpturpark i kraft af deres ikoniske fremtræden og tæthed i landskabet, som et karakteristisk og karakteriserende pejlemærke, kan

Man kan jo altid se et kirketårn, når man kører på landet!

Det er ligesom sådan virkelig Danmark. Så stikker der et tårn op. Og lidt efter ser man et nyt.

Rive den ned? Njaaa... det ville da være synd. Nu har de jo ligget der så længe!

Modsatte side:
Haldum Kirke i morgendis.

forklares med Tuans begreb *public symbol*, der som beskrevet i teori af snittet henfører til en værditilskrivelse, der bundet i en rent ekstern og visuel oplevelse af bygningerne.

Denne oplevelse af kirkens ydre som et samfundsmæssigt identitetsskabende pejlemærke, der giver en følelse af tilknytning og fællesskab, er en fremtrædende oplevelse af kirkebygningen.

For nogen har kirken alene denne landskabelige rolle af vartegn. Som en utilgængelig bygning, der ikke virker relevant at træde ind i, men som alligevel har en stærk samfundsmæssigt identitetsskabende værdi. Som skaber tilknytning, og som står som eksponent for en fælles, national historiefortælling og kulturskat.

Denne forståelse af kirkebygningen som en kulturel identitetsskaber tilkendes også af Heise og Warburg i artiklen *Lukketid*, hvor det beskrives, hvordan en dansk menighed i Spanien i 2001 har valgt at lade en kirke opføre efter forbillede fra en middelalderlig landsbykirke. Det var vigtigt for udenlandsdanskerne, at kirken netop havde dette stærkt typologisk genkendelige, danske udtryk til trods for, at de havde valgt at bosætte sig flere tusinde kilometer væk omgivet af en ganske anden byggeskik end den danske (Heise Rasmussen 2017, 75).

Med bygningens karakteristiske fremtræden opnås en genkendelighed, som skaber en følelse af at høre til og være en del af et trykt fællesskab. Følelser som ifølge Relph er grundlæggende vigtige for mennesker: *A deep human need exists for associations with significant places.*” (Relph 1976, 147)

Kirkebygningen ses altså ikke alene – og ifølge Heise og Warburg mindre og mindre – som et religiøst hus men også som et fælles offentligt symbol på vores land, vores kultur og vores historie. Denne forståelse af bygningen som en kulturelt og historisk identitetsskabende skulptur kan eksistere helt uafhængigt af den religiøse dimension. Men den kan også eksistere som et sideordnet eller overlappende perspektiv på kirken i samspil med andre perspektiver.

Kirken som place of care/care for place

Humangeograferne Edward Relph og Yi-Fu Tuan præsenterede i halvfjerdserne en forståelse af, hvordan den personlige erfaring og tilknytning

er væsentlig og definerende for menneskers opfattelse af både steder og bygninger. De beskriver henholdsvis, hvordan *places of care* og *care for place* skabes gennem subjektive, fænomenologiske erfaringer, hvorved der skabes en personlig tilknytning.

For kirkerne synes dette perspektiv særligt fremtrædende. Det kræver ingen fagkundskaber at relatere til kirken som sted. Blot de personlige oplevelser og erfaringer, vi alle får med os gennem livet.

Gennem interviews og samtaler med borgere – såvel insidere som outsiders – tegner der sig et billede af, at stort set alle knytter sig til deres egen kirke (eventuelt deres egne kirker) gennem personlige oplevelser og erfaringer. Dette gælder for eksempel kvinden, der, gennem generationers brug af den samme kirke, føler en særlig tilknytning til sin lokale sognekirke.

Nogle kan fremtræde som outsiders, men alligevel vise sig at have kirken som et *place of care*. Det gælder for eksempel manden, som har meldt sig ud af folkekirken, fordi han ikke tror på Gud og lige så godt kunne spare pengene. Men da vi i samtalen kommer ind på hans personlige erfaringer med kirkebygningen, fortæller han straks stolt og tankefuldt om sin bryllupsdag og kirken, som han blev gift i. Derefter beretter han om, hvordan han stadig går tur på den lokale kirkes kirkegård, hvor hans forældre ligger begravet, og om hvordan han i øvrigt også kommer der til koncerter. For kirken som *place of care* og *care for place* gør sig gældende, at det er den konkrete kirke, der tales om. Det er ikke kirken som symbol eller institution men den konkrete kirke, hvor man har erfaringer og oplevelser, der knytter sig til. Ofte vil det være den lokale sognekirke, hvor livets store begivenheder har udspillet sig. Men andre gange er det for eksempel barndommens kirke, der står som et menneskes *place of care*.

Man kan godt samtidig opfatte sin egen kirke som et *place of care* og også kirkerne generelt som *public symbols*. I den situation kan folk være positive over for tanken om ændringer af kirkerne generelt, blot man ikke ændrer deres egen kirke – deres *place of care*. At introducere ændringer i folks personlige *place of care* kan virke provokerende og endog skræmmende, da ændringer kan forekomme som en trussel mod det sted og rum, man føler tilknytning til.

*Man er mere stille.
Sådan.. stilhed. Det er lige før, man kan høre den.
Stilheden. Man tænker ikke på stress og jag.
Det er ligesom, der er trygt. Der er nogen, der siger: vi skal nok hjælpe dig.*

Jeg kommer her jo mange gange om ugen på grund af arbejdet. Det har jeg gjort de sidste mange år, og så bliver det jo lidt en dagligstue. Man kan godt både synge og fløjte.”

*Bedstefar og bedstemor brugte kirken meget. Som barn der var jeg jo med hende.
Bedstefar gik altid. Han har jo sin egen bæk deroppe.
Det var hyggeligt. Altså Kasted Kirke – det er ligesom at være hjemme i dagligstuen. Det er sår n... tryghed.
Hvis jeg kommer i en anden kirke, tænker jeg, nej, det er ikke sår n ligesom hjemme.*

Når jeg skal i kirke, så er det noget særligt. Så tager jeg det pæne tøj på. Og siger til børnene, at de skal være stille. Når man så træder ind – det er bare et særligt sted. Der er en hellighed. Noget større. Noget åndeligt

Jeg har tit tænkt, jeg godt kunne tænke mig at gå i kirke. Men man er sådan lidt ærefrygtig. Jeg tror mange gerne vil gå i kirke. Men jeg tror mange gerne vil det, men de er generede af den ærefrygt.

Jeg føler, jeg skal optræde varsomt.

Jeg føler, der er en, der passer på mig, når jeg er der.

Jeg ved bare aldrig, hvordan jeg skal opføre mig der. Jeg føler hele tiden, jeg gør noget forkert. Jeg taler for højt. Eller griner.

Kirken som helligt rum

I katolicismen betragtes kirken som et helligt sted og kirkerummet som et helligt rum med særlige egenskaber under ledelse af Gud.

I den lutherske tro betragter man ikke kirkebygningen som hellig. Det er de ord og handlinger, der fylder kirken, der er hellige. Selvom kirken i den lutherske tro ikke betragtes som hellig, udtrykker mange, at de oplever kirken som et helligt sted, når de træder ind i den.

Det kan finde sin forklaring i, at kirkerne er bygget som hellige kirker til den katolske tro og fungerede som sådan i flere hundrede år. Men det kan også finde sin forklaring i kirkens heterotopiske karakter: At kirken er et sted, som på utallige måder adskiller sig fra de steder og rum, som vi bevæger os gennem og opholder os i i dagliglivet, og hvor der hersker en anden tidslighed, andre muligheder, en anden orden. Og som Johannes Exner beskriver det, en kombination af noget jordisk og noget guddommeligt:

[] *Hvad er så gudstjenesterummets særegenhed? [] et godt kirkerum præges også af noget uudsigeligt, transcendent, guddommeligt, noget der ligger ud over det konkrete en besynderlig samtidighed og samhörighed af det mulige og umulige, en kombination af det jordiske og det guddommelige – et fænomen, som et rums uudsigelighed måske kan være med til at befordre.*

(Exner 1993, 21)

Uanset om man kommer i kirken hyppigt eller kun lejlighedsvist, giver mange udtryk for at opleve en forbindelse til noget større, noget overjordisk, når de indtræder på kirkens grund og ikke mindst i selve kirkerummet. Mange har en følelse af, at det kræver noget særligt at træde ind i dette særlige rum.

For nogen føles det trygt. Som et sted, hvor man bliver taget imod og taget sig af.

Hos andre fremkalder det en følelse af ærefrygt, som kan føles ubehagelig og hæmmende, og som kan skabe tvivl om, hvordan man må, kan, skal eller bør opføre sig.

Fornemmelsen af at kirken er et helligt rum, der kræver en særlig opførsel, kan også influere på opfattelsen af, hvad der er passende at gøre i rummet og dermed også hvilke funktioner og arkitektur, der er passende i rummet.

Kirken som praksisrum

Et fremtrædende perspektiv på kirken er kirken forstået som et praksisrum. Dette gælder såvel selve kirkerummet som de rumligheder, der omgiver kirken. Denne perception lader til særligt at gøre sig gældende blandt personer med tæt tilknytning til kirken. For eksempel præster og menighedsrådsmedlemmer, der ud over det brugsmæssige aspekt også er tilknyttet kirken i en form for ansættelses- eller ansvarsforhold. Det kan også gøre sig gældende for den aktive menighed.

Når folk fra denne insiderposition beskriver kirkebygningen og det særlige ved kirken, er det meget ofte i kraft af beskrivelser af praksis.

Analysen af diskussionen ved Samtalesalonen i Viborg Stift viser, at der i besvarelsen af spørgsmålet om, hvad der gør kirken og kirkerummet til et særligt sted, i høj grad er praksisorienterede svar. Det særlige beskrives blandt andet som:

der holdes gudstjeneste og begravelse

det danner rum og ramme om livets store begivenheder m.v.

det er et forkyndelsesrum

Nej, bygningen er jo ikke hellig. Men den danner ramme om forkyndelsen af det hellige ord. Det er dét, der er det vigtige.

Her foregår det særlige: dåb, vielse, konfirmation, begravelse.

Nederst:
Furreby Kirke og klokkestabel bag stendiget.

Det er ikke murstenene, der er vigtige. Det er måden, vi bruger det. Oplevelsen af, at mennesker gennem tiden har praktiseret deres tro her sidder i rummet.

Rummet danner ramme om det hellige.

Det er et særligt rum, fordi det er menneskers livsoverganges sted, mere end det er helligt .

De praksisser, der skaber kirken som rum, adskiller sig som beskrevet i analysen af kirken som *heterotopi* væsentligt fra hverdagens praksis.

I kirkerummet døbes, konfirmeres, giftes og begraves vi.

På kirkegården kommer vi, når vi skal tage afsked med vore nære eller besøge deres grave.

I dagliglivet kommer vi i kirken efter tilvalg på særlige tidspunkter, hvor vi indtræder i en ceremonielt styret gudstjeneste eller i kirkerummets stilhed.

Kirken danner altså rum om store begivenheder og særlige tidspunkter i menneskers liv fra fødsel til død. Det er et sted, som danner ramme om sorgen, glæden og overgangene i menneskelivet.

Dette trækker i høj grad tråde til oplevelsen af kirken som *place of care*. Men for definitionen af perspektivet 'kirken som praksisrum' gælder det, at der er et pragmatisk, brugsorienteret syn på, hvad rummet er, og hvad rummet kan. Her forstås rummets egenskaber som skabt gennem den religiøse praksis. Ikke omvendt.

Det vil sige, at det er de aktiviteter, der foregår i kirken, der skaber rummet. Det er den særlige praksis, der tillægger rummet særlige egenskaber. Rummet er ikke et helligt rum. Men hellige handlinger udføres i det.

Det betyder dog ikke, at rummets fysiske ramme er ligegyldig. Men det væsentlige ved det fysiske rum er, at rummet ikke begrænser handlingen. Det skal udgøre en praktisk og logistisk ramme om de handlinger, det skal bruges til.

Kirken som musealt objekt

Et fremtrædende perspektiv på middelalderkirken er *kirken som musealt objekt*.

Her vægter den fysiske, historiske vidnesbyrd og dennes narrativitet tungest i forståelsen af kirkebygningen.

Alligevel ser det ud til at mennesker gerne vil fastholde dette billede af kirken på én gang som noget særligt og som noget utilgængeligt, en arkitektonisk genstand, der udgør sin egen verden, men med en dunkel forbindelse til fortiden." (Jensen 1995, 11)

Dette perspektiv er baseret i den historiske bevidsthed, som blev beskrevet under udviklingshistorien i Del 1. Efter i mange hundrede år at have betragtet kirkerne som samtidige bygninger, man brugte og udviklede sig med, blev man efterhånden bevidst om værdierne i det historiske og vores

ansvar for disse. Man udviklede dermed en betragtning, som i højere grad distancerede os fra de historiske objekter og bød os at varetage dem med en nænsomhed, som gennem tiden har sikret en stor national, historisk kulturskat.

”I andre og mere tyndt befolkede områder sidder menighedsrådene med kirker, der måske kun er i brug hver anden eller tredje uge. Her kan museets medarbejdere blive mødt med ønsker, der afspejler bekymringen for, at bygningen pludselig står tom. De faste stolestader foreslås bygget om for folk kommer ikke, hvis de er for hårde, eller erstattet af løse stole, så rummet kan blive mere fleksibelt; tårnrummet ønsket ændret til legerum for at tiltrække børnefamilier, og der skal helst være et toilet klos op ad kirken.

Af og til står den udefrakommende museumsinspektør tilbage med en fornemmelse af, at de mange tiltag vil få kirken til at ligne et forsamlingshus, men ikke nødvendigvis gøre den mere søgt som kirke.” (Kjær 2014, 258)

I citatet opridser Ulla Kjær, dr. phil. i kunsthistorie hos Nationalmuseet, en velkendt situation fra den kirkelige verden. En situation, hvor der opstår diskrepans mellem kirkens bruger og forvalter, menighedsrådet, og den myndighed, som skal godkende arbejder i kirken, Nationalmuseet. Den musealiserende kulturarvstilgang kan pege i retning af statisk bevaring eller ligefrem monumentaliserende af kirkerne og i mindre grad mod en anvendelsesorienteret tilgang af kirken. Denne opfattelse kommer også til udtryk i rapporten *Ny brug af danske kirkebygninger*, udgivet af RealDania og Kirkefondet i 2014:

At genanvende landsbykirker til nye formål er en udfordring både på grund af kirkernes store bevaringsværdier og deres beliggenhed i forholdsvis tyndt befolkede egne. Det bør overvejes, hvordan landsbykirkerne kan bevares som kulturhistoriske monumenter uden nødvendigvis at finde en ny funktion til dem – f.eks. i form af en fondskonstruktion, der kan sikre monumenterne for eftertiden.” (Ny brug af danske kirkebygninger 2014, 14)

At de danske middelalderkirker både enkeltvis og samlet udgør en helt unik kulturskat er indiskutabelt og en grundforståelse af kirken, som let forenes med de øvrige perspektiver.

Men en forståelse af kirken som et musealt objekt kan komme til at skabe en barriere for ændringer af bygningen, hvilket som i eksemplet i Ulla Kjærs artikel kan skabe en konflikt med for eksempel menighedsrådets perspektiv på bygningen som et praksisrum, der skal give de optimale vilkår for kirkelivet.

*Men prøv at se gulvet der.
Det er sunket. Tænk, at der
ligger nogen begravet der.
Vi skal jo passe på dem!*

*Nogen gange tænker jeg
på alle dem, der har været
i kirken før mig.*

DELKONKLUSION

I det foregående har jeg beskrevet fem perspektiver på kirken i dag. Perspektiverne er identificeret gennem kodning af et empirisk materiale bestående af både skriftlige kilder, interviews og samtaler. Perspektiverne skal ikke forstås som en udtømmende liste af mulige perspektiver men åbne for en forståelse af, at forståelserne af og perspektiverne på kirken i dag er mangfoldige, i nogen tilfælde overlappende og i andre tilfælde svært forenelige.

De beskrevne perspektiver har forskelligt fokus:

Kirken som public symbol binder sig til kirkens eksteriøre, visuelle fremtræden i landskabet som pejlemærker og identitetsskabende bygninger.

Kirken som place of care / care for place bygger på immaterielle værdier: det enkelte menneskes dybe, subjektive relation til kirken som et sted, hvor man føler sig tryk, og som man føler omsorg for.

Kirken som helligt rum bygger på en immateriel forståelse af kirken som et helligt sted, hvor man er i kontakt med noget overjordisk.

Kirken som praksisrum er en pragmatisk, brugsorienteret forståelse af, hvad rummet er. Rummet er ikke et helligt rum. Men hellige handlinger udføres i det. Det er vigtigt, at bygningen kan danne en funktionel ramme om kirkelivet.

Kirken som musealt objekt tager udgangspunkt i kirkens fysiske elementer. Her vægtes bevaringen af den fysiske, historiske vidnesbyrd og dennes narrativitet højest i forståelsen af kirkebygningen.

Nogle perspektiver baserer sig altså (som kirken som *offentligt symbol* eller kirken som *kulturarv*) meget på det fysiske materielle, hvor perspektiverne kirken som *place of care* eller kirken som *helligt rum* godt kan hæfte sig ved konkrete, fysiske aspekter af kirken, men særligt er formet af de immaterielle, subjektive og affektive aspekter, der knytter sig hertil. Hvor oplevelsen af kirken for nogen altså dannes gennem den regelmæssige, religiøse praksis og for andre er forbundet med hellighed, højtid og overgangsritualer, dannes oplevelsen af kirken som *offentligt symbol* som pejlemærke gennem hverdagens færden.

Kirken fungerer identitetsskabende og skaber en grundlæggende vigtig følelse af tilhørsforhold såvel for dem, der alene betragter kirkerne som eksternt visuelle symboler, som for de, for hvem kirken er et personligt omsorgssted.

Som *offentlige symboler* giver kirkerne en følelse af en samfundsmæssig og historisk funderet identitet. Og den subjektive, fænomenologiske oplevelse af stedet giver en dyb, meningsfuld følelse af et personligt tilhørsforhold.

Nogle perspektiver lader til at være mere alment gyldige end andre og transcendere faglighed, erfaringer og tilhørsforhold, for eksempel kirken som *offentligt symbol* i landskabet.

De intersubjektive perspektiver, som tager form for eksempel i fag- eller interessefællesskaber, her eksemplificeret ved perspektivet *kirken som musealt objekt* og *kirken som praksisrum*, lader i højere grad til at være funderet i de mere konkrete parametre: fysiske omgivelser og praksis.

De religiøse konnotationer lader naturligt nok til at være en bærende del af stedskonstruktionen uanset eget tilhørsforhold.

De tematiske perspektiveringer er ikke udtømmende, og de er heller ikke statiske. Ingen af dem er mere rigtige eller mere gyldige end andre. De mange forståelser lever i os side om side. Men beskrivelsen åbner for en forståelse af kirkens mange betydninger og de implikationer, de kan have for den fremtidige brug af kirkerne.

Erkendelsen og identifikationen af disse forskellige perspektiver kan fremme forståelsen af det komplekse felt, det er at arbejde med fremtidig transformation af kirken. Der vil til alle tider være talrige, divergerende perspektiver på løsningerne.

DEL III

TRANSFORMATION
casestudier

DANSKE CASES

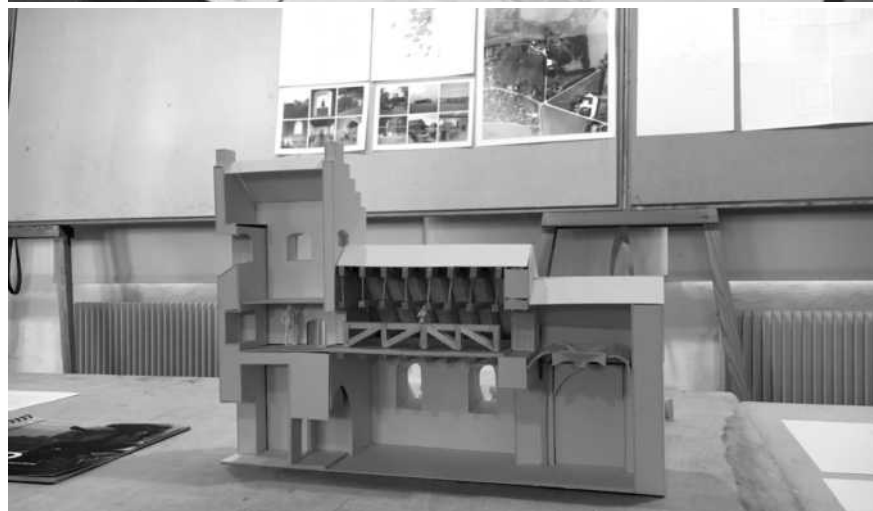
Jeg vil i det følgende kapitel identificere arkitektoniske transformationsstrategier gennem analyse af 13 studieprojekter udført i tre danske landsogne samt seks udførte, udenlandske kirketransformationer.

Studieprojekterne er ikke fyldestgørende i forhold til at repræsentere alle muligheder for transformationer, hverken fysisk eller funktionelt. Men gennem analysen af dem identificeres, som i Del 1 beskrevet med Prominskis ottetalsmodel, strategiske greb i kirketransformationsprocessen, der kan danne et nyt udgangspunkt for fremtidige kirketransformationer.

De sogne, der er udvalgt som cases, er tre landsogne med forskellige egenskaber, både hvad angår geografi, demografi og kirkens arkitektur. Den første kirke, Engbjerg Kirke ved Jyllands vestkyst, er en mellemstor landsbykirke med et senere tilkommet vesttårn. Den ligger i et af Danmarks mindste sogne med kun 39 indbyggere men i et område med store landskabelige kvaliteter og turismepotentialer.

Kasted Kirke er en kompakt lille kirke, som endnu i dag kun er oplyst af levende lys i kirkeskibet. Kirken ligger kun ti kilometer fra Aarhus centrum og dermed i et område med mange kulturtilbud tæt på. Trods den nære beliggenhed ved Aarhus fremstår sognet med sin beliggenhed og kun 195 indbyggere som et lille, naturskønt landsogn.

Gosmer Kirke ligger i Kystpastoratet i Østjylland. Den er den største af pastoratets seks kirker og også den arealmæssigt største blandt de tre udvalgte cases.

Præsentation af semesterprojekter for Studio 1b, juni 2019 i Ung K Kirken i Nørregade i Aarhus med deltagelse af præst Marie Petersen.

Kirkens store romanske skib, kor og apsis er gennem tiderne blevet udbygget med vesttårn og mange knopskydninger, der er kommet til og nogle fjernet igen, som behovene har skiftet. I dag tæller knopskydningerne ud over vesttårnet et våbenhus og et kapel. Kirken har undergået to større restaureringer i 1860'erne og 1960'erne. Gosmer Sogn har 543 indbyggere men har ikke længere hverken forretningsliv eller offentlige funktioner.

Studieforløb

Studieprojekterne er udført som et semesterforløb for 7.-9. semesters studerende på Arkitektskolen i Aarhus, *Studio 1b: Arkitektonisk kulturarv*, foråret 2019. Opgaven blev stillet af mig, og jeg fungerede som vejleder i forløbet i samarbejde med to timelærere (se bilag 1: opgaveformulering, semesteropgave).

Formålet med transformationsopgaven var at udarbejde et forslag til ny anvendelse af en middelalderkirke i et landsogn med de udfordringer og potentialer, disse rummer. Det har stået de studerende frit for at vælge, om kirkebygningen, eller dele af den, stadig skulle være i brug som kirke, hvilken eller hvilke nye funktioner de ville inkludere, og hvilke arkitektoniske strategier de ville gøre brug af.

De studerende på Arkitektonisk kulturarv uddannes i at arbejde med den fysiske kulturarv ud fra følgende arbejdsmetode: *Empiriske undersøgelser, Dokumentation, Analyse, Værdisætning¹, Restaurerings/transformationsholdning, Programmering og design*.

Disse faser har været en del af semesteropgaven og kvalificerer dermed forslagene, idet de sikrer en tilgang, som tager hensyn til både de arkitektoniske og kulturarvsfaglige hensyn. Således har de studerende gruppevis forud for projektarbejdet lavet opmålinger og registreringer i de enkelte sogne og kirker og har dokumenteret disse i en fælles rapport. Herefter har de individuelt lavet analyser, værdisætning og formuleret deres transformationsstrategi som kvalifikation af deres programvalg og endelige designforslag.

Designforslagene berører mange forskellige problemstillinger, barrierer og potentialer forbundet med kirker og transformation, men hovedfokus i min analyse og diskussion har været at identificere anvendte transformationsstrategier.

¹ I projektforløbet har de studerende anvendt værdisætningsmetoderne SAVE (Stenak 2011) og SAK (Ostenfeld Pedersen og Morgen 2018).

CASESTUDIER SOM GENERATOR FOR VIDEN

Casestudier som metode er bærende for en stor del af afhandlingens vidensproduktion. Jeg gør brug af udførte, udenlandske transformationscases, som giver mig en mulighed for, som samfundsforsker Bent Flyvbjerg udtrykker det, at undersøge hvordan fænomenet her kirke transformation – udfolder sig i praksis (Flyvbjerg 2004, 234–35).

Desuden anvender jeg 13 transformationsforslag udarbejdet af studerende som empiri for identifikationen af fremadrettede transformationsstrategier for kirke transformation.

Det at anvende specifikke projekter til at udlede en forskningsmæssig viden beskrives af professor i urban landskabsplanlægning, Martin Prominski, i artiklen *Design Knowledge*, 2008.

Prominski lægger sig i kølvandet på Mode 2-vidensproduktionen, som gør op med modernismens søgen efter orden, kontrol og forudsigelighed. Arbejdsmetoden demonstrerer et skifte fra et reduktionistisk, kausalt verdenssyn til et fokus på kontekst, transformationsprocesser, værdier og det særegne (Prominsky 2008, 277–78).

Prominski beskriver gennem en ottetalsmodel, hvordan analyse af konkrete designprojekter kan medvirke til at skabe anvendelige strategier og processer og dermed skabe nyt udgangspunkt for design (Prominsky 2008, 278–79).

Den første runde i det imaginære ottetal er etableringen og anerkendelsen af en vidensproduktion, hvor videnskabeligheden ikke ligger i, at resultaterne er universelle og direkte overførbare til enhver anden situation.

I den næste runde af ottetallet skal analysen af de konkrete designforslag omsættes til fremadrettet anvendelig viden.

For at forklare hvordan de specifikke forslag gennem forskning kan blive anvendelige for flere end blot de få, som det enkelte forslag er relevant for, må man bevæge sig fra en anskuelse af de konkrete designforslag som *designprodukter* til en forståelse af dem som processer (Prominski 2008, 279).

Gennem denne anskuelse bliver det muligt at identificere tre niveauer af viden i forslagene: Det første niveau er makroniveauet, hvor man af det konkrete projekt kan drage generelt anvendelig viden om designproces-

Diagrammatisk visualisering af Prominskis ottetalsmodel.

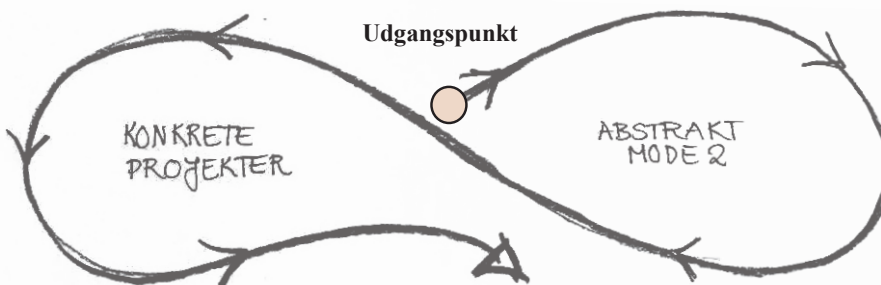
Andet loop

Første loop

a) Makroniveau

Generelt anvendelig viden om designprocesser

Anerkendelse af at vidensproduktion ikke behøver være universel og direkte overførbare.

b) Mikroniveau
 Specifik analytisk viden om det enkelte projekt

c) Mellemniveau

Tematisk struktureret viden, som hverken er specifik eller generel

Nyt udgangspunkt for designprojekter

ser. På mikroniveauet kan man uddrage omfattende viden om det enkelte projekt, som er analytisk, specifik og interessant – men kun relevant for de få. Herimellem indfører Prominski et mellemliggende niveau ("intermediary level"), som defineres ved at være strukturerede bundter af viden, som hverken er universelle eller helt specifikke.

Kvaliteten af denne designviden er, at den tematisk strukturerede viden på niveauet mellem det generelle og det specifikke kan give et bedre fundament for den fremadrettede designpraksis og kan anvendes i specifikke designopgaver, hvorved den kan styrke designprocessen og rykke den fremad.

Prominski sammenligner denne type designviden med enzymer:

"This design knowledge in a pre-structured framework can be compared to enzymes - many of them exist for the most diverse bio-chemical reactions and if they fit together they act as catalysers to accelerate the reaction process." (Prominski 2008, 283)

Her krydser vi igen krydspunktet af ottetallet på et tidspunkt, hvor nye designperspektiver har åbnet sig og dermed skabt et nyt udgangspunkt for fremtidige designopgaver.

Når den viden, som er fremkommet på det mellemliggende vidensniveau i nærværende afhandling i kraft af strategier fremover skal anvendes, vil de for hvert enkelt projekt igen skulle omsættes og tilpasses til den til enhver tid specifikke situation (Prominsky 2008, 283).

Den viden, jeg sigter mod at skabe gennem de studerendes konkrete designforslag og de udenlandske transformationer, er altså viden på det mellemliggende niveau i Prominskis model: Viden i form af strategier, der hverken er specifikke eller generelle, men som danner et nyt udgangspunkt for kirketransformationer.

De studerendes designforslag skal dermed ikke ses som konkrete svar på eller forslag til fremtidig kirketransformation men fungerer som empiri til at skabe et nyt udgangspunkt, der efterfølgende vil skulle møde specifikke egenskaber og aktører i det enkelte fremtidige projekt.

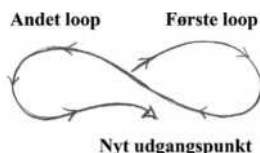
Metode

Som beskrevet i afhandlingens introduktion anvendes den tredelte stedsforståelse som udgangspunkt for analysen af designforslagene.

Som baggrund for denne del af afhandlingen har jeg udført analyser af samtlige projektmaterialer ud fra dette fokus på det materielle, det dynamiske og det heterotopiske.

Efter analysen af de enkelte projekter har jeg udført en komparativ analyse af dem, som afdækker fællestræk og forskelle.

Der ses tydelige fællestræk for transformationstilgangen inden for de enkelte sogne. De fællestræk, der ses mellem projekterne, kan til dels henføres til det grundige analysearbejde, som ligger bag projektarbejdet. Da det forudgående analysearbejde af kirken og konteksten har været udført i gruppen, har de studerende efterfølgende arbejdet ud fra det samme grundlag. Dertil er der naturligvis en risiko for en intern smitte /inspirations mellem projekterne.

Diagrammatisk visualisering af Prominskis ottetalsmodel.

Den komparative analyse af projekterne leder til identifikationen af en række strategiske greb og tilgange på det mellemliggende niveau, som Prominski beskriver i *Design Knowledge* (Prominski 2008).

Som beskrevet med Prominskis model danner analysen af de studerendes projekter viden på et niveau, som ligger mellem det generelle makroniveau og det specifikke mikroniveau. Derved skabes et nyt udgangspunkt for den videre dialog, hvor de væsentlige hensyn til arkitektoniske og kulturhistoriske værdier er indarbejdet.

Analyserne er foretaget af de studerendes samlede projektmateriale, som omfatter fælles udarbejdede, dokumenterende rapporter, individuelle plancher med tegninger, diagrammer, billeder og tekst samt individuelle *Design Realisation*-rapporter. De studerendes materiale er gengivet som afleveret og uden videre bearbejdning. Materialet er ikke gengivet i et fast målforhold.

UDVÆLGELSE AF CASES

De tre casesogne, som de studerende har arbejdet med, har været udvalgt af mig.

Der er udvalgt tre cases, da dette var det praktisk mulige antal kirker at få de studerende ud til, og det gav gode størrelser af grupper til at lave det indledende undersøgelses- og rapportarbejde.

Kriterierne for udvælgelse af casesognekirkerne har været at opnå en spredning i arkitektur, demografi og geografi. Ønsket har været derved at kunne tilvejebringe transformationsforslag til kirker i forskelligartede situationer og identificere betydningen af stedsspecificitet i transformationerne.

Et grundlæggende kriterium har været, at kirkerne skulle være grundlagt i middelalderen og beliggende i landsogne. Anvendelsesgraden af kirken i dag har ikke været et kriterium.

Ligesom de perspektiver, der blev beskrevet i afhandlingens Del 2, ikke er repræsentative for det fulde billede af forskellige opfattelser af kirken, vil det heller aldrig være muligt at dække den fulde variation af kirker og sognetyper i et caseudvalg.

Målet har derfor alene været at finde kirker, der er eksponenter for forskellige situationer. Ikke at finde kirker, der er generelt repræsentative.

Ved den komparative analyse af projekterne i de tre kirker/sogne viser der sig allerede gennem disse tre eksempler både fremtrædende fællestræk og forskelle i transformationssituationen.

Fra projektets start valgte jeg at begrænse caseudvalget til kirker i Region Midtjylland. Dette valg traf jeg af logistiske årsager, da de studerende skulle kunne komme til og fra kirkerne på feltarbejde af flere omgange. Efterfølgende lavede jeg en screening af de landbeliggende middelalderkirker i regionen. I dette arbejde støttede jeg mig til antropolog ved FUV Steen Marquard Rasmussens overordnede definition af et landsogn som et sogn med maksimalt 1000 indbyggere (Marquard Rasmussen, Hedegaard Thomsen, og Landsforeningen af Menighedsråd 2015, 20). Min konklusion på den indledende screening blev, at der er et endeløst antal variabler, som influerer på kirke og sogn, og at det derfor ville være umuligt at finde et udvalg, som var dækkende og fuldt repræsentativt. Screeningen gav mig indsigt i hvilke variabler, der adskiller kirkerne, og jeg opstillede herefter kriterierne for min udvælgelse:

Kriterier

Geografisk variation

Sognene skal have forskellige geografiske placeringer i forhold til landskab og urbanitet.

Her er lagt vægt på, at kirkerne har forskellig afstand til større byer, da dette giver forskellige potentialer for funktioner og besøgende.

Her er valgt en kystnær kirke langt fra større byer men med turismepotentiale (Engbjerg Kirke), en bynær kirke (Kasted Kirke), og en kirke der er relativt langt fra både større byer og turistområder (Gosmer Kirke).

Demografisk variation

Sognene skal være af forskellig befolkningsmæssig størrelse.

Dog skal alle falde under Steen Marquard Rasmussens definition af landsogn som sogne med under 1000 indbyggere (Marquard Rasmussen, Hedegaard Thomsen, og Landsforeningen af Menighedsråd 2015, 20).

Dette giver en variation i funktionspotentialer ved fremtidig brug.

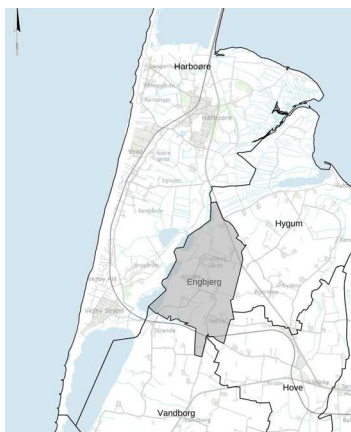
I de valgte sogne varierer indbyggertallet fra 39 til 543 indbyggere.

Engbjerg Sogn har 39 indbyggere, Kasted Sogn 195 indbyggere og Gosmer Sogn 543 indbyggere.

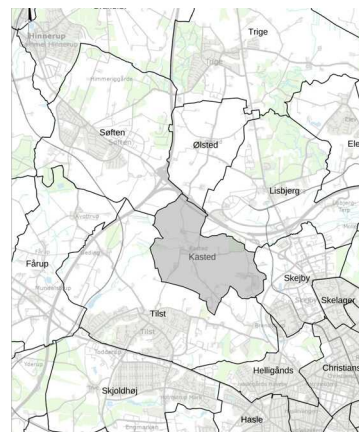
Sognene er placeret i forskellig geografisk kontekst i landsbyer med forskellig afstand til større byer, hvilket giver forskellige potentialer for ny anvendelse af kirkerne.

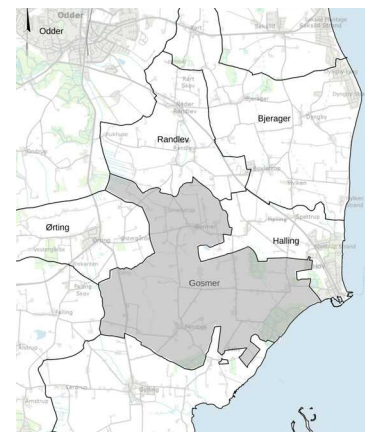
Engbjerg Sogn

Kasted Sogn

Gosmer Sogn

Arkitektonisk variation

Kirkerne skal variere i arkitektur, størrelse og udviklingshistorie.

Kirkens størrelse er interessant, da den influerer på de funktionelle muligheder og på de arkitektoniske strategier, der er relevante at anvende i transformationerne.

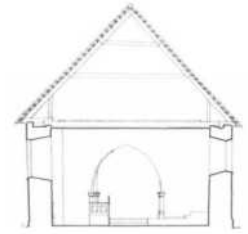
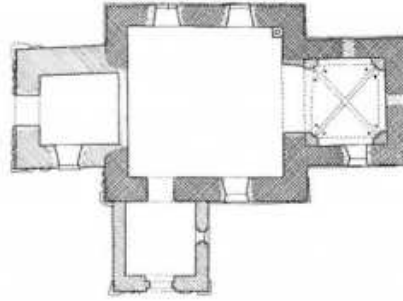
Udviklingshistorien åbner for en forståelse af, hvordan kirken har udviklet sig, og dermed også hvordan man i nutiden kan videreføre denne udvikling på en respektfuld måde.

Alle kirkerne er grundlagt i middelalderen og har gennem løbende transformation udviklet sig til de kirker, vi ser i dag. Kirkerne repræsenterer kirker af forskellig størrelse og i forskellige udviklingsstadier af bygningstypologien. Dog er det fælles for dem, at de alle har gennemgået større eller mindre tilpasninger gennem tiden.

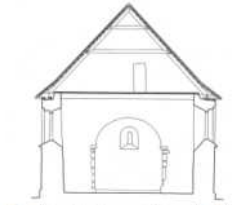
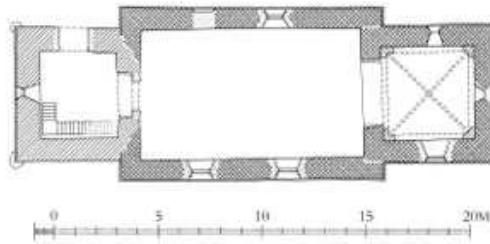
Engbjerg Kirke er grundlagt med kor og skib i romansk tid. Den fik i senmiddelalderen et vesttårn, som omkring 1800 blev taget ned på grund af dårlig stand. I 1954 blev tårnet genopført efter menighedsrådets ønske men under stor protest fra kultureliten, der mente, at kirken var formfuldendt i den skikkelse, den allerede havde ("Engbjerg Kirke" 2011). Kirken har ikke undergået større ændringer eller istandsættelser gennem tiden og har ikke yderligere knopskydninger ("Engbjerg Kirke" 2011).

Kasted Kirke er grundlagt med kor og skib. I senmiddelalderen blev et vesttårn og et våbenhus tilføjet, men på et ukendt tidspunkt blev tårnet nedtaget på grund af dårlig stand. Kirketårnet blev genetableret i 1935. Kirken er en lille kirke, stadig i dag uden elektrisk belysning ("Kasted Kirke 1983).

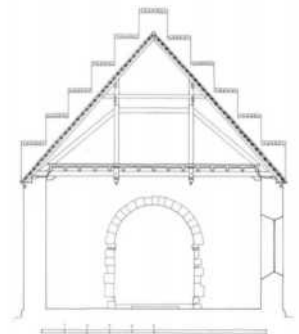
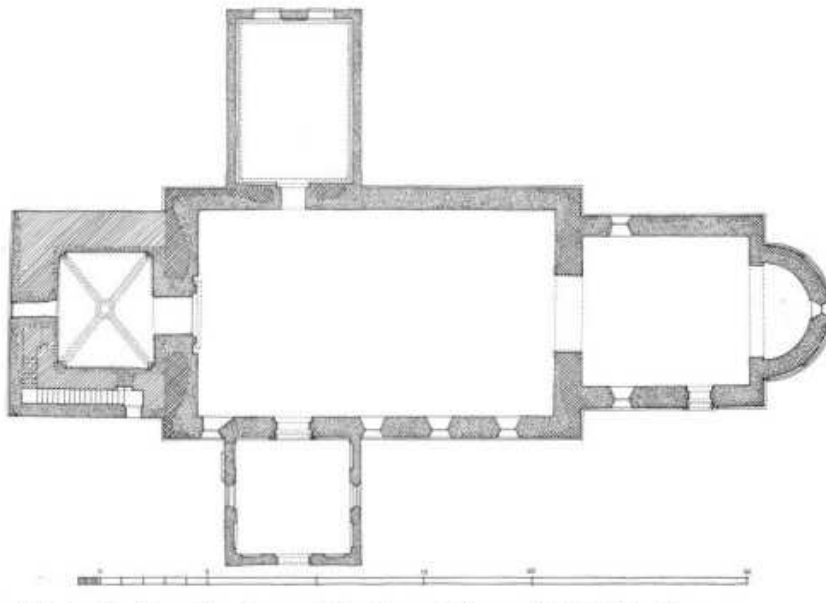
Gosmer Kirke er grundlagt med skib, kor og apsis i romansk tid. Siden er utallige knopskydninger kommet til og flere forsvundet igen, såvel mod vest, nord og syd i form af vesttårn, våbenhus og diverse kapeller. I dag står kirken med vesttårnet og to yderligere knopskydninger: Våbenhuset mod syd og kapellet mod vest. Kirken har gennemgået hårdhændede restaureringer i 1860'erne og 1960'erne. Gosmer Kirke er en meget stor landsbykirke i forhold til sit sogn ("Gosmer Kirke" 1983).

Kasted Kirke er en lille, kompakt kirke bestående af romansk skib og kor og senmiddelalderligt vesttårn samt våbenhus. Tårnet blev nedrevet på et ukendt tidspunkt og genopført i 1935.

Engbjerg Kirke er en enkel romansk kirke, hvor den eneste knopskydning er vesttårnet. Dette blev opført i senmiddelalderen, senere nedtaget og i 1954 genopført under mange protester.

Gosmer Kirke er en stor landsbykirke, som gennem tiden har fået mange knopskydninger. Den gik i historisk tid under tilnavnet Hads Herreds Domkirke, da den var den absolut største kirke på egnen.

Illustrationerne på denne side er gengivet fra Danmarks Kirker.

ENGBJERG

Beskrivelse af Engbjerg Sogn og kirke

Engbjerg Kirke ligger i Engbjerg Sogn i Lemvig Provsti, Viborg Stift. Sognet ligger cirka ti kilometer fra Lemvig og omkring 40 kilometer fra Holstebro, som er den nærmeste større by.

I 2020 er der 39 indbyggere i sognet, og kirken er den eneste tilbageværende offentlige funktionsbygning i sognet.

Kirken ligger nær vestkysten, højt placeret i det ellers flade morænelandskab. Sognet består primært af solitært beliggende gårde i landskabet, og der opleves ikke en særlig koncentration af bebyggelse, der udgør et centrum. Kirken fremstår derfor hierarkisk som det mest fremtrædende punkt i sognet.

Nær Engbjerg sogn er der sommerhusområder, og området er velbesøgt af turister – særligt i sommerhalvåret.

Kirkens udvikling samt indre og ydre karakter

Engbjerg Kirke fremstår i dag som en typisk udbygget middelalderkirke bestående af romansk skib og kor samt et tårn, som er genopført i 1954. Skib og kor står i tilhugne granitkvadre og har små, rundbuede, romanske vinduer med kalkede lysninger. Tårnet er hvidkalket. Bunden af vesttårnet er fra omkring 1500. Tårnets dårlige stand resulterede i, at det omkring 1800 blev nedtaget til skibets murkrone og omdannet til våbenhus med sadeltag og østvest-vendt gavl. Efter mange overvejelser og udbredt

Engbjerg Kirke set fra indgangen i vest mod koret i øst. Det flade bjælkeloft og snedkerværk er alt holdt i rødbrunlige nuancer.

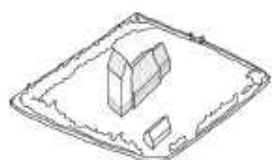
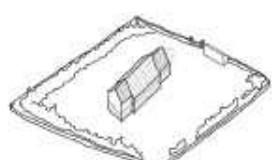
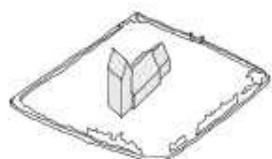

1954

1800

Engbjerg Kirkes fremtrædende, solitære beliggenhed på plateauet i det flade morænelandskab.

Engbjerg Kirkes udviklingshistorie fra den første lille trækirkebygning i præromansk tid, øverst til nutidens Engbjerg Kirke nederst. (Diagrammer udført af studerende på Studio 1b)

debat genopførtes i 1954 et tårn som en fri rekonstruktion af det senmiddelalderlige tårn. Tårnet, der udvendigt er hvidkalket, er bygget af gule sten i en spinklere konstruktion end det oprindelige tårn. Samtlige kirkens tage blev i denne forbindelse blytækkede, hvilket binder bygningsdelene visuelt sammen.

Protesterne mod rekonstruktionen af kirketårnet stammede bl.a. fra kulturpersonligheder som maleren Johannes Larsen og forfatteren Johs. V. Jensen, der mente, at

opførelsen af et tårn ville efter vor mening være ensbetydende med en ødelæggelse af stedets landskabelige skønhed, fordi den kullede kirke nu tager sig så storartet ud ovenfor den lange brink og et tårn på dette sted er ikke blot meningsløst, men direkte skadeligt. (“Engbjerg Kirke” 2011, 1339)

Kirken har gennemgået flere hovedstandsættelser og mindre ændringer i bygningskrop og inventar gennem tiden. (“Engbjerg Kirke” 2011)

Sognet

Engbjerg Sogn har gennem tiden været et lille selvstændigt landsbrugs-samfund med bl.a. købmand, skole og smed. Engbjerg var i landsbyfællesskabets tid et af Danmarks mest udprægede enkeltgårdsområder. Dette betyder, at gårdene havde eget ejerlav og lå solitært omgivet af marker. Dette giver en fragmenteret bebyggelse, hvor landskabets rum er dominerende i den arkitektoniske helhed. Tidligere var kirken omgivet af de solitært beliggende gårde, men i dag ligger kirken med herregården Engbjerggård som nærmeste nabo i landskabet.

Historisk spillede kirken en central rolle i det lille sogn. Den blev aktivt brugt i sognets landbrugssamfund til at ringe ind kl. 12 til frokost. Normalt ringede kirker kun solen op og ned, og på trods af at Nationalmuseet ville pålægge Engbjerg Sogn samme regler, fik bønderne lov til at beholde deres indringning, som det altid havde været. I dag ringer kirkeklokken kun ved gudstjenester.

Der er hverken handel, skole eller andre offentlige eller samlende funktioner i sognet.

Engbjerg Kirke omkring 1900 før vesttårnet var genetableret, og klokkestablen af træ stadig stod øst for kirkens kor.
Kilde: "Engbjerg Kirke" 2011

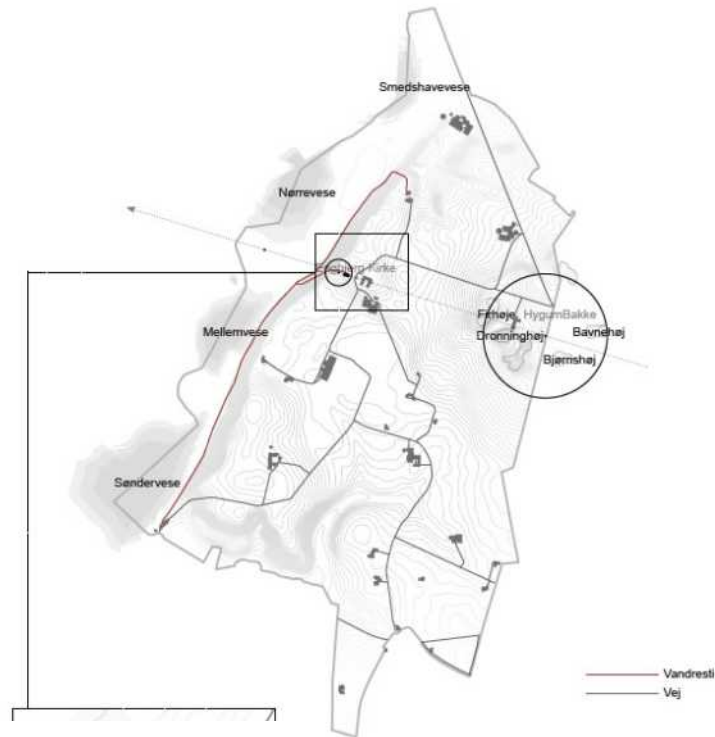
Engbjerg Kirke anno 2020 set fra nordsiden på kirkegården. Bag kirkegårdens lave hække, hegn og kirkedige skimtes det flade landskab.

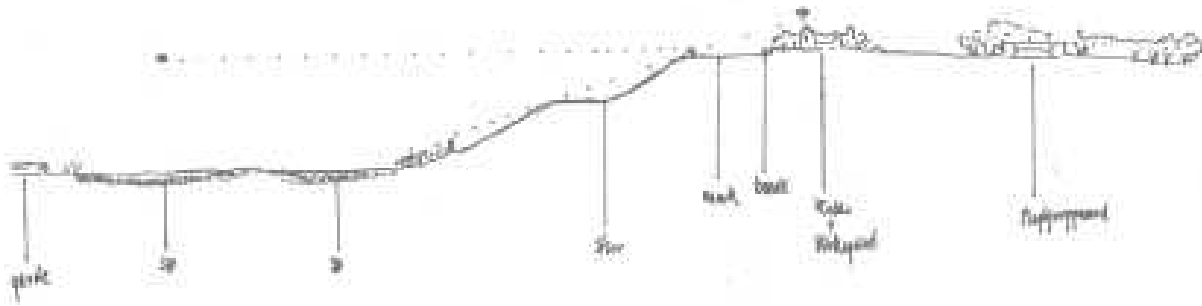
Brug

Engbjerg Kirke er i dag anneksskirke til Harboør Kirke. Med cirka 30 gudstjenester om året er Engbjerg Kirke en relativt hyppigt brugt kirke. Kirkebygningen anvendes ikke til andre formål end kirkelige handlinger. Men på kirkegården står et bord-bænkesæt, som er hyppigt benyttet af lokale besøgende på kirkegården samt af forbigående turister i området.

Engbjerg Sogn:
Engbjerg Sogn består af spredte gårdbebyggelser i landskabet.
(Diagram udført af studerende på Studio 1b)

Engbjerg, bebyggelse:
Engbjerg Kirke ligger markant placeret på en højderyg i det flade landskab.
(Diagrammer udført af studerende på Studio 1b)

Tv.: Det overhvalvede kor i Engbjerg Kirke med alter, altertavle og halvcirkulært knæfald med alterskranke.

Th.: Prædikestolen i Engbjerg Kirke.

Nederst:
Kirkeskibet set fra koret mod indgangen. Til højre i billedet står orgelet.

STUDIEPROJEKTER ENGBJERG

ENGBJERG - MALERNES KIRKE

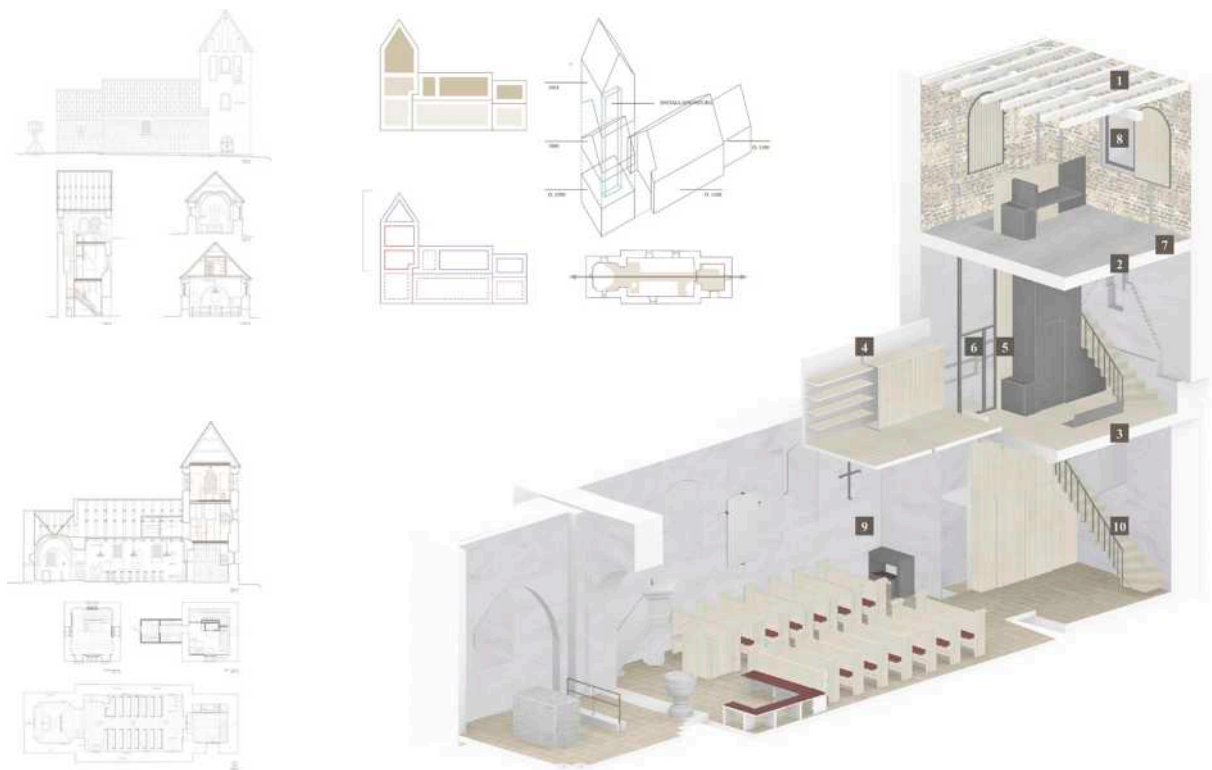
Udgangspunktet for dette forslag er kirkens kulturhistoriske rolle som et sted, der gennem tiden har været søgt af kunstnere inden for forskellige discipliner. Såvel malere som forfattere og digtere har gennem tiden haft kirken, dens placering og dens kontekst som inspiration.

Forslaget bevarer kirken i brug som sognekirke men tilføjer endnu en funktion: et refugium for en kunstmaler. Vesttårnet transformeres til bolig og atelier, hvor skiftende kunstmalere kan få ophold i en kortere eller længere tidsperiode.

Kirkerummets ramme og overordnede struktur bevares, men interiøret fornyes. De nuværende udsmykninger i kirkeskibet tages ned, og der er i stedet designet et fleksibelt ophæng, som gør det muligt at have skiftende udstillinger af aktuelle værker fra den kunstner, som er indloget i tårnet.

Da kirkeklokken tages ud af tårnet, genetableres der en klokkestabel på kirkegården, hvor klokken også historisk har været placeret.

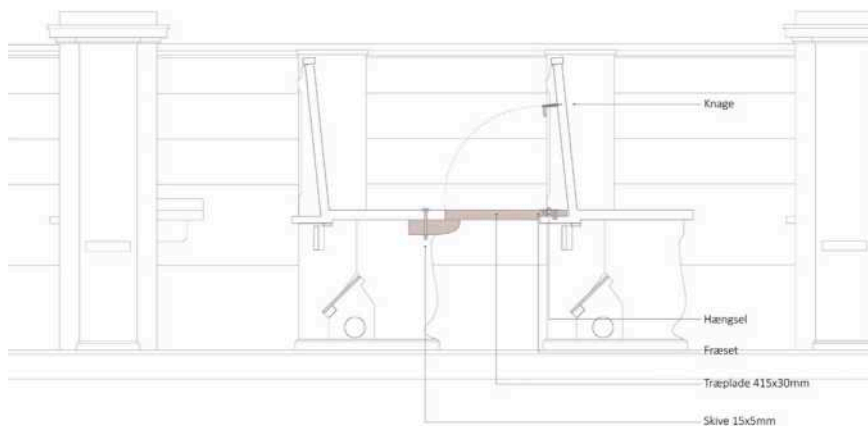
I det ydre markeres transformationen ved forstørrede glamhuller og vinduer i tårnet, hvor der sættes glas i rammer på tårnets facade, hvilket giver et nutidigt arkitektonisk præg.

ENGBJERG FORMIDLINGSKIRKE

Projektet Engbjerg Formidlingskirke tager udgangspunkt i Engbjerg Kirkes position i det kulturhistoriske landskab og styrker forbindelserne til de kulturhistoriske spor og fortællinger i området.

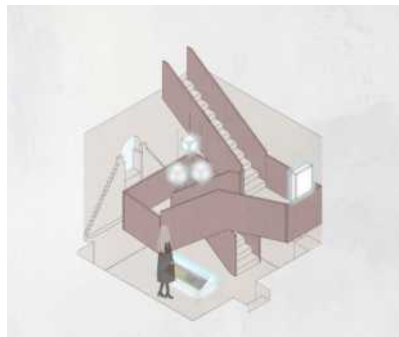
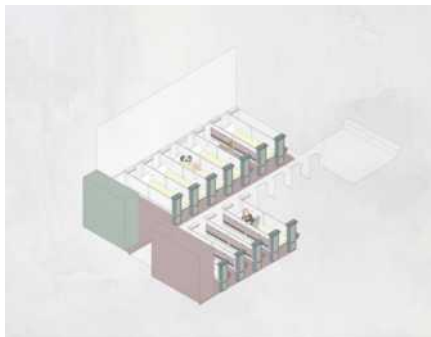
Kirken bevares fuldt i brug som folkekirke men åbnes som turistmål gennem en transformation af vesttårnet til udstillings-, formidlings- og udsigtstårn. Kirkeskibets interiør bearbejdes for at øge funktionaliteten. I skibets østende udtages de øverste bænkerækker for at skabe plads til forskellige aktiviteter, og der etableres mulighed for at anvende kirkeskibet som overnatningsrum. Dette gøres gennem en mindre ombygning af bænkenene, som gør det muligt at omdanne dem til sovepladser for vandrende. Tårnet bearbejdes i alle stokværk, og der etableres en udstilling i tårnet, hvorfra også landskabet kan opleves.

Plantegninger | 1:50 | Stueetage

Plantegninger | 1:50 | Mellestokværk

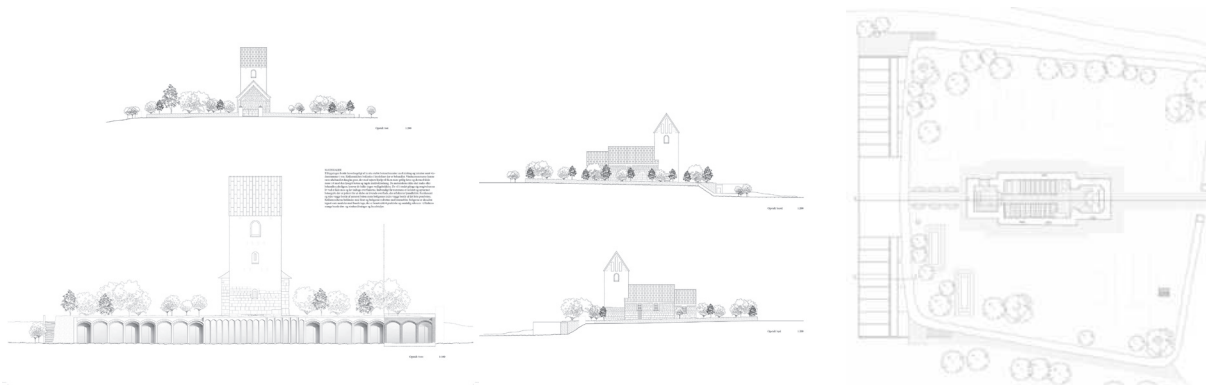
ENGBJERG PILGRIMSKIRKE

Projektet bevarer kirken i brug som folkekirke, men gennem etableringen af en tilbygning med overnatnings- og fællesfaciliteter, som kobles til kirketårnet via en underjordisk gang, udvides kirkens funktionelle program.

Kirken vil med etablering af dette projekt fremover både kunne tjene som lokal folkekirke og få øget sit potentiale til private begivenheder som bryllupper, barnedåb med videre. Dertil etableres overnatningsmuligheder for tilrejsende gæster samt etableres et fælleslokale, som kan tjene som ramme om receptioner og lignende i denne forbindelse.

Ydermere vil kirken fremover kunne bruges som kursuscenter, hvor selve kirkerummet kan fungere som samlings- og foredragssal.

Kirken vil også kunne anvendes af gennemrejsende heraf titlen Pilgrimskirke som eksempelvis kunne være på pilgrimsfærd gennem et forløb af kirker langs vestkysten. Projektet henvender sig dermed ikke i særlig grad til de turister, der allerede bruger området, men kan trække en anden type turister til.

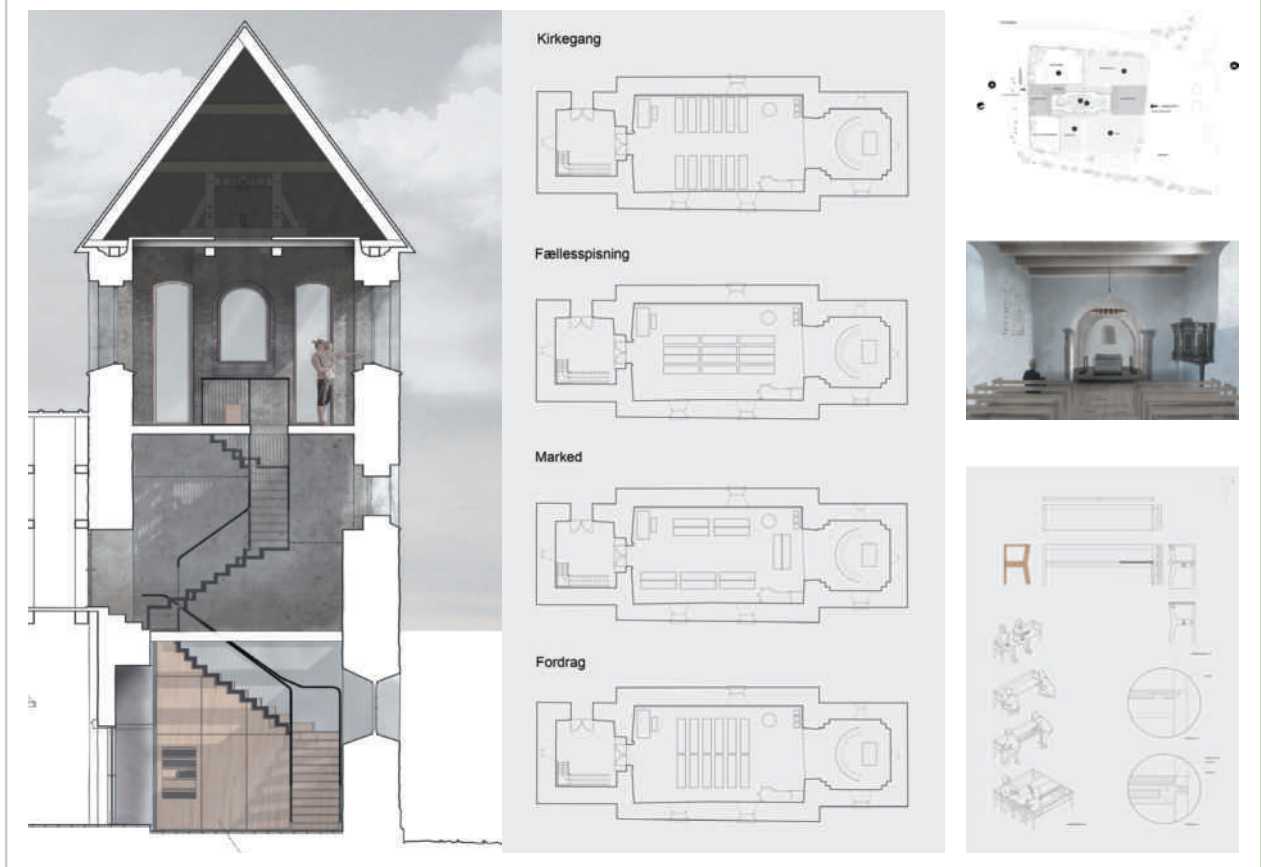
ENGBJERG NATUR OG KULTURKIRKE

Projektet Engbjerg Natur og Kulturkirke underbygger og styrker kirkens eksisterende netværk og aktiviteter. Kirken åbnes for yderligere kirkelige og ikke-kirkelige aktiviteter og kan fremover anvendes som både kirke, forsamlingshus og som udflugtsmål for turister.

Gennem en ny, fleksibel indretning af kirkerummet gives der mulighed for andre og multiple anvendelser af kirken. De eksisterende kirkebænke fjernes og en ny fleksibel, fritstående bänk designes.

Denne kan bruges i forskellige opstillinger og let omdannes fra bänk til bord, så man kan lave en bord/bænkeopstilling i kirken ved fællesspisninger eller lignende.

Vesttårnet ombygges i interiør til et formidlingstårn for turister og besøgende, og kirken aktiveres som et GeoSite i Geopark Vestjylland.

ENGBJERG PROJEKTER KOMPARATIV

Det fysiske

I Engbjerg Sogn ses klare fællestræk mellem de arkitektoniske transformationsstrategier, der anvendes. I alle fire projekter bruger de studerende vesttårnet som udgangspunkt for såvel de fysiske som de funktionelle ændringer. Tårnet er den nyeste del af kirken. Ved at anvende dette som udgangspunkt for transformationerne formår de studerende at lave ganske store ændringer i kirkens funktionsprogram samtidig med, at kirkefunktionen i alle projekter stadig kan bevares i fuldt og potentielt endda styrket omfang.

I hele tre af projekterne omdannes hele tårnets indre, hvorved de store ressourcer, som udsigt og lysindfald udgør, bringes i spil. Dermed etableres der to akser i kirken: den horisontale, kirkelige akse gennem skibet. Og en vertikal, verdslig akse gennem tårnet.

I to af projekterne, Engbjerg Natur og Kulturkirke og Engbjerg Formidlingskirke, bliver tårnet åbnet for besøgende og vil styrke formidlingen af kirkens og områdets historie samt sammenhængen mellem kirken og natur- og kulturlandskabet.

I et tredje projekt, Malernes Kirke, transformeres tårnet til et kunstnerrefugium, som i skiftende perioder kan indtages af kunstnere, der kan inspireres af kirken som ramme, lysindfaldet og udsynet. Her skal tårnet fungere som kunstnerens bolig og atelier, og dermed bliver tårnet ikke åbent for publikum. Men besøgende vil kunne se, at tårnets brug er ændret gennem de ydre tilpasninger med forstørrede glamhuller og vinduer med glas sat i udvendige rammer i et nutidigt formsprog.

Det fjerde projekt, Engbjerg Pilgrimskirke, bruger også tårnet som nedslagspunkt for projektet men lader stort set selve kirken urørt. Kun ved etableringen af en nedgang til en nyetableret tilbygning, fremgår det i kirken, at en transformation har fundet sted. De øvrige ændringer og fysiske rum for transformationen ligger uden for kirkebygningen, som via en underjordisk gang kobles til tilbygningen uden for kirkens vestlige dige. I tilbygningen udnyttes landskabets fald, så bygningen placeres lavere end kirkegården, mens diget stadig er synligt fra vest. Tilbygningens arkitektoniske udtryk er stærkt men stilfærdigt. Tilbygningen underordner

sig kirkens arkitektur og trækker i sin formgivning og materialer referencer til kirkens arkitektoniske motiver med rundbuer og materialitet. Med store vinduespartier fra gulv til loft, som skaber lysindfald og panoramisk udsyn over det flade morænelandskab, skabes der i tilbygningen indre stærke, rumlige kontraster til kirkebygningens omsluttende, mørke kirkerum.

I det indre vælger alle projekterne at bevare kirkefunktionen i fuld udstrækning. I projektet Engbjerg Pilgrimskirke bevares interiøret i kirkeskibet urørt, og det er dette projekt, der i sin helhed berører kirkens indre mindst.

I Engbjerg Formidlingskirke tages dele af skibets interiør ud, så et større disponibelt areal etableres i kirkeskibet for at indbyde til andre typer anvendelse af rummet end den klassiske gudstjeneste. De tilbageværende bænke ombygges, så de kan ændres fra bänk til sovepodie for overnatende vandreturister i området.

I både Engbjerg Kultur- og Naturkirke og Malernes Kirke tages det eksisterende interiør ud, og der designes i begge projekter nye bænke, som er fleksible og kan anvendes i utallige opstillinger: for eksempel i en klassisk bænkerække-opstilling til gudstjeneste, i en opstilling til borde-bænke, hvis der holdes fest eller inviteres til spisning i sognet, eller i bordgrupper rundt i skibet. Kirkeskibet kan også ryddes helt for møblementet, hvis man ønsker dette.

I alle projekter bevares koret urørt med alter, altertavle og alterskranke.

Det dynamiske

Samtlige kirker sigter både mod at styrke de eksisterende netværk omkring kirken og mod at etablere nye netværk. I det lille Engbjerg Sogn, som i dag kun tæller 39 indbyggere, findes der i dag ikke mange faciliteter eller samlende begivenheder. Men med en udvidelse af kirkens funktionalitet til også at kunne huse arrangementer som fællesspisning, foredrag, koncerter, fester med videre vil kirken kunne genetableres som et stærkt aktiv i sognet.

De nye netværk, der etableres, tager hovedsageligt udgangspunkt i de naturskønne omgivelser, kirkens og områdets kulturhistorie samt placeringen i et område med et stærkt turismepotentiale.

Ved at åbne for kirken som et centrum for formidling af områdets natur- og kulturhistorie vil stedet kunne blive en attraktiv seværdighed for den turisme, der allerede er i området.

Projektet Malernes Kirke vil med sine skiftende udstillinger også kunne tiltrække et kunstinteresseret publikum, der vil kunne komme igen og igen, når udstillingerne skifter.

Engbjerg Pilgrimskirke sigter ikke mod sommerhusturismen som brugergruppe men vil derimod kunne tiltrække skiftende kursister i hverdage, vandregæster i weekender og naturligvis stadig kirkegængere om søndagen. Således skabes et funktionsprogram, som vil kunne aktivere kirken en meget stor del af tiden.

Det heterotopiske

Projekterne tager alle udgangspunkt i kirkens *heterotopiske karakter*.

Funktionerne samler sig om fællesskabsskabende, åbne funktioner, som styrker både eksisterende og nye netværk med respekt for kirkens atmosfære som et fælleskabets og fordybelsens rum.

I projektet Kunstnernes Kirke videreføres kirkens historiske funktion som førende for skabelse og formidling af kunst.

De nye, verdslige funktioner placeres primært i tårnet, hvorved kirkerummet i alle projekter fortsat vil kunne anvendes fuldt ud i funktion som religiøst kirkerum.

KASTED

Beskrivelse af Kasted Sogn og Kirke

Kasted Kirke ligger i landsbyen Kasted, Århus Vestre Provsti, Århus Domprovsti. Sognet ligger omtrent 11 km nordvest for Aarhus C.

I landsbyen bor der i 2020 ca. 195 indbyggere.

Landskabet fra nord omkranser kirkediget og skaber en landskabelig overgang fra kirke til landsby både på kirkens vestlige og sydlige side.

Landbyens primære bebyggelse ligger koncentreret sydvest for kirken.

Trods den tætte geografiske nærhed til Aarhus, opleves Kasted i høj grad som et landsbysamfund.

Kirkens udvikling samt indre og ydre karakter

Kasted Kirke fremstår i dag som en lille, kompakt bygning sammensat af fire bygningskomponenter. Kirken er oprindeligt opført i romansk stil med et kvadrestenskor og skib fra omkring år 1180. I senmiddelalderen (omkring år 1500) opførtes våbenhuset foran den oprindelige syddør, og samtidig fik kirken et vesttårn. Både våbenhus og tårn blev opført i tegl i gotisk stil.

Tagfladerne, der alle er af røde vingetegl, binder bygningsdelene sammen i en visuel enhed.

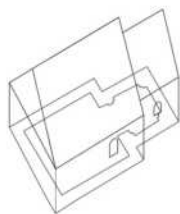
Den oprindelige kirke bestod af de to tilnærmelsesvist kvadratiske grundplaner i koret og skibet. Skib og kor har ved opførelsen haft samme indvendige loftshøjde. Begge har haft bjælkelofter indtil omkring år 1500, hvor korets loft blev overhælvvet.

Modsatte side:
Kirkeskibet set mod koret i
Kasted Kirke.

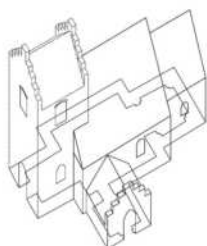
Kasted Kirke set fra syd i det østjyske landskab

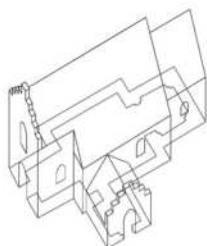
Det semmiddelalderlige tårn blev nedtaget på et ukendt tidspunkt men blev i 1935 genopført i tegl på den senmiddelalderlige base.

En del af tårnrummet blev ved en restaurering i 1987 inddraget for at skabe en orgelniche i kirkeskibet. Restaureringen indbefattede endvidere, at kakkelovnen i skibets nordøstlige hjørne blev fjernet til fordel for en ny bænkerække og et elektrisk varmeanlæg. ("Kasted Kirke" 1983)

Sognet

Kirken er den eneste tilbageværende offentlige funktion i sognet. Der ligger også en gårdbutik i sognet, og der er en velfungerende, aktiv borgerforening. Tidligere var Kasted en landsby med egen skole, smed, købmand, bager og mange andre funktioner.

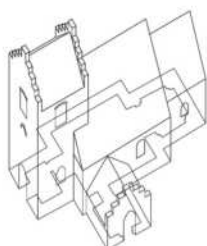

Brug

Kasted Kirke er annekskirke til Tilst Kirke, og de to sogne er sammenlagt i ét pastorat.

Kirkens rum bruges i flere sammenhænge som et samlende rum for Kasteds beboere og for kirkens forening, Kasted Kirkes hjertevenner . Kirken danner blandt andet udgangspunkt for en årlig nattergaleetur, og kirkerummet bruges til koncerter i løbet af året. Andre aktiviteter arrangeres løbende i samarbejde mellem beboerforeningen og kirken.

Siden 2009 har det været muligt at blive hjerteven af Kasted Kirke, hvilket giver mulighed for at knytte sig til kirken uden at have tilknytning til Kasted by og sogn i øvrigt. Formålet med ordningen var at øge den aktive menighed og dermed antallet af deltagende ved gudstjenester, sogneaftener og andre begivenheder. I 2018 var ca. 40 personer hjertevenner af Kasted Kirke.

Historisk udvikling af Kasted Kirke som bygning.
(Diagram udført af studerende på Studio 1b)

Kasted Kirke omkring 1935.
Kilde: "Kasted Kirke" 1983

Aksel Skov 1935

Nederst:
Kasted Kirke som den frem-
står i dag.

DEL III - Transformation

Kasted Sogn:

Kasted Sogn er et lille landsbysogn med en koncentreret bebyggelse omkring kirken.
(Diagram udført af studerende på Studio 1b)

Kasted, bebyggelse:
Bebyggelsen består af gåde beliggende i landskabet og en samlet landsbybebyggelse syd-vest for kirken.
(Diagram udført af studerende på Studio 1b)

DEL III - Transformation

Tv.: Udgangen fra kirkeski-
bet og gennem våbenhuset i
Kasted Kirke.

Th.: Det senmiddelalderlige
krydshvælv med kalkmalerier
i Kasted Kirkes kor.

Nederst:
Lysindfald over kirkebænkene
i Kasted Kirke.

STUDIEPROJEKTER KASTED

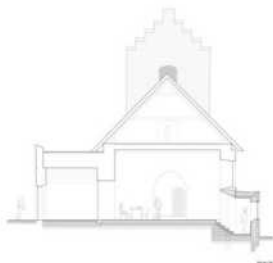
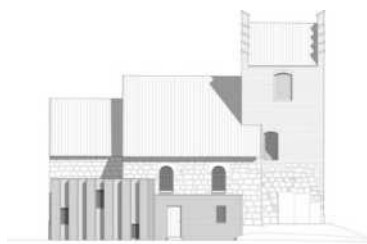
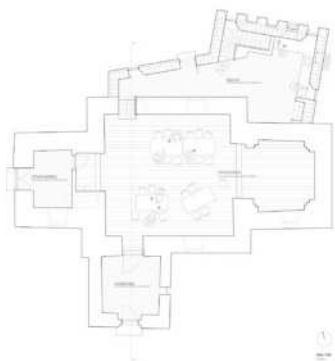
KASTED KIRKE – FOLKETS HUS

I projektet Folkets Hus i Kasted transformeres kirken fra religiøst samlingssted til et folkets hus i lokalsamfundet. Den kirkelige funktion fjernes fuldstændigt, og alt inventar tages ud, så der ikke længere er møblering eller figurerer religiøse symboler. Intentionen er, at huset derved fremover skal opleves neutralt og som folkets – ikke Guds hus. Dermed skal kirkebygningen og kirkegården fremover primært fungere som et fælles samlingssted for sognets borgere.

Alt inventar tages som nævnt ud af kirkebygningens rum, og der etableres et nyt trægulv i hele kirken for at skabe en hjemlig og varm atmosfære. Våbenhuset indrettes til garderobe, tårnrummet til depot.

Skib og kor anvendes til opholdsrum med en fleksibel opstilling af løse borde og stole.

For at skabe plads til de ønskede faciliteter etableres der en tilbygning på kirkens nordlige side, som kan tilgås gennem den historiske kvindedør, som genåbnes. Her placeres køkken og toiletfaciliteter.

KASTED KIRKE – FRISTED FOR PTSD-RAMTE SOLDATER

Kirkebygningen transformeres til et fristed for PTSD-ramte soldater. Med det skifte tages kirken ud af den almindelige brug som sognekirke og overgår til at være lejlighedskirke.

Kirken indgår som én af fire fysiske lokaliteter i et holistisk rekreationssted, hvor de øvrige lokaliteter er: det omgivende landskab, den gamle skole og gården Topkærgård, som allerede i dag fungerer som en socialøkonomisk virksomhed.

Bygningens ydre ændres ikke, men der tilføjes en trappe på nordsiden, som giver adgang til vesttårnets øvre stokværker og til kirkeloftet, som inddrages til samtalerum.

Kirkegårdens nordlige del, hvor der i dag ikke er grave, udlægges til rekreativt område.

Kirkeskibets indre bearbejdes til et rum, hvor veteranerne kan finde ro og balance alene eller i fællesskab. Da bygningens nuværende program som kirke og den fremtidige funktion som rekreativt rum for veteranerne bygger på samme værdimæssige grundlag, åbnes der op for muligheden for et fleksibelt rum, der fremover lejlighedsvist stadig kan bruges til kirkelige arrangementer efter ønske og behov. Dog bliver alter og altertavle fjernet, og koret står uden fast møblering men kan bruges som scene og samlingsrum.

Kirkebænkene bevares, men de religiøse symboler fjernes for at skabe et neutralt, ikke religiøst værdiladet rum. Farvesætningen i rummet ændres. Blandt andet males loftet sort for at understrege og forstærke rummets trykke, omsluttende karakter.

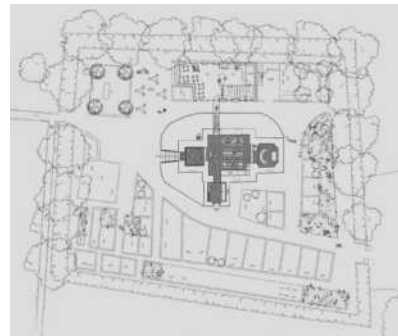
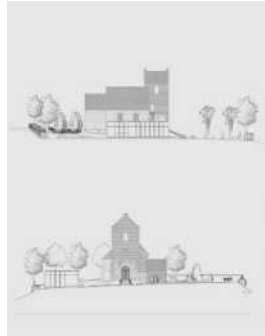
KASTED KIRKE – KASTEDS KULTURELLE MØDESTED

Kasted Kirke i brug som lokal sognekirke og suppleres af en funktion som kulturelt mødested for sognet. For at imødekomme de funktionelle behov placeres der en ny bygning på kirkegårdens nordlige areal, som kan rumme køkken/toilet og garderobefaciliteter samt et funktionsfleksibelt opholdslokale. Landskabet og udsigten er bærende værdier i placering og design af den nye bygning og danner kontrast til kirkens rumligt lukkede og fortættede karakter.

Der tages udgangspunkt i at bevare kirkens karakteristiske fremtræden, og tilbygningen placeres derfor på nordsiden, hvor den ikke bliver visuelt fremtrædende ved ankomsten til kirken.

Transformationen åbner for en øget anvendelse til verdslige formål. Den fleksible indretning indebærer, at de eksisterende bænkerækker udtages og erstattes af en ny, løs bänk, som kan anvendes i forskellige opstillinger. Dette gør det muligt at anvende kirke og tilbygning til to forskellige arrangementer samtidig eller til større/mere funktionelt komplekse arrangementer, som kan anvende begge bygninger.

Den nye bygnings arkitektoniske kvaliteter kontrasterer kirkens solide, mørke, sluttede rumlige ramme med tilbygningens størrelsesmæssigt underordnede, lette og åbne udtryk, hvor de panoramiske glaspartier inviterer blikket ud i landskabet og lyset ind i rummet.

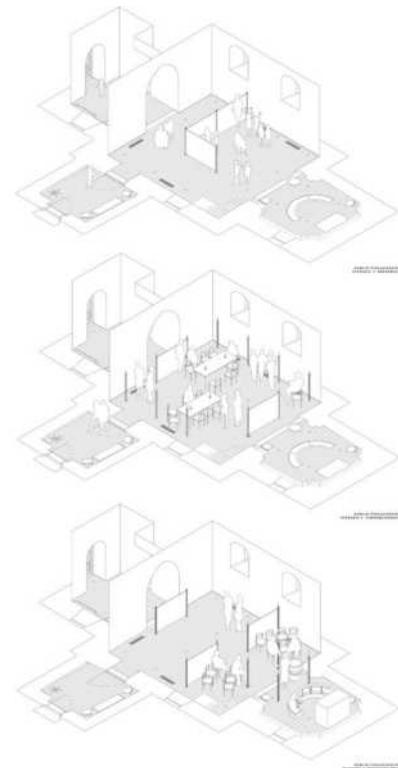
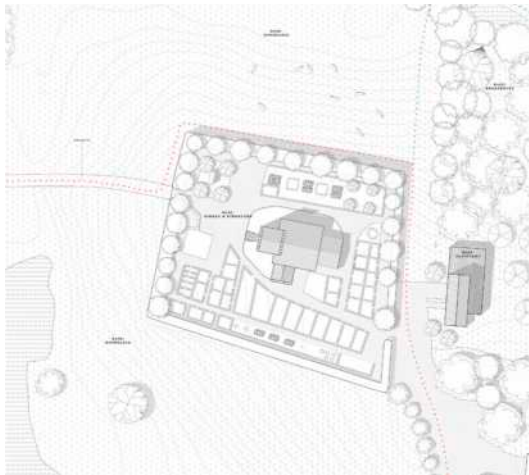

KASTED KIRKE – NATURBØRNEHAVE

Med udgangspunkt i Kasteds geografiske placering nær Aarhus og sognets store landskabelige potentialer, transformeres Kasted Kirke, graverhus og nærliggende naturarealer til en naturbørnehave for børn såvel fra sognet som fra pendlere til Aarhus fra et større geografisk område.

Kirken skal i sammenspil med naturen og det nuværende graverhus indgå i institutionens hverdag på en måde, hvor de enkelte rumligheders karakter udnyttes i placeringen af funktionerne. Således placeres de tungere faciliteter som garderobe, køkken, toiletter m.v. i graverbygningen, og kirkerummets kvaliteter udnyttes til et samlingsrum for børnene med mulighed for blandt andet fællessamling, sang og teater. Alt inventar fjernes i kirkeskibet men bevares i koret. I skibet etableres et nyt gulv med et system af høje lysestager og skærmvægge, som kan placeres i et grid til etablering af forskellige rumligheder.

Ud over funktionen som institution skal Kasted Kirke stadig kunne benyttes på aftener og weekender af lokalbefolkningen, som ved transformation til et rummeligt og foranderligt kirkerum vil kunne udnytte kirken mere i fremtiden. Kirken vil stadig kunne anvendes til kirkelige handlinger uden for børnehavens åbningstider. Kirkegården fortsætter med at fungere som kirkegård men kommer til at indgå i dialog med den nye naturbørnehave, og der vil på tomme gravmatrikler etableres naturværkstedszoner for børnene.

KASTED PROJEKTER KOMPARATIV

Det fysiske

Projekterne i Kasted Sogn har alle det til fælles, at de bevarer kirkens karakteristiske fremtoning mod syd, som i dag er ankomstsiden, og den side hvorfra man primært oplever kirken.

I to af projekterne, Folkets Hus og Kasteds Kulturelle Mødested, som begge introducerer et borgerrettet, kulturelt funktionsprogram, etableres en tilbygning på kirkens nordside, som kobles til kirken via en genåbning af den tilmurede oprindelige kvindedør.

I det ene af projekterne, Kasteds Kulturelle Mødested, vil den nye funktion sameksistere med kirkefunktionen i en ligeværdig, fleksibel deling af de fysiske rammer. I dette projekt etableres kirkebygningen adskilt fra selve kirken. Dette muliggør en fleksibel anvendelse af kirkebygningen og tilbygningen sammen eller hver for sig og giver potentiale for mangfoldige arrangementer og anvendelser.

I projektet Folkets Hus tages kirkebygningen helt ud af brug som kirke, og den nyetablerede tilbygning vil rumme de tungere funktioner som køkken og toiletter.

I det indre transformeres kirkens atmosfære gennem omfattende ændringer i overflader og indretning. For at skabe en mere varm og hjemlig atmosfære lægges der plankegulve i hele kirken, og et fleksibelt møblement gør mange typer af arrangementer mulige.

I Kasteds Kulturelle Mødested danner tilbygningen med sit nutidige formsprog og åbne, lyse arkitektur kontrast til den massive kirkebygning og det lukkede, introverte kirkerum.

I disse to projekter samt det tredje projekt, Kasted Naturbørnehave, tages alt inventar ud af kirkeskibet. Dog bevares møbleringen af koret i Kasteds Kulturelle Mødested og i Kasted Naturbørnehave, og det er intentionen, at kirken i disse projekter stadig skal kunne bruges af den lokale menighed i det fulde omfang.

I projektet Fristed for PTSD-ramte soldater kobles kirken til et netværk af nære lokaliteter, som indgår i et samlet behandlingstilbud til PTSD-ramte. I projektet bevares bænkene i kirkeskibet, hvorved den arkitektoniske ak-

sialitet bevares i selve kirkerummet. Vesttårnets øvre stokværk og kirke-loftet bringes i brug som samtaleværelser efter nænsom restaurering.

Det dynamiske

Der er stor variation i de aktiviteter og netværksdannelser, som etableres i disse projekter.

I projektet Folkets Hus tages kirkebygningen helt ud af brug som kirke og skal fremover alene huse verdslige, fællesskabsskabende funktioner. Dette afkobler helt den historiske primæranvendelse og netværksskabende aktivitet for kirken.

Projekterne Fristed for PTSD-ramte soldater og Kasted Naturbørnehave arbejder begge med funktioner, hvor helt nye, lukkede brugergrupper får forrang til kirken. Samtidig arbejder begge projekter med at understøtte og øge de dynamiske netværk i lokalområdet ved at koble funktionen til et forløb af steder og ressourcer i sognet. Altså etableres nye, lokale netværk, samtidig med at den tilgængelighed, kirken hidtil har haft for lokalbeboerne, til dels indskrænkes ved etableringen af de lukkede brugergruppers brug af kirken.

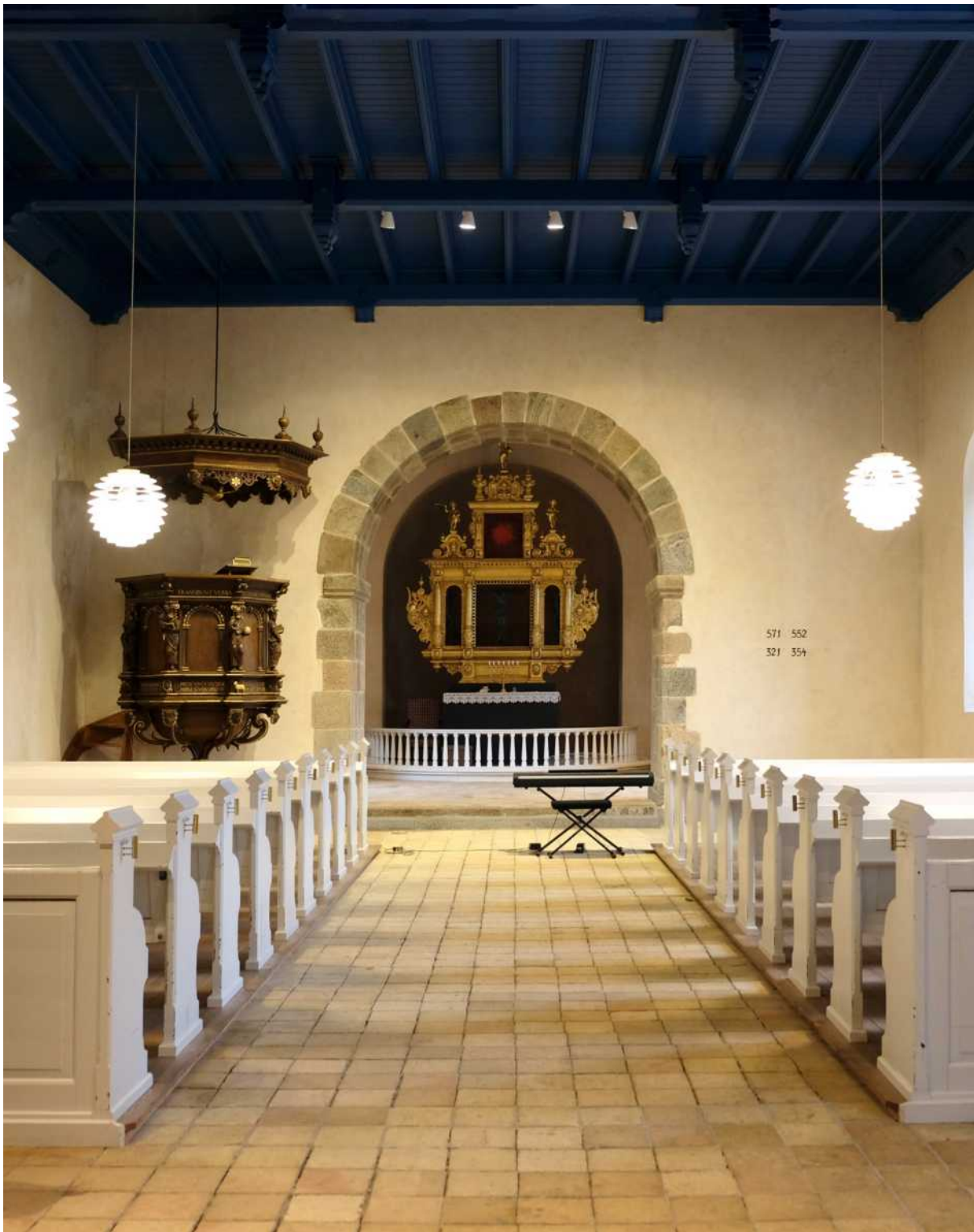
Projektet Kasteds Kulturelle Mødested sigter mod dels at styrke de eksisterende kirkelige netværk og dels at øge funktionaliteten gennem fleksibilitet i kirkens indretning samt etableringen af faciliteter med verdsligt sigte.

Det heterotopiske

Den heterotopiske karakter anvendes som driver for flere af projekterne. I projekterne Fristed for PTSD-ramte soldater og Kasted Naturbørnehave skabes nye heterotopier ved etableringen af fristeder for børn og PTSD-ramte soldater.

I Kasteds Kulturelle Mødested er udgangspunktet for projektet kirken som et fællesskabets og kulturens hus. Ved at etablere en kontrasterende tilbygning, som kan rumme de kontraheterotopiske funktioner, bevares kirkens heterotopiske karakter intakt.

Kasted Folkets Hus tager udgangspunkt i kirkebygningen som et sted for fællesskab men opløser i nogen grad kirkerummets heterotopiske karakter ved etableringen af bløde, varme overflader og en atmosfære, som skal opleves hjemlig.

GOSMER

Beskrivelse af Gosmer Sogn og Kirke

Gosmer Sogn er et sogn tilhørende Odder Provsti under Århus Stift.

Det ligger med en strækning ud til Kattegat og grænser derudover op til Halling, Randlev, Odder, Ørting, Falling og Gylling sogne. De seks sogne udgør til sammen Kystpastoratet.

Gosmer ligger 31 km fra Aarhus og otte km fra Odder, som er den nærmeste større by. I dag har Gosmer Sogn 534 indbyggere.

Kirkens udvikling samt indre og ydre karakter

Gosmer Kirke fremstår i dag som en stor, veludbygget middelalderkirke med mange knopskydninger. Kirken er i sin oprindelige form etableret med kor, skib og apsis i granitkvadre i årtierne før 1200. Kirkebygningens fremtræden i dag er således præget af århundreders omfattende knopskydninger og ombygninger. De mange ombygninger kan være et billede på, at Gosmer Sogn har været et velhavende sogn, og at man derfor har prioriteret vedligeholdet og istandsættelsen af kirken højt gennem tiden.

I den sene middelalder blev der føjet våbenhus og vesttårn til kirken.

Kirkens kor blev overhælvnet i samme periode. Tårnet er et af de største i herredet, og det menes, at opførelsen af det startede omkring år 1500.

Kirkens første våbenhus kom også til i den sene middelalder. Det har fremstået i forskellige skikkelser gennem tiden. Blandt andet hvidkalket med et løgkuppelformet, spånbelagt tag. Det våbenhus, der står i dag, er opført i 1860'erne under Vilhelm Tvedes ombygning.

Modsatte side:
Kirkeskibet i Gosmer Kirke
set mod koret.

Gosmer Kirke i landskabet, set på en tåget efterårsdag.

Kirkens oprindelige formbestående af skib, kor og apsis.

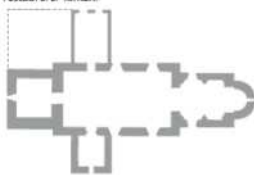
Det første våbenhus opføres i den sene middelalder.

Tårnet blev bygget til i reformationstidshundredet.

Et gravkøpel bygges til kirken i 1780. Det er også sådan kirken fremstår, da Vilhelm Tvede restaurerer kirken.

Endnu et gravkøpel bygges til kirken i 1846. Det fjernes dog igen få år efter.

Kirken som den så ud i 1867 efter Vilhelm Tvedes restaurering. Det er også denne plan, som kirken fremstår med i dag.

Gosmer Kirkes udviklings-histore.
(Diagrammer udført af studerende på Studio 1b)

1860 ernes ombygning: I 1862-67 forestod Vilhelm Tvede en større ombygning af Gosmer Kirke. I ombygningens første fase blev tårnet ombygget, og i næste fase stod resten af kirken for. Stort set kun de oprindelige kampestenmure fik lov at forblive – dog i omsat tilstand. Alle andre bygningselementer blev fornyede, og der blev sat nye, større vinduer i kirkeskibets sydfacade, mens vinduerne i nordfacaden blev muret til.

Dette ændrede lysindfaldet i rummet markant. Våbenhuset blev revet ned, og et nyt blev opført samme sted i blank mur.

Tvedes ombygning må ses som et forsøg på at tilbageføre kirken til dens “oprindelige” stil - eller i hvert fald i billedet af den romanske landsbykirke. Det ligger i tråd med de restaureringsstrømninger, som var oppe i tiden på dette tidspunkt.

1960 ernes ombygning: I 1960 erne gennemgik kirken endnu en større restaurering. Bygningsmæssigt skete der kun få og overfladiske ændringer, men farveholdningen i det indre blev ændret radikalt. Væggene blev pudset glatte med en svag rødbrun indfarvning, og trælofterne, orgel m.v. blev malet i stærke farver. Lofterne blev malet blå i skib og kor samt rødt i våbenhuset. Udvendigt blev våbenhuset, som ellers havde stået i blank mur, nu kalket hvidt. (“Gosmer Kirke” 1983)

Sognet

Gosmer er en lille landsby beliggende 8 km sydøst for Odder. Man ser tydeligt den gamle landsbystruktur med den åbne plads centralt, omkranset af kirken, det forhenværende hospital, den gamle smedje samt nogle relativt velbevarede byhuse og forsamlingshuset.

Den trekantede plads foran kirken har førhen været landsbyens centrale plads, hvor der mod syd har ligget et gadekær. Oprindeligt bestod landsbyen af fem gårde og nogle mindre huse.

Frem til 1941 havde Gosmer sin egen skole. Tidligere husede landsbyen også flere små handlende, men i dag er der ikke noget handelsliv tilbage. Det tidligere hospital uden for kirkens dige anvendes i dag som sognehus.

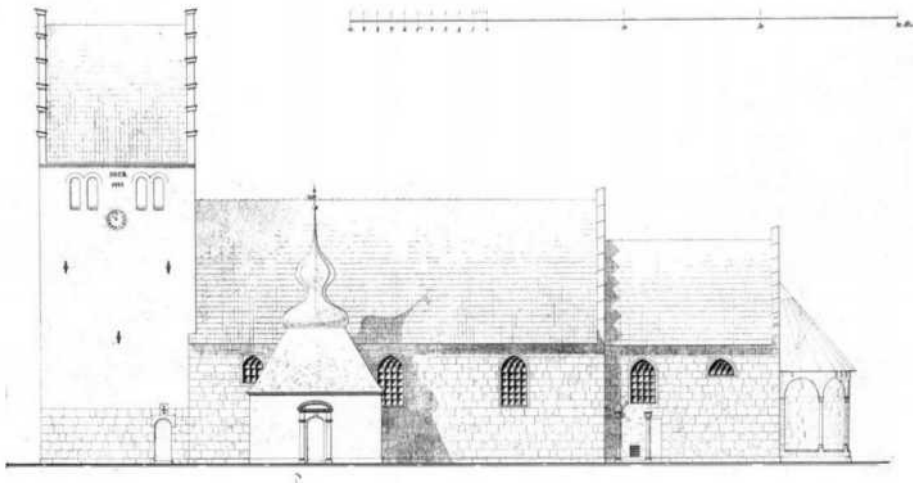
Brug

Der er jævnlige gudstjenester i kirken, som også bruges til andre både kirkelige og ikke-kirkelige aktiviteter. Blandt andet som øvelokale for Egtmont Højskolens gospelkor, til babysalmesag, koncerter mv.

GOSMER KIRKE

2751

Gosmer Kirke opmålt ved
Vilhelm Tvede 1863.
Kilde: "Gosmer Kirke" 1983

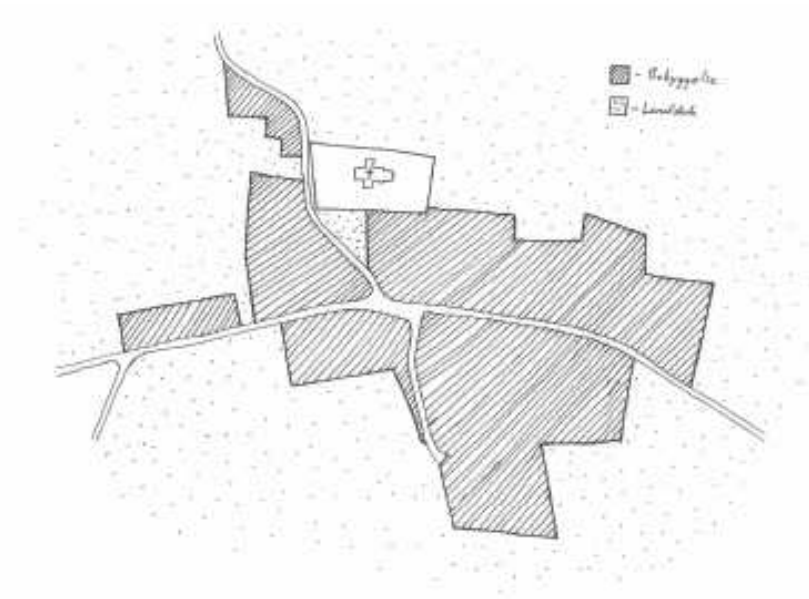

Nederst:
Gosmer Kirke set fra sydvest,
2020.

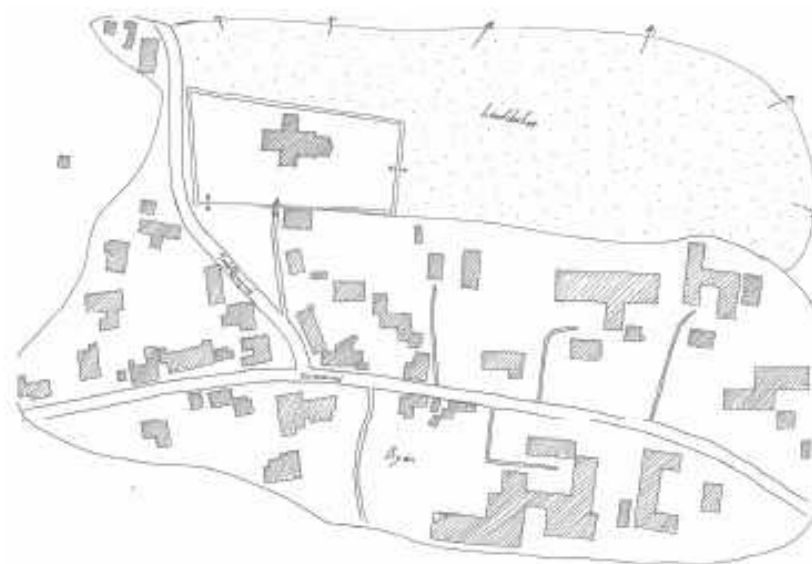

Gosmer Kirke ligger i kanten af landsbyens bebyggelse, med landskabet bag sig.
(Diagram udført af studerende på Studio 1b)

Bebyggelse og landskab.

Bebyggelsen består af en koncentreret bebyggelse af enfamiliehuse.
(Diagram udført af studerende på Studio 1b)

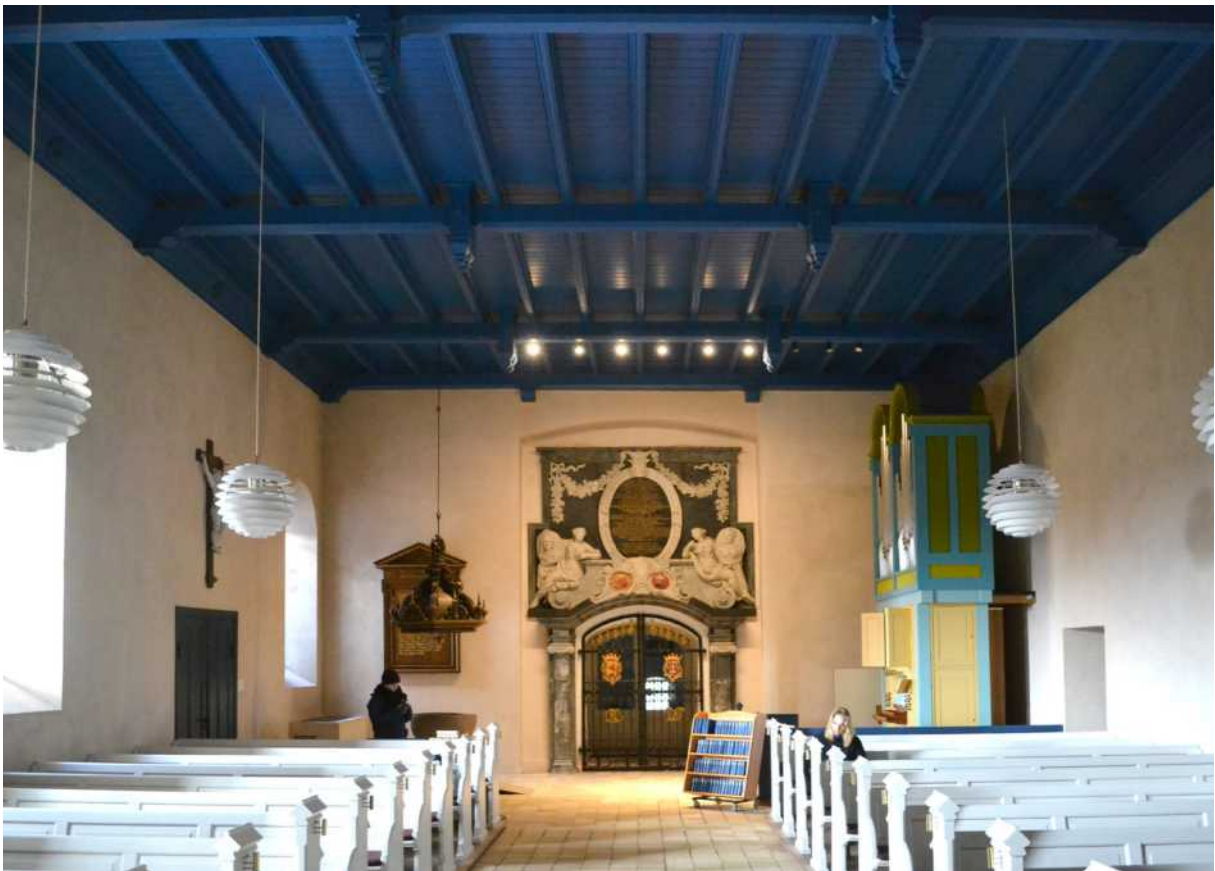

Tv.: Koret i Gosmer Kirke står stadig med det flade bjælkeloft.

Th.: Lysindfald gennem de forhøjede vinduer i koret i Gosmer Kirke.

Nederst:
Kirkeskibet i Gosmer set fra koret. Den markante farvesætning af kirkens interiør og orgel stammer fra 1960-ernes restaurering, hvor Sven Havsteen Mikkelsen forestod farvesætningen.

STUDIEPROJEKTER GOSMER

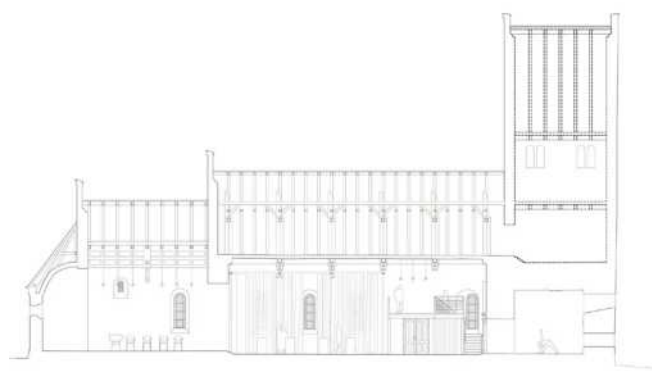
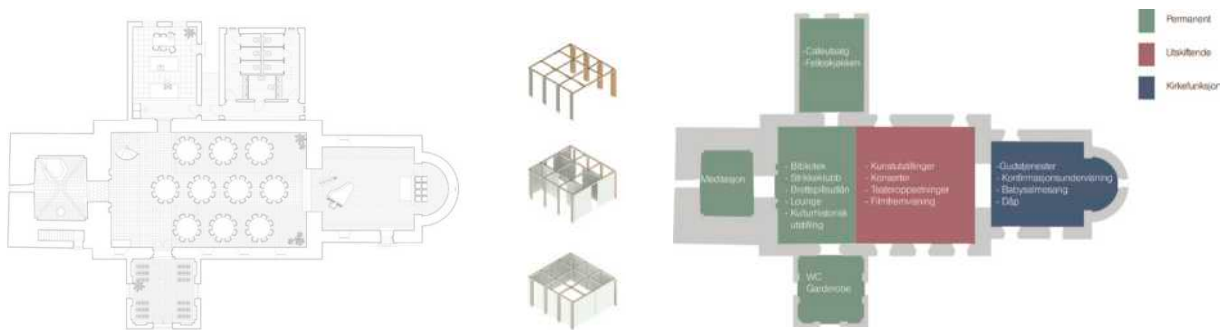
GOSMER – KULTURHUS OG KIRKE

I projektet Gosmer Kulturhus og Kirke transformeres Gosmer Kirke til et multifunktionelt hus, som fremover både vil kunne fungere som kirke, kulturhus med koncerter og udstillinger samt borgerhus i lokalbefolkningens dagligdag.

Der sker ingen ændringer i eksteriør, bortset fra at en ny indgang til koret etableres på korets sydlige side.

I interiør organiseres kirken via en sakral og en verdslig akse. Den sakrale, øst-vest rettede akse fra tårnrum til kor nyindrettes og inddeles i funktionelle zoner. I vesttårnet indrettes et meditationsrum. I kirkeskibet fjernes det eksisterende interiør, og skibet indrettes til kulturelle funktioner, som kan indtages på forskellige måder. Der etableres en nyfortolkning af et pulpitur i kirkeskibets vestlige ende for at øge pladsen. Og der laves et system af akustisk og visuelt skjærmende gardiner, som kan bruges til at lave forskellige inddelinger af rummet i kirkens østlige ende. Det store kor transformeres til et fortættet kirkerum, som ved behov kan udvides til dele af kirkeskibet. Herved styrkes oplevelsen af nærhed og fællesskab ved de kirkelige handlinger.

Den verdslige, nord-sydvendte akse fra våbenhus, gennem skib og til det nuværende kapel rummer sociale og serviceprægende funktioner som bibliotek, café, klubfaciliteter mv.

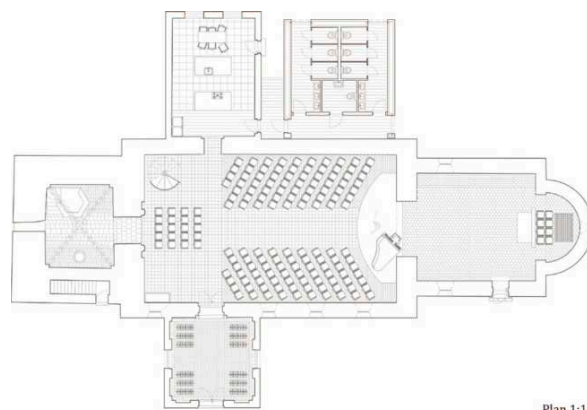
GOSMER KIRKE – CENTRUM FOR KULTUR OG OPLEVELSE

Projektet Gosmer Kirke, Centrum for kultur og oplevelse, bygger på en transformation af bygningen fra kirke til et fælles, åbent samlingspunkt i Kystpastoratet. Mulige arrangementer kan for eksempel være: koncerter, mad og musik, foredrag og mindre teaterstykker. I koret bevares alter og altertavle, og kirken kan anvendes som lejlighedskirke.

I det ydre sker der ingen bygningsmæssige ændringer, men kirkegården udfases i takt med, at gravstederne nedlægges, og den indtages i højere og højere grad som et rekreativt areal, som kan supplere kirkebygningen ved forskellige arrangementer.

I det indre udtages alt interiør, og et nyt, fleksibelt møblement designes. Kirkens overflader bearbejdes gennem en rensning af det indvendige murværk. Dermed fjernes den brunligt tonede puds fra 1960-ernes restaurering, og kirken vil fremstå med indre vægge i blank mur. Rummet åbnes til kip og iscenesættes gennem ny belysning, som understreger rummets dramatik. En nyfortolkning af et pulpitur i et nutidigt formsprog etableres i kirkeskibets vestende.

Der arbejdes med en øst-vestgående akse gennem tårnrum, skib og kor, som er en introvert akse, hvor rummets lukkethed og begrænsning er en styrke til at opnå fordybelse. Den nord-sydgående akse er en ekstrovert akse, der visuelt rækker ud af kirken og retter sig mod det omkringliggende landskab og hverdagslivet. En muret tilbygning i et nutidigt udtryk på kirkens nordside, ved siden af det eksisterende kapel, giver plads til nye toiletfaciliteter.

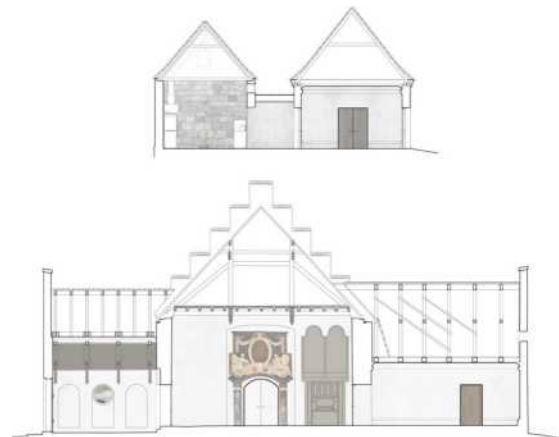
Plan 1:100

GOSMER – FOLKETS OG GUDS HUS

I projektet Folkets og Guds Hus bevares Gosmer Kirke i brug som kirke, men funktionsprogrammet udvides som et åbent kulturhus med muligheden for en lang række verdslige aktiviteter. Projektet trækker på kirkens immaterielle karakter som et fællesskabets hus.

Ønsket er at styrke og underbygge eksisterende aktiviteter og netværk omkring kirken. Ved hjælp af nye stier og vandreruter vil kirkerne i Kystpastoratet blive bundet sammen og skabe en mulighed for at opleve kulturhistorien helt tæt på. Projektet vil ibrugtage kirkerne til formidling af kultur- og naturhistorie, så det kan opleves, hvordan Østjylland besidder noget af Danmarks bedste landbrugsjord, og hvordan det har påvirket livet i dette område.

Der etableres en øst-vestgående religiøs akse gennem kirkeskibet med bevarelse af kirkens aksialitet og de øverste bænkerækker mod koret, samt en nord-sydgående verdslig akse som er udgangspunktet for hverdags- og verdslige aktiviteter. Den verdslige akse suppleres af en tilbygning på kirkens nordside, der følger kirkens knopskydningsprincip og underordner sig kirkens arkitektur, men som dog samtidig klart fremstår som en nutidsmarkør gennem materialevalg og detaljering.

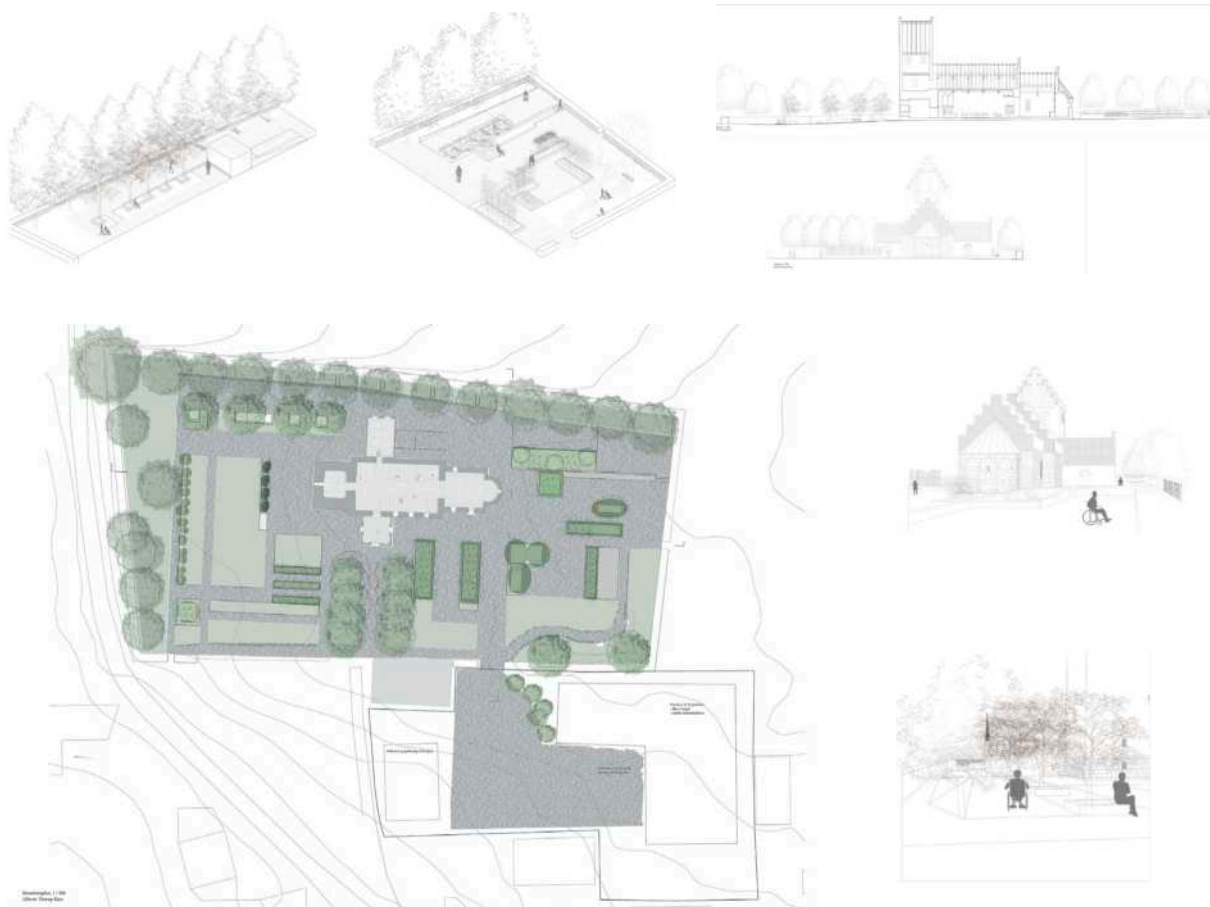
GOSMER HOSPICEKIRKE

I dette projekt transformeres Gosmer Kirke til en hospicekirke med tilhørende sansehaver. Selve hospice placeres i en tilbygning uden for kirkediget mod syd-øst, og der skabes forbindelse til kirkegården ved en gennembrydning af diget. Kirkegården transformeres over tid fra gravplads til sansehaver. Hospicekirken arbejder dermed med ændringer af kirkens funktion stort set uden at lave indgreb i selve kirkebygningen. Kun det nordvendte kapel berøres, idet der her etableres indgang for sengetransport til kirken.

Den største ændring i kirkemiljøet er omlægningen af kirkegården til en sansehaver, som blandt andet tænkes brugt af patienter på det nybyggede hospice.

Lokale i landsbyen, samt lokale fra et større område, tænkes også at øge deres brug af stedet, da kirken og kirkegården indskrives sig som et kulturelt og rekreativt element på en rute af kulturelle og naturoplevelser i lokalområdet.

Funktionsprogrammet som hospice og sansehaver indskrives sig i kulturhistorien, hvor det nuværende sognehus blev opført som hospital for ældre, svage og syge i 1754.

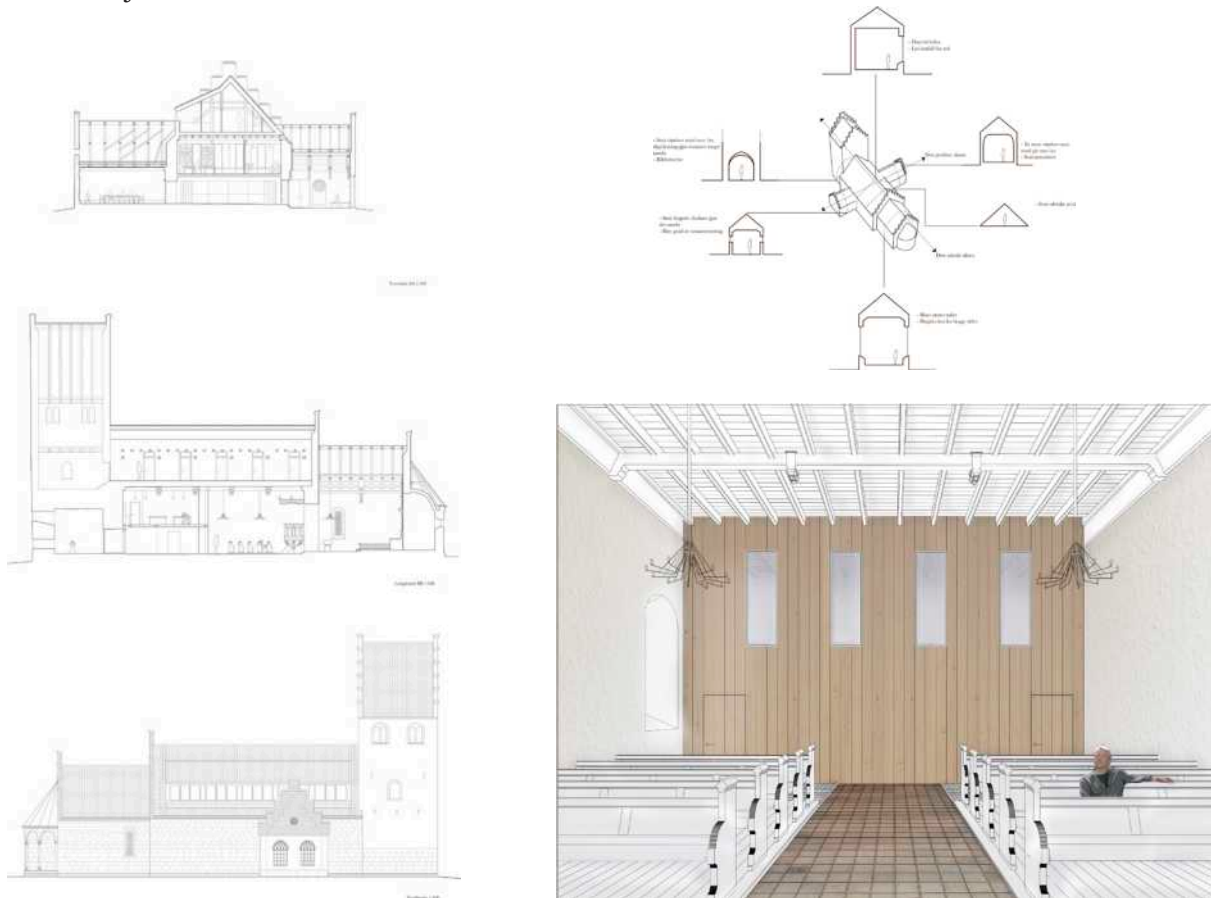
GOSMERHJEMMET

I projektet Gosmerhjemmet transformeres Gosmer Kirke til et behandlingshjem for stofmisbrugere. Kirkens kor og den østlige del af kirken bevares som kirke, der kan anvendes såvel af Gosmerhjemmets beboere som af den lokale menighed. Der er indgang til kirkerummet gennem en skillevæg i skibet for hjemmets beboere, og der etableres en ny indgang hertil fra korets sydside for andre, der vil benytte kirken.

Resten af kirkens areal transformeres til faciliteter for behandlingshjemmet, og kirkeloftet inddrages til overnatningsrum. For at opnå dagslys og flugtveje etableres der kviste langs kirketaget på den nordlige side.

Her arbejdes også med en religiøs/spirituel øst-vestvendt akse, som spænder fra tårnrummet, der indrettes til meditationsrum, til koret som stadig er kirke. Og en verdslig nord-sydvendt akse hvor de daglige aktiviteter foregår.

Dele af kirkegården udfases over en periode, mens den sydøstlige del fortsat vil bevares som aktiv kirkegård. De dele, som ikke længere bruges som gravplads, tages i brug som rekreativt areal og køkkenhave for hjemmets beboere.

GOSMER PROJEKTER KOMPARATIV

Det fysiske

Projekterne Gosmer Kirke bevarer alle kirkefunktionen men med forskellige vægtninger fra urørt kirke + ny funktion uden for diget (Gosmer Hospicekirke) til stort set fuld funktionstransformation, dog med mulighed for at bruge kirken som lejlighedskirke (Centrum for Kultur og Oplevelse). De forskellige funktionelle vægtninger influerer på de arkitektoniske strategier, som tages i brug i projekterne.

I projektet Gosmer Hospicekirke arbejdes der med en tilbygning uden for kirkediget, og indgrebene indenfor diget begrænser sig derfor til etableringen af en ny indgang for sengetransporter i kapellet på kirkens nordside. Kirkegården transformeres over en længere tidsperiode, hvor arealerne løbende inddrages til sanseshave, når gravstederne nedlægges.

De øvrige fire projekter arbejder med en kombination af kirkelige og verdslige funktioner. Det udnyttes i disse projekter, at der er et stort kor med apsis, som i den nuværende relativt lille menighed kan udgøre det for kirkerummet i mange situationer. Det vil endda potentielt kunne øge følelsen af det kristne fællesskab, at man er tættere sammen end i den, for nutidens menighed, meget store kirke. I de fire projekter vælges det at etablere en ny indgang til kirkefunktionen på korets sydside for at kunne adskille de verdslige og de kirkelige funktioner. Hermed ændres kirkens traditionelle bevægelsesretning fra gående fra vest mod øst, til en ankomst midt i kirken.

I to af projekterne, Gosmer Kulturhus og Kirke samt Gosmerhjemmet, arbejdes der med at etablere en akse af spirituelle funktioner, som spænder mellem tårnrummet i vest og koret mod øst. Denne akse krydses af den verdslige akse, som spænder fra våbenhuset mod syd gennem skibet til kapellet mod nord. Her udnyttes kirkens forskellige rumlige karakter, hvor den vest-østlige akse er mere lukket og introvert i sin rumlighed, og den syd-nordlige akse er mere ekstrovert med sit lysindfald og udsyn over markerne mod nord.

I to projekter udvides bygningsarealet med tilbygninger. I begge tilfælde underordner disse sig kirkens knopskydningsprincip gennem mindre tilbygninger på kirkens nordside, som arkitektonisk kommer til at stå som nutidige panderter til kapellet. Begge underordner sig kirkens overordnede skala og proportionering, men adskiller sig i materialevalg og detaljering og kommer til at fremstå som nutidige tvillingebygninger til kapellet på kirkens nordfacade. Den nordlige side af kirken opleves i dag som kirkens bagside, hvor arealet mellem kirken og det høje nordvendte dige ikke er i anvendelse og ligeledes ikke opleves markant ved ankomsten til kirken.

I projekterne Gosmerhjemmet og Centrum for Kultur og Oplevelse inddrages loftet i transformationen. I Gosmerhjemmet bringes loftet i brug til soverum for hjemmets brugere, og der etableres kviste på kirkens tag for at imødekomme behovet for dagslys og flugtveje. I Centrum for Kultur og Oplevelse åbnes kirkerummet til kip, hvilket i samspil med de afrensede murflader, den nye belysning og det nye pulpiturelement understreger de dramatiske rumlige kvaliteter. Dette ses muligt for den studerende, fordi kirkerummet allerede gennem tiden har gennemgået gennemgribende restaureringer, og overfladerne derfor ikke vurderes som umistelige.

Kun Gosmer Hospicekirke tilføjer ikke nye elementer i kirkerummet. I alle øvrige projekter arbejdes der med en addition af nye elementer, som synliggør transformationen af kirkerne.

I Centrum for Kultur og Oplevelse samt Gosmer Kulturhus og Kirke tages bænkerækkerne ud, og i begge projekter etableres et nyfortolket pulpitur og en fleksibel indretning af kirkeskibet. I Centrum for Kultur og Oplevelse udgøres den fleksible indretning af et løst møblement, som kan tages i brug i forskellige opstillinger og i Gosmer Kulturhus og Kirke etableres et fleksibelt system af akustiske gardiner, som kan anvendes til at danne forskellige rumligheder efter behov.

I projekterne Gosmerhjemmet og Folkets og Guds Hus bevares en del af bænkerækkerne i kirkeskibet, og denne del afskærms fra resten af kirken via en fast skillevæg, som laver en klar adskillelse af kirkens rum fra de verdslige funktioner.

Den store kirke gør det altså muligt, og i nogle tilfælde nødvendigt, at arbejde med multiple arkitektoniske strategier for at rumme de multifunktionelle og fleksible funktionsprogrammer, som projekterne lægger op til.

Det dynamiske

I Gosmerprojekterne er der primært fokus på at styrke de lokale netværk. Kirken sættes i mange af projekterne i spil som en multifunktionel bygning, der kan opfylde mange sociale og kulturelle funktioner såvel i det nære sogn som i de omkringliggende landsbyer.

Kirkens størrelse gør det muligt at arbejde med fleksible rum, som gør, at flere funktioner og brugergrupper kan bruge kirken på samme tid eller på forskellige tidspunkter gennem ugen.

Turisme er ikke et oplagt potentiale på stedet, og i de tilfælde projektet retter sig mod turister som målgruppe, er det lokalturismen, der rækkes ud til. Det skyldes dels manglen på oplagte turistpotentialer, og dels at Gosmer er et relativt stort landsogn med flere andre sogne i samme situation. Så der er et stort potentiale for fællesskabsskabende, lokale faciliteter og arrangementer i den lokale geografiske og demografiske kontekst.

I projekterne Gosmerhjemmet og Gosmer Hospicekirke etableres der en ny, skiftende brugergruppe af mennesker, som vil være knyttet til stedet og tage bolig her gennem kortere eller længere forløb. Det vil sikre en vedvarende brug af kirken i dagligdagen, som stadig vil suppleres af, at den lokale menighed kan benytte kirken.

Det heterotopiske

Projekterne i Gosmer tager alle udgangspunkt i kirkens heterotopiske karakter og immaterielle værdier. Med Funktionstransformationer der spænder fra kulturelle over rekonvalescens og til sted for trøst, heling og fordybelse, lægger projekterne sig tematisk i tråd med kirkens værdier. Der findes i projekterne mulighed for tilføjelsen af mange nye funktioner, men de organiseres i kirken, så der i langt de fleste tilfælde fortsat vil kunne skabes rum om det heterotopiske og den religiøse praksis.

TRANSFORMATIONSSTRATEGISKE TILGANGE

Analysen af de 13 studieprojekter udmunder i identifikationen af strategier, såvel hvad angår det fysiske, det dynamiske og det heterotopiske. Som tidligere beskrevet er disse parametre tæt forbundne, og det er derfor ikke muligt at adskille dem helt fra hinanden. Det heterotopiske influerer på funktionsvalget, funktionsvalget influerer på, hvilke dynamiske processer der aktiveres, og de potentielle dynamiske netværk er afgørende for de funktionelle valg, der træffes.

Sognenes variation i geografiske, demografiske og arkitektoniske potentialer resulterer i anvendelsen af forskellige strategier.

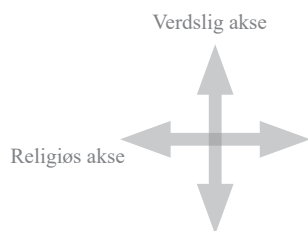
Der er forskellige strategier i forskellige skalaer, og det samme projekt kan aktivere flere strategier på én gang.

Jeg har både inden for hvert sogn og på tværs af sognene identificeret strategiske greb og pointer, som står klart frem. Dem vil jeg i det følgende redegøre for.

Værdisætningen som strategisk værktøj

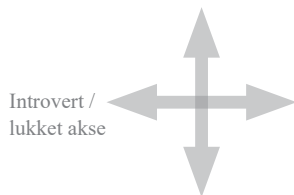
I stort set alle projekter anvendes den forudgående værdisætning af kirken og konteksten som et strategisk, styrende værktøj i transformationen.

Det betyder, at de valg, der træffes, træffes på base af en forudgående, indgående stillingtagen til, hvilke dele af kirken, der er af så høj arkitektonisk, historisk og/eller funktionel værdi, at det ikke synes muligt eller ønskværdigt at ændre dem.

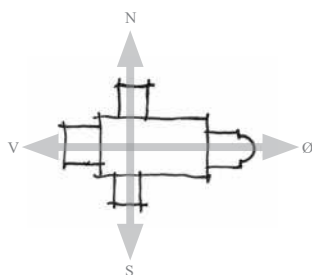

Akserne kan organiseres som akser med forskellige funktioner.

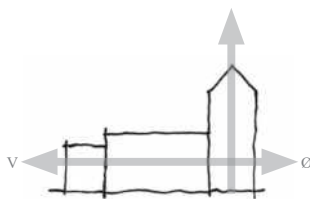
Ekstrovert / åben akse

Akserne kan organiseres som akser med forskellig arkitektonisk karakter.

I Gosmer Kirke arbejdes der med kirkens forskellige karakterer i den V-Ø-gående akse og den S-N-gående akse.

I Engbjerg Kirke arbejdes der med kirkens forskellige karakterer i den horisontale V-Ø-gående akse og den vertikale akse gennem tårnet.

Dermed søger de fleste projekter at identificere de mindst følsomme områder, rum eller dele af kirken og bruge disse som udgangspunkt for nye tiltag. Dette kan både være i og uden for kirken.

Det ses i Engbjerg Kirke ved, at vesttårnet, som har en omskiftelig transformationshistorie bag sig, i hovedparten af projekterne igen danner udgangspunkt for de arkitektoniske og funktionelle ændringer.

I Gosmer ses det, at de yngste knopskydninger på kirken, våbenhus og kapel i flere projekter viderebearbejdes mest vidtgående i transformationen.

Det er i samtlige studieprojekter gennemgående, at kirkens ikoniske ydre form, og dennes betydning for aflæsningen af kirken som et historisk vigtigt monument, respekteres. Og at ændringer og tilbygninger derfor sker på en måde, der underordner sig kirkens ydre fremtræden.

Multiaksialitet som organisatorisk strategi

I flere af projekterne identificerer jeg multiaksialitet anvendt som transformatorisk greb. Jeg definerer den multiaksiale strategi ved, at der bringes flere fysiske eller funktionelle strategier i spil i forskellige akser i bygningen. Den multiaksiale strategi gør det muligt at organisere kontrasterende arkitektoniske tilgange eller divergerende funktionelle aktiviteter i bygningen uden for eksempel at gå på kompromis med den særlige atmosfære i gudstjenesterummet.

Strategien ses mest fremtrædende i projekterne i Gosmer og Engbjerg kirker, hvor der i flere af projekterne for eksempel arbejdes funktionelt strategisk med en religiøs akse og en verdslig akse. Der er også projekter, hvor aksialiteten ikke har funktionelt præg men derimod alene kommer til udtryk i en differentiering af den arkitektoniske karakter.

I Gosmer Kirke lægges akserne horisontalt vest-øst og syd-nord. Den syd-nordgående akse spænder fra våbenhuset gennem skibet og til det nordvendte kapel. Her har man udsyn direkte gennem kirken fra indgangen i våbenhuset og ud over markerne nord for byen. De to knopskydninger er kirkens yngste dele og er blevet om- og tilbygget gennem tiden. Her er altså både en historisk transformationshistorie at bygge videre på, og der er rumlige egenskaber, som indbyder til etableringen af mere ekstroverte funktioner.

Den vest-østgående akse går fra det mørke tårnrum, gennem kirkeskibet og til det mest urørlige af kirkens rum: det romanske kor med sin apsis. Denne akse tages i de multiaksiale projekter i brug som den rumligt og funktionelt introverte akse med funktionelle aktiviteter, der i høj grad ligger inden for det religiøse eller åndelige spektrum, og som tager udgangspunkt i rummets egenskab som et introvert, fordybelsens rum.

I Engbjerg Kirke defineres akserne i mødet mellem den horisontale akse gennem kirkeskibet og den vertikale akse gennem tårnet. Rumligt er den horisontale akse igen den introverte, lukkede akse gennem kirkeskibet i kirkens fulde længde, hvor den kirkelige aktivitet i alle projekterne har funktionel førsteprioritet.

Den vertikale akse gennem tårnet bringes i spil som den ekstroverte akse, der rummer verdslige aktiviteter og åbner kirken mod landskabet og lyset. I aksernes skæringspunkt opstår i nogle af projekterne et fleksibelt område, der kan optræde som overgangszone eller inddrages i enten den ene eller den anden funktion efter behov.

Arkitektonisk kontrastering

Flere af projekterne bruger rumlig kontrastering som arkitektonisk strategi. Den rumlige kontrastering underbygger i projekterne oftest også de forskellige funktionsprogrammer.

Den rumlige kontrastering kan enten, som i projekterne Engbjerg Pilgrimskirke og Kasteds Kulturelle Mødested, etableres gennem bevaringen af kirkebygningens lukkede, introverte karakter og tilføjelsen af en tilbygning med stærke ekstroverte kvaliteter.

Kontrasten mellem det lukkede, beskyttede kirkerum og tilbygningerne, som åbner sig med store vinduespartier mod det omgivende landskab, virker intensiverende i oplevelsen af begge rumlige karakterer og forstærker dermed i samspillet den arkitektoniske oplevelse af begge bygninger.

I andre projekter som for eksempel Gosmer Kulturhus og Kirke, Gosmer Centrum for Kultur og Oplevelse, Engbjerg - Malernes Kirke og Engbjerg Natur og Kulturkirke etableres de rumlige kontraster internt inden for kirkebygningernes rammer. I disse projekter etableres kontrasteringen ved brug af den multiaksiale strategi, hvor akserne gennem kirkeskibet i alle projekter bringes i spil som den lukkede, introverte rumlighed. Denne

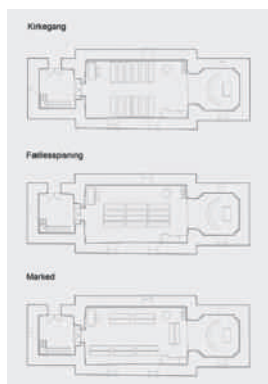
I projektet Engbjerg Pilgrimskirke arbejdes der med den rumlige kontrast mellem det mørke, introverte kirkerum og den lyse, ekstroverte tilbygning.

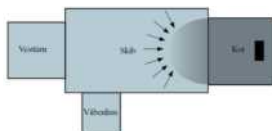
I projektet Engbjerg Natur og Kulturkirke bringes kontrasten til kirkerummet frem gennem en funktionel og arkitektonisk åbning af vesttårnets øvre stokværker.

Nyt pulpitur i kontrasterende formsprog i projektet Gosmer Centrum for Kultur og Oplevelse.

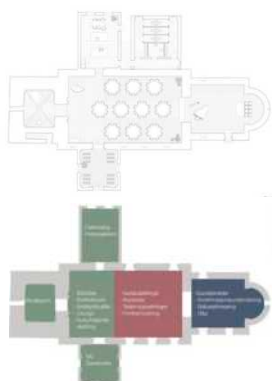

I projektet Engbjerg Natur og Kulturkirke designes et nyt fleksibelt interiør, som kan anvendes i forskellige opstillinger i kirkerummet.

- Tidligere kirkefunktion
- Fremtidig kirkefunktion

Principdiagram, Den fortættede kirke: I flere projekter arbejdes der med en fortætning af kirkefunktionen med udgangspunkt i koret og evt. den østlige del af skibet.

I Projektet Gosmer Kulturhus og Kirke fortættes kirkefunktionen med udgangspunkt i kor og apsis.

karakter understreges gennem den krydsende akse af en lys og ekstrovert arkitektur. I Engbjergprojekterne etableres denne akse som nævnt via vesttårnet og en yderligere åbning af lysindfald i dette. Og i Gosmer via den syd-nordgående akse fra våbenhuset til kapellet.

Ligesom ved tilføjelsen af en arkitektonisk ekstrovert tilbygning kommer de rumlige kontraster også her til at understrege og intensivere den arkitektoniske oplevelse af de enkelte rumlige karakterer.

Hvor der adderes nye arkitektoniske elementer i form af tilbygninger, interiør eller rumskabende elementer som skærme og gardiner, udføres de også i udstrakt grad i et nutidigt formsprog, der klart adskiller sig fra kirkens eksisterende formsprog. Dette sikrer bygningens narrativitet, så man fremadrettet klart vil kunne aflæse, hvilke elementer der oprinder i hvilken tid. Selvom elementerne er kontrasterende i deres formsprog, er der dog i høj grad lagt vægt på at underordne sig kirkernes arkitektoniske karakter, for eksempel ved at placere tilbygninger efter knopskydningsprincippet og lade dem underordne sig kirkens proportionering.

Det fleksible kirkerum

En strategi, flere af transformationerne demonstrerer, er etableringen af et fleksibelt kirkerum.

I cirka halvdelen af projekterne arbejdes der med, gennem nyt interiør eller nye interiørelementer, at skabe et fleksibelt rum, der kan danne ramme om skiftende aktiviteter. I flere tilfælde vil kirkerummet på denne måde fremadrettet både kunne danne ramme om den klassiske gudstjeneste og om varierende kirkelige og verdslige aktiviteter og arrangementer.

Med et fleksibelt, løst bænkesystem er det i flere af projekterne muligt at dække op til spisning, stille op til scene med publikum eller helt at rydde kirkerummet alt efter behov. Dette giver en stor fleksibilitet og mulighed for, at forskellige foreninger og aktører kan indtage rummet på vekslende tidspunkter.

Det fortættede kirkerum

I flere af de projekter, hvor den eksisterende kirkebrug bevares i kombination med andre funktioner, fortættes kirkefunktionen ved etablering af et mindre kirkerum i nogle projekter benævnt en intimkirke.

Disse fortættede kirkerum tager alle udgangspunkt i koret med bevaring af alter og altertavle. Ud over at sikre kirkens funktion som religiøst rum er tanken med det fortættede kirkerum, at den mindre menighed i højere grad vil opleve en nærhed og fællesskabsfølelse ved den almindelige gudstjeneste i det nye, mindre kirkerum.

Strategien bruges særligt i Gosmer Kirke, hvor det store kor med sin apsis gør det muligt at rumme en lille menighed. I projekterne Gosmer-hjemmet Folkets og Guds Hus bliver de øverste bænkerækker mod koret også bevaret, og det fortættede kirkerum skærms fra bygningens øvrige aktiviteter med en skillevæg. I forbindelse med etableringen af det mindre kirkerum laves en ny indgang i korets sydfacade.

I Kasted og Engbjerg Kirker ses strategien fortolket ved bevaringen af koret med sit fulde interiør i flere af de projekter, som ellers gentænker kirken med multifunktionelle, fleksible kirkerum.

Knopskydningsprincippet

Særligt i Gosmer Kirke er knopskydningsprincippet tydeligt i kirkebygningens hidtidige arkitektoniske transformationshistorie. Gennem historien er tilbygninger kommet til og forsvundet efter samtidens aktuelle behov og har til enhver tid tilpasset sig den tid, bygningerne har været en del af.

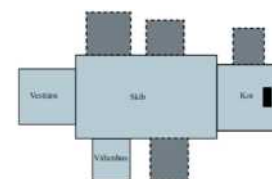
Dette udnyttes i de to projekter, Folkets og Guds Hus og Centrum for Kultur og Oplevelse, hvor knopskydningsprincippet tages i anvendelse til at etablere en tilbygning til projekternes tungere funktioner.

Tilbygningerne underordner sig i begge projekter kirkens proportionelle struktur og arkitektoniske udtryk i de ydre dimensioner og tagudformning. Men de adskiller sig dog klart i materialitet og detaljering som en nutidig bygning, hvilket sikrer bygningens historiske narrativitet.

Kirkebygningens iboende egenskaber som driver

Kirkens iboende egenskaber bliver i mange af projekterne anvendt som driver i valget af den funktionelle og arkitektoniske transformation.

For en stor del af de funktioner, der introduceres, er det således særligt kirkens karakter som fællesskabets rum og som rum for fordybelse, der ses aktiveret. Særligt de lokale fællesskaber, som historisk har været

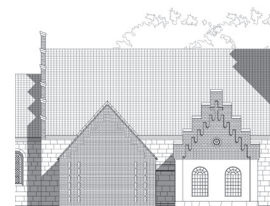
■ Eksisterende

■ Potentiel addition

Principdiagram, Knopskydningsprincippet: Potentielle placeringer af tilbygning ved brug af knopskydningsprincippet.

I projektet Gosmer - Folkets og Guds Hus anvendes knopskydningsprincippet til at addere endnu en tilbygning på kirkens nordside.

I projektet Gosmer - Centrum for Kultur og Oplevelse tilføjes en tilbygning i et nutidigt formsprog på kirkens nordlige facade ved brug af knopskydningsprincippet.

kirkens brugergruppe, bliver i projekterne udgangspunkt for de valgte funktioner og dynamiske strategier. Flere projekter transformerer kirken til borger- og kulturhuse, og mange holder fast i fremadrettet at have den åndelige fordybelse som tema for funktionerne.

Her kommer også kirkens historiske rolle som foregangseksempel og formidler af kunst og kultur i spil, idet flere projekter arbejder med kulturformidlende funktioner, hvad end de ligger inden for musik, teater, billedkunst eller kulturhistorie.

Endelig er der i flere projekter fokus på funktioner inden for det sociale område, på heling, rekonvalescens, trøst og omsorg. Med introduktionen af funktioner som behandlingshjem i projekterne *Gosmerhjemmet* og *Fristed for PTSD-ramte soldater*, *Kasted Naturbørnehave* og *Gosmer Hospicekirke* aktiveres kirkens rolle som et sted for næstekærlighed og hjælp til de nødlidende.

Også kirkens forskellige rumlige kvaliteter udnyttes og underbygges i mange af projekterne som potentialer i transformationen. For eksempel ved understregningen af kirkeskibets lukkethed som en kvalitet i de arkitektoniske valg.

Kontraheterotopiske funktioner

Hvor mange af projekterne bruger kirkens iboende egenskaber som udgangspunkt og driver i transformationen, er der også projekter, som går imod disse egenskaber – enten i projektet som helhed eller i dele af projektet. Dette i kraft af det jeg her vil kalde kontraheterotopiske transformationer, hvor for eksempel meget hverdagsagtige funktioner eller rumlig bearbejdning introduceres.

Det ses fremtrædende i projektet Folkets Hus, hvor kirkebygningens evne til på ét fysisk sted at rumme flere forskellige modsatrettede rumligheder gennem transformationen reduceres til et enkeltfunktionelt borgerhus. Med ønsket om at omdanne kirkeskibets rumlighed til et hjemligt, varmt og lyst rum, ændres kirkerummets atmosfære og fjernes noget af den karakter, som er væsentlig for det heterotopiske sted: evnen til at adskille sig fra den hverdagslige verden og tidsregning.

Også i flere andre projekter introduceres kontraheterotopiske funktioner og rumligheder: køkkener, toiletter og tilbygninger, som i høj grad retter sig mod hverdagslandskabet og hverdagens tid og funktioner. Projekterne

I projektet Folkets Hus i Kasted ændres atmosfæren i kirkehuset med nye overflader for at skabe et mere hverdagsagtigt rum, som er let for borgerne at indtage.

arbejder dog i de fleste tilfælde med en opdeling enten fysisk eller visuelt, der gør, at man stadig kan opretholde det heterotopiske rum. For eksempel ved at de kontraheterotopiske funktioner og rumligheder placeres i en tilbygning eller gennem muligheder for afskærmning.

Her ses for eksempel i Kasted Naturbørnehave, at der etableres et system af fleksible skillevægge, der via lys og skærme kan skabe afskærmede rum. Eller i Gosmer Kulturhus et system af gardiner, der ligeledes kan tjene til forskellige inddelinger og underdelinger af rummet efter behov.

Der er også to projekter i Gosmer Kirke, Folkets og Guds Hus og Gosmerhjemmet, hvor der helt konkret etableres en skillevæg til markering af overgangen mellem de heterotopiske og kontraheterotopiske funktioner.

Fuld funktionstransformation

Der er kun ét eksempel på en fuld funktionstransformation blandt studieprojekterne, nemlig Folkets Hus i Kasted Kirke.

Der er flere projekter, der næsten tager transformationen helt igennem, men hvor der alligevel åbnes for en mulig brug af kirkerummet som lejlighedskirke. Dette gælder for eksempel Kasted – Fristed for PTSD-ramte soldater og Gosmer – Centrum for Kultur og Oplevelse.

Med den fulde funktionstransformation brydes det historisk grundlæggende netværk for kirken: den kristne menighed. Til gengæld aktiveres potentielt en stor ny brugergruppe og muligheden for etableringen af netværk, som ikke tidligere har set et potentiale i at anvende kirken.

Udvidet brug

Langt de fleste projekter rummer et flerfunktionelt rumprogram, hvor kirken stadig kan tages i brug. Vægtningerne mellem funktionerne er dog skiftende. I projekterne Engbjerg Pilgrimskirke og Gosmer Hospicekirke bevares kirkefunktionen og kirkerummet fuldt ud, og de nye funktioner etableres via tilbygninger, som placeres uden for kirkegården men i tæt kobling til kirken.

I de øvrige flerfunktionelle projekter arbejdes der med arkitektoniske og dynamiske netværksstrategier, der sikrer, at de forskellige funktioner enten etableres i forskellige zoner, eller at de gennem tidsmæssig organisering alle kan rummes i kirken.

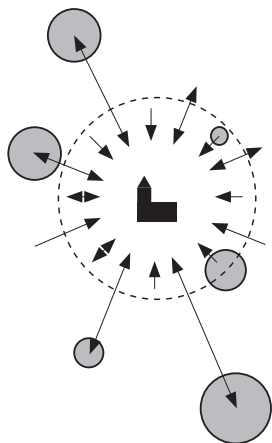
I projektet Gosmer Kulturhus anvendes der gardiner til opdelingen af kirkerummet, så man blandt andet kan afskærme de kirkelige aktiviteter fra de verdslige.

I projektet Gosmerhjemmet etableres en skillevæg i kirkeskibet til at adskille de kirkelige tjenester fra husets verdslige funktioner.

I projektet Gosmer - Folkets og Guds Hus placeres de tungere og mere hverdagsagtige funktioner som køkken og toiletter i henholdsvis kapellet og i tilbygningen, som begge ligger adskilt fra selve kirkerummet.

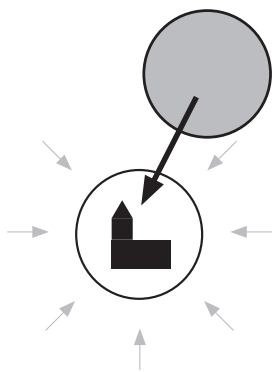
Principdiagram, Ekstrovert transformation:
I nogle projekter introduceres transformationsprogrammer, som rækker ud over sognet og aktiverer mange aktører, brugergrupper og mulige besøgende.

De funktionelt ekstroverte transformationer

Et flertal af projekterne introducerer ekstroverte funktioner, som potentielt åbner kirken for mange forskellige netværk og brugergrupper. Det bevirker, at kirken fortsat kan være åben for offentlig adgang.

De funktionelt introverte transformationer

Andre projekter introducerer mere introverte funktioner. Det gælder for eksempel: Kasted Naturbørnehave, Fristed for PTSD-ramte soldater og Gosmerhjemmet. Disse funktioner bevirker, at kirken i en stor del af tiden vil være utilgængelig for besøgende eller andre brugergrupper, men samtidig sikrer de en kontinuerlig brug af kirken.

Principdiagram, Introvert transformation:
I nogle projekter introduceres funktionsprogrammer, hvor en lukket brugergruppe fremover har fortrinsret til kirken. I nogle af disse har andre netværk og brugergrupper stadig mulighed for at benytte kirken ved særlige lejligheder.

DELKONKLUSION

Den komparative analyse af projekterne leder til identifikation af en række strategiske greb og tilgange på det mellemliggende niveau, som Prominski beskriver i *Design Knowledge* (Prominski 2008).

Som beskrevet med Prominskis model danner analysen af de studerendes projekter viden på et niveau som ligger mellem det generelle makro-niveau og det specifikke mikroniveau, hvorved der skabes et nyt udgangspunkt for den videre dialog, hvor de væsentlige hensyn til arkitektoniske og kulturhistoriske værdier er indarbejdet.

Analysen af de 13 studieprojekter viser, at der internt i sognene er stærke fællestræk mellem transformationerne. Det ses i den komparative analyse, at der på tværs af sognene er forskel på, hvordan transformationerne disponeres afhængigt af sognets potentialer og kirkens arkitektur samt udviklingshistorie.

Gennem analysen af de 13 studieprojekter har jeg afdækket strategier på flere niveauer.

Der arbejdes i alle projekterne stedsspecifikt. Det ses både ved den komparative analyse af projekterne i sognene internt og på tværs af sognene. Det fremgår tydeligt, at der inden for samme sogn ofte vælges samme nedslagspunkter i bygningerne for de fysiske og funktionelle transformationer, og at der er sammenfald mellem de funktionelle valg. Der er også tydelige fællestræk mellem hvilke netværk og brugergrupper, der etableres, baseret på sognenes individuelle demografiske potentialer.

De transformativt valg, der træffes i projekterne, er resultatet af et samspil mellem flere stedsspecifikke faktorer:

- Kirkens specifikke egenskaber, det fysiske og det heterotopiske:

Der sættes typisk ind med funktionelle og fysiske indgreb på de mindst følsomme steder for den specifikke kirke. Det kan eksempelvis være uden for kirken. I det tilfælde typisk på den side af kirken, som er mindst fremtrædende ved ankomsten. Det kan også være den nyeste del af kirken for eksempel tårnet.

- **Sognets specifikke egenskaber, det dynamiske:** Funktionsvalget og de dynamiske strategier er stærkt afhængige af såvel geografi som demografi.

Det ses for eksempel tydeligt i projekterne i Engbjerg Sogn, at de store landskabelige og kulturhistoriske ressourcer lægges til grund for funktionsvalget og bringes i spil i transformationerne. Samtidig betyder den geografiske placering ved vestkysten, at her er en demografisk situation med et vekslende turistpublikum, som kan bringes i spil som besøgende i kirken.

De arkitektonisk-organisatoriske greb afhænger meget af kirkens specifikke egenskaber, hvor de funktionelle valg i sidste ende afgøres af kontekstens specifikke potentialer.

Gennem projekterne demonstreres det, hvordan det er muligt at ændre kirkens brug og aktivere den via mange nye netværk, uden kirken faktisk røres. Dette kan gøres ved koblingen af en funktion, som man tilgår gennem eller nær kirken som i projekterne Engbjerg Pilgrimskirke og Gosmer Hospicekirke.

Det illustreres også, hvordan hele kirkerummet kan bearbejdes men samtidig fortsat kan rumme den fulde brug som kirke.

Der er stor forskel på, hvilke netværk og hvilken brug forskellige transformationer aktiverer.

De strategier, jeg har identificeret gennem analyserne, er:

Værdisætningen som strategisk værktøj: Den forudgående værdisætning af kirken kan anvendes strategisk i forhold til placeringen af nye funktioner.

Multiaksialitet som organisatorisk strategi: Den multiaksiale strategi kan anvendes, hvor der er flere fysiske eller funktionelle strategier i samme projekt. Den multiaksiale strategi gør det muligt at organisere kontrasterende arkitektoniske tilgange eller divergerende funktionelle aktiviteter i bygningen.

Arkitektonisk kontrastering: Både i tilbygninger og nye interiørelementer kan der gøres brug af arkitektonisk kontrastering til at understrege og intensivere den arkitektoniske oplevelse af de enkelte rum og sikre bygningens historiske narrativitet.

Det fleksible kirkerum: Det fleksible kirkerum gør det muligt – oftest via nyt, fleksibelt interiør – at rumme forskellige funktionsprogrammer i kirkerummet.

Det fortættede kirkerum: Ved at koncentrere kirkefunktionen til koret og eventuelt den del af skibet, der ligger nærmest koret, kan den mindre menighed opleve større tæthed under gudstjenesten samtidig med, at der frigøres plads i kirken til andre funktioner. Denne strategi kan være særligt velfungerende i kirker med et stort kor. Hvis der er et mindre kor, kan en fast eller fleksibel afgrænsning af en del af kirkeskibet anvendes til at afskærme gudstjenesteområdet.

Knopskydningsprincippet: Hvis der laves additioner til kirken, kan de laves ved brug af kirkens eget knopskydningsprincip, så de lægger sig som naturlige forlængelser af den enkelte kirkes transformationshistorie. Ved brug af nutidige materialer og detaljering kan kirkens historiske narrativitet sikres.

Kirkebygningens iboende egenskaber som driver: Ved såvel funktionelle som æstetiske valg kan kirkens iboende karakter bruges som driver.

Kontraheterotopiske funktioner: Kontraheterotopiske funktioner er funktioner, der ændrer kirkens heterotopiske karakter. Hvis man stadig ønsker at opretholde den heterotopiske karakter, kan man ved kontraheterotopiske rumprogrammer arbejde med en opdeling enten fysisk eller visuelt, der gør, at man stadig kan opretholde det heterotopiske rum.

Fuld funktionstransformation: Transformationer, hvor kirkebygningen ikke længere bruges som kirke.

Udvidet brug: Transformationer, hvor kirkebygningen fremover rummer flere funktioner, deriblandt stadig muligheden for i mere eller mindre omfang at bruge den som kirke.

De funktionelt ekstroverte transformationer: Funktioner, som potentielt åbner kirken for mange forskellige netværk og brugergrupper og bevarer kirken som åben for offentligheden.

De funktionelt introverte transformationer Lukkede funktioner som bevirker, at kirken i en stor del af tiden vil være utilgængelig for besøgende eller andre brugergrupper, men som samtidig sikrer en kontinuerlig brug af kirken.

De identificerede strategier danner et nyt udgangspunkt for kirketransformationer, som efterfølgende skal ud at 'møde' specifikke egenskaber og aktører i de enkelte fremtidige projekter.

UDENLANDSKE CASES

DE UDENLANDSKE TRANSFORMATIONER

Som så ofte før i den europæiske kirkehistorie er der også når det kommer til kirketransformationer en forskydning i de samfundsmæssige, politiske og økonomiske strømninger fra land til land.

I Danmark har kirkeøkonomien siden grundlovens indførelse i høj grad været båret af kirkeskatten. Danmark har et usædvanligt højt antal medlemmer af folkekirken, og derfor har der også gennem tiden været et økonomisk sikkerhedsnet under kirkerne.

I en del andre europæiske lande er dette ikke tilfældet. I lande som eksempelvis Storbritannien, Holland og Belgien findes der ikke en obligatorisk kirkeskat, og kirkernes økonomi er i langt højere grad båret af brugernes direkte betalinger og øvrige donationer.

Da man i disse lande også oplever urbanisering og følgende fraflytning fra landområderne, har man langt tidligere været nødt til at se på alternative muligheder for kirkebygningernes bevaring. Det har simpelthen ikke været økonomisk muligt at bevare alle kirker på samme måde som tidligere.

Udfordringen imødegås på forskellige måder i de enkelte lande. I Storbritannien har man blandt andet fonden Churches Conservation Trust (herefter CCT), som har over 300 kirker i deres kartotek af kirker, der er taget helt eller delvist ud af religiøs brug.

I Holland er flere hundrede kirker lukket de seneste årtier, og der er ligefrem udgivet en håndbog i kirkelukningsprocessen til brug i sognene (Bisseling, Roest, og Valstar 2011).

Modsatte side:

Udenlandske cases besøgt i forløbet. Her nævnt fra øverste venstre hjørne til nederste højre hjørne.

Storbritannien:

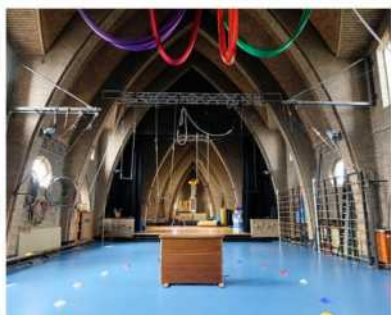
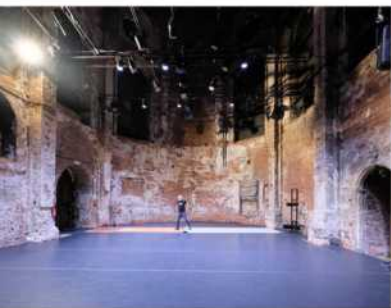
- St. Marys Edledborough, campingkirke m.v.
- St. Thomas, restaurant
- St. Dunstan in the East, offentlig park
- St. James Sanctuary, kirke og medborgerhus
- The Congregational Church, Muswell Hill, restaurant
- Church of St Mary-at-Lambeth, The Garden Museum
- St. Saviors Highbury, kunstnerrefugie
- St. John, Smith s Square, restaurant i krypten
- Westland, London, forretning
- The Tin Tabernacle, medborgerhus
- St. Mary, Aldermary, restaurant i krypten
- St. John Hoxton, kirke og medborgerhus

Holland og Belgien:

- Briggittines Chapel, skole for cirkuskunst
- Sint-Quintinuskerk, medborgerhus og turistovernatning
- Klaarchitectuur, arkitektvirksomhed
- Kruisherhotel, hotel
- Kerk Heerle, kirke og medborgerhus m.v.
- Willibrordus kerk, restaurant
- Boekhandel Dominicanen, boghandel
- Sint-Rochuskerk, begravelseskirke og gravplads
- Cirkus in Beweging, cirkusskole
- Sint Servatiuskerk, kirke og kunstinstallation
- Doorkijkkerk, installation
- Humanoid, tøjforretning

De udenlandske transformationer anvendes i projektet til drage viden og erfaringer, som vi endnu ikke har mulighed for at få herhjemme. De adskiller sig fra studieprojekterne ved reelt at være udført og fungere i deres nye form og anvendelse. Jeg har i forbindelse med projektet besøgt 36 transformerede kirker i Storbritannien, Holland og Belgien. Mange af transformationerne er beliggende i større byer, hvilket betyder, at vilkårene for transformation er helt anderledes end de kirker, nærværende projekt undersøger.

Til trods for at der er megen interessant inspiration i disse cases, har jeg her valgt at fokusere på de kirker, der er mest relevante for dette projekts kontekst. Altså kirker beliggende i landsbyer eller i mindre bysamfund, som qua deres kontekst og skala er både arkitektonisk og funktionelt sammenlignelige med de landbeliggende, danske kirker.

ST. MARYS EDLESBOUROUGH, ENGLAND

Kirken er opført i kalksten i tiden fra 12-1500 og ligger omgivet af en aktiv kirkegård på toppen af en bakke i en lille engelsk landsby. Der er sket ombygninger og tilføjelser igennem tiden, men de seneste 100 år er ikke meget ændret i kirken, som derfor står meget intakt.

Kirken blev taget ud af brug i 1975 men står i dag stadig urørt med alt inventar. Den eneste ændring er tilbygningen af et lille toilet på kirkens nordside.

Kirken bruges i dag til forskellige turisme- og kulturrelaterede formål. Den anvendes blandt andet som campingkirke, til teaterstykker, som filmkulisse og i særlige tilfælde stadig til kirkelige handlinger.

Der må maksimalt afholdes seks kirkelige handlinger årligt, men i lokalsamfundet ønsker man, at den måtte bruges oftere. Dårlige parkeringsforhold gør den dog svær at anvende til større arrangementer, hvor folk kommer langvejs fra.

Kirken ejes i dag af The Churches Conservation Trust, som står for vedligeholdelsen og har bemyndigelsen til at afgøre, hvilke aktiviteter der kan finde sted i kirken.

Transformationens påvirkning af den heterotopiske karakter

Bygningen står på mange måder intakt, som den middelalderkirke den altid har været. Funktionen som campingkirke åbner kirken som sted for en stor gruppe mennesker, og en næsten magisk oplevelse af at befinde sig i et historisk rum uden for tid og sted kan opstå i kirkens nattemørke, hvor belysningen stort set kun udgøres af levende lys. På den måde går funktionen rigtig godt i spænd med den heterotopiske karakter af at opholde sig i et rumligt andet sted uden for virkelighedens normer og tidslighed.

Dog forstyrrer tilstedeværelsen af velmente, laminerede skilte oplevelsen af kirken. De laminerede skilte tjener det sympatiske formål at formidle kirkens historie til den besøgende. Men deres tilvirkning bevirker samtidig, at man som besøgende i høj grad situeres i nutiden som en beskuer, der oplever bygningen i retrospekt som et musealt objekt. Dette fratager i nogen grad kirken dens heterotopiske karakter af at være et sted hvor tiden opløses, og af at man som besøgende indtræder i bygningens tidskontinuum. Dette reducerer til en vis grad den tidligere aktive brugsbygning til en historisk kulisse om særlige begivenheder.

ST SAVIOURS, ENGLAND

Kirken, som blev bygget i løbet af 1860'erne, ligger i et villakvarter i forstadsområdet Highbury uden for London. Efter en lang periode med nedgang i anvendelsen blev kirken taget helt ud af brug i 1981. Kirken står i det indre i fin stand med intakte, ornamenterede og bemalede overflader.

I eksteriør bærer kirken præg af begyndende forfald. Der er ikke i det uvendige vidnesbyrd om, at kirken har undergået en funktionel forandring. Dog er kirken omgivet af et højt hegn med en aflåst låge, hvilket betyder, at man som besøgende skal have en aftale for at kunne komme tæt på kirken eller ind i den.

Siden 1988 har kirken været lejet ud til The Florence Trust, som er en fond, der støtter unge kunstnere i deres kunstneriske udvikling. Kunstnerne lejer sig ind i kirken for en 12-måneders periode, hvor de har adgang til et personligt studio/atelier i kirken samt vejledning og en afsluttende kurateret udstilling. Indretningen af ateliererne i kirkens hoved- og sideskibe sker ved en interimistisk, midlertidig struktur, som opføres hvert år ved studieforløbets start og nedtages fuldstændig hvert år ved studieårets slutning, hvorefter den afsluttende udstilling kurateres i kirkerummet.

Transformationens påvirkning af den heterotopiske karakter

I det indre står kirkerummet stadig intakt i sin fulde udstrækning. Den struktur, som udgør de unge kunstners ateliefer, er etableret som et labyrintisk, kontrasterende element igennem kirkeskibet. Koret er friholdt og fungerer som scene for præsentationer og som samlingssted i hverdagen. Denne brug understreger korets hierarkisk vigtige position, som manifesterer sig gennem både arkitekturens aksiale retning, den høje placering, samt den funktionelle særstatus koret har i den religiøse brug (som beskrevet i Del 1 side 104). I St. Saviours understreges korets status gennem friholdelsen af rummet og funktionen som særligt sted til samling og præsentation.

Trods den nye struktur af ateliefer, kan blikket, hvor end man er i kirken, søge opad og oplevelsen af kirkens imponerende rum kan nydes. I mødet mellem det bastante, historiske hus og den midlertidige, nutidige struktur udfoldes heterotopiens evne til at akkumulere tider og skabe rum for anderledes muligheder og møder.

Den labyrintiske struktur af ateliefer er etableret af ydmyge materialer: gipsplader, rigler og afdækningsplast, der på alle måder kontrasterer kirkens solide, velbearbejdede, stramme bygningsstruktur og materialitet. De ubearbejdede, hvide gipsplader kontrasterer kirkens mørke, ornamenterede murflader. Den lette struktur kontrasterer kirkens tunge soliditet.

Kontrasterne mellem den oprindelige kirkestruktur og den tydeligt midlertidige, labyrintiske atelierstruktur understøtter kirkerummets heterotopiske karakter af at være sat uden for hverdagens tid og sted. Stedet opleves som en særlig verden, og oplevelsen af den særlige atmosfære, som opstår i kontrasten mellem labyrintstrukturens små rumligheder og kirkerummets højloftede rum, er stærk. Man får en oplevelse af en udspænding og vekselvirkning mellem det flygtige, nutidige, midlertidige og det permanente og solide. Rummet føles som løsrevet fra hverdagens tid og orden, men repræsenterer samtidig, som det er karakteristisk for heterotopier, sin eget særlige orden.

ST. JAMES SANCTUARY, ENGLAND

St. James Sanctuary er en større sognekirke opført i 1800-tallet i en forstad til London.

Efter at kirken i en årrække havde oplevet en svindende menighed, tog den daværende præst initiativ til en gentænkning af kirkens rolle i lokalsamfundet, hvilket affødte en arkitektonisk og funktionel transformation.

Kirken rummer nu ud over stadig at være kirke posthus, økonomisk vejledning for borgere, café, butik og legeområde, og den har fungeret som et multifunktionelt hus siden juni 2014.

Der er tilføjet et nyt vindfang med glasskydedøre ved kirkens oprindelige indgang, og i kirkeskibets vestende er der indbygget et postkontor som et rum i rummet. De resterende funktionelle ændringer materialiserer sig gennem møblement og løse inventarelementer.

I hverdagene fungerer kirken som et centrum i forstaden, og det emmer af liv i caféen, ved posthuset og i legetårnet.

Men om søndagen ligger disse funktioner stille hen, og kirken tages i brug til den ugentlige messe. Når man sidder ved stolerækkerne vendt mod koret og præsten, opleves rummet stadig som et højtideligt gudstjenesterum.

Transformationens påvirkning af den heterotopiske karakter

Kirken danner rum om et sted som med heterotopisk fleksibilitet rummer både hverdagen, det menneskelige møde og det højtidelige i ét og samme rum. Selvom hverdagsmøbleringen har indtaget kirken med bløde sofaer og spraglede farver, opleves rummet ikke som reduceret til et hverdagsrum, da møblernes skala og materialitet kontrasterer den stramme, tydeligt aflæselige kirkestruktur og en heterotopisk spænding opstår i mødet mellem det ordinære og det ekstraordinære.

Den overraskende kontrast forstærker følelsen af at være indtrådt i et heterotopia et særligt rum med helt særlige, egen orden og mangfoldige muligheder som adskiller sig fra hverdagens.

Måden hvorpå alle de nye funktioner er frit placeret i rummet, men udelukkende i rummets nederste niveau, giver mulighed for at kirkens høje himmelrum kan binde rummet sammen i en harmonisk helhed. Den stramme indretning med stolerækker orienteret omkring det stadig urørte kor, skaber et rum i rummet uden fysisk adskillelse men med en klar difference mellem funktioner, stemning og formål.

Trods hverdagslivets indtog i kirken med posthus og café, lykkes det fortsat at opretholde kirkens særlige, heterotopiske anderledeshed, når kirken søndag indtages af menigheden og de kirkelige ritualer. Da træder alle andre funktioner i baggrunden og højtideligheden er total. Den koncentrerede, kirkelige oplevelse skabes af blikkets orientering mod koret. Musikken og den fælles salmesang skaber et lydligt rum, og præsten indtager med messehagel og røgelse pladsen i centrum for opmærksomheden.

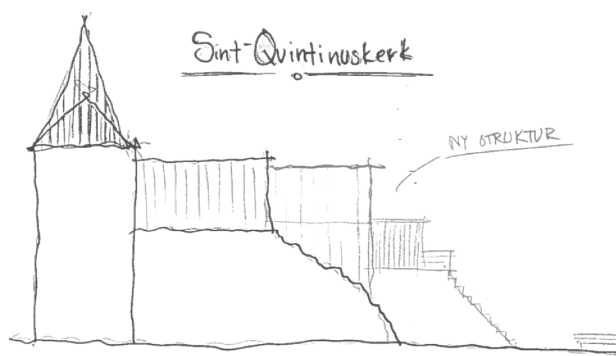
OUDE SINT-QUINTINUSKERK, BELGIEN

Kirken er beliggende i en lille belgisk landsby med få hundrede indbyggere. Den er opført i middelalderen men er gennem tiden flere gange blevet ombygget og tilpasset. I 1960'erne var kirken i så dårlig forfatning, at den blev taget ud af brug, og der blev opført en ny sognekirke i byen.

Dele af det middelalderlige murværk blev i samme forbindelse nedtaget på grund af nedstyrtningsfare. Af den oprindelige bygning står nu kun det middelalderlige tårn i sin helhed samt dele af kirkeskibet tilbage.

I 1996 blev kirken ombygget til nye funktioner. En ny træstruktur er indsat i bygningen. Strukturen rummer i grundplan et multifunktionelt samlingsrum for turister og landsbyens beboere og på første-salsplan to træhytter med overnatningsmulighed for cykleturister.

Kirkegården er afviklet og omlagt til have.

Skitse: St. Quintinuskerk, principopstalt

Transformationens påvirkning af den heterotopiske karakter

Den middelalderlige kirke står i dag som en delvis bygningsskal omkring den nye bygningsstruktur. Den nye bygning kontrasterer både i formgivning og materialitet den oprindelige. Den nye struktur er udført i zink og hvidmalede træbrædder, og fremstår med en materialitet, som man vil forvente at møde i hverdagsrummet.

Det er alene i det ydre, man oplever den middelalderlige kirkes omfavelse af den nye bygning. Ingen steder i den nye strukturs interiør oplever man den oprindelige bygning eller mødet imellem strukturerne. Den nye bygning fremstår i interiør med en hverdagsagtig enkelhed og materialitet, som gør at den heterotopiske oplevelse af, at tiden akkumuleres og et anderledes rum opstår, helt udebliver. Den heterotopiske karakter ville kunnet være opretholdt og underbygget, hvis man havde arbejdet bevidst med materialiteten, og hvis man havde arbejdet med bringe den oprindelige bygnings rumlighed og materialitet i spil som en synlig og aflæselig del af det nye rum - også i interiør. På denne måde kunne man også i det indre - bevare oplevelsen af at indtræde i et særligt rum.

Den særlige karakter af kirkens heterotopiske modrum til hverdagen, er dermed gennem transformationen i høj grad reduceret til et hverdagsrum halvvejs omkranset af en middelalderkulisse.

KERK HEERLE, HOLLAND

Kerk Heerle ligger i landsbyen Heerle, hvor der bor omkring tusind borgere.

Den nygotiske kirke er opført i 1864 og fungerede fuldt ud som sognekirke indtil 2012. Da menigheden var stærkt aftagende, blev det i 2012 besluttet, at det ikke længere var økonomisk bæredygtigt at holde kirken åben med det religiøse indhold som eneste formål.

Da man i samme periode nedlagde det eksisterende borgerhus, valgte man at sætte kirken i udbud med det sigte fremover at anvende den til nogle af de aktiviteter, som borgerhuset tidligere havde rummet: mødeaktiviteter, fælles aktiviteter mv.

Kirken er blevet transformeret med en indre bygningsstruktur, som underinddeler huset i mindre rumligheder. Kirkeskibet er blevet ryddet for bænke, og det religiøse interiør er i dag samlet i det ene sideskib. Men fra tid til anden tages kirkens hovedskib stadig i brug til de religiøse handlinger.

Transformationens påvirkning af den heterotopiske karakter

I forbindelse med transformationen har man etableret plads til nye funktioner i sideskibene hele vejen rundt om kirkens hovedskib via rum i rum princippet.

I midten af huset har man fastholdt det heterogene kirkeskib, som åbner mulighed for forskellige funktioner. Trods funktionelt meget specifikke rum bibeholdes kirkens heterotopiske rum, og det heterogene funktionsprogram åbner for møder, som kan opstå mellem lokale borgere på tværs af bygningens brug.

Baren, som findes i det sydlige sideskib, udgør sit eget lille modrum til hverdagens rum, hvor man kan fordybe sig i et medmenneskeligt møde af en anden art.

Materialiteten virker dog hverdagsagtig og flere steder i bygningen balancerer atmosfæren på grænsen til at opleves mere som et hverdagens rum, end som et særligt andet sted. De nye rumligheder er præget af hverdagsmaterialitet og er stærkt funktionelt homogene.

Men bevaringen af kirkeskibets funktionelt heterogene karakter og delvist bevarede materialitet gør, at stedet stadig til dels fungerer som et heterotopia.

KAPEL DE WATERHOND, HOLLAND

Det tidligere katolske kapel er opført omkring år 1600 i byen St.Truiden, som har ca. 40.000 indbyggere. Bygningen har haft en omskiftelig funktionel historie. Fra 1800-tallet fungerede den som katolsk kapel, siden som kunstakademi, så som fredsdomstol og sidst i en årrække som teaterscene.

Efter at have stået tom i 50 år blev bygningen i 2016 købt af ejerne af arkitektfirmaet Klaarchitectuur. Selve kirkebygningens oprindelige struktur står stort set urørt bortset fra et enkelt sted i tagets sydøstlige ende, hvor tagkonstruktionen var så beskadiget, at man fik lov at lave en gennembrydning med den nye struktur. I resten af huset er den nye struktur indpasset inden for kirkebygningens rammer med en rum-i-rum-løsning, som rummer tegnestuens kontorer og mødelokaler. Overfladerne i kirkerummet er stærkt patinerede på grund af indtrængende fugt i den periode, hvor bygningen stod tom. Patinaen afslører mange lag af overfladebehandlinger og bygningsændringer gennem tiden og er bevaret som et narrativt element i arkitekturen.

Transformationens påvirkning af den heterotopiske karakter

Kapellet er omdannet til privat arkitekttegnestue, og den heterotopiske evne til at rumme modsatrettede funktioner er dermed ikke længere muligt. Med elimineringen af offentlig tilgængelighed, er der heller ikke længere mulighed for det uventede, medmenneskelige møde, hvor uventede muligheder kan opstå.

Men i det indre er den særlige, heterotopiske atmosfære stadig bevaret. Kirkerummet fremstår med en taktil og blottet klarhed i både indretning og materiale. Alle løse elementer er fjernet og kirkens rum er ét stort åbent rum. De eneste faste elementer i rummet er i koret et aksialt placeret køkkenmøbel. I skibets vestende en ny kontrasterende rumstruktur, som står frit placeret i rummet, og kontrasterer kirkerummets stofflige, narrative overflader med en renhed og skarphed i form og materialitet, som i kontrasten fremhæver kirkerummets historie og tidslighed. På denne måde opnår bygningen en heterotopisk atmosfære af at deviere fra hverdagstidsligheden, at være situeret i nutiden og samtidig stærkt forankret i historien.

Funktionen som tegnestue understøtter til dels fornemmelsen af et univers, hvor ting opstår og skabes, i form af procestegninger, hvor projekter er undervejs i skabelsen af steder, som vil opstå i fremtiden. Dog samtidig, præger den ensrettede funktion stedet som et specifikt sted, som ikke rummer heterotopiens heterogene funktionelle fleksibilitet og netværksskabende karakter.

HVAD KAN VI LÆRE AF UDLANDET?

Af analyserne af de udenlandske cases uddrager jeg særligt erfaringer om følgende aspekter: tidsperspektiv, organisationsmodeller og overgangsfunktioner.

Tidsperspektivet

I de udenlandske transformationer, hvor kirken gennemgår en fuld funktionel transformation, er det gennemgående, at kirkerne har været ude af brug i en længere årrække, før transformationen er gennemført. Kirkerne har typisk stået tomme i flere årtier. Dette lader til at mildne reaktionerne på at tage bygningerne i anvendelse til andre formål.

I landsbysammenhæng giver dette også mulighed for at indlede en udfasning af kirkegården.

Tidsrummet mellem at kirken tages ud af brug som kirke, til den tages i brug til andre formål, bevirker at transformationen ikke bliver en lukning af en kirke men i stedet en genåbning af en skattet bygning.

Det understreger, at tidsaspektet stadig, som gennem hele kirkens historie, er væsentligt, og at større ændringer ofte kræver en lang modningsperiode.

Organisationsmodeller

Også når det kommer til den formelle organisering, er der erfaringer at hente fra udlandet. Blandt de præsenterede cases er følgende organisationsmodeller repræsenteret:

Fondsmodellen: St. Saviours-kirken er fondsejet og lejes ud til The Florence Trust, som anvender bygningen. Florence Trust har brugt kirken som kunstnerrefugium i de seneste 30 år. Kirken er dermed i brug som en bygningsressource, der kommer mange vekslende kunstnere til gavn. Samtidig er kirken i brug, og der skabes økonomi til det løbende vedligehold af den fredede bygning.

Kirken, St. Marys Edlesborough, er ejet af fonden CCT, som står for driften af bygningen. Det er CCT, der er initiativtager til projektet, *Champing*, og sammen med lokale står for udlejningen af 20 kirker. *Champing* er en sammensætning af ordene church og camping.

Gennem CCTs hjemmeside kan man booke overnatning i kirker, beliggende i naturskønne områder (“Champing™ - The Simple Concept of Camping in Ancient Churches 2020).

Investormodellen: Da Kerk Heerle blev taget ud af brug, blev den solgt til en investor for 1 euro mod investorens forpligtelse til at stå for fremtidigt vedligehold af bygningen.

Bygningen blev delvist transformeret i det indre og lejes nu ud i seks lejemål. Lejemålene var på besøgstidspunktet (april 2019) lejet ud til en læge, en fysioterapeut, borgerforeningen, en lokal bar og til kirken, som selv tidligere var ejer af bygningen.

Ifølge rundviseren på stedet havde kirken oplevet en tilgang til gudstjenesterne, efter kirken var åbnet for andre funktioner.

Kirken som initiativtager: I St. James i England er transformationen af kirken sket på initiativ af kirkens præst. Præsten så et behov i lokalsamfundet for flere fællesskabsskabende aktiviteter.

Kirken er stadig selvejende, men indtægter fra caféen, lejeindtægter fra postkontoret med videre har givet økonomi til vedligeholdelse af bygningen, udskiftning af varmeanlæg og andre forbedringer. Præst og menighed fortæller, at de trods indledende modstand i nogle dele af menigheden, som i en periode søgte til andre nærliggende kirker, oplever, at lokalbefolkningen har taget projektet til sig. Der er nu stor aktivitet i kirken, såvel i hverdage som i weekender.

Samfinansieringsmodellen: Oude Sint-Quintinuskerk i Belgien er blevet realiseret gennem samfinansiering af offentlige parter i byen og regionen, en non-profit turismeorganisation og private bidrag. Faciliteterne lejes ud til cykel- og vandreturister, og medborgerhuset bruges af borgerne og kan ydermere lejes ud til lokalbefolkningen til fester og andre private arrangementer.

Privat opkøb: Kapel de Waterhond i Holland er et eksempel på en kirke, der er solgt til privat brug. Ejerne af bygningen er underlagt lovgivningen for fredede bygninger men har i øvrigt selv stået for transformation, istandsættelse og løbende vedligehold af bygningen.

Overgangsfunktioner

Kirkerne St. Saviors og St. Marys er fondsejede og anvendes i øjeblikket til funktioner baseret på udlejning.

Projekterne i kirkerne St. Saviours og St. Marys repræsenterer funktioner, som ikke i ret stort omfang sætter spor på kirkernes bygningsstruktur.

Både brugen som campingkirke og som kunstnerrefugie/udstillingssted er funktioner, som vil kunne give kirken funktion i en overgangsperiode, hvor der ikke er anden brug af bygningen.

Dette åbner for muligheden for en mindre definitiv tilgang til transformation, som efterlader en åbenhed over for den fremtidige brug uden helt at tage bygningen ud af brug i den mellemliggende periode.

Transformationernes påvirkning af den heterotopiske karakter

Gennem de udenlandske cases som eksempler har det været muligt at undersøge, hvordan transformationer kan påvirke kirkens særlige, heterotopiske karakter, og hvilke greb eller elementer der i særlig grad underbygger eller svækker denne. Det er særligt Foucaults tredje, fjerde, femte og sjette princip for heterotopier, jeg ser påvirket i de cases jeg har analyseret:

3. Et heterotopia har evnen til på ét fysisk sted at rumme flere forskellige modsatrettede rumligheder.

4. Heterotopier fungerer som små tidslommer og opstår, hvor mennesker bryder med den traditionelle hverdagstid. Heterotopier kan akkumulere evigheden eller stå uden for tiden.

5. Heterotopiske steder forudsætter et system af åben-/lukkethed, som på samme tid isolerer dem og gør dem tilgængelige.

6. Heterotopien skaber på den ene side et illusionsrum, der understreger vores virkeligheds illusoriske karakter. Samtidig skaber det et kompensatorisk rum, som er så fuldkomment, omhyggeligt og velordnet som vores hverdagsrum er det modsatte.

De undersøgte cases eksemplificerer på forskellige måder, hvordan den heterotopiske karakter kan svækkes eller underbygges gennem transformation. De sætter fokus på, hvor vigtige elementer som materialitet, narrativitet og deviation fra hverdagens tidslighed er for opretholdelsen af den heterotopiske karakter.

I casen St. Saviors ser vi, hvordan en stor del af kirken er blevet en del af lokalsamfundets dagligliv med posthus, café og andre verdslige faciliteter. Men gennem indretning og retningsorientering, formår man stadig at skabe et heterotopisk rum i rummet.

Eksemplerne Oude St. Quintinuskirk og til dels Kerk Herle - viser, hvordan den heterotopiske karakter kan blive truet, når materialitet og funktion bliver domineret af hverdagsmaterialer og rationalitet. Særligt i de tilfælde, hvor der ikke længere er visuel kontakt mellem de oprindelige og de nye materialer, mister man fornemmelsen af at indtræde i et sted, som på heterotopisk vis akkumulerer evigheden eller står uden for tiden. Man forbliver i stedet situeret i hverdagen og nutiden, og oplevelsen af det særlige, heterotopiske andet sted udebliver.

Kontrastering mellem de originale og de nye materialer kan dog også som man ser det i eksemplerne The Florence Trust og Kapel de Waterhond understrege det heterotopiske, hvis der mellem de kontrasterende elementer opstår en æstetisk spænding og tidslig narrativitet, som medvirker til oplevelsen af en akkumulation af evigheden. Når man på en gang oplever denne kontrast imellem, og en sammensmeltning af, det historiske og nutiden, kan det resultere i en oplevelse af heterotopisk tidløshed og af at man indtræder og indskriver sig i stedets tidslige kontinuum.

Afbrydelsen af dette tidslige kontinuum kan også som i eksemplet St. Mary Edlesborough ske med enkle midler. I dette tilfælde i kraft af laminerede skilte, som bevirker en stærk situering i nutiden og hensætter kirken til at blive oplevet i retrospekt, som et historisk objekt. En formidling af bygningens historie kan være til stor gavn for den besøgende og dennes forståelse af stedet, men det vil kunne opnås på måder, der i mindre grad forstyrrer oplevelsen af at være en del af bygningens historiske kontinuum.

De fleste af casene lever op til det heterotopiske system af åben-/luk-kethed *som på samme tid isolerer dem og gør dem tilgængelige*. Men eksemplerne Florence Trust og Kapel de Waterhond adskiller sig ved at være utilgængelige for udefrakommende. Det private funktionsprogram gør bygningerne utilgængelige og isolerede, og det heterotopiske tilgængelighedsprincip går tabt. Dette påvirker oplevelsen af at kunne indtage det heterotopiske sted hvorved muligheden for det særlige møde og mulighedsrum udebliver for andre end dem, der specifikt hører til på stedet.

Analysen viser altså, at transformation gennem deviation fra hverdagen i tidslighed eller materialitet kan styrke og underbygge den heterotopiske karakter og oplevelse af at indtræde i et heterotopisk andet sted.

Gennem ejerskabs- og funktionsvalg risikerer man at påvirke heterotopiens system af åben-/lukkethed. Hvis stederne bliver utilgængelige, mister man den heterotopiske fornemmelse af et sted, som kan indtages og hvor særlige møder og muligheder kan opstå.

Endelig viser analysen, at man med selv få og enkle midler kan opløse oplevelsen af et heterotopia.

DELKONKLUSION

Der er flere lande i Europa, hvor man grundet kirkernes økonomiske situation gennem de seneste mange årtier har måttet forholde sig til ikke at kunne bevare alle kirker i brug. Disse eksempler kan vi i Danmark drage vigtige erfaringer af.

Der er særligt mange kirketransformationer i store og større byer, men der findes også eksempler på transformationer på landet og i mindre bysamfund, som vi kan drage erfaringer af i den danske situation. Det er disse kirker, jeg har undersøgt, da de bedst modsvarer de danske landsbykirker i kontekst og arkitektur.

Jeg har af de præsenterede cases uddraget pointer om følgende temaer:

Tidsperspektivet

De steder, hvor kirken har gennemgået en fuld funktionstransformation, har der ofte ligget en længere periode forud herfor, hvor kirken har været ude af brug. Dette giver blandt andet mulighed for at indlede en afvikling af den omkringliggende kirkegård. Tidsperioden bevirker, at funktionstransformationen ikke bliver en kirkelukning men i stedet genåbningen af en skattet bygning.

Organisationsmodeller

Der findes mange organisationsmodeller for ny eller udvidet brug af kirker. Blandt andre kan nævnes:

Fondsmodellen

Investormodellen

Kirken som initiativtager

Samfinansieringsmodellen

Privat opkøb

Overgangsfunktioner

Ved at anvende kirken til funktioner, der er baseret på udlejning, og som ikke ændrer kirkens struktur, kan man forsøge sig med overgangsfunktioner før en eventuel beslutning om mere varig transformation. Dette giver mulighed for en betænkningsperiode, hvor anden brug kan afprøves uden at lave indgreb i bygningen.

Transformationers påvirkning af det heterotopiske

Analysen af de udenlandske cases viste, at transformation gennem deviation fra hverdagen i tidslighed eller materialitet kan styrke og underbygge heterotopiske karakter og oplevelse af at indtræde i et heterotopisk andet sted .

Den viser også, at en høj grad af hverdagsmaterialitet, manglen på visuel kontakt mellem det nye og det oprindelige, og enkle virkemidler (her eksempelvis med laminerede skilte) kan opløse oplevelsen af et heterotopia.

Gennem analysen ses det, at det er vigtigt at have opmærksomhed på en fortsat tilgængelighed til stederne, hvis heterotopien skal opretholdes.

DEL IV

DISKUSSION

tværgående diskussion af afhandlingens fund

FUND OG METODEREFLEKSION

Denne del af afhandlingen skal udfolde de diskussioner og perspektiver, som afhandlingens teoretiske og empiriske arbejde har rejst. Indledningsvis vil jeg rekapitulere afhandlingens formål og reflektere over forskningsspørgsmålene og de enkelte kapitlers metode herunder metodernes begrænsninger.

Afhandlingens hovedspørgsmål er, hvordan et fremtidigt mulighedsfelt for de middelalderlige landsbykirker kan defineres. Derudover at skabe et vokabularium for den fremtidige dialog mellem lægmænd og fagfolk. For at kunne besvare afhandlingens hovedspørgsmål har et delmål med afhandlingen været at skabe et vidensgrundlag om kirkebygningernes arkitektur, udvikling og betydning. Dette grundlag skabes gennem en undersøgelse af, hvad kirkebygningernes særlige arkitektur og karakter er, hvad deres betydning er i befolkningen i dag, og ved at skabe sprog og strategier som kan bidrage til forståelsen af, dialogen om, og kvalificeringen af fremtidige transformationer af middelalderlige landsbykirker.

Afhandlingens hovedspørgsmål lyder dermed: *Hvordan kan mulighedsfeltet for fremtidig transformation af landsbykirker defineres?*

Grundlaget for en besvarelse af dette spørgsmål findes gennem besvarelsen af følgende tre forskningsspørgsmål:

Arkitektur: Hvad er kirkebygningens arkitektoniske karakter i dag, og hvordan har den ikoniske type udviklet sig over tid?

Perspektiver: Hvad er kirkebygningens særlige karakter, og hvilke forståelser er der af kirkebygningen i befolkningen i dag?

Transformation: Hvilke strategier kan anvendes ved transformation af kirkebygninger i fremtiden?

Afhandlingens hovedspørgsmål besvares i konklusionen efter en tværgående diskussion af de fund, som er gjort via de tre delspørgsmål.

Afhandlingens spørgsmål og fund

Del 1 Arkitektur: Hvad er kirkebygningens arkitektoniske karakter i dag, og hvordan har den ikoniske type udviklet sig over tid?

En undersøgelse af kirkebygningens arkitektoniske transformationshistorie og samfundsposition fra romansk tid til i dag samt en arkitektonisk karakteristisk af bygningen i dag.

Fund

Analysen bidrager med en ny forståelse af kirkens betydning som såvel statisk holdepunkt i og dynamisk spejling af samfundsudviklingen gennem historien, på tværs af arkitektur og samfundsforhold.

Undersøgelsen bidrager med en forståelse af kirkebygningens udvikling som arkitektonisk symbol fra den romanske kullede kirke til i dag ofte med tårn og flere knopskydninger.

Undersøgelsen påpeger, at middelalderkirkernes nutidige indre og ydre karakter blot er ét skridt i en evig transformationshistorie, og at kirkerne har fremstået i skiftende skikkelser og med skiftende indretninger gennem tiden.

Undersøgelsen skaber dermed forståelse af kirkebygningen som en bygning, der har ændret udtryk, indretning, brug og samfundsmæssig status med tiden. Men også som en bygning, der gennem tiden har fastholdt samme grundlæggende funktion, arkitektonisk hierarki og aflæselighed.

Refleksion over kapitlets metode

Det er ikke muligt at finde primærkilder til oplysninger om kirkebygningernes historiske brug og tilblivelse, hvorfor denne del af afhandlingen er baseret på analyser af skriftlige kilder udgjort af andres historiske tolk-

ninger. Det analyserede materiale rummer arbejder udført af fageksperter (historikere, arkitekter og arkæologer) inden for det seneste århundrede. Det betyder, at brugen og bygningsudviklingen tolkes og beskrives i vores samtid og med den kulturarvsopfattelse, vi har i dag. Dette kan på trods af bevidstheden om det påvirke forståelsen af den udvikling, der er sket.

Tolkningerne har forskellige fokuser, og da feltet, der beskrives og fortolkes, går så langt tilbage i historien, vil der uvægerligt være uenigheder om detaljerne i historien, både hvad angår bygningernes udvikling og brugen af dem. Der er eksempelvis uenighed blandt fageksperterne om, hvorvidt nogle kirker har været opført som en del af forsvaret eller kun i få tilfælde har været anvendt som sådan. Der er også uenighed om detaljer i bygningsudviklingen og indretning, for eksempel om den historiske placering af døbefonte, betydning af korets østvindue, præcis hvornår og hvorfor der begynder at blive bygget vesttårne m.v.

Fageksperter vil derfor kunne dykke ned i min historiske analyse og stille spørgsmålstejn, præcisere eller nuancere enkeltdele af min beskrivelse. Mit ærinde har dog ikke været at præcisere den allerede beskrevne bygningshistorie men at lægge disse sammen til et generelt billede, der kan give en samlet forståelse for kirkernes fysiske og funktionelle udvikling. Jeg mener derfor ikke, at generaliseringens risiko for at miste detaljernes og udsvingenes nuancer er problematiske i denne sammenhæng.

Del 2 Perspektiver: Hvad er kirkebygningens særlige karakter, og hvilke forståelser er der af kirkebygningen i dag?

En afsøgning af kirkens betydning fra en henholdsvis positivistisk, essentialistisk og pluralistisk position.

Fund

Analysen af kvantitative undersøgelser foretaget gennem de seneste tyve år giver en aktuel status på befolkningens holdning til og forståelse af kirke og kirkebygninger. Analysen påviser en bevægelse i befolkningens brug af kirken fra et forpligtelses- til et forbrugsperspektiv og en bevægelse i forståelsen af kirken fra et religiøst til et kulturarvsperspektiv. Analysen viser også en tiltagende åbenhed over for lukning eller salg af kirker, der ikke bliver brugt.

Der er en stærk indikation af, at kirken på landet har en anden og mere identitetsbærende betydning for befolkningen end kirken i byen, og at folk er mere skeptiske over for ændringer, når der spørges til deres egen lokale kirke, end når der spørges til kirker generelt.

Analysen viser, at der i befolkningen er størst tilslutning til at anvende kirker til offentlige, kulturelle og sociale formål og ringere tilslutning til at anvende dem til private eller kommercielle formål samt overdragelse til særligt muslimske trossamfund. Der kan dog ikke påvises en udvikling i holdningen til de specifikke formål gennem undersøgelsesperioden på 20 år.

Afhandlingen introducerer med heterotopibegrebet en forståelsesramme, som bygger bro mellem en *essentialistisk* og en *pluralistisk* forståelse for kirkens særlige karakter – dens betydning for stedets ånd (*genius loci*) og de individuelle forståelser, der er af kirken i dag. Gennem heterotopibegrebet beskrives kirken som et flertydigt rum, der danner modrum til dagliglivet, opløser hverdagens tidslighed og åbner rum for andre typer relationer og interaktioner, end vores hverdagsverden gør.

Refleksion over kapitlets metode

Kvantitative undersøgelser: Det har været en udfordring at skabe overblik over de kvantitative undersøgelser af kirkespørgsmålene, da der ikke findes et centralt register for denne form for undersøgelser. Hovedparten af de større undersøgelser er foretaget fra et internt kirkeligt perspektiv, hvilket naturligvis betyder, at de i høj grad har fokus på det funktionelle aspekt: befolkningens brug af kirkerne fra et kirkeligt perspektiv. Vinklen i disse undersøgelser er dermed i høj grad på kirken som institution og i mindre grad på kirken som bygning.

Andre undersøgelser er foretaget af analyseinstitutter for medierne, og her har udfordringen ligget i, at jeg ikke har kunnet få adgang til de bagvedliggende undersøgelser og tal. Det betyder, at jeg i nogle tilfælde ikke kender ordlyden af de stillede spørgsmål men alene mediernes udlægning af tallene/besvarelsene.

Ydermere er der den udfordring, at undersøgelserne er foretaget af forskellige analyseinstitutter og ikke er relaterede, hvilket betyder, at spørgsmål nok kan gå på samme indhold men alligevel er forskelligt formuleret

og derfor ikke kan sammenlignes direkte for aflæsning af en udvikling over tid.

Sidst skal det også nævnes, at flere af undersøgelserne er udført i kontekst af debatten om de københavnske kirker, hvilket kan have en afsmitning på svarene. Svarprocenterne kan tænkes at have fordelt sig anderledes, hvis spørgsmålene for eksempel var blevet stillet i kontekst af tidligere kirkeminister, Manu Sarens forslag om at lukke kirkerne i landets 200 mindste sogne.

Kvalitative undersøgelser: Valget af at anvende kvalitativ metode i af-handlingen bunder i mit ønske om at tilvejebringe og formidle en dybere, mere stofflig og nuanceret forståelse af, hvor forskelligartet kirken som fænomen kan opfattes af forskellige mennesker og ligefrem også af det enkelte menneske afhængigt af den situation, kirken opleves i.

Hvor den kvalitative forsknings styrker ligger i gennem samtalen at skabe adgang til det enkelte menneskes personlige og subjektive oplevelse af et fænomen her kirken er en af metodens slagsider den implicite udtømmelighed. Således kan man spørge, om de fem perspektiver, jeg beskriver, er dækkende for en forståelse af, hvad kirken er for befolkningen i dag. Det mener jeg ikke, det er. Men de åbner for et indblik i, at kirkerne har meget forskellig status og betydning for folk og giver dermed et indblik og en forståelse, som kan fremme dialogen og åbne for videre udforskning.

Det har sent i processen vist sig tydeligt, at jeg gennem projektet har haft nemmest adgang til personer, som i en eller anden forstand har haft relation til eller interesse for kirkeverdenen. De mennesker, der har deltaget i samtalsalon og ved forelæsninger, og dem jeg har mødt i og omkring kirkerne og på gåtur i sognene, har alle haft et forhold til kirken i en eller anden forstand. Kun få har anset sig selv som helt udenforstående. Dette gør, at jeg ikke er stødt på ret mange, der har opfattet kirken som noget ligegyldigt eller ligefrem negativt. Og derfor mangler denne dimension i min beskrivelse af forskellige perspektiver på kirken. Jeg tror dog også, dette kan skyldes, at beboerne i landsbyen oftest har kirken tæt på. Selv for den, der ikke er troende eller bruger af kirken, er kirkebygningen stadig en stærk identitetsmarkør i sognet.

Del 3 Transformation: Hvordan kan kirkebygninger transformeres i fremtiden?

Identifikation af transformationsstrategier gennem casestudier af transformationsforslag og udførte transformationer.

Fund

Afhandlingens tredje del bidrager gennem deduktive caseanalyser til definitionen af 13 transformationsstrategiske tilgange til fremtidige kirketransformationer. Strategierne dækker både over strategier inden for det fysiske, det heterotopiske og det dynamiske, samt strategier der er tværgående inden for de tre parametre.

Med strategierne skabes et nyt udgangspunkt for fremtidige kirketransformationer, og et vokabularium for fremtidig transformation udvikles, hvilket vil kunne fremme dialogen i transformationsprocesser fremover. De udenlandske cases bruges som empiri til en analyse af transformationens påvirkning af kirkens heterotopiske karakter.

Refleksion over kapitlets metode

Brugen af studieprojekter som metode har givet store afkast i projektet men har også haft sine udfordringer.

Designforslagene har igennem projektet vist en evne til at igangsætte nuancerede diskussioner på tværs af fagfelter. Designinterventionsforløbets fysiske og situerede karakter har spillet en nøglerolle ved at skabe et konkret afsæt for diskussion om stedets forståelser og brugsmuligheder. Som den fransk-tyske psykolog og forsker i social- og organisationsteori, Kurt Lewin, udtrykte det i 1935: *'If you want truly to understand something try to change it.* (Lewin, 1935)

Det har ikke været muligt at lave indgreb i form af fysisk udførte projekter som en del af afhandlingen. Men gennem modeller og tegningsmateriale har de studerendes designprojekter stillet et materiale til rådighed, som har skabt et udgangspunkt for diskussion. De studerende har konkretiseret ord og idéer til et visuelt materiale, som har kunnet formidle, hvordan en transformation kan ændre en kirke. Dette har skabt rum for en konkret diskussion af realisme, grænser og muligheder. Det gælder både den internt arkitektfaglige diskussion, den tværfaglige diskussion og

diskussion med eksperter og lægmænd.

Arbejdet har dermed ikke alene kastet muligheden for en definition af fremadrettede strategier af sig men har også skubbet til grænser både internt i forskningen og i modtager/brugerfeltet.

Arbejdet med studieprojekter har også givet anledning til mange hovedbrud i processen. For hvad og hvordan lærer man af hypotetiske projekter? Projekterne har den store svaghed, at de alene er blevet til på baggrund af de studerendes egne analyser og vores interfaglige diskussioner. De har altså ikke taget udgangspunkt i de lokale ønsker og behov og har ikke været en del af en samskabende proces. De skal dermed ikke betragtes som reelle projektforslag men som idéer til diskussion og som et materiale, der kan danne base for en udledning af strategier, som siden kan anvendes som nye udgangspunkter for transformation.

De udenlandske cases har kunnet bidrage med en empiri af reelt udførte transformationer, som jeg har kunnet besøge, og hvor effekterne af transformationerne har kunnet opleves. Trods det at de formelle forhold omkring kirkerne er meget anderledes i Storbritannien, Holland og Belgien, er det stadig muligt at drage erfaringer af transformationerne på det funktionelle, det fysiske og det heterotopiske plan.

Jeg kunne have inddraget andre eller flere cases, for eksempel Kruis-herren Hotel, Boekhandel Dominicanen, Garden Museum eller andre fremtrædende og storstilede transformationseksempler. Men efter at have besøgt dem valgte jeg at frasortere dem som empiri i afhandlingen, da kirkernes størrelse og deres bymæssige placering gjorde dem alt for fjerne fra den landbeliggende danske middelalderkirke til, at en analyse af dem syntes relevant hverken fra et funktionelt eller arkitektonisk perspektiv.

Modelstudier af bygningsaddition ved Engbjerg Pilgrimskirke.
Udført af kandidatstuderende, Arkitektskolen Aarhus.

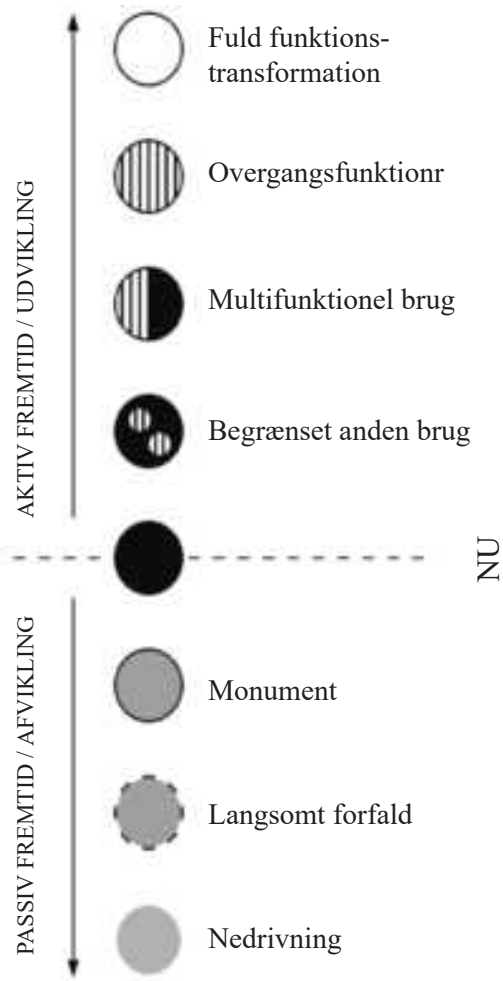

Skitsestudier af bygningsaddition ved Folkets Hus i Kasted.
Udført af kandidatstuderende, Arkitektskolen Aarhus.

Skitsestudier af bygnings-subtraktion.
Udført af kandidatstuderende, Arkitektskolen Aarhus.

Skala over det fulde spænd af passive og aktive transformationsmuligheder for kirker. Skalaen er udviklet løbende gennem forskningsforløbet gennem analyser og kategorisering af transformationseksempler.

METADISKUSSION AF AFHANDLINGENS FUND

En ny fase i kirkebygningernes transformationshistorie

I afhandlingens første del påvises, hvordan kirkebygningerne er blevet til gennem en tusindårig transformationsproces, hvor bygningerne er blevet ændret og udviklet på såvel det fysiske, det immaterielle og det dynamiske parameter. Historien viser, at disse forandringer altid har været længe undervejs. I samtiden spændte forandringerne over år, årtier og århundreder, men i lyset af det lange historiske perspektiv kan forandringerne for os i dag aflæses som relativt klare faser i transformationshistorien.

Efter en mere end 100-årig periode, hvor kirkerne qua 1900-tallets introduktion af den historiske bevidsthed og deraf følgende udvikling af arkitektoniske bevaringsparadigmer, synes der i dag at kunne identificeres en ny fase i kirkebygningernes transformationshistorie. De samfundsmæssige ændringer, der er sket gennem de seneste hundrede års urbanisering og mobilisering i samfundet, og den bevægelse der spores i befolkningens ændrede brug af kirkerne samt den tiltagende åbenhed over for salg og anden brug af kirkebygninger, lader til at indvarsle endnu et skifte i kirkebygningernes status og anvendelse.

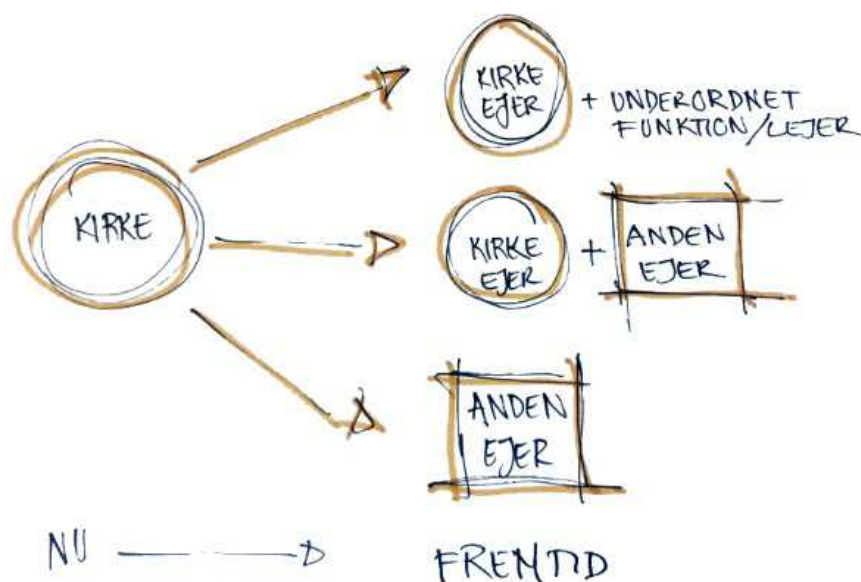
Som beskrevet i afhandlingens første del ville den ringe brug af kirker, vi ser i nogle områder i dag, i middelalderen have resulteret i salg, flytning eller ligefrem nedrivning af kirker.

Den historiske analyse viser, at det skyldes, at bygningerne blev tilgået som samfundsressourcer underlagt tidens skiftende behov og idealer, påvirket af vor tids historiske bevidsthed og kulturarvsperspektiv. Vores samfund, viden og perspektiver på bygningerne er anderledes i nutiden, og det er derfor også andre typer af forandringer, som indvarsles.

Kirkernes fremtid – et demokratisk eller et ekspertanliggende?

Spørgsmålet om kirkebygningernes fremtid placerer sig i et felt af såvel organisatorisk som følelsesmæssigt komplekse og divergerende positioner. Det er i dag formelt set de demokratisk valgte menighedsråd, der er opført som ejere af kirkebygningerne, og som er forpligtede til at sikre deres vedligehold. Men beslutningsprocesser omkring bygningerne foregår i et bureaukratisk, hierarkisk system af rådgivere, lovgivning og instanser. Altså er der mange aktører med forskellige prioriteringer og interesser på spil.

I en fremtidig transformationsproces vil endnu flere aktører potentielt blive aktiveret, alt efter hvilken ejerskabsorganisation kirkerne i fremtiden vil indgå i. Hvor kirkerne i dag ligger under kirkelig myndighed, både hvad angår ejerskab, brug, drift og beslutningskompetence, kan én eller flere af disse faktorer ændre sig i fremtiden.

Ejerforhold nu og i fremtiden. Kirkebygningerne er i dag formelt set ejet af de demokratisk valgte menighedsråd. Hvis de i fremtiden skal overgå til andre funktioner end rent kirkelige, vil det for eksempel kunne være med en underordnet lejer som aktør. Det vil også kunne være i et delt partnerskab eller med en helt ny ejer af bygningerne.

Samtidig med at kirkerne ligger i en uafklaret fremtidig ejerskabsorganisering, udgør bygningerne til alle tider en fælles kulturarv, som hele befolkningen i større eller mindre grad føler ejerskab for. Det kommer tydeligt til udtryk i analysen af de kvantitative undersøgelser, som viser, at størstedelen af befolkningen uagtet tro, brug og medlemskab ønsker at kirkerne også fremadrettet skal vedligeholdes af staten (Del 2 side 130). Både de kvantitative og de kvalitative undersøgelser viser tydeligt, at befolkningen trods forskellige perspektiver på kirkebygningerne har stærke følelser for bygningerne (Del 2 side 126-235, 151-165).

Men hvem skal så træffe beslutningen om, at en kirke ikke bruges nok, og at noget nyt derfor skal ske? Og når denne beslutning er truffet, hvem har så retten eller kompetencen til at afgøre, hvilke værdier der skal veje tungest, når en kirke skal transformeres? Her aktiveres den værdidiskussion, som jeg introducerer på side 153 ved brug af Hans Finks artikel Når værdidommen falder, hvor den anskuelse, at spørgsmålet om værdi også er et spørgsmål om magt, præsenteres. Den, der får lov at definere, hvilke værdier der vægter tungest, er også den, der har afgørende indflydelse på, hvad der prioriteres og bevares fremadrettet (Fink 1991).

Historiker Ulla Kjærs beskrivelse (Del 2 side 163) af, hvordan en magtkamp kan opstå mellem menighedsråd, der som brugere af kirken har fokus på nutidsværdier som komfort og brugsværdi, og Nationalmuseet, som med deres faglige ekspertise agerer vogtere af de historiske værdier, eksponerer en af de mest fremtrædende konflikter i spørgsmålet om forvaltningen af kirkernes fortid, nutid og fremtid. Ofte finder man imellem disse parter arkitekten, som forsøger at mediere og finde løsninger i spændet mellem nutidsværdier og bevaringsværdier.

Hidtil har det altså været sådan, at kirken har siddet med initiativet til ændringer, konsulenter med den faglige ekspertviden, og mellem parterne arkitekten som med det konkrete projektforslag fungerer som mediator mellem parterne, interesserne og værditilskrivningerne.

I fremtiden er det muligt, at nogle kirker måske på kirkens eget initiativ vil blive taget helt ud af folkekirkens portefølje, og at ejerskabet og/eller drift vil overgå til en statslig, kommunal eller endog privat part. Men der mangler på nuværende tidspunkt modeller for, hvordan processen omkring transformationer i praksis kan foregå.

Definition af kirken som en dissonant kulturarv

I Del 2 af afhandlingen beskriver jeg på baggrund af analyser af både kvantitative undersøgelser og kvalitative interviews og samtaler, hvordan 1) kirkerne for den brede befolkning udgør en meget vigtig kulturarv og 2) hvilken betydning kulturarv har i lokalsamfundene.

Som afdækket i afhandlingens Del 1 har kirkerne ikke altid haft denne position som en kulturarv, der skal forvaltes og beskyttes. I de første mange hundrede år af kirkens eksistens betragtede man kirkerne som samtidige brugsbygninger, som man tilpassede løbende til samtidens behov og idealer.

Ændringen i tilgangen til bygningerne skyldes, at kulturarvsbegrebet set i perspektivet af kirkebygningernes levetid er et ungt begreb, der opstod i kølvandet på den historiske bevidsthed.

Lad os derfor i første omgang vende tilbage til spørgsmålet om hvad kulturarv er og dermed også til den værdidiskussion, som blev introduceret med Hans Fink i afhandlingens Del 2.

Hvad er kulturarv?

Kulturarv er hvor og hvad, vi siger, det er: det er vi et i denne kontekst og ikke objektet i sig selv, der er definerende, skriver professor emeritus, geograf, John Tunbridge og professor i kulturarvsforvaltning, G.J. Ashworth, i bogen *Dissonant Heritage – The Management of the Past as a Ressource in Conflict*. Således argumenterer de for det perspektiv, at kulturarven altid defineres i en nutidig, kulturel kontekst – og at den ikke mindst altid defineres af nogen. Det interessante i denne sammenhæng er, hvem denne 'nogen' er (*Dissonant Heritage : The Management of the Past as a Ressource in Conflict* 1996, 11).

Dermed er begrebet kulturarv, hvad man kan kalde et *essentially contested concept*, altså et åbent begreb, som giver stort spillerum for fortolkninger og anvendelse, og dermed også let bliver genstand for uenighed (Connolly 1974).

I ordet kulturarv ligger der, at det, der defineres som sådan, er en arv noget, der er blevet leveret videre nedarvet fra nogen før os selv. Dermed ligger der implicit i kulturarvsdefinitionen et alders- eller tidsperspektiv. Dette kan, beskriver Tunbridge og Ashworth, resultere i en

opfattelse af at objekt + tid er lig med kulturarv. Men kulturarv er ikke blot summen af historien konserveret og repræsenteret gennem et objekt. Kulturarven er et kulturelt skabt fænomen som kontinuerligt skabes, genskabes og fornys i en særlig kulturel sammenhæng.

Det er vigtigt at være bevidst og sondre mellem fortid, historie og kulturarv. Sondringen kan defineres således: Fortiden er det, der er sket.

Historien er selektive forsøg på at beskrive fortiden. Og kulturarven er et nutidigt skabt produkt formet af historien. Kulturarv kan altså anses som et samtidsdefineret produkt, og betydningen og værdien af den afhænger således af, hvem der definerer den.

I afhandlingens Del 2 argumenterer jeg for en brobygning mellem en essentialistisk og en pluralistisk stedsforståelse, som også genfindes i Tunbridge og Ashworths beskrivelse af kulturarvsskabelsen. De beskriver, hvordan definitionen af kulturarv altid sker i samspil mellem kulturarvens iboende formål og forskellige mennesker eller gruppers eksternt tilskrevne formål.

De iboende formål/værdier er afhængige af objektets egen karakter. Kriterierne for sådanne er oftest enten universelle æstetiske karakteristika eller alderskriterier. Det væsentlige ved disse er en formodning om en generel genkendelighed, målbarhed og konsensus (Tunbridge og Ashworth 1996, 8-9).

De eksternt tilskrevne formål eller værdier afhænger af personlig præference, skiftende idealer, politikker, økonomi m.v. og er i deres natur hverken universelt genkendelige eller objektivt målbare (Tunbridge og Ashworth 1996, 8-9).

Hans Fink opererer ligeledes med en værditilskrivning, som kan forklares med en kombination af en fundamentalistisk og en projektivistisk tilgang. Altså dels en tro på at et objekt besidder værdier eller formål, som er universelt gyldige (fundamentalisme), og dels en tro på at spørgsmålet om værdi er subjektive projekteringer af egne præferencer (projektivisme) (Fink 1991, 65-69).

I begge tilfælde arbejdes der altså, som jeg også argumenterer for i afhandlingens Del 2, med en todelt værditilskrivning.

Men den todelte proces i kulturarvsdannelsen rummer det implicite problem, at vurderinger heraf altid vil være delvist subjektive. Som Fink udtrykker det:

Det man gør, er altid udtryk for, at man faktisk lægger større vægt på nogle end på andre; men det ophæver aldrig sandheden og relevansen af det, som man ikke lægger vægt på. Vores problem er ikke, at vi er ude af stand til at fælde sande værdidomme, men at der ikke er ende på, hvor mange sande værdidomme, vi kan fælde. (Fink 1991, 72)

Dette forhold er naturligt og uomtvisteligt, men yderst væsentligt at være bevidst om i processen, for at undgå ubalance og ensidig dominans af enkelte perspektiver og vurderinger.

I afhandlingens Del 2 argumenterer jeg for, at kirkebygningernes betydning som kulturarv netop opstår i feltet af denne kombination af iboende og tilskrevne formål eller karakteristika. For kirkebygningernes vedkommende har de iboende karakteristika hidtil været beskrevet og repræsenteret primært ved de karaktertræk, som Tunbridge og Ashworth kategoriserer som universelle æstetiske og aldersmæssige karakteristika (Tunbridge og Ashworth 1996, 8-9).

Jeg introducerer med afhandlingen heterotopibegrebet som et nyt begreb til beskrivelse af kirkers universelle karakter. Heterotopibegrebet er ikke målbart men er stadig defineret af fast definerede kriterier, som er universelle på linje med universelle æstetiske karakteristika, hvorfor det kan operationaliseres i en vurderingssammenhæng. Samtidig udviser heterotopibegrebet modsætningsforholdet mellem den essentialistiske og den pluralistiske værdiopfattelse ved, at essensen i karakteren netop er en heterotopisk pluralisme.

Jeg vender tilbage til udfoldelsen af heterotopibegrebets betydning for bevaring og transformation på et senere tidspunkt i diskussionen men vil for nu blot lade det stå som en mulig tilføjelse til forståelsen af kulturarvsskabelsen og værdivurderingsprocessen.

Definitionernes dissonans

Den kulturarvsskabende proces, hvor eksterne værdier og formål tilskrives et objekt, kan altså give anledning til svære brydninger mellem vurderingerne af kulturarvens væsen og fremadrettede betydning, aktører

imellem. Fraværet af en fast definition af et steds eller objekts værdier, ressourcer og potentialer vil altid åbne for forskellige vægtninger og forskellige tilskrivninger. Tunbridge og Ashworth beskriver dette fænomen som dissonans og introducerer begrebet *dissonant kulturarv* som en forståelsesramme for og operationalisering af disse brydninger (Tunbridge og Ashworth 1996).

At undersøge og sætte fokus på denne dissonans i opfattelsen af kirkebygningernes betydning har været et delformål med afhandlingen. Tunbridge og Ashworth argumenterer for, hvordan bevidstheden om den *dissonante kulturarv* dels kan tjene som et strukturerende begreb til at bringe bevidst opmærksomhed på diskrepanser og inkongruens i forståelsen af kulturarven frem i lyset og dels kan sikre fokus på friktionerne, når kulturarvens fremtidige formål skal defineres (Tunbridge og Ashworth 1996, 20).

Tunbridge og Ashworth ser desuden en analogi til begrebet *kognitiv dissonans*, hvor videnskaben viser, at mennesker generelt altid vil stræbe efter harmoni i deres flok. De mener, at opmærksomheden på denne grundlæggende menneskelige stræben kan anvendes aktivt i processen omkring skabelsen og forvaltningen af kulturarv til at reducere dissonans mellem parterne (Tunbridge og Ashworth 1996, 20). Jeg mener dog ikke, det er et mål i sig selv at eliminere dissonansen fuldstændigt, da fraværet af objektivitet og fast definerede værdier og potentialer kan anskues som et positivt tilskud i en transformationsproces ved at skabe et mulighedsrum for nyfortolkninger i et fremtidsperspektiv. Men åbenhed og forståelse for hinandens positioner kan i sig selv være med til at reducere dissonansen og dermed til at fremme dialogen mellem parterne i processen.

Demokratisk tilgang til kulturarvsforvaltningen

Jeg har nu dykket ned i spørgsmålet om skabelsen, definitionen og vurderingen af kulturarv og fundet, at disse processer i høj grad er subjektive. For at undgå monopolisering og elitisering af kulturarven mener jeg dette peger i retning af en demokratiseret tilgang til forvaltning og udvikling af kulturarven og dermed også af kirkerne i fremtiden.

Hvorfor en demokratisering af processen?

Tunbridge og Ashworth beskriver, hvordan forvaltningen af kulturarv i hele den vestlige verden i de seneste årtier har været tiltagende præget af en ekspertorienteret tilgang, som udmunder i elitære domme over hvem, der er kvalificerede til at anvende kulturarven.

De fremdrager blandt andet eksempler fra Italien, hvor forskellige tiltag er blevet diskuteret for at afhjælpe udfordringen med overvældende turisme i historiske byer. Et Venedigkort skulle kun være muligt at få for særligt udvalgte og give disse privilegerede adgang til særlige steder i byen. Udvalgte museer og gallerier skulle, baseret på en forudgående test af de besøgendes viden, kun tillade adgang til de, som vurderes at kunne få glæde af de æstetiske indtryk. En demokratisk tilgang vil kunne modvirke sådanne elitære drejninger af kulturarvsforvaltningen (Tunbridge og Ashworth 1996, 12).

Anne Tietjen og Svava Riestro argumenterer i artiklen, *Doing Heritage Together New Heritage Frontiers in Collaborative Planning* for en demokratisk, samskabende proces omkring kulturarv i lokalområder, fordi dette styrker lokalbefolkningens sammenhold, tilknytning til og ansvarfølelse for stedet. De positive effekter heraf kan styrke lokalsamfundenes modstandsdygtighed mod økonomiske, demografiske og sociale udfordringer (Tietjen og Riesto 2016, 57). Altså netop de udfordringer, som mange af de små lokalsamfund står overfor. Kulturarvsundersøgelserne i Del 2 underbygger Tietjen og Riestos beskrivelse af kulturarvens betydning som vigtige ressourcer i lokalsamfundene.

Undersøgelsesresultater viser med stor tydelighed, at tilstedeværelsen af kulturarv i lokalområder har potentiale til at styrke lokalbefolkningens identitetsfølelse, sammenhængskraft, engagement og stolthed.

Tietjen og Riesto argumenterer for, at man kun gennem en forståelse af kulturarven, som rækker ud over konservering og definition som historiske objekter, kan anvende den til at bidrage til en inkluderende og socialt bæredygtig udvikling. Tietjen og Riesto forklarer, at man ved at bruge kollektive undersøgelsesmetoder og fremtidsorienterede kriterier kan udvikle kulturarven på en måde, som vedrører befolkningens fremtid og fremtidsønsker. Dette vil modvirke, at kulturarven bliver reduceret til

historiske objekter relateret til fortiden, men også fremadrettet vil være relevant i befolkningens liv – ikke blot som historiske artefakter, men som en nutidsrelevant, aktiv ressource (Tietjen og Riesto 2016, 58). Dette underbygger vigtigheden af opmærksomheden på forskellige perspektiver og værditilskrivninger og på inddragelse af lokalbefolkningen i beslutningsprocesser og udvikling af kirkebygningerne. Ved at inddrage befolkningen i processen kan man styrke de små samfund, som i nutiden trues af funktionstømning og fraflytning – og i stedet for at lade kirkerne ligge passivt hen, eller blive varetaget af eksperter alene, anvende dem aktivt i lokalområdet til at opbygge en resiliens mod disse trusler.

De interventioner, som gøres i transformationsprocessen, vil ofte gribe ud over selve bygningen på det dynamiske plan og dermed skabe en transformation, som rækker ud over bygningen selv og medfører ændringer i en større skala. Kirkerne kan på denne måde agere stærke aktiver i lokalsamfundene til at skabe nye netværk og dynamikker, hvilket kan øge modstandsdygtigheden i forhold til de udfordringer, de står overfor.

Hvordan kan demokratisering foregå?

Om end der, som ovenfor beskrevet, kan være store fordele ved en demokratisk tilgang til kulturarven og forvaltningen heraf, er det også forbundet med udfordringer. En demokratisering af diskussionen om kirkernes fremtid og processen omkring den vil – dissonansen i perspektiver og værditilskrivninger taget i betragtning – heller ikke være uden udfordringer.

Tietjen og Riesto udpeger særligt to opmærksomhedspunkter i forbindelse med demokratisk tilgang til kulturarven:

Det første opmærksomhedspunkt er, hvordan man i en sådan proces sikrer, at alle bliver hørt. Vores politiske demokrati udøves mestendels gennem afstemning eller beslutninger af demokratisk valgte personer. Dette er naturligvis ikke muligt, når det kommer til kulturarven – og særligt ikke til specifikke bygninger. Tietjen og Riesto foreslår, at denne udfordring imødekommes ved en inddragende og dialogpræget proces, som inkluderer opsøgende tilgang til personer eller grupper, der ikke selv bringer sig på banen i processen.

Det andet opmærksomhedspunkt er vigtigheden af en stærk bevidsthed og klar kommunikation omkring, i hvilke dele af processen man inddrager hvilke aktører, samt hvornår og i hvilket omfang parterne har indflydelse på beslutningsprocessen (Tietjen og Riesto 2016, 58).

Her foreslår jeg en model for transformationsprocessen, hvor det tydeligt fremgår, hvordan et forløb kan bevæge sig i de forskellige faser.

Modellen skitserer, hvordan der i første fase identificeres et transformationsbehov på lokalt niveau. Når et transformationsbehov er identificeret, kan et ekspertbaseret rammeværk introduceres for at skabe en ramme for transformationen, som sikrer, at de bærende bevaringsværdier registreres og varetages i processen.

Herefter kan der inden for rammeværket foregå en iterativ proces mellem lokale aktører, eksperter og arkitekten, indtil processen i sidste ende samles af arkitekten i et færdigbearbejdet projektmateriale.

Man kan så spørge, om ikke denne procesmodel netop gør sig skyldig i den magttilraning, som Fink beskriver? Tunbridge og Ashworth påpeger dog nødvendigheden af at træffe beslutninger angående kulturarvens fremtid (Tunbridge og Ashworth 1996, 9-10). Foucault understreger, at magt ikke kun er negativ og undertrykkende, som forstået i sammenhængen at have *magt over* nogen eller noget. Magt kan også være produktiv i forståelsen at have *magt til* at gøre noget. Foucault understreger, at den nære relation mellem viden og magt findes i at *viden om* kan give *magt til...* (Foucault 1977). Kirkerne er i en situation hvor vi nu eller i nær fremtid bliver nødt til at træffe valg. Optionerne er enten at lade dette valg være ensidigt ekspertdrevet eller at lade det ske gennem en demokratisk proces, hvor valgene træffes i tæt, informeret dialog mellem eksperter, borgere og brugere.

En dialogbåret proces fordrer ud over en klar procesmodel også etableringen af et vokabularium, som kan understøtte dialogen både fagfolk imellem og mellem fagfolk og lægmænd. Udviklingen af et sådant vokabularium har været endnu et hovedformål med afhandlingen. Vokabulariet er både visuelt og sprogligt i form af begreber og diagrammer.

Gennem afhandlingen dels introducerer og dels udvikler jeg både begreber, forståelsesrammer og strategier, som vil være nyttige til at skabe fælles forståelse og retning i et projektforsløb.

Det gælder blandt andet:

den tilpassede tredelte stedsforståelse som forståelsesramme for kirken som et sted sammensat af en fysisk struktur, en heterotopisk karakter og dynamiske processer.

den heterotopiske karakter som forståelsesramme for det hyppigt anvendte begreb kirkens særlige karakter

dissonant kulturarv som forståelsesramme for de spændinger, der kan opstå mellem forskellige perspektiver og værditilskrivelser.

de designstrategiske greb som kan løfte udgangspunktet for transformationerne ved at stille begreber som kontraheterotopisk transformation, den fortættede kirke, multiaksial transformation, 'funktionelt introvert/ekstrovert transformation' m.fl. til rådighed for dialogen.

Transformationsproces - aktører:

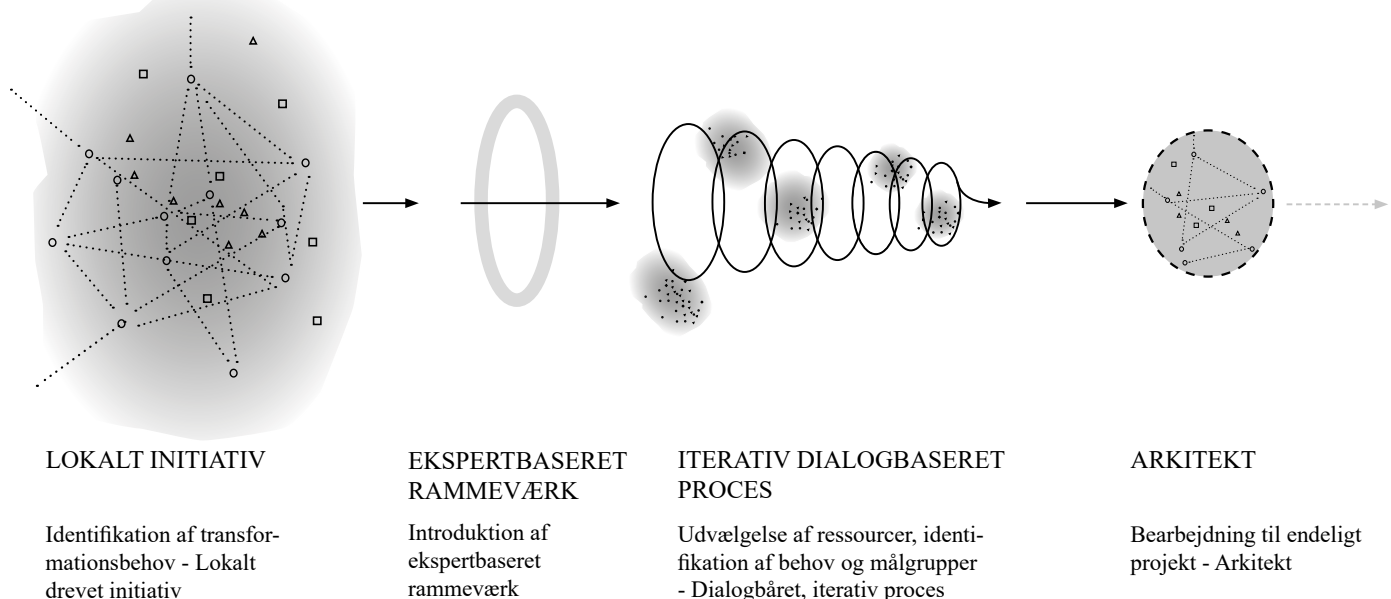

Diagram:
Visualisering af aktørernes rolle i transformationsprocessen.
Maj Bjerre Dalsgaard, 2021

Indsigelser mod en demokratisk tilgang

Der vil uundgåeligt være modstand og kritik fra flere sider mod en demokratisering af forvaltningen af kirkebygningernes fremtid. Man kan ikke ignorere disse synspunkter men må i stedet forsøge at mediere mellem dem i processen. Ligesom hvad angår vigtigheden af at være bevidst om de forskellige perspektiver, der er på kirken, er det ligeledes vigtigt at være bevidst om karakteren af den modstand, der kan være mod en demokratisk tilgang til deres fremtid.

Indsigelserne mod en demokratisk tilgang kan overordnet kategoriseres i *operationelle* og *grundlæggende* indsigelser. De operationelle indsigelser adresserer vanskelighederne ved en flerstrengt tilgang til kulturarven. For hvem har fagligheden eller beslutningskompetencen til at træffe gode afgørelser på tværs af subjektive værdiforståelser i dette subjektive felt? Indsigelserne i den sidste kategori går på en grundlæggende uenighed i at betragte kulturarvsdannelsen som en subjektiv proces og på at anse kulturarven ud fra et forbrugerperspektiv. Dette argument fremføres oftest af personer eller grupper, som mener, at demokratiseringen kan være ødelæggende for kulturarvens historiske og æstetiske værdier. At det at se kulturarven fra et brugerperspektiv vil medføre irreversibel skade på netop de værdier, man ønsker at bevare. At brugen selv ødelægger det, man vil bruge. Det gælder en bekymring for såvel skader på de fysiske strukturer som ændringer af stedets atmosfære.

Men Tunbridge og Ashworth imødekommer denne kritik. At arbejde demokratisk med kulturarven betyder ikke, at man ikke respekterer og bevarer de iboende værdier. Det løfter blot blikket fra den snævre forestilling af kulturarven som denne ene ting: et historisk objekt, som blot er en blandt flere forståelser og betydninger, den indtager. Det forklarer kun ét aspekt af samfundets forhold til kulturarven. Denne betragtning kan ses som en baggrundsbetragtning for de forståelser af, eller perspektiver på, kirken, som jeg beskriver i Del 2. Her ses kirken som kulturarv eller som historisk, musealt objekt som et ofte udtrykt perspektiv, men perspektivet er dog stadig kun et blandt mange (Tunbridge og Ashworth 1996, 13).

TRANSFORMATION

Transformation i en designkontekst er ifølge Braae og Diedrich en situation, hvor noget ændres fra en tilstand til en anden og derigennem relaterer det tidligere noget til det nye noget andet, mens man samtidig er bevidst om, at hverken før- eller eftersituationen er statisk. Kunsten at transformere er basalt en hermeneutisk proces og afhængigt af det eksisterende, hvorfor det altid involverer en diskussion af relationen mellem fortid, nutid og fremtid og derfor også må indeholde en stillingtagen til bevaring.

De amerikanske designere, planlæggere og forskere Carol Burns og Andrea Kahn definerer stedet som en relationel konstruktion og designeres proces som en fortolkning og konstruktion, der opstår ud fra en vekselvirkning mellem det, de ser foran sig, og det, de ønsker at se der. Mellem iboende og tilskrevne formål og værdier. Mellem virkeligheden, som den er, og den virkelighed, de selv definerer (Burns og Kahn 2005).

Transformation bør altså være en reflektiv praksis, der svinger mellem undersøgelse af det eksisterende og afprøvning af, hvad det kan blive i en gensidigt konstituerende proces. Braae og Didrich foreslår, at afprøvningen af fremtidspotentialer kan ske gennem interventioner designet som additioner, subtraktioner, superimpositioner m.v., og deres tilstedeværelse og effekt kan variere fra næsten intet til altomfattende.

Man kan sige, at de studerendes projekter fungerer som denne slags interventioner. Det har i projektfasen ikke været muligt at lave fysiske

in situ-interventioner. Men alene det at se forslag tegnet og præsenteret i modeller åbner dialogen om muligheder og barrierer.

Hvor en traditionel designopgave er associeret med det nye, er transformationer karakteriseret ved at skabe dialog mellem det eksisterende og det fremadrettede. Mellem det nostalgiske og det unostalgiske, mellem det materielle og det immaterielle og mellem fortiden, nutiden og det fremtidige.

Tunbridge og Ashworth argumenterer for, at transformationsprocessen kan ses som en fortolkning af udvalgte ressourcer, der omsættes til et produkt. Udvælgelse, montage og integration af de udvalgte ressourcer udmunder i en kompleks helhed, som i denne afhandlings sammenhæng er synonym med et designforslag til transformation af en kirke. Denne fortolkning af ressourcer til et samlet produkt kan defineres som 'den grundlæggende kunst at fortælle historien om et sted' (Walsh-Heron og Stevens 1990). Transformationen kan altså forstås som en nyskabelse af et steds narrativ.

Fortolkningen integrerer således udvalgte ressourcer i et narrativ, som bringer det historiske objekt ind i fremtiden. Men det er ikke kun den fysiske arv i form af monumenter og steder, der udveksles gennem narrativitet, men i lige så høj grad immaterielle ideer og følelser som fantasi, nostalgi, nydelse og stolthed, som kommunikerer gennem fortolkningen af de fysiske elementer, beskriver Tunbridge og Ashworth. Dette resonerer med kulturarvsundersøgelserne, som viser, hvordan kulturarven i lokalsamfundene er bærende netop for disse immaterielle værdier: stolthed, engagement, identitet og sammenhold.

Når et historisk sted formidles, er det derfor ikke alene det fysiske sted men en oplevelse, der videreformidles. Oplevelsen er kerneproduktet og opnås gennem den tematiske fortolkning, uanset om det gøres eksplicit. Oplevelsesaspektet er dermed ikke et biprodukt af transformationen eller fortolkningen men en essentiel del af skabelsen.

De studerendes designforslag præsenteret i Del 3 kan altså hver især ses som eksempler på fortolkninger af udvalgte ressourcer. Hvert projekt skaber et narrativ om stedet gennem en tematisk fortolkning af de tilstedeværende ressourcer. Og hvert projekt er målrettet en eller flere målgrupper. I forskellige projekter træffes forskellige valg og tilvalg, og forskellige

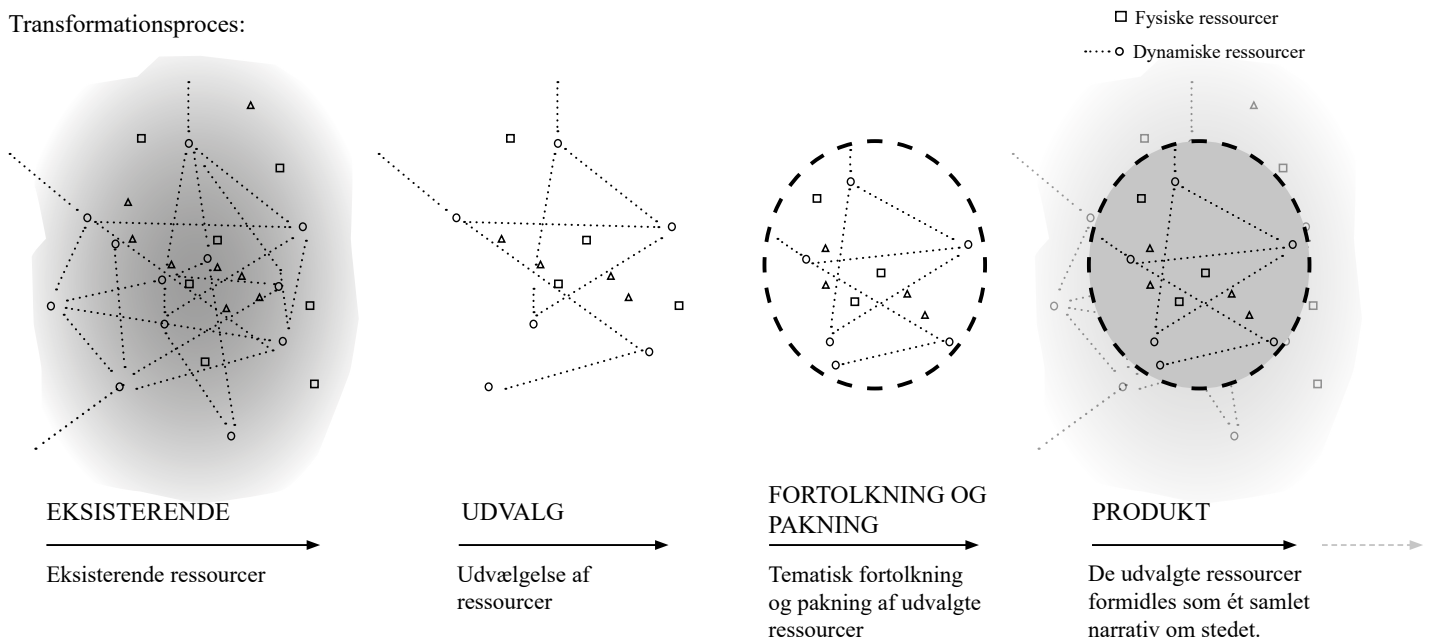
fortolkninger gøres, hvorved forskellige narrativer kan skabes ud fra det samme udgangspunkt. Således ses det for eksempel, hvordan kirken i Engbjerg Sogn med sin afsides beliggenhed kan fortolkes til en fremtidig pilgrimskirke med kursusfaciliteter, eller med sin historiske baggrund og pittoreske placering kan fortolkes til et fremtidigt kunstnerrefugium og galleri.

En transformation kan altså ikke være synonym med 1:1-bevaring af historiske ressourcer og strukturer men er et produkt, der besvarer specifikke behov for potentielle brugere. Afhængigt af fortolkningsprocessen kan slutproduktet for transformationen ende som ganske forskellige projekter, der formidler ganske forskellige narrativer.

Hvor Tunbridge og Ashworth argumenterer for, at transformationen ender i et slutprodukt, som udgøres af en kompleks, fortolket helhed af udvalgte ressourcer pakket til en særlig målgruppe eller flere målgrupper, argumenterer Braae og Diedrich for en såkaldt *open-ended* transformationsproces – altså en proces med en åben slutning. Som Latour og Lavena udtrykker det: “[] a building is not a static object but a moving project, and that even once it is has been built, it ages, it is transformed by its users, modified by all of what happens inside and outside, and that it will pass or be renovated, adulterated and transformed beyond recognition. (Latour og Yaneva 2017, 103)

Diagram:
Visualisering af transformationsprocessen.
Maj Bjerre Dalsgaard, 2021

Transformationsproces:

Braae og Diedrichs og Latour og Yanevas udlægning er forenelig med kirkernes historiske karakter af bygninger og steder, der er i konstant forandring, og som heller ikke i vores tid kan tænkes at være nået det endelige slutmål.

Braae og Diedrich opponerer i nogen grad mod brugen af de kendte arkitektoniske formidlingsformer som tegninger, planer og snit, da de mener, at dette understreger forståelsen af transformationsprojektets produkt som et endeligt slutprodukt. Jeg forstår deres anke, men i den reelle situation, hvor potentialer skal vurderes og valg skal træffes, har nærværende projekt givet mig den erfaring, at modeller og tegningsmateriale er uovertrufne værktøjer til at formidle idéer og skabe dialog.

Dog er det vigtigt at fremhæve, at det produkt, der formidles, ikke skal ses som det endelige slutpunkt for kirkens transformation, men at kirkebygningen altid vil være i et fortsat transformationskontinuum.

Vurdering af transformation

En demokratisk tilgang til definition af kulturarv og fremtidig transformation vil nødvendigvis også give udfordringer i vurdering af en given transformations rigtighed eller vellykkethed. Vender vi endnu engang tilbage til Hans Finks værdidiskussion, understreger han, hvor svær denne øvelse er. Fink argumenterer for, at det ikke er muligt at se på noget enkeltstående og vurdere dets kvalitet i sig selv, hvis ikke det sættes i relation til noget andet. Han anfører, at vurdering derfor kræver såvel en sammenligningsdimension som stiller veldefinerede vurderingskriterier til rådighed. Man skal altså både definere, hvad man vurderer ud fra, og have etableret en sammenligningsdimension for at kunne vurdere, om noget er godt, da dette kræver, at det er 'bedre end...' (Fink 1991, 72). Jeg mener ikke nødvendigvis, at vurderingen af transformation kræver denne sammenligningsdimension. Jeg mener godt, at én transformation kan vurderes som vellykket, uden at det fordrer sammenligning med én eller flere andre transformationer.

Men det står klart, at det ikke mindst når vi arbejder med en dissonant kulturarv som kirkerne kræver en stærk bevidsthed om, efter *hvilke* vurderingskriterier vi vurderer. Og at disse kriterier fuldstændig som det er tilfældet med kulturarvsbegrebet vil kunne afhænge af hvilken aktør,

der vurderer. Retter vurderingskriterierne sig mod fysiske parametre som bevaring af originals substans eller bevaring af rumlige karaktertræk? Retter de sig mod dynamiske processer som inddragelse af, og anvendelighed for, lokalsamfundet, potentiale for turisme, økonomisk rentabilitet? Eller er vurderingsdimensionen af mere immateriel karakter: æstetisk kvalitet eller bevaring af stedets heterotopiske karakter?

Denne vanskelighed har jeg selv oplevet igennem forskningen, hvor jeg har kæmpet med anvendelsen af studieprojekterne som empirisk grundlag. Det viste sig særligt i mine forsøg på at vurdere de enkelte projekters 'rigtighed' eller vellykkethed. Problematikkerne i dette arbejde var flere. Først og fremmest den, at jeg med projektet forsøger at eliminere risikoen for enkeltaktørers værdidomme. Og hvordan undgår jeg i denne sammenhæng, at min værdidom bliver et enkelt fags (arkitektfagets) forsøg på at tage magten over feltet? Hvis jeg selv begynder at afsige værdidomme over de studerendes projekter, gør jeg mig så ikke netop skyldig i den magttilraning, som jeg forsøger at eliminere?

Jeg forsøgte derfor at opstille forskellige former for mere objektive sammenligningsdimensioner og vurderingskriterier for projekterne og udvikle objektive, metodiske vurderingsværktøjer. Men jeg blev ved med at løbe panden mod muren. Dels fordi disse grundlæggende kvalitative værdier umuligt kan kvantificeres. Og dels fordi jeg som fagperson ikke har kompetence til egenhændigt at kunne vurdere ud fra andet end min egen faglighed. F.eks. har jeg i denne proces ikke kompetence til at vurdere, i hvilken grad lokalbefolkningens behov og ønsker imødekommes.

Dette ville jeg være i stand til, hvis jeg i dialog med lokalbefolkningen havde opstillet vurderingskriterier for deres ønsker til transformationen. Men her slår projekterne ikke til, da de er hypotetiske og, om end de er blevet til med baggrund i indgående analyser af stedet, dog er blevet til uden organiseret dialog med lokalsamfundet, medarbejdere eller ekspertrådgivere.

Projekterne er altså reelt hypotetiske idéer men fremstår på grund af deres bearbejdningsgrad som færdige projekter. Projekterne er informeret af de fysiske forhold på stedet og af arkitektens egen ekspertviden men mangler fundering hos og information fra lokale aktører og andre eksperter.

På den måde kortslutter de studerendes designforslag så at sige den tidligere præsenterede figur over transformationsprocessen ved ikke at udspringe af eller inddrage hverken lokalbefolkning eller andre eksperter og aktører i processen men alene ud fra egen faglig viden og egne kriterier at lave et færdigbearbejdet projekt. Mere end reelle bud på transformationer i de specifikke sogne skal de derfor ses som idé- og strategigeneratorer og som diskussionsoplæg.

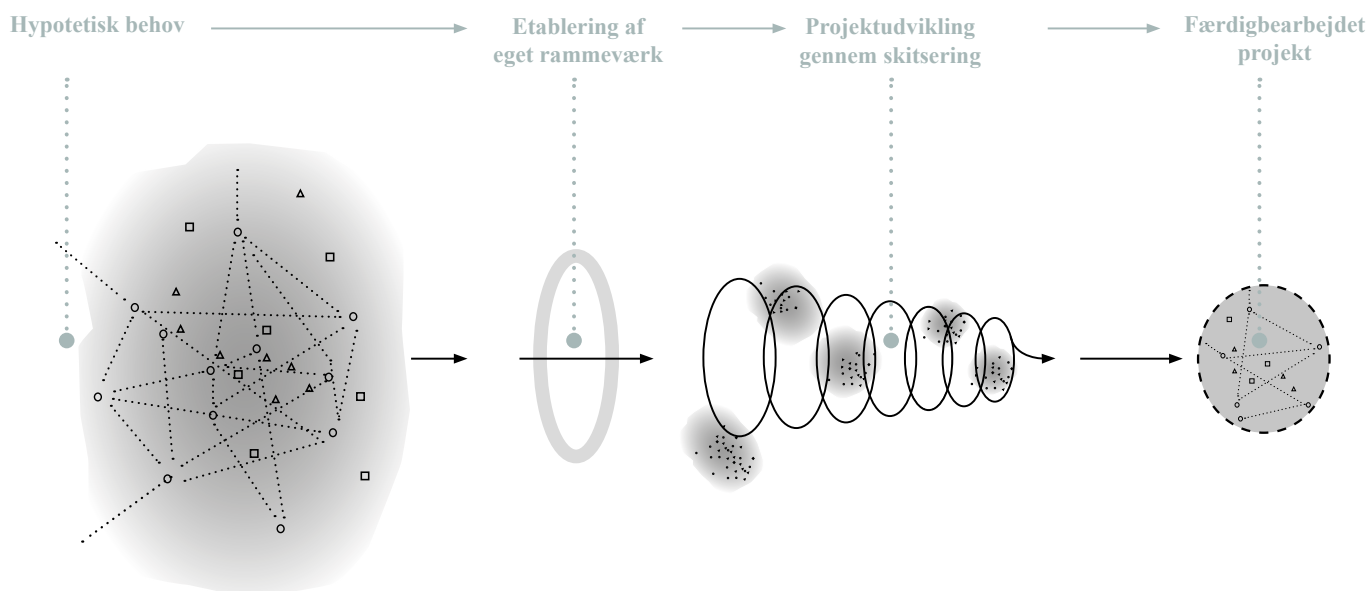
Projekterne har været stærkt informative i forskningsarbejdet, da de på flere punkter har givet vigtig viden og erkendelser i forskningsarbejdet, hvad angår både de processuelle, dynamiske og fysiske aspekter af transformationsprocessen.

Projekterne har vist sig uovertrufne som dialogmateriale med såvel lokale, internt kirkelige som rådgivende aktører. De udgør i sig selv et sæt non-humane aktører, der kan flytte dialogen om både dynamikker, funktioner og fysiske indgreb et givent sted. Det er min erfaring, at projekterne på grund af deres hypotetiske karakter kan anvendes generelt. De kan i en hvilken som helst kirke give anledning til diskussion af løsninger på det givne sted.

- Projektmateriale påviser dermed vigtigheden af visuelt materiale som aktør i fremtidige processer.

Diagram:
Visualisering af studieprojekternes kortslutning af transformationsprocessen.
Maj Bjerre Dalsgaard, 2021

Transformationsproces - studerendes designforslag:

- Projekterne har vist sig anvendelige til at uddrage designstrategier på forskellige planer både fysisk, funktionelt og dynamisk.
- Projekterne tydeliggør særlige opmærksomhedspunkter både på det fysiske, det dynamiske og det heterotopiske plan.
- Projekterne har tydeliggjort processuelle opmærksomhedspunkter i forhold til inddragelse af lokalbefolkning og ekspertaktører.

Arkitekten som mediator

Tunbridge og Ashworth beskriver, hvordan transformationsprocessen består i en udvælgelse og tematisk fortolkning af eksisterende ressourcer til en komplekst sammensat ny situation/slutprodukt. Braae og Diedrichs beskrivelse af transformationsprocessen kan bygge oven på Tunbridge og Ashworths forståelse med uddybningen af, hvordan arkitekten står i centrum for denne refleksive praksis, der svinger mellem undersøgelse af det eksisterende og afprøvning af, hvad det kan blive i en gensidigt konstituerende proces.

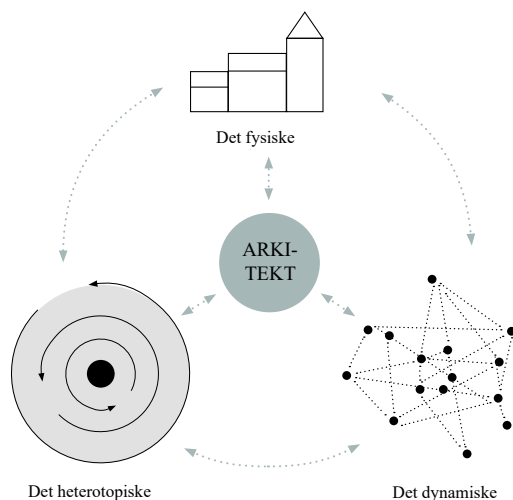
I denne proces fungerer arkitekten som fortolker og formidler. Ikke blot mellem aktører men også mellem ressourcer, potentialer og barrierer på det givne sted. Således kommer arkitekten både til at indtage en rolle som mediator mellem parametre og aktører i processen, som fortolker af de udvalgte ressourcer og som formidler af det endelige projekt gennem et visualiseret projektmateriale.

Diagram t.v.:
Arkitekten som mediator
mellem ressourcer.

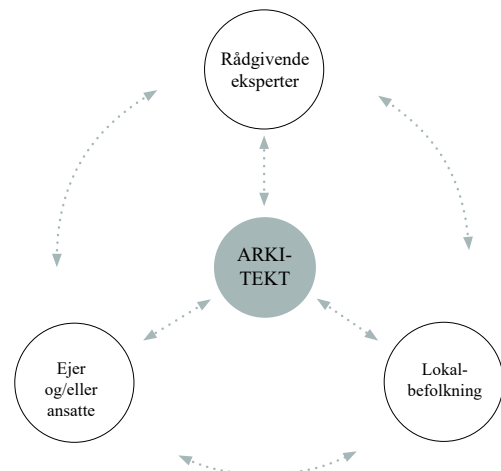
Diagram t.h.:
Arkitekten som mediator mellem
aktører i processen.

Maj Bjerre Dalsgaard, 2021

Arkitekten som mediator mellem ressourcer

Arkitekten som mediator mellem aktører

Niels Albertsen beskriver i artiklen *Broer mellem forskning og praksis*, hvordan arkitekten kan indtage rollen som formidlende brobygger mellem viden og praksis. Albertsen fremhæver, hvordan brobygningen ikke alene har karakter som det, der forbinder, men også som det redskab, der tjener til selve skabelsen af nye steder:

"[...] broer gør noget ved det, de forbinder. Som filosofen Martin Heidegger har sagt: Broer skaber steder. Broen kommer ikke hen at stå et sted [] det er ud fra broen selv at stedet først opstår. (Albertsen m.fl. 2020, 56)

Det er en meget væsentlig pointe i arbejdet med den dissonante kulturarv her kirkerne at arkitektens rolle som fortolker og formidler ikke skal have karakter af envejskommunikation men i udstrakt grad skal være en proces, hvor arkitekten som mediator sikrer gensidig videndeling og vidensopsamling. Og sikrer at fortolkninger testes og afprøves i dialog før den endelige fortolkning pakning og formidling:

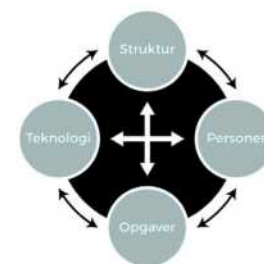
Man kan ikke formidle direkte, oversætte uden forandring, skriver Albertsen og fortsætter: *Der er brug for mediatorer, som forandrer, idet de oversætter, som tilpasser den abstrakte viden til konkrete situationer. Praksis kan informeres, understøttes, orienteres og påvirkes af den abstraherede forskning, men forskningen alene gør det ikke. Der er brug for kunnen, færdigheder, redskaber, information, repertoarer af normer og idealer, formulering og koordinering af magtfulde interesser i konflikt, hvilket alt sammen afbøjer, forskyder og tilpasser den abstrakte forsknings resultater til beslutningens situation. (Byg Bro, Niels Albertsen s. 58)*

Arkitekten indtager dermed som beskrevet oven for både rollen som mediator mellem parterne, fortolker af ressourcerne og formidler af projektet i transformationsprocessen. Arkitekten bygger med Albertsens ord bro mellem teorier, strategier og praksis. Og mellem eksperter og brugere.

Figuren kan paralleliseres til den amerikanske organisationsforsker, professor H.J. Leavitts systemmodel for forandringsprocesser, som er en enkel model, der visualiserer princippet i, at humane og nonhumane aktører i en forandringsproces gensidigt påvirker hinanden men gerne skal

finde ligevægt. Elementerne i de fire variabler vil ifølge Leavitt indbyrdes påvirke hinanden, forstået på den måde, at sker der en forskydning i den ene af variablerne vil dette påvirke de øvrige tre variabler, da tesen er, at en der kontinuerligt og implicit søges en konstruktiv balance imellem variablerne (Leavitt 1964).

I den figur jeg skitserer, indtager arkitekten rollen som forandringsagenten der, som Albertssen beskriver, kan fungere som brobyggeren mellem aktører og parametre og derved finde ligevægt i forandringsprocessen.

H.J. Leavitts systemmodel for forandringsprocesser, 1964.

Hvor langt rækker begrebet 'kirke'?

I dag defineres ordet 'kirke' både som en bygning, hvor der afholdes kristne gudstjenester, og som et kristent trossamfund. Men hvor langt kan fremtidens transformationer gå, før de bygninger, vi i dag identificerer som kirker, ikke længere kan ses som værende dette? Hvornår ophører en kirke med at være en kirke?

For at afklare dette må jeg gå et skridt dybere ind i definitionen af, hvad en kirke er. Det, der beskriver en kirke, omfatter nemlig flere forhold.

Heriblandt:

- *formelle forhold*: ejerskab, drift, beslutningskompetence, som i dag alle ligger under folkekirken
- *funktionen* som et sted, hvor der afholdes kristne gudstjenester
- *arkitekturen*, som beskrevet i afhandlingens Del 1
- *kirkens særlige karakter*, det heterotopiske, som beskrevet i afhandlingens Del 2

Hvad en kirke er kan altså både defineres af, hvad vi ser, og af hvad der sker i bygningen. Ligesom det kan defineres af en række formelle forhold.

Lad mig nu lave et par tankeeksperimenter:

Er en kirkebygning, som ser ud som en kirke, men hvor det kristne kirkesamfund hverken har brug, ejerskab, drift eller beslutningskompetence, stadig en kirke?

Er en kirkebygning, hvor det kristne kirkesamfund hverken har brug, ejerskab, drift eller beslutningskompetence, og hvor det arkitektoniske udtryk er væsentligt ændret, stadig en kirke?

Jeg mener ikke, der kan findes et entydigt svar på, hvor langt begrebet kirke rækker. Eftersom begrebet i dag dækker over flere ting, mener jeg også, at definitionen af begrebet kirke vil kunne ske på flere planer i fremtiden.

Jeg mener altid, at en kirkebygning, som har det udtryk, vi genkender som kirke, vil opleves som en kirke i sammenhængen som et offentligt symbol, som landemærke og som historisk kulturarv. Kirken som offentligt symbol – som den fjerne, ikoniske kirke, som Jørgen I. Jensen beskriver vil stadig kunne opleves i landskabet i den store kulturhistoriske sammenhæng, uanset om alle formelle forhold er overdraget fra folkekirken til en anden ejer. Også selvom kirken heller ikke længere har funktion af kirke. For den tilfældigt forbigående i landskabet vil kirkebygningen stadig opfattes som en kirke, og man vil ikke umiddelbart kunne aflæse, at denne kirkebygning ikke længere har hverken funktion af kirke eller formel forbindelse til kirken som institution.

Er arkitekturen derimod gennem tilbygning eller ombygning sløret i en sådan grad, at kirken ikke længere i sin relation til landskabet og landsbyen aflæses visuelt som en kirke, mener jeg, vi har nået bristepunktet for, at bygningen kan defineres som sådan.

Dog samtidig: hvis en kirke formelt set er en kirke og har funktion som sådan, vil man vel kunne ændre arkitekturen helt grundlæggende, og kirken ville fortsat kunne defineres som en kirke? Men man ville i så fald have ændret kirkens aflæselighed som offentligt symbol, som identifikationspunkt - og om ikke have ødelagt så i hvert fald have påvirket de arkitektoniske og kulturhistoriske værdier i voldsom grad.

Man vil altså kunne ændre kirkebygningen grundlæggende fysisk men gennem brugen stadig bevare bygningens status som *kirke i funktion*. Ligesom man vil kunne ændre bygningens grundlæggende funktion og formelle status men samtidig opretholde bygningens udtryk som en *kirkebygning*.

Man er derfor nødt til at sondre mellem brugen af bygningen, arkitekturen og de formelle forhold omkring bygningen og for hver af disse tage stilling til, hvordan en fremtidig transformation påvirker disse forhold, og hvor tålegrænsen for transformation er.

Først når man både ændrer arkitekturen grundlæggende og fjerner/ændrer funktionen, når det yderste slutpunkt for kirkebegrebets rækkevidde.

Det betyder dog ikke, at det er så langt, vi kan, eller skal, gå. For længe før man når til yderpunktet af kirkebegrebets rækkevidde, vil store tab kunne være sket både arkitektonisk og kulturhistorisk.

Heterotopibegrebet i et transformationsperspektiv

Afslutningsvis vil jeg vende tilbage til heterotopibegrebet og spørgsmålet om begrebets relevans og anvendelse i forhold til transformation af kirker.

Analysen af de studerendes projekter viser den heterotopiske karakter som en styrende driver for det mulige fremadrettede funktionsvalg.

Analysen af de udenlandske cases viste, hvordan kirkernes særlige heterotopiske karakter kan bevares, svækkes eller forstærkes gennem en transformation, og at der for at opretholde kirkens heterotopiske karakter er flere parametre, man må være bevidst om i transformationsprocessen.

Spørgsmålet er selvfølgelig, om det er vigtigt, at kirken fortsat bevarer sin heterotopiske karakter? Vil vi miste noget som samfund eller enkeltpersoner, hvis kirker, som tages ud af brug, omdannes til private boliger, som gør bygningerne utilgængelige for offentligheden? Til supermarkeder, som med ét vil ensrette funktionsprogrammet og i høj grad gøre bygningerne til en del af vores hverdagsliv? Hvis vi opdeler kirkerummet permanent og fjerner muligheden for fremover at opleve kirkerummet i sin sammenhæng? Fjerner bygningens funktion og lader den ligge hen som et passiv, musealt objekt uden brug?

Ja, jeg mener, det er vigtigt, og ja, jeg mener, vi vil miste noget som mennesker og som samfund, hvis ikke vi værner om den særlige heterotopiske karakter, som kendetegner kirkerne i dag.

I vores samfund er de fleste steder underlagt en stærk disciplinering og rationalisering, som bevirker, at de små andre steder mellem hverdagsrummene er få. De steder, hvor tiden sættes i stå, hvor vi selv aktiveres i en historisk perspektivering, og hvor særlige møder kan opstå og særlige oplevelser kan finde sted.

Det er ikke kun kirkerne, der har denne funktion. Der findes andre af denne type anderledes steder både på landet, i byen og derimellem.

Men de bliver færre, jo mere velordnet og disciplineret vores samfund bliver, og det er vigtigt at værdsætte og bevare de steder, som afviger fra hverdagen, hvor tiden opløses, og hvor anderledes rumlige oplevelser er mulige.

Derfor mener jeg, man bør inddrage heterotopibegrebet bevidst i fremtidige transformationsprocesser, når man arbejder med kirker.

Jeg mener ligeledes, at begrebet kan være en vigtig tilføjelse til bevaringsparametrene, når man arbejder med andre heterotopiske områder og bygninger. Det kan eksempelvis være overskudsområder som industri-, havne- eller jernbanearealer, funktionstømt industri, sommerhus- eller kolonihaveområder og lignende andre steder som karakteriseres ved at stå uden for vores hverdagssfære og skabe anderledes modrum hertil.

Modsatte side:
Silhuet af Engbjerg Kirke
i lav sol.
Foto: Studerende ved
studio 1b, forår 2019.

DEL V

KONKLUSION

mulighedsfelt og konkluderende procesmodeller

KONKLUSION

Baseret på diskussionerne og refleksionerne i afhandlingens Del 4 vil jeg her i afhandlingens hovedkonklusion besvare afhandlingens hovedspørgsmål: *Hvordan kan mulighedsfeltet for fremtidig transformation af landsbykirker defineres?*

Formålet med afhandlingen har været at finde svar på, hvordan man bedst bevarer de landbeliggende middelalderkirker i spændet mellem respekten for bygningsmæssige hensyn, immaterielle, følelsesmæssige hensyn og deres mulige fremtidige funktion i landsbysamfundene.

Hidtidige forslag har primært sigtet mod passiv monumentbevaring begrundet dels med kirkernes placering, dels med den store bevaringsværdi de udgør og rummer (F.eks. i ”Ny brug af danske kirkebygninger” 2014). På baggrund af afhandlingens fund og diskussionen af dem er det min konklusion, at de landlige middelalderkirker bør indgå i en aktiv bevaring i landsognene med opmærksomhed på deres særlige, heterotopiske karakter.

Kirkerne har gennem alle tider været aktive bygninger i sognene. De har været brugsbygninger, som har samlet befolkningen, som har udviklet sig med tidernes behov og formåen, og som har varetaget skiftende funktioner i lokalsamfundene gennem tiden. Kirkerne har til alle tider været aktive bygninger, der har adskilt sig fra vores hverdagsrum, og som har åbnet mulighed for andre typer aktiviteter og andre møder mellem folk end hverdagens mellem menneskelige møder.

En passiv monumentbevaring vil sikre, at særlige fysisk-historiske værdier ikke berøres og bringes i fare. Men samtidig mister man noget meget vigtigt: Det kontinuum som kirkebygningerne har været en del af, siden deres grundstene blev lagt. Dette vil blive afbrudt i det øjeblik, man vælger at tage bygningerne helt ud af brug og bevare dem i en passiv monumentbevaring. Det vil bryde kirkernes livslange historie som aktive, dynamiske brugsbygninger, hvilket er et særligt særkende for disse bygninger.

Hvis bygningen gøres til et musealt objekt, flytter det os i vores samtid fra at være aktive deltagere i bygningens historie til at være passive betragtere af bygningen som historisk objekt. Man vil ikke længere som menneske kunne gå ind i kirken og indtræde i det kontinuum af tid, brug og transformation, som man kan i dag og altid har kunnet. Man vil i stedet forudsat at bygningen fortsat er åben for adgang indtræde i en historisk kulisse, som man kun kan forholde sig til i retrospekt. På den måde afbrydes bygningens forbindelse til nutiden og fremtiden, og bygningens fremtidige relevans reduceres til et retrospektivt, historisk artefakt.

Hvis kulturarven inddrages aktivt i lokalområderne, viser undersøgelser, at den har potentiale til at styrke identiteten og engagementet i de små samfund. Det er derfor min konklusion, at den mest respektfulde tilgang til kirkernes fremtid er en aktiv, demokratisk bevaring, hvor bygningerne stadig kan bevare deres relevans som brugsbygninger, der samler befolkningen og åbner for anderledes rumlige oplevelser og sociale møder i landområderne.

Mulighedsfeltet for de middelalderlige landsbykirker bør derfor defineres i tæt dialog mellem eksperter og lægmand i de enkelte sogne. For at styrke kirkebygningens fortsatte relevans i sognet og lokalbefolkningens fremadrettede ejerskab og engagement i lokalsamfundet må processen udspringe af lokale behov. På denne måde vil kirkebygningerne fortsat kunne indtage rollen som aktive, relevante bygninger i lokalsamfundene og dermed bidrage til en styrkelse af disse.

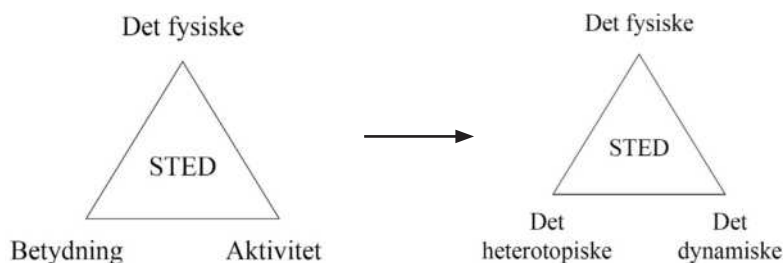
Skismaet ved en demokratisk inkluderende tilgang til udviklingen af kirkebygningerne er, at det kan resultere i en forbrugsdrevet tilgang af bygningerne, som indbefatter en risiko for at ødelægge præcis de værdier, der i første omgang gjorde kirkerne vigtige, interessante og attraktive.

Kirkerne rummer arkitektoniske og kulturhistoriske værdier, som ikke kan gøres op i økonomiske beregninger og markedsværdi. Disse værdier er essentielle for kirkebygningernes stærke potentiale til at styrke identitetsfølelse, stolthed og engagement i lokalområderne. En demokratisk proces indebærer en implicit risiko for at af kirkebygningerne, der kan betyde, at økonomi og nutidige behov overtrumfer de umistelige historiske og arkitektoniske værdier. For at sikre at dette ikke sker, må der være en klar procesmodel for transformationsprocessen, som sikrer de bærende værdier.

Hvis vi skal formå at transformere kirkerne med respekt for deres historiske karakter som aktive, samfundsrelevante brugsbygninger, er det yderligere vigtigt, at de transformative tiltag, vi gør i dag, ikke opfattes som statiske slutpunkter for, hvad og hvordan kirkebygningerne er, men betragtes som blot endnu et stadie i en fortsat transformationsproces. Dette stiller krav til, at vi nu som tidligere underordner os kirkens fysiske hovedstrukturer og bygger videre efter de principper, som bygningerne er udviklet efter fra middelalderen til i dag, *samtidig med* at vi står ved vor egen samtids funktionelle behov og æstetiske idealer i transformationerne og derved bevarer og understøtter bygningernes fortsatte narrativitet og relevans.

En metodisk ramme for definition af mulighedsfeltet

Afhandlingens samlede, tværgående hovedbidrag er udviklingen af en metodisk ramme for definition af kirkebygningernes individuelle, fremtidige mulighedsfelt. Rammen er etableret gennem en nyfortolkning og operationalisering af den stedsteoretiske tredeling fra Relphs: *det fysiske, betydning og aktivitet* til i denne sammenhæng: *det fysiske, det heterotopiske og det dynamiske*.

Udvikling og operationalisering af Relphs definition af den tredelte stedsforståelse (t.v.) til min definition af den tredelte stedsforståelse i arbejdet med kirkebygninger og sogne (t.h.).

I figuren ”Definition af mulighedsfelt” fremgår det hvilke elementer, der må indgå i analysen af disse tre grundlæggende parametre. Der er faktorer, som er generelt gyldige for vore middelalderlige kirkebygninger. Men der er også variable, som er stærkt stedspecifikke, og som er helt nødvendige for definitionen af det konkrete mulighedsfelt for den enkelte kirke. Ved overlejringen af disse generiske og specifikke faktorer begynder konturerne af et mulighedsfelt, der er unikt og specifikt for hver enkelt kirke, at tegne sig.

Ramme for definition af mulighedsfelt

Det fysiske

- Viden om kirkens generelle arkitektur og udviklingshistorie
- Specifik analyse af kirkens udviklingshistorie
- Værdisætning af kirkens arkitektur og inventar
- Identifikation af mindre følsomme punkter eller områder i bygningen og dens kontekst, som kan anvendes aktivt i transformationen
- Kortlægning af landskabelige, bygningsmæssige eller infrastrukturelle værdier i sognet

Det dynamiske

Specifik analyse af kirkens og sognets:

- ressourcer
- potentialer
- netværk
- aktiviteter
- brugergrupper

Potentialerne kan række ud over sognegrænsen og inkludere regionale, nationale og internationale netværk og brugergrupper.

Det heterotopiske

- Viden om og respekt for de forskellige perspektiver, der findes på kirken
- Forståelse for kirkens heterotopiske karakter
- Opretholdelse af kirkens heterotopiske karakter som et sted, der afviger fra hverdagens rum

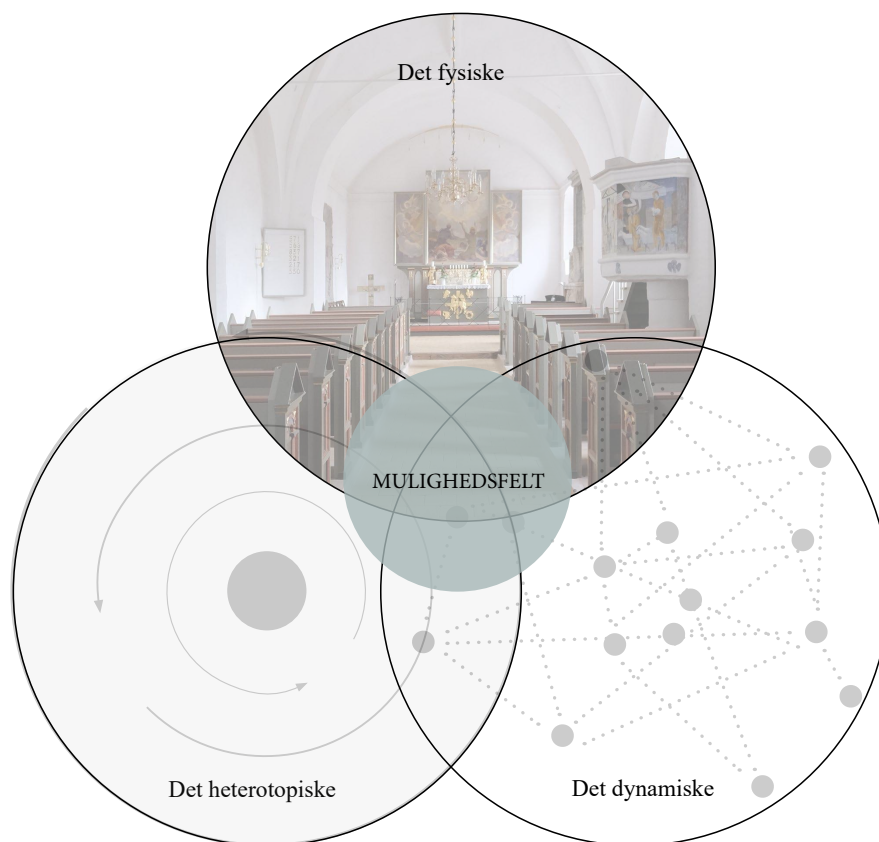

Diagram: Mulighedsfelt
Definition af den enkelte kirkes specifikke mulighedsfelt sker ved overlejringen af analyser af det fysiske, det dynamiske og det heterotopiske.

Konkluderende procesmodeller

Selv med brug af den metodiske ramme for definition af mulighedsfeltet vil der stadig qua transformationsprocessens valg og fravalg også for den enkelte kirke – være flere mulige bud på 'rigtige' løsninger. Se diagrammene Transformationsproces og Transformationsproces aktører på modstående side.

Det er vigtigt at være opmærksom på, hvornår og hvordan forskellige aktører inddrages i transformationsprocessen. Figuren skitserer processen for transformation i følgende fire skridt:

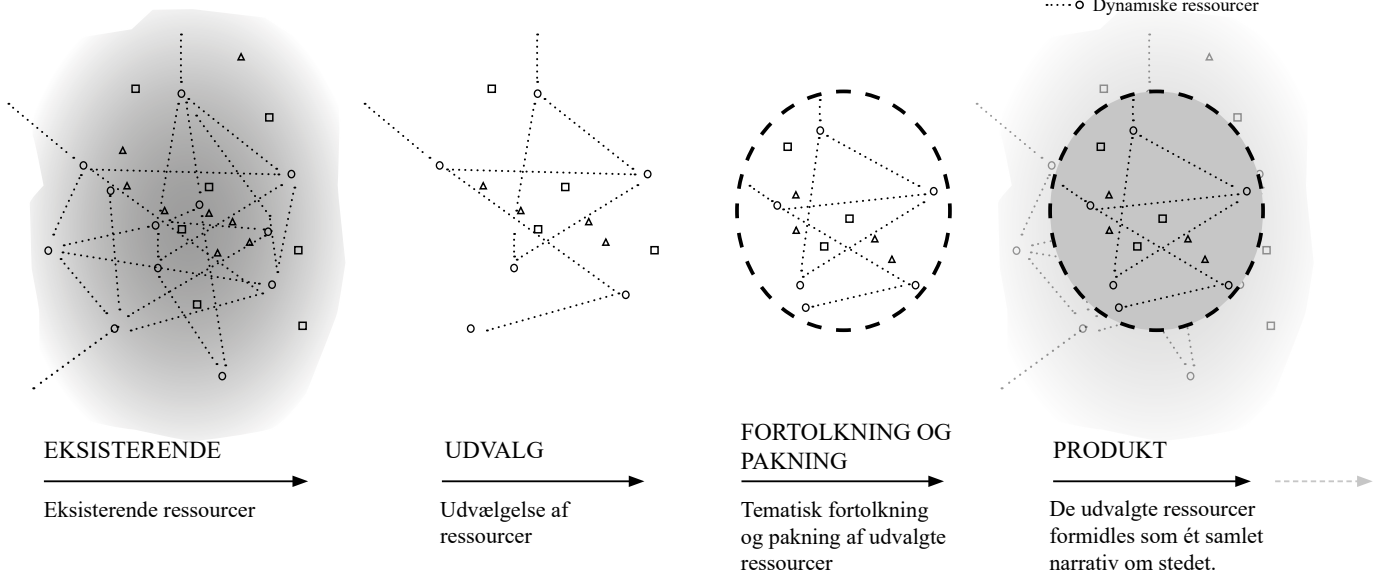
- identifikation af et forandringsbehov
- kortlægning af ressourcer, potentialer og barrierer
- udvælgelse af ressourcer og målgrupper
- fortolkning og pakning af udvalgte ressourcer i et samlet hele

Det anbefales, at initiativet til forandringer kommer fra lokalsamfundet, og at forandringerne skitseres i en iterativ proces mellem lægmænd og eksperter inden for et ekspertdefineret rammeværk. Her ser jeg arkitekten som mediatoren i processen, som på baggrund af dialog kan visualisere og formidle kirkens forandringspotentiale mellem eksperter, objekt, værdier og brugere/borgere.

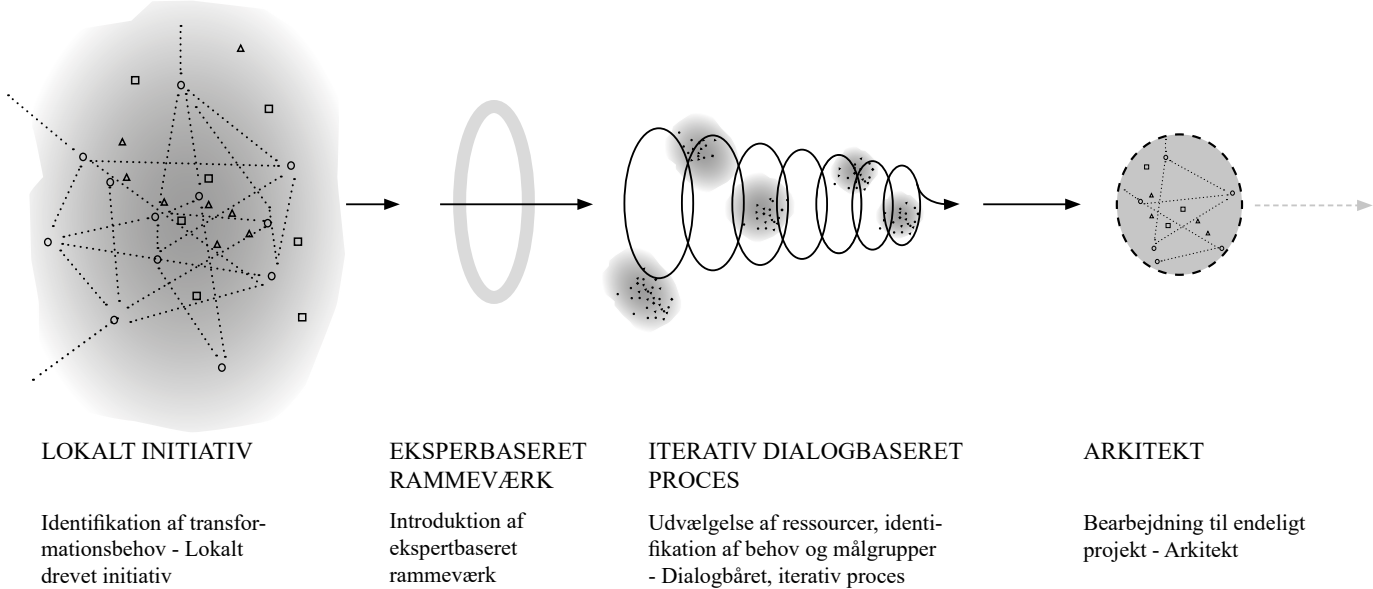
Modsatte side øverst:
Visualisering af transformationsprocessen.
Maj Bjerre Dalsgaard, 2021

Modsatte side nederst:
Visualisering af aktørernes rolle i transformationsprocessen.
Maj Bjerre Dalsgaard, 2021

Transformationsproces:

Transformationsproces - aktører:

ANBEFALINGER

Afhandlingen peger på muligheder for en fremadrettet aktiv bevaring, hvor det at arbejde i respekt for kirkens særlige karakter i høj grad er at respektere kirkernes historie som aktive brugshuse, der til alle tider tilpasses det omgivende samfund for at bevare deres relevans.

En passiv monumentbevaring vil nok bevare den konkrete, fysiske vidnesbyrd om kirken, som den fremstod, da den blev taget ud af brug. Men samtidig vil kirkens karakter som en aktiv brugsbygning blive kompromitteret, og dermed vil det kontinuum, som kirken har været en del af siden de første sten blev lagt, blive afbrudt.

At arbejde i respekt for kirkens særlige karakter mener jeg, på baggrund af afhandlingens fund, kan opsummeres til følgende anbefalinger:

Det fysiske

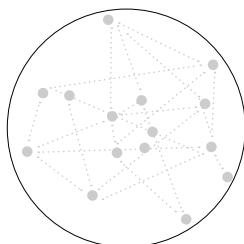
Det fysiske

Den fysiske hovedstruktur:

I det indre bør hovedskibets udstrækning fortsat være muligt at opleve. Det vil sige, at underinddelinger af rummet bør foretages på en måde, som ikke visuelt deler rummet op. For eksempel via ”rum i rum”-princip, ved fleksible vægge eller gardiner, med møblement eller glasvægge, som tillader fortsat visuel sammenhæng i rummet. I det ydre bør tilbygninger ske efter knopskydningsprincippet eller ved tilbygninger, som ikke ændrer kirkens ikoniske fremtræden og aflæselighed som kirke i landskabet.

Materialitet:

Der anbefales en stærk opmærksomhed på materialevalget. Overflader i kirkerum og kor bør fortsat understøtte oplevelsen af et heterotopisk rum, som adskiller sig fra vores hverdagsrum. Ved blivende tilføjelser bør materialer modsvare kirkens materialer i kvalitet samt æstetisk og håndværksmæssig bearbejdning. Dog i et nutidigt udtryk, som understøtter bygningens narrativitet. Der kan arbejdes med materiel kontrastering. Der bør være visuel kontakt mellem oprindelige og nye strukturer.

Det dynamiske

Det dynamiske

Den dynamiske mangfoldighed bør opretholdes:

Det anbefales at tænke i netværk i forskellige skaler for at øge mulighederne for aktivering af bygningen.

Der anbefales en opmærksomhed på, at bygningerne kan anvendes til forskellige formål/brugergrupper i forskellige tidsrum. For eksempel hverdage/weekender, dagtimer/aften, sommer/vinter. Dette kan øge dynamikken i anvendelsen.

Transformationer bør ikke målrettes enkeltgrupper på en måde, så det ekskluderer muligheden for besøgende i kirken.

Bygningerne bør fortsat stå i et dynamisk inkluderende forhold til sin lokalbefolkning.

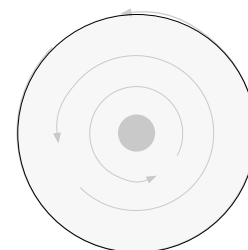
Det heterotopiske

Den heterotopiske karakter bør opretholdes:

Der anbefales en stærk opmærksomhed på, at bygningerne fortsat kan fungere som heterotopiske andre steder i samfundet, hvor hverdagsvirkeligheden opløses, og anderledes møder og muligheder kan opstå.

Det anbefales, at der for at opretholde kirkens særlige, heterotopiske karakter, tænkes i funktioner, som i høj grad kan fungere på bygningens præmisser, hvad angår:

- Akustik
- Temperatur
- Lys
- Stemning/atmosfære

Det heterotopiske

Processuelle anbefalinger

Følgende opmærksomhedspunkter anbefales ved fremtidige transformationer:

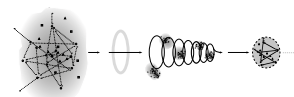
Tæt dialog mellem eksperter og lægmænd.

Opmærksomhed på beslutningskompetencer i de forskellige faser.

Det anbefales, at transformationer forudgås af en værdi- og potentialanalyse efter den metodiske ramme, som tager højde for:

- Det fysiske
- Det dynamiske
- Det heterotopiske

For en helhedsorienteret transformation er det vigtigt, at de tre ovenstående niveauer: *det fysiske, det dynamiske og det heterotopiske* sammentænkes ligeværdigt i processen.

Rammen for definitionen af mulighedsfeltet skal sikre, at de tre niveauer: *det fysiske, det dynamiske og det heterotopiske* sammentænkes ligeværdigt i transformationsprocessen, så der opnås en balance mellem disse parametre. Denne balance er vigtig, fordi den sikrer en tilgang til kirkerne som komplekse helheder, således at enkeltstående, men eventuelt dominerende perspektiver (eksempelvis det musealiserende, det forbrugsprægede, eller andre), ikke vægtes ensidigt som følge af dominerende aktører eller interessenter i processen.

Med kompetencer indenfor arkitektur, arkitekturhistorie, brugerinddragelse og visualisering ser jeg arkitekten som den mulige mediator i denne proces. Rollen vil såvel være som mediator mellem *aktørerne* i processen, som mellem *ressourcerne* på stedet.

Den medierende rolle vil bestå i at stå i centrum som brobygger i en refleksiv dialogisk transformationsproces. Her indsamler arkitekten viden, medierer mellem aktørernes ønsker og behov samt stedets ressourcer og potentialer, og pakker og formidler løbende denne viden gennem visualiseret materiale indtil en endelig forslagsstilling er nået.

Arkitekten som mediator mellem aktører

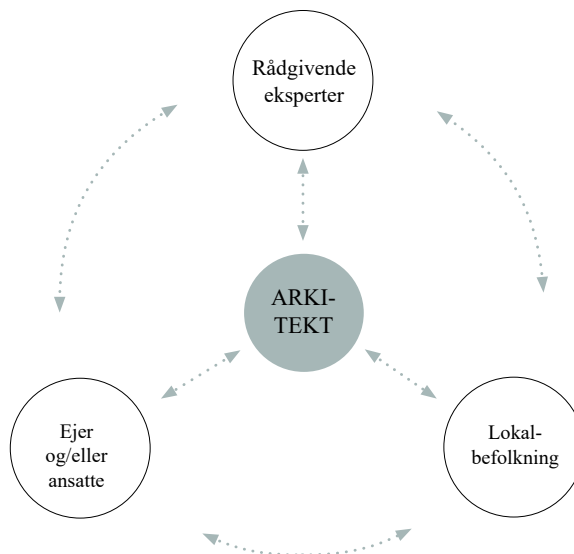

Diagram:
Arkitekten som mediator mellem aktører i processen.

Gennem dette projekt har jeg skabt en base af viden om kirkernes udvikling, arkitektur og betydning, samt en række strategier og modeller, som kan danne grundlag for fremtidens diskussioner og transformationer af de middelalderlige landsbykirker. Men det er naturligvis ikke alle kirker, der skal undergå større transformationer i fremtiden. Det er vigtigt at holde sig for øje, at større transformationer kun skal udføres, hvor der er behov for det.

Det vil derfor fremadrettet og løbende være nødvendigt at afdække, hvor behovet for transformation konkret er.

Der har tidligere været oplæg til at vurdere situationen i de 200 mindste danske sogne ("Sareen vil have retningslinjer for kirkelukninger" 2013). Men de mindste sogne er ikke nødvendigvis de sogne, hvor kirken er mindst søgt. Jeg mener derfor, det er vigtigt, at transformationsinitiativet i fremtiden er drevet af lokale ønsker og behov som kirkeudviklingen gennem alle tider har været det.

Arkitekten som mediator mellem ressourcer

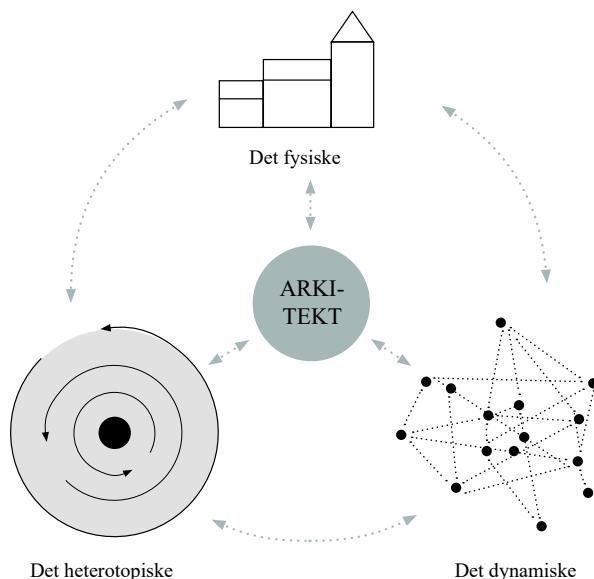

Diagram:
Arkitekten som mediator
mellem ressourcer.

EFTERSKRIFT
retrospektive forskningsrefleksjoner

RETROSPEKTIVE FORSKNINGSREFLEKSIONER

At skrive en ph.d.-afhandling er ikke først og fremmest at udføre et stykke forskning. At skrive en ph.d.-afhandling er først og fremmest at lære at forske. At skitsere et forskningsprojekt, teori og metoder til at besvare de stillede forskningsspørgsmål uden egentlig helt at vide hvad forskning er. Og derefter at bevæge sig ud på dybt vand og finde vej ind til bredden igen.

Når jeg kigger tilbage i dag, ville jeg ønske, jeg kunne gøre det hele om med den viden, jeg nu har om epistemologi, teori, metoder og metodologi. Mange ting ville være uendeligt meget lettere. Mange valg ville være enklere. Og processen helt sikkert mere lineær.

På den anden side ville jeg ikke gøre det om. For de vildveje, projektet og min uvidenhed har ført mig igennem i processen, har været vigtige. Uden dem var projektet ikke blevet, hvad det er i dag. Mange af vildvejene har været blindgyder, eller har ført mig ud i uoverskueligt store landskaber af for mig ubetrådt land af viden. Mange gange er jeg gået et stykke derud, men har måttet vende om og lægge udforsket land bag mig med en følelse af, at der lå uanede mængder af vigtig viden derude. Men det har været nødvendigt at komme derud for at møde snitfladerne af projektet. Og det var nødvendigt at vende om. For ellers var jeg aldrig kommet i land med et færdigt projekt.

Projektets formål

Projektets formål var fra begyndelsen at definere mulighedsfeltet for fremtidens kirke transformationer. Det formål har jeg undervejs måttet justere i erkendelse af, at dette ikke findes. Men ad vejen viste det sig, at en væsentlig pointe i det fremtidige arbejde med kirkerne netop er, at man må arbejde stedsspecifikt. Der er ikke ét definerbart mulighedsfelt for vores landsbykirkers fremtid. Men for hver kirke kan man tegne et mulighedsfelt ved at sætte fokus på de rette aspekter. Disse mulighedsfelter vil også for hver kirke kunne præsentere sig forskelligt. Det ser man i de 13 studieprojekter, hvor de studerende med udgangspunkt i de samme kirker fremkommer med forskellige transformationsforslag. Man ser dog også, at der inden for de forskellige sogne er temaer og valg, som går igen. Fordi udgangspunktet i kirken og stedets potentialer er det samme. Afhandlingens hovedbidrag er derfor i stedet udmundet i en metodisk ramme for definitionen af den specifikke kirkes mulighedsfelt, samt procesmodeller, som kan illustrere og organisere de forskellige stadier i en transformationsproces.

Borger- og brugerinddragelse

Helt fra projektets start havde jeg ønske om at arbejde kvalitativt og afdække befolkningens forståelse af kirkebygningerne. Bygningerne er jo en fælles kulturarv, og uden at forstå hvilken betydning de har for de mennesker, der bor side om side med bygningerne i dagligdagen, er det svært at forstå deres fremtidige potentiale tilstrækkeligt nuanceret. Jeg kastede mig derfor ind i det kvalitative interviewarbejde med borgere i casesognene men opdagede snart, at det var en tidskrævende proces med væsentlige ulemper. Når aftalen var sat op med interviewpersonen, var begge parter så opsatte på, at interviewet skulle være en succes, at jeg måtte lytte til timelange lange livshistorier, der ofte kom langt væk fra kirkebygningerne. Og interviewpersonerne var så optagede af at give mig de rigtige svar, at det ofte blev forceret.

Efter kursuer i kvalitativ metode og visuel antropologi blev jeg derfor inspireret til at gøre brug af uformelle samtaler som medie. Disse krævede ikke lige så stor logistisk forberedelse, var ikke tidskrævende, og svarene blev spontane og uforcerede. Det har den slagside, at jeg ikke sidder

tilbage med x antal bandede interviews med forskellige svar på de samme spørgsmål men i stedet med tegnebogsnotater fra omkring 100 samtaler af kortere og længere varighed og i forskellige omgivelser. Det betyder også, at jeg ikke har haft en struktureret plan for udvælgelse af interviewpersoner og derfor ikke nødvendigvis har talt med et repræsentativt udsnit af befolkningen. Til gengæld har jeg været i kontakt med et utal af mennesker fra menige borgere over præster til biskopper og museumsfolk.

Da ønsket netop ikke var at skabe et fuldt overblik over, hvad en kirke kan være for den enkelte, men at gøre opmærksom på at vi *har* forskellige forståelser, og at de også for den enkelte person kan variere, synes jeg alt i alt denne metode har givet mig den bedste empiri at arbejde med.

Da jeg således ret tidligt i processen valgte at benytte de uformelle samtaler som metode, er der ikke indgået en formel kontrakt om brug af materialet, hvorfor jeg har valgt at gengive citater og udsagn uden angivelse af navn, køn, alder og tilknytning af hensyn til anonymitet.

Kunne jeg gøre processen om, ville jeg have lavet et forskningsdesign, hvor borgerne i sognene indgik aktivt i udviklingen af transformationsforslag. Dette kunne have givet uvurderlig information til projektet. Om ikke andet ville jeg ønske, jeg kunne have præsenteret projekterne i de tre sogne og fået deres respons på arbejdet med i afhandlingens empiri. Men på grund af coronasituationen blev dette desværre ikke muligt.

Teori og metode

Teoretiske elementer har ændret status undervejs i processen. Det gælder eksempelvis Braae og Diedrichs metodiske og teoretiske rammeværk, som jeg langt hen i afhandlingen havde skrevet frem som et stærkt styrende rammeværk for alle dele af afhandlingen, men som i løbet af processen er blevet omskrevet til mine egne begreber og i højere grad er blevet en baggrundsoptik for at se på materialet. Det har været et vigtigt organisatorisk element for mig til at se på både den historiske udvikling, cases og i sidste ende til at se på definitionen af et mulighedsfelt. Men jeg havde forventet og længe troet, at jeg kunne og ville bruge det mere direkte overført på analyserne. Ikke mindst i analyserne af casestudierne, hvor jeg faktisk udførte en fuld analyse af alle projekterne med udgangspunkt

i deres metode. I sidste ende synes jeg dog, analyserne fyldte uforholdsmæssigt meget og var tunge at læse sig igennem, hvorfor jeg endte med stort set kun at inddrage analysernes fund og konklusioner i afhandlingen. Braae og Diedrich påpeger selv, at deres analysemodel har en svaghed, da det immaterielle kan være stærkt subjektivt og svært at afdække og arbejde med i en transformationsproces (Braae og Diedrich 2012, 31). Det samme har jeg selv oplevet: Når alle mennesker oplever kirken forskelligt, hvordan imødekommer man så dette i et transformationsprojekt? Man vil aldrig kunne tilgodese alle. Man vil aldrig kunne nå at spørge alle. Her har jeg fundet heterotopibegrebet anvendeligt. Gennem det har jeg kunnet sætte ord på noget af det ellers uudsigelige ved kirkerummet. Ved at arbejde med det heterotopiske i analysen af stederne og projekterne finder jeg en ramme for en mindre subjektiv vurdering af det immaterielle.

Visuelle metoder

Jeg har gennem afhandlingen arbejdet intensivt med eksplorative, visuelle metoder. I den forbindelse vil jeg også nævne mit indgående analysearbejde af 14 udenlandske cases, gennem hvilke jeg forsøgte at skabe værktøjer, som kunne hjælpe til analyse og vurdering af transformationer. I sidste ende er dette arbejde dog ikke repræsenteret i afhandlingen. Udviklingen af værktøjerne var i nogen grad et forsøg på at kvantificere det ukvantificerbare og låste i sidste ende analysen og forståelsen af projekterne ind i rammer, der var så snævre, at de blev meningsløse. Dog har arbejdet med de udenlandske cases og udviklingen af værktøjerne været vigtige for skærpelsen af min egen bevidsthed om transformationens væsenskarakter og ikke mindst for begrebsudviklingen i arbejdet. Et udsnit af de udenlandske cases og analysen heraf indgår i afhandlingen med det formål at give input til faktorer, som de hypotetiske danske projekter ikke kan besvare.

Selv nu hvor konklusionen er skrevet, føles projektet i højere grad som en start end som en slutning. Jeg glæder mig til at se, hvordan området udvikler sig fremadrettet, og jeg håber, jeg får mulighed for at tage del i arbejdet.

FOTOHENVISNINGER

S. 68: nederste foto, lånt fra websiden: (“Moegaard Museum - Stavkirken 2020)

S. 91: helsidefoto, lånt fra Jens Lindhe/Arkitema Architects

S.177: Foto øverst, lånt fra (“Engbjerg Kirke” 2011)

S.195: Foto øverst, lånt fra (“Kasted Kirke” 1983)

S. 211: Illustration, lånt fra (“Gosmer Kirke” 1983)

S.242: to nederste fotos, lånt fra websiden: (“ChampingTM - The Simple Concept of Camping in Ancient Churches 2020)

S. 243: nederste venstre foto, lånt fra websiden: (“Florence Trust” 2020)

UNDERSØGELSER, RAPPORTER OG ARTIKLER ANVENDT TIL ANALYSE I DEL 2

Videnskabelige rapporter

- 2013: Danskernes tro 2013 – spørgsmål og svar, Center for Kirkeforskning
- 2014: Tal om kirken, Afdelingen for systematisk teologi
- 2014: Den relevante folkekirke, Center for Kirkeforskning
- 2015: Hvad forventer folket af kirken, Center for kirkeforskning
- 2015: Kirkebygninger i religionsmodellens grænseflade. Mellem fælles kulturarv og folkekirkeligt magtmonopol, Religionsvidenskabeligt tidsskrift
- 2015: Blandt principielle sekularister og konkrete konservatorer, det danske Bibelselskab og Center for Kirkeforskning
- 2015: Forskellige vilkår for folkekirken på landet, Landsforeningen af Menighedsråd
- 2015: Dåb eller ej? Rapport om småbørnsforældres til- og fravalg af dåb, Center for Kirkeforskning
- 2017: Lukketid?, En religionssociologisk analyse af kirkelukninger og markedsgørelse, Københavns Universitet
- 2018: Churching alone: A Study of the Danish Folk Church at Organisational, Individual, and Societal Levels, Københavns Universitet

Kulturarvsundersøgelser

- 2005: Kulturarv en værdifuld ressource for kommunernes udvikling, Kulturarvstyrelsen og RealDania
- 2015: Værdien af bygningsarven, Real Dania
- 2015: Vores fælles skatkammer, RealDania

Nyhedsartikler/fagartikler

- 2000: Danskerne delt i holdningen til lukning af kirker, Kristeligt Dagblad
- 2000: Flertal mod kirkelukninger, Kristeligt Dagblad
- 2000: Skred i holdningen til kirkers brug, Kristeligt dagblad
- 2006: Danskerne vil have kulturen ind i kirken, Berlingske
- 2006: Kirkerne skal være kulturhuse, Berlingske

2007: Flertal for at lukke kirker i Danmark, Kristeligt dagblad
2007: Undersøgelse: Luk de tomme kirker, TV2
2007: Kirker kan bruges til næsten alt – bare ikke moské, Kristeligt Dagblad
2008: Den ny bykirke, ArkFokus
2012: Sognepræster vil lukke tomme kirker, DR
2013: Lukkede kirker må gerne bruges til ikke-kirkelige formål, Berlingske
2018: Danskerne er delte om lukning af kirker, Kristeligt Dagblad
2019: Danskernes Tro 2019 – spørgsmål og svar, Kristeligt Dagblad

RELATEREDE KONFERENCER, WORKSHOPS M.M.:

2016

Konference: Kirken på landet, 30. marts 1. april 2016

Konference: Landsbykirken som et aktiv, Arrangør: Kirkefondet, 31. maj 2016

Nationalmuseet, 29. august 2016 Møde mellem museumsinspektør, konsulenter, med deltagelse af repræsentant for Kirken på landet.

2017

FUV Vintermøde, 5.-6. januar 2017

Nationalmuseets Kirkedag, 9. februar 2017

Stremah Conference - Conference on Studies, Repairs and Maintenance of Heritage Architecture, Alicante, 8.-11. maj 2017 - Paper, fremlæggelse og diskussion

2018

Churches Conservation Trust, London, 26. november 2018 1. møde og erfaringsudveksling

FUV Sommermøde, 17.-18. maj 2018

2019

FUV Vintermøde, 2.-3. januar 2019 Oplæg og diskussion

Churches Conservation Trust, London, 21. januar 2019 2. møde og erfaringsudveksling

Nationalmuseets Kirkedag, 28. februar 2019

Churches Conservation Trust, 25. januar 2019 Heldagsworkshop med studerende, Arkitektskolen i Aarhus

Churches Conservation Trust, 26. januar 2019 Heldagsworkshop i UngK kirken, Aarhus med deltagelse af præst og frivillige i kirken samt repræsentant fra FUV

International Rural Churches Conference, Tyskland, Maj 2019 Oplæg og diskussion

FUV Sommermøde, 2.-3. september 2019

Kirken på landet, 10. oktober, 2019 - Oplæg og diskussion for det, af folkekirken, udpegede beredskab for udviklingen af kirken på landet

Viborg Stift, Samtalesalon, 21. oktober, 2019 - Oplæg og gruppediskussion for præster, menighedsråd, sognebørn og alment interesserede i Viborg Stift

Formidlingsdag FUV, 7. november, 2019 - Oplæg for stifternes kommunikationsmedarbejdere, folkekirken.dk og FUV

Nationalmuseet, 9. december, 2019 - Inviteret deltagelse i workshop/arbejdsgruppe om fremtidig differentieret vedligehold af kirker med deltagelse af Nationalmuseet, biskopper, kgl. Bygningsinspektører, provster m.fl.

2020

FUV Vintermøde, 2.-3. januar 2019 Oplæg og diskussion

Kirken på landet afslutningskonference, 31. januar 2020

Kirken på landet, 2. september 2020 - Oplæg på kursus for landsnetværket

Provsteforeningens Årsmøde, 21. september 2020 - Oplæg og diskussion

FUVs formidlingsdag for stifterne, 7. november 2020 Oplæg og diskussion

Ud over de nævnte konferencer og møder har jeg igennem hele perioden løbende deltaget i tværfaglige møder hos FUV samt i akademiske konferencer.

Uformelle sognesamtaler

Uformelle samtaler udført ved ovenstående arrangementer, samt:

Kasted Sogn, april 2018 samt marts 2019

Gosmer Sogn, april 2018 samt marts 2019

Engbjerg Sogn, maj 2018 samt marts 2019

PH.D. KURSER

Workshop on site-writing, Jane Rendell, Arkitektskolen Aarhus, 1. marts 2016

Seminar on the finalization of a PhD project, 15. april 2016

PhD seminar: a dialogue between research design and research through design, Kolding Designskole, 2. juni 2016

Starting a PhD, Arkitektskolen Aarhus, 12. september 2016

Scientific Research, Aalborg Universitet, 3.-4. oktober 2016

Kvalitative metoder, Aalborg Universitet, 31. oktober - 4. november 2016

Seminar on scoping a PhD, Arkitektskolen Aarhus, 7. december 2016

Grounded theory and Research-by-design, Designskolen i Kolding, 17. januar 2017

Abstract writing workshop, Aarhus Universitet, 24. march 2017

Doctorateness by Halina Dunin-Woyseth from AHO, Arkitektskolen Aarhus, 15. marts 2017

Academic English, Arkitektskolen Aarhus, 8.-10. februar 2017

Artful Antropology, Aarhus Universitet, 9.-13. april 2018

PhD seminar: Value, Contestability and Justification, Arkitektskolen Aarhus, 14. marts 2019

**STUDERENDE PÅ STUDIO 1B, ARKITEKTSKOLEN
AARHUS, FORÅR 2019:**

Alberte Thorup Kjær

Alex Hjøllund Enevoldsen

Anne Katrine Verge

Anne Kühl Hansen

Anne Staun Christiansen

Christine Skjøt Pedersen

Ida Munksdahl Elland

Jesper Andreas Christiansen

Lisa Christine Sippli

Mille Høegh Christensen

Mona Hammer Elghoul

Nana Nørby Alrø

Niklas Søndermølle Frandsen

Solveig Vangen Paulsen

Tora Hay Walseng

Stor tak for jeres bidrag og engagement.

BIBLIOGRAFI

BIBLIOGRAFI

- Albertsen, Niels, Lone Sigbrand, Inge Mette Kirkeby, Birgitte Kleis, og BUILD, red. 2020. "Broer mellem forskning og praksis". I Byg bro: en antologi om at bygge bro mellem byggeriets parter. BUILD.
- Alstrup, Yvonne. 2020. "Kirken på landet - Etablering af et folkekirkeligt beredskab for kirken på landet". Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter.
- Bekendtgørelse af lov om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker m.m. 2014. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2014/330>.
- Bekendtgørelse af lov om bygningsfredning og bevaring af bygninger og bymiljøer. 2014. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2018/219>.
- Berlingske, 2008. Flertal af danskerne ønsker sport, kultur og hjemløse i tomme kirker. Berlingske.
- Berlingske, 2006. Kirker skal være kulturhuse. Berlingske.
- Birch, Peter. 1999. "Københavns biskop varsler ændringer i stiftet". Kristeligt Dagblad.
- Birch, Peter. 2000. Skred i holdningen til kirkers brug. Kristeligt Dagblad.
- Bisseling, Harry, Henk de Roest, og Peet Valstar. 2011. Meer dan hout en steen: handboek voor sluiting en herbestemming van kerkgebouwen. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Bock, Lars Nicolai. 2011. "Transformation". Arkitektur DK, Transformation, 55 (3): 4–7.
- Brinkmann, Svend, Lene Tanggaard, og Tom Havemann, red. 2010. Kvalitative metoder: en grundbog. 1. udgave. Kbh.: Hans Reitzel.
- Braae, Ellen, og Lisa Diedrich. 2012. "Site Specificity in Contemporary Large-Scale Harbour Transformation Projects". Journal of Landscape Architecture 7 (1): 20–33.
- Burns, Carol, og Andrea Kahn, red. 2005. Site matters: design concepts, histories, and strategies. New York: Routledge.
- "Champing™ - The Simple Concept of Camping in Ancient Churches". 2020. Champing. 2020. <https://champing.co.uk/>.

- Christiansen, Tage. 1965. "De gamle danske kirkers egenart". I Kirkebygning og teologi, redigeret af Johan Exner og Tage Christiansen f. 1901, 121-37. Gad.
- Clausen, Bente. 2007. "Ti kirker skal lukkes i København". Kristeligt Dagblad.
- Clausen, Bente. 2000a. Danskerne delt i holdningen til lukning af kirker. Kristeligt Dagblad.
- Clausen, Bente. 2000b. Flertal mod kirkelukninger. Kristeligt Dagblad.
- Connolly, William. 1974. *The Terms of Political Discourse*. Lexington, Mass: D. C. Heath.
- Dansk Bygningsarv, og Varmings Tegnesteue. 2014. *Ny brug af danske kirkebygninger*. Kbh.: Realdania.
- Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict. 1996. Chichester: J. Wiley.
- DR.dk, 2012. Sognepræster vil lukke tomme kirker. DR.
- "Dåbstat". 2020. <https://www.km.dk/folkekirken/kirkestatistik/daabstal/>.
- Engberg, Nils. 2018. *Danmarks døde kirker: middelalderens nedlagte kirker*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- "Engbjerg Kirke". 2011. I *Danmarks Kirker*, XVIII:1333–58. hefte 14-15. Nationalmuseet. http://danmarkskirker.natmus.dk/uploads/tx_tc-churchsearch/Ringkobing_1333-1368.pdf.
- Exner, Johannes. 1993. "Tanker om kirkens rum". *Viborg Stifts årbog*, 20-29.
- Exner, Johannes. 2007. "Den historiske bygnings væren på liv og død". I *Fortiden for tiden: genbrugskultur og kulturgenbrug i dag*, 1. udgave. Århus: Arkitektskolen.
- Felter, K.D., Ruth Sønderkov Bjerrum, Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet, 2015. *Hvad forventer folket af kirken?*
- Fink, Hans. 1991. "Når værdidommen falder". *Kritik* 24 (95): 64–84.
- Flyvbjerg, Bent. 2004. *Five Misunderstandings about Case-Study Research*. Aalborg: Department of Development and Planning, Aalborg University.

- Folkekirken.dk. 2020. "Vedligeholdelse af folkekirkens bygninger". Folkekirken.dk. 10. januar 2020. <https://www.folkekirken.dk/aktuelt/nyheder/klima-paa-biskoppernes-dagsorden>.
- "Folkekirken medlemstal". 2020. 2020. <https://www.km.dk/folkekirken/kirkestatistik/folkekirken-medlemstal/>.
- Foucault, Michel. 1977. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Penguin.
- Foucault, Michel. 1967. "Of other spaces". *The visual culture reader*, 1967.
- Gibbons, Michael, red. 1994. *The new production of knowledge: the dynamics of science and research in contemporary societies*. London; Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications.
- "Global Geoparks Network". 2020. 2020. <http://www.globalgeopark.org/aboutGGN/51.htm>.
- "Gosmer Kirke". 1983. I *Danmarks Kirker*, XVI:2747–94. Bind 5. http://danmarkskirker.natmus.dk/uploads/tx_tcchurchsearch/Aarhus_2747-2794.pdf.
- Grinder-Hansen, P. 1999. "Kirke og tro i middelalderen". *Nyt fra Nationalmuseet* 83.
- Hansen, M.S., 2018. *Danskerne er delte om lukning af kirker*. *Kristeligt Dagblad*.
- Havelund, Louise Work, Christian Andersen, Stedet Tæller (kampagne), og Realdania. 2012. *Agenda Y: yderområdernes potentialer*. Kbh.: Realdania.
- Hardy, Thomas. 2002. *Memories of Church Restoration*. Redigeret af Alan Whitworth. Anniversary Edition. Whitby: Culva House Publications.
- Heise Rasmussen, Jes. 2017. *Lukketid? : en religionssociologisk analyse af kirkelukninger og markedsgørelse : Ph.d.-afhandling*. Kbh.: Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet.
- Incentive, Realdania, 2015. *Værdien af bygningsarven*.
- Iversen, H.R., 2015. *Kirkebygninger i religionsmodellens grænseflade: mellem fælles kulturarv og folkekirkeligt magtmonopol*. *Religionsvidenskabeligt tidsskrift, Den danske religionsmodels grænseflade* 29–44.

- Iversen, H.R., Center for Kirkeforskning, 2013. Danskernes tro anno 2013 - spørgsmål og svar [WWW Document]. URL <https://teol.ku.dk/cfk/youngov-undersogelse/> (accessed 3.30.21).
- Jensen, Jørgen I. 1995. Den fjerne kirke: mellem kultur og religiøsitet. 2. oplag. Kbh.: Samleren.
- Johannsen, Hugo, og Claus M. Smidt. 1981. Kirkens huse. Danmarks arkitektur. København: Gyldendal.
- John K. Christiansen, Morten Wellendorf, og Hanne Vesth. 2004. "Samspil mellem virksomheder og forskning gennemaktionsforskning - vidensproduktion i mode 2 . Ledelse & Erhvervsøkonomi 2004 (3): 193–206.
- "Kasted Kirke". 1983. I Danmarks kirker, XVI:1592–1612. 3. Nationalmuseet. <http://danmarkskirker.natmus.dk/aarhus/kasted-kirke/>.
- Kjær, Ulla. 2014. "Kirker til salg - : når kirker tages ud af brug". Nationalmuseets Arbejdsmark 2014.
- Kjær, Ulla, Poul Grønder-Hansen, og Jens Jørgen Frimand. 1988. Kirkerne i Danmark: den katolske tid, indtil 1536. Denmark: Boghandlerforlaget.
- Kjær, Ulla, Poul Grønder-Hansen, og Jens-Jørgen Frimand. 1989. Kirkerne i Danmark. 2: Den protestantiske tid efter 1536. København: Boghandlerforl.
- Kristeligt Dagblad, 2020. Biskopper vil bruge færre penge på at holde landkirker ved lige. Kristeligt Dagblad.
- Kristeligt Dagblad, 2019. Danskernes tro 2019. Kristeligt Dagblad.
- Kristeligt Dagblad, 2008. Danskere: Kirker kan bruges til kultur og hjemløse. Kristeligt Dagblad.
- Kristeligt Dagblad, 2007. Flertal for at lukke kirker i Danmark. Kristeligt Dagblad.
- Kural, René. 2008. Den ny bykirke. ArkFokus 2008, 10 13.
- Kural, René, og Anne-Mette Bølling. 2008. Nyt liv i bykirken: en idékonkurrence om visioner for arkitektonisk og brugsmæssig nytænkning af bykirker. S.l.: Det Kongelige Danske Kunstakademi, Kunstakademiets Arkitektskole.

- Langberg, Harald, og Robert Egevang, red. 1979. Strejflys over Danmarks bygningskultur: festskrift til Harald Langberg. København: Nationalmuseet: [eksp. Gyldendal].
- Latour, Bruno, og Albena Yaneva. 2017. “GIVE ME A GUN AND I WILL MAKE ALL BUILDINGS MOVE : An ANT s view of architecture . Ardeth 1: 103 11.
- Leavitt, H. J. 1964. New Perspectives in Organization Research. New York: Wiley.
- Leth-Nissen, K.M., 2018. Churching alone: a study of the Danish folk church at organisational, individual, and societal levels. Publikom, København.
- Leth-Nissen, K.M., Trolle, A.K., 2015. Døb eller ej?: rapport om småbørnsforældres til- og fravalg af dåb. Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet, Kbh.
- L.P. Fabricius. 1965. “Den lutherske kirke”. I Kirkebygning og teologi, redigeret af Johan Exner og Tage Christiansen f. 1901, 89 120. Gad.
- Mackeprang, M. 1944. Vore landsbykirker: en oversigt. 2. gennemsete udgave. Høst.
- Marquard Rasmussen, S., Hedegaard Thomsen, M., Landsforeningen af Menighedsråd, 2015. Forskellige vilkår for folkekirken på landet. Landsforeningen af Menighedsråd, Sabro.
- Marquard Rasmussen, S., 2014. Den relevante folkekirke: et sociologisk grundlag for målsætningsarbejde, aktivitetsstatistik og brugerundersøgelser. Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet, Kbh.
- “Menighedsråd vil lægge nogle kirker i dvale”. 2020. DR. 19. januar 2020. <https://www.dr.dk/nyheder/indland/menighedsraad-vil-laegge-nogle-kirker-i-dvale>.
- Nepper-Christensen, Henrik, 2013. Rapport fra arbejdsgruppen om folkekirkens kirker, der helt eller delvis tages ud af brug. Kbh.: Ministeriet for Ligestilling og Kirke. <http://ftbib/dok/KM/2013/FolkekirkensKirker.pdf>.
- Ny brug af danske kirkebygninger. 2014. Kbh., Frederiksberg: Realdania.
- Ostenfeld, Simon, og Mogens A. Morgen. 2018. Screening af kulturmiljøer: metodevejledning. Århus: Arkitektskolen Aarhus.

Pink, Sarah. 2013. *Doing Visual Ethnography*. 3. edition. London: SAGE.

Prominsky, Martin. 2008. "Design Knowledge". I *Creating Knowledge: Innovationsstrategien Im Entwerfen Urbaner Landschaften = Innovation Strategies for Designing Urban Landscapes*, redigeret af Hille v Seggern, Julia Werner, Lucia Grosse-Bächle, og Leibniz Universität Hannover, 277-89. Berlin: Jovis.

"Provst åbner for svær diskussion: Er vi nødt til at lukke kirker?" 2019. TV MIDTVEST. 5. oktober 2019. <https://www.tvmidtvest.dk/ski-ve/provst-abner-svaer-diskussion-er-vi-nodt-til-lukke-kirker>.

"Rapport: Behovet for årligt optag på pastoralseminarierne". 2015. Folkekirkens Uddannelses- og videnscenter.

Realdania, Frandsen Journalistik, 2015. *Vores fælles skatkammer: bygningsarven er penge værd*. Realdania, Kbh.

Realdania, Danmark, Kulturarvsstyrelsen, 2005. *Kulturarv - en værdifuld ressource for kommunernes udvikling: en analyse af danskernes holdning til kulturarv*. Kulturarvsstyrelsen: Fonden Realdania, Kbh.

Relph, Edward. 1976. *Place and Placelessness*. *Research in Planning and Design*, 1. London: Pion.

Ringgaard, Dan, og Anne-Marie Mai, red. 2010. *Sted*. Oversat af Niels Lyngsø og Henrik Mossin. *Moderne litteraturteori*, 9. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Rohde, Signe Marie, Christian Andersen, *Stedet Tæller* (kampagne), og Realdania. 2012. *Steder i landskabet*. Kbh.: Realdania.

Sand, T., 2013. *Lukkede kirker må gerne bruges til ikke-kirkelige formål*. Berlingske.dk.

Sareen, Manu. 2012. "Ligestillings- og kirkeminister Manu Sareens tale ved konferencen om folkekirkens kirker, der helt eller delvis tages ud af brug". Nationalmuseet.

"Sareen vil have retningslinjer for kirkelukninger". 2013. 13. september 2013. <https://www.km.dk/aktuelt/singlevisning/news/sareen-vil-have-retningslinjer-for-kirkelukninger>

"Skt. Nikolaj Kirke, Køge". 1944. I *Københavns amt*, 166-271. *Danmarks Kirker*, Bd. 3:1-4. København: Nationalmuseet.

- Soja, Edward W. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Stenak, Morten, red. 2011. *SAVE: kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi*. Oversat af Arne Høi. [Revideret udgave]. Kbh.: Kulturarvsstyrelsen. https://slks.dk/fileadmin/user_upload/kulturarv/fysisk_planlaegning/dokumenter/SAVE_vejledning.pdf.
- Tietjen, Anne, og Svava Riesto. 2016. "Doing heritage together: New Heritage Frontiers in Collaborative Planning". I *Heritage, democracy and the public: Nordic approaches*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Tjørring, R., 2006. *Danskerne vil have kulturen ind i kirken*. Berlingske.
- Trolle, A.A.K., 2015. *Blandt principielle sekularister og konkrete konservatorer. Danskernes holdninger til religion og folkekirke i fire YouGov-undersøgelser. det danske Bibelselskab og Center for Kirkeforskning*.
- Tuan, Yi-fu. 1977. *Space and Place: The Perspective of Experience*. 7. printing. London: Edward Arnold.
- Tunbridge, J. E., og G. J. Ashworth. 1996. *Dissonant Heritage : The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: J. Wiley.
- Undersøgelse: Luk de tomme kirker - TV 2 [WWW Document], 2007. nyheder.tv2.dk. URL <http://nyheder.tv2.dk/article.php/id-8966333:unders%C3%B8gelse-luk-de-tomme-kirker.html> (accessed 1.5.21).
- Vejrup Nielsen, M., Iversen, H.R. (Eds.), 2014. *Tal om kirken: undersøgelser af Folkekirkens aktivitets- og deltagerstatistik*, Publikationer fra det Teologiske Fakultet. Afdeling for Systematisk Teologi, Københavns Universitet, København.
- Vincents, C., 2007. *Kirker kan bruges til næsten alt bare ikke moské*. Kristeligt Dagblad.
- Walsh-Heron, John, og Terry Stevens. 1990. *The management of visitor attractions and events*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall.
- Warburg, Margit, og Jes Heise Rasmussen. 2016. "Kirkelukninger og kulturarv". *Religion*, 42 53.

BILAG 1
opgaveformulering semesteropgave

Den Danske Middelalderkirke Fortid - Nutid - Fremtid

'To the incumbent the church is a workshop; to the antiquary it is a relic. To the parish it is a utility; to the outsider a luxury. How to unite these incompatibles?'

Thomas Hardy, 1906

De danske middelalderkirker er en unik bygningskulturarv, som gennem århundreder har dannet ramme om danskernes tro, og fungerer som sociale og visuelle ankerpunkter i mange danskeres liv.

Fraflytning fra landområderne, faldende medlemstal og ændrede måder at praktisere tro rejser i nutiden spørgsmålet om, hvordan fremtidsmulighederne ser ud for vores mange middelalderlige landsbykirker. At en del af kirkerne i fremtiden ikke længere vil blive anvendt i det omfang, de tidligere gjorde, kan synes som et tab og en udfordring. Men måske er det muligt i stedet at se situationen som et potentiale for de landsbysamfund, hvor ikke kun kirken lider under faldende indbyggertal, men hvor også mange andre essentielle funktioner og samlingspunkter er forsvundet.

Kunne kirken aktiveres som en ressource i de mindre samfund? Og hvordan kan dette ske?

Vores landsbykirker er bygget i en tid, hvor langt størstedelen af befolkningen boede på landet og mobiliteten var lav, hvilket gjorde det vigtigt, at den lokale kirke var inden for en nær geografisk rækkevidde. I dag er mobiliteten høj, og den procentvise fordeling af befolkningen i land og by er mere eller mindre blevet vendt på hovedet. Samtidig har der igennem det seneste århundrede været en udvikling i danskernes tro, som naturligvis også influerer på graden af aktivitet i de knap 2400 kirker landet over.

Dette betyder dog ikke entydigt, at kirken bruges mindre. Undersøgelser af dåb, konfirmation og fremmødte i kirken viser, at danskerne flere steder bruger kirken hyppigere end i de seneste år.

Den samlede udvikling gav dog anledning til at der i 2013 udkom en rapport fra Kirkeministeriet, som behandlede den udfordring, at vi i fremtiden måske ikke vil kunne retfærdiggøre at bevare samtlige kirker under de forudsætninger, der er tilfældet i dag.

Forårsemesterets opgave tager sit udgangspunkt i spørgsmålet om de fremtidige muligheder for de landbeliggende middelalderkirker. Der vil blive arbejdet med tre konkrete, midtjyske landsbysogne og disses middelalderlige kirker. Der skal udføres registreringer og kortlægninger af sognene og kirkerne, samt analyser af sognesituationerne og kirkebygningens typologier.

Efter et forløb hvor I introduceres til værdisætning og forskellige tilgange til restaurering og transformation, skal I formulere jeres egen strategi for tilgangen til den kirke, I arbejder med, og på baggrund af dette slutteligt tegne et transformationsprojekt for kirken.

Opgavens faser

FASE I, 1. februar - 22. februar: Empiriske undersøgelser

FASE II, 25. februar - 15. marts: Analyse og dokumentation

FASE III, 18. marts - 29. marts: Værdisætning og holdning

FASE IV, 1. april - 5. juni: Intervention og design

Semesteropgave - Studio 1b - F19:

Den Danske Middelalderkirke Fortid - Nutid - Fremtid

'To the incumbent the church is a workshop; to the antiquary it is a relic. To the parish it is a utility; to the outsider a luxury. How to unite these incompatibles?'

Thomas Hardy, 1906

De danske middelalderkirker er en unik bygningskulturarv, som gennem århundreder har dannet ramme om danskernes tro, og fungerer som sociale og visuelle ankerpunkter i mange danskeres liv.

Fraflytning fra landområderne, faldende medlemstal og ændrede måder at praktisere tro rejser i nutiden spørgsmålet om, hvordan fremtidsmulighederne ser ud for vores mange middelalderlige landsbykirker. At en del af kirkerne i fremtiden ikke længere vil blive anvendt i det omfang, de tidligere gjorde, kan synes som et tab og en udfordring. Men måske er det muligt i stedet at se situationen som et potentiale for de landsby-samfund, hvor ikke kun kirken lider under faldende indbyggertal, men hvor også mange andre essentielle funktioner og samlingspunkter er forsvundet.

Kunne kirken aktiveres som en ressource i de mindre samfund? Og hvordan kan dette ske?

Vores landsbykirker er bygget i en tid, hvor langt størstedelen af befolkningen boede på landet og mobiliteten var lav, hvilket gjorde det vigtigt, at den lokale kirke var inden for en nær geografisk rækkevidde. I dag er mobiliteten høj, og den procentvise fordeling af befolkningen i land og by er mere eller mindre blevet vendt på hovedet. Samtidig har der igennem det seneste århundrede været en udvikling i danskernes tro, som naturligvis også influerer på graden af aktivitet i de knap 2400 kirker landet over.

Dette betyder dog ikke entydigt, at kirken bruges mindre. Undersøgelser af dåbstal, konfirmation og fremmødte i kirken viser, at danskerne flere steder bruger kirken hyppigere end i de seneste år.

Den samlede udvikling gav dog anledning til at der i 2013 udkom en rapport fra Kirkeministeriet, som behandlede den udfordring, at vi i fremtiden måske ikke vil kunne retfærdiggøre at bevare samtlige kirker under de forudsætninger, der er tilfældet i dag.

Forårssemesterets opgave tager sit udgangspunkt i spørgsmålet om de fremtidige muligheder for de landbeliggende middelalderkirker. Der vil blive arbejdet med tre konkrete, midtjyske landsbysogne og disses middelalderlige kirker. Der skal udføres registreringer og kortlægninger af sognene og kirkerne, samt analyser af sognesituationerne og kirkebygningens typologier.

Efter et forløb hvor I introduceres til værdisætning og forskellige tilgange til restaurering og transformation, skal I formulere jeres egen strategi for tilgangen til den kirke, I arbejder med, og på baggrund af dette slutteligt tegne et transformationsprojekt for kirken.

Opgavens faser

FASE I, 1. februar - 22. februar: Empiriske undersøgelser

FASE II, 25. februar - 15. marts: Analyse og dokumentation

FASE III, 18. marts - 29. marts: Værdisætning og holdning

FASE IV, 1. april - 5. juni: Intervention og design

REGISTRERING: Analytisk tegning mv

I løbet af casebesøgene i sognet og den kirke, I skal arbejde med, er det intentionen, at I på forskellig vis indsamler og genererer et materiale, som kan formidle et samlet billede af kirken og dens kontekst.

I kan gøre brug af mange metoder: fx notering, foto, observation, frottage og analytisk tegning. Gennem den analytiske tegning, kan I ved brug af jeres kritiske, arkitektoniske blik frembringe tegninger, som formidler de væsentligste karaktertræk, stedet og konteksten rummer i forskellige skalaer.

FASE II - Analyse og dokumentation

25. februar - 15. marts

I denne fase skal I gruppevis viderebearbejde og sammenfatte de fund, I har gjort i den første fase. Målet er at udarbejde en rapport, som ved hjælp af analytisk tegning i alle skalaer, kort, tekst og billeder danner en samlet beskrivende dokumentation af kirken og sognet.

For at sikre en analyse og dokumentation af kirken og sognet fra national skala til detaljeniveau, laves rapporten med udgangspunkt i de anerkendte dokumentationsmetoder: SAK, SAVE og kulturstyrelsens vurdering af fredningsværdier.

Særligt kapitlerne Kulturmiljøets værdier og Kirkens arkitektur og værdier er vigtige at illustrere med analytiske tegninger, fotos og kortmateriale.

I løbet af **FASE II** arbejdes der dermed på at sammenfatte det materiale, I har frembragt i Fase I, og samle dette til en samlet rapport, som dokumenter kirken og dens kontekst indenfor følgende overskrifter:

Sognets værdier

- arkitektur
- kulturhistorie
- integritet

Sognets egenskaber

- Turisme
- Bosætning
- Erhverv
- Kultur

Kirkens arkitektur og værdier

- arkitektur
- udviklingshistorie
- bærende bevaringsværdier

Program

25. februar

kl. 9.15 Intro til fase II

26. februar

kl. 10.00 Forelæsning om værdisætning og kulturmiljøer v. Simon Ostenfelt

7. marts

Studio Open House 13-16

(I skal være til stede på tegnesalen til spørgsmål fra studerende)

FASE II - Analyse og dokumentation
25. februar - 15. marts

11. marts

kl.13-17 DR Seminar

12. marts 9.00-16.00 DR seminar

Seminaret er fælles for program 1, og omhandler omdannelsen af Kommunehospitalet som fælles case. Begge dage holdes seminaret i Studsgade Auditoriet. Særskilt program følger.

15. marts

Aflevering: Dokumenterende rapport om kirken og sognet. Format A4. Evt med bilag i større formater. Afleveres digitalt mappe på fællesdrevet d. 15 kl 9.

kl. 9.15-14: Gruppevis fremlæggelse af rapporternes hovedpointer.

kl. 14 Forelæsning om arbejdet med kulturarv i praksis v. Dick Sandberg

Litteratur - se links på moodle

Screening af kulturmiljøer – metodevejledning (SAK metoden)

SAVE Kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi

Vejledning - Vurdering af fredningsværdier

TEGN LØS - Tre scenarier

25. februar kl. 10-13.45

I har 3 x 60 minutter til at tegne tre forslag til transformation af 'jeres' kirke. Alle forslag skal tegnes med blyant eller tush, og skal minimum indeholde en plan, et snit og en rumlig tegning. Alle tegninger er løse skitser og behøver ikke være målfaste.

Tegningerne skal være hængt op til fælles gennemgang kl. 13.

Scenarie I - Multifunktionel transformation

Det er blevet besluttet at kirken fremover skal rumme en eller flere funktioner, som kommer lokallivet til gode. Kirken skal stadig anvendes til kirkelige tjenester, så dette skal der tages hensyn til i placeringen og udførelsen af den nye funktion.

Scenarie II - Minimalistisk transformation

Det er blevet besluttet at kirken skal lukkes og kirkegængerne fremover skal anvende nabosognets kirke.

Kirken skal finde et nyt formål i en ikke nærmere defineret tidsmæssig overgangsperiode, og skal med eversible greb transformeres til at kunne rumme den nye funktion.

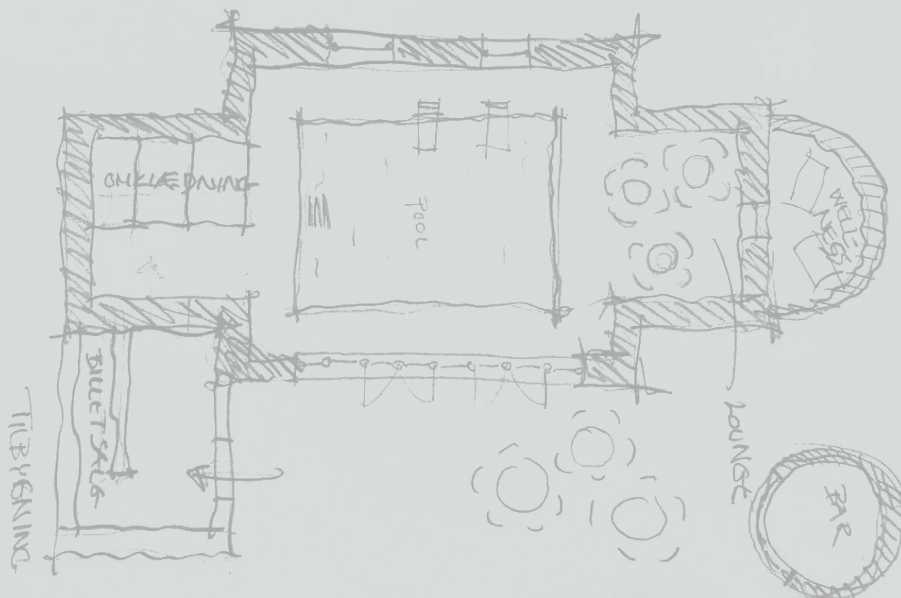
Scenarie III - Maximalistisk transformation

Det er blevet besluttet at kirken skal lukkes, sælges og fremover anvendes til en helt ny funktion.

Med din kendskab til sognets placering og kirkens arkitektur, skal du skitsere et forslag til en maksimalistisk arkitektonisk og funktionel transformation af kirken.

Forslaget skal både indeholde subtraktion og addition til kirkens struktur såvel i interiør og eksteriør.

God fornøjelse

FASE III - Teori og holdning

18. marts - 29. marts

I den tredje fase af opgaven skal I stifte bekendtskab med forskellige restaurerings-teorier, holdninger og tilgange. Vi vil primært beskæftige os med de fire historisk mest fremtrædende teoretikere: John Rushkin, Viollet Le-Duc, Alois Riegl og Johannes Exner, som ud over - eller igennem - sin store praksis indenfor faget også dannede teoretisk base for eftertiden. Desuden skal I læse de internationale chartre, som har haft stor indflydende for tilgangen til restaurering gennem tiden.

I slutningen af **FASE III** vil I have stiftet bekendtskab med grundlæggende restaureringsteori, have afsøgt jeres kirkes programmatisk potentialer og formuleret en holdning til jeres eget projekt, som efterfølgende vil blive bærende for jeres semesteropgave.

Programmatisk afsøgninger

I skal udarbejde en skala, som illustrerer det spænd, I kan se som muligt for transformation af jeres kirke ud fra den viden I har om bygningen, stedet og restaureringsteoretiske tilgange. Skalaen skal illustreres med forslag til funktioner, som kan indpasses på de forskellige skalatrin, og en skriftlig redegørelse, hvor I argumenterer for transformationstilgangen ud fra et teoretisk syspunkt.

I skal i jeres skalaspænd både tage højde for funktionel og arkitektonisk transformation og være bevidste om, at disse ikke altid går hånd i hånd. En transformation kan være funktionelt omfattende, men arkitektonisk stilfærdig. Men den kan også være funktionelt stilfærdig, og samtidig arkitektonisk gennemgribende.

Overvej om det er gavnligt at tage to skalaer i brug. Én som illustrerer den funktionelle transformation, og én som illustrerer den arkitektoniske.

Formulering af restaureringsholdning

I skal formulere den restaurerings-/transformationsholdning, I vil indtage til projektets kreative, transformative fase. I skal ikke på dette tidspunkt lægge jer fast på hvilken konkret funktion, I vil vælge til kirken, men alene redegøre for, hvilken restaureringsholdning, der vil blive bærende for jeres arkitektoniske greb i projektet.

I skal formulere jeres egen personlige holdning til opgaven, men skal i argumentationen referere til de kendte restaureringsteoretikere /tilgange.

Semesteropgave - Studio 1b - F19:

FASE III - Teori og holdning

18. marts - 29. marts

Program

18. marts

kl. 9.15 Intro til fase III

Tegneøvelse

19. marts

kl.9.30-11.30 DR Forelæsning, Gymnastiksalen

Law, legal issues, responsibility etc. I

- Rights and duties - What has the architect to be legally aware of in relation to the client? - an introduction

20. marts

kl. 9.30-11-30 DR Forelæsning, Gymnastiksalen

Law, legal issues, responsibility etc. II

- Rights and duties in the design realization phase – what has the architect to be legally aware of when he invites tenders for constructing the work?– an introduction

25. marts

kl.9.15-11 Forelæsning: Teorier og værdier, v. Maj Dalsgaard

29. marts

Pin-UP fase III: Fælles diskussion

Aflevering

Grafisk transformationskala for kirken inkl. skriftlig argumentation

Skrevet restaureringsholdning (½-1 A4)

Litteratur

Restaureringschartre (Athen Riga, Venedig, Krakow, Nara)

Restaurering - Eugene Viollet-le-Duc

Den historiske bygnings væren på liv og død – Johannes Exner

Mødet mellem nyt og gammelt - Inge Mette Kirkeby

The Seven Lamps of Architecture - John Ruskin

Hans Fink (1991): "Når værdidommen falder"

FASE IV - Design

1. april - 7. juni

I den fjerde - og sidste - fase af opgaven skal I stille forslag til en restaurering / transformation af den kirke, I har arbejdet med i de første faser af semesteret.

Jeres opgave er at stille et visionært forslag til, hvordan kirkenbygningen kan komme i spil i sin kontekst ud fra den viden, I har om bygningen og stedet.

At stille forslag til transformation af en kirke er komplekst, da der ikke er en fastlagt proces for det i Danmark. Jeres opgave er at give et bud på en proces og en funktion illustreret i et konkret formgivet projekt.

I skal, som ved enhver anden opgave, forholde jer til den kontekst, jeres kirke ligger i. Der er ikke krav om, at I laver arkitektoniske greb, der omfatter andet end kirkebygningen selv. Men i funktionsvalget skal placeringen tages i betragtning. Det forventes også, at I på et principielt plan forholder jer til den nære infrastruktur omkring kirken. I kan vælge forskellige scenarier for transformationsprocessen, og dette er en vigtig del af opgaven. I skal argumentere for det valg, I træffer.

I kan vælge en transformation, som er realistisk at udføre i morgen. En transformation, som er realistisk at udføre om 100 år. En transformation, som lægger op til en langvarig proces, hvor kirken fortsat er i udvikling og tilpasser sig til de krav, der opstår i samtiden. Eller et fjerde scenarie. Blot skal I argumentere for jeres valg.

Programskrivning

Programmet skal i kortfattet form indeholde indledende svar på:

Hvorfor, Hvad, Hvor, og Hvordan.

I kan gøre brug af dele af jeres rapport og indledende analyser, og supplere disse med mere fremadrettede elementer.

I skal betragte programmet som et styringsredskab for jer selv i processen.

Indholdsfortegnelse:

Hvorfor

- indledning (oprids af problematikken)

Hvad

- beskrivelse af objektet, kirken (inkl. diagrammer, som understøtter væsentlige træk)

- værdisætning

- beskrivelse af funktionen

- argumentation for valget af funktion/-er

- rumdiagram (underfunktioner, anslået areal til de forskellige elementer, evt indbyrdes placering mv)

Hvor

- stedet (beskrivelse inkl diagrammer)

Hvordan

- bevaringsideologi / Restaureringsideologi / Transformationsideologi

- tidslinje for transformationsprocessen og argumentation for jeres valg (nu -> +200 år)

- arkitektonisk tilgang (beskrivelse inkl diagrammer + evt udpegning af mulige byggefelter el. lign.)

- evt. inspiration / referencer

- beskrivelse af arbejdsmetode (skitsering, model, 3D, andet..)

Tidsplan for forløbet frem til aflevering

Aflevering 4. juni midnat

Oversigtsplan over sognet - principgreb, Valgfri skala

Situationsplan for kirke og kirkegård + nær kontekst 1:500/1:1000

Planer, snit og facader 1:100

Snit 1:20

Detaljer 1:10 /1:5 /1:1

Minimum to rumlige skitser / modelfotos / visualiseringer

Arbejdsmodeller

Kritik

5.-7. juni 9-16

FASE IV - Design

1. april - 7. juni

I den fjerde - og sidste - fase af opgaven skal I stille forslag til en restaurering / transformation af den kirke, I har arbejdet med i de første faser af semesteret.

Jeres opgave er at stille et visionært forslag til, hvordan kirkenbygningen kan komme i spil i sin kontekst ud fra den viden, I har om bygningen og stedet.

At stille forslag til transformation af en kirke er komplekst, da der ikke er en fastlagt proces for det i Danmark. Jeres opgave er at give et bud på en proces og en funktion illustreret i et konkret formgivet projekt.

I skal, som ved enhver anden opgave, forholde jer til den kontekst, jeres kirke ligger i. Der er ikke krav om, at I laver arkitektoniske greb, der omfatter andet end kirkebygningen selv. Men i funktionsvalget skal placeringen tages i betragtning. Det forventes også, at I på et principielt plan forholder jer til den nære infrastruktur omkring kirken. I kan vælge forskellige scenarier for transformationsprocessen, og dette er en vigtig del af opgaven. I skal argumentere for det valg, I træffer.

I kan vælge en transformation, som er realistisk at udføre i morgen. En transformation, som er realistisk at udføre om 100 år. En transformation, som lægger op til en langvarig proces, hvor kirken fortsat er i udvikling og tilpasser sig til de krav, der opstår i samtiden. Eller et fjerde scenarie. Blot skal I argumentere for jeres valg.

Programskrivning

Programmet skal i kortfattet form indeholde indledende svar på:

Hvorfor, Hvad, Hvor, og Hvordan.

I kan gøre brug af dele af jeres rapport og indledende analyser, og supplere disse med mere fremadrettede elementer.

I skal betragte programmet som et styringsredskab for jer selv i processen.

Indholdsfortegnelse:

Hvorfor

- indledning (oprids af problematikken)

Hvad

- beskrivelse af objektet, kirken (inkl. diagrammer, som understøtter væsentlige træk)

- værdisætning

- beskrivelse af funktionen

- argumentation for valget af funktion/-er

- rumdiagram (underfunktioner, anslået areal til de forskellige elementer, evt indbyrdes placering mv)

Hvor

- stedet (beskrivelse inkl diagrammer)

Hvordan

- bevaringsideologi / Restaureringsideologi / Transformationsideologi

- tidslinje for transformationsprocessen og argumentation for jeres valg (nu -> +200 år)

- arkitektonisk tilgang (beskrivelse inkl diagrammer + evt udpegning af mulige byggefeltet el. lign.)

- evt. inspiration / referencer

- beskrivelse af arbejdsmetode (skitsering, model, 3D, andet...)

Tidsplan for forløbet frem til aflevering

Aflevering 4. juni midnat

Oversigtsplan over sognet - principgreb, Valgfri skala

Situationsplan for kirke og kirkegård + nær kontekst 1:500/1:1000

Planer, snit og facader 1:100

Snit 1:20

Detaljer 1:10 /1:5 /1:1

Minimum to rumlige skitser / modelfotos / visualiseringer

Arbejdsmodeller

Kritik

5.-7. juni 9-16

FASE IV+ - Design Realization

1. april - 7. juni

Husk

Design Realization er en løbende proces, som udfoldes gennem hele semestret og har til formål at styrke det samlede projekt. Afleveringsformen består af tegninger og modeller suppleret af skriftlig redegørelse.

Rapporten karaktergives internt i lærergruppen og tæller 20 % af semesterkarakteren.

Som baggrund for løsning af DR opgaven vil der være en række praksisorienterede programpunkter.

Der vil blive forelæsninger samt tegnebordsvejledning forestået af Nikolaj og Sigmundur Hyllestad. Såvel vejledningen som forelæsningserne er fokuseret på tekniske spørgsmål i forhold til konstruktionsteknik, energiproblematik og historiske forhold ved middelalderlige kirker.

Derudover vil der blive en workshop med The Churches Conservation Trust, som arbejder med udførelse af hel og delvis funktionstransformation af britiske kirker. Workshoppen vil særligt omhandle brugerinddragelse, funktionsvalg og realiseringsprocesser. Mere information følger.

Der er også indlagt et byggepladsbesøg i Nikolaj Kirken i Vejle, som er under restaurering forestået af E+N Arkitektur.

Program

8. april

kl. 9.15 Intro til fase IV og IV+

Oplæg om programskrivning

11. april kl 12.00: Forelæsning v. / Mette Viuf Larsen, Laden Syd

12. april: aflevering af program

24. april kl 10.00: Forelæsning v. / Martin Odgaard

25. april kl 9-16: Heldagsworkshop med CCT - London, Glasburet

30. april kl 8-16: Byggepladsbesøg, Skt Nikolaj Kirke, Vejle + oplæg v. / Eva Holdgaard om proces

7. maj: Forelæsning v./ Nikolaj og Sigmundur Hyllestad, Laden Syd

9.-10. maj: Mellemkritik, Gymnastiksalen

15. maj: Vejledning v./ Nikolaj og Sigmundur Hyllestad, Tegnesalen

16. maj: Vejledning v./ Nikolaj og Sigmundur Hyllestad, Tegnesalen

23. maj: Vejledning v./ Nikolaj og Sigmundur Hyllestad, Tegnesalen

24. maj: Vejledning v./ Nikolaj og Sigmundur Hyllestad, Tegnesalen

Aflevering 4. juni midnat

Kritik

5.-7. juni 9-16 (endelig bekræftelse senere)

